

บทที่ ๒

กลวิธีการนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจในปัญญาสาตก

จากการศึกษาปัญญาสาตกทั้ง ๖๑ เรื่อง ในด้านการนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่าน สามารถจัดกลุ่มเรื่องทั้งหมดได้ ๓ กลุ่ม ดังนี้

๑. กลุ่มที่นำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจไว้อย่างเข้มข้นตลอดทั้งเรื่อง มีจำนวน ๓๔ เรื่อง ได้แก่

๑. สมุทโทมสาตก (ลำดับที่ ๑)	๒. สุธนชาตก (ลำดับที่ ๒)
๓. สุธนุชาตก (ลำดับที่ ๓)	๔. รัตนปโชตชาตก (ลำดับที่ ๔)
๕. สิริวิบุลกิตติชาตก (ลำดับที่ ๕)	๖. สิริจุทามณิชาตก (ลำดับที่ ๖)
๗. สุกมิตตชาตก (ลำดับที่ ๗)	๘. ทูลกบัณฑิตชาตก (ลำดับที่ ๑๑)
๘. มหาสุรเสนชาตก (ลำดับที่ ๑๔)	๑๐. นรชีวาชาตก (ลำดับที่ ๒๕)
๑๑. สุรูปชาตก (ลำดับที่ ๒๖)	๑๒. มหาปทุมชาตก (ลำดับที่ ๒๗)
๑๓. ภัณฑาคารชาตก (ลำดับที่ ๒๘)	๑๔. พหลภาควีชาตก (ลำดับที่ ๒๙)
๑๕. สิทธิสารชาตก (ลำดับที่ ๓๖)	๑๖. ปาจิตตกุมารชาตก (ลำดับที่ ๓๙)
๑๗. สังขปิตตชาตก (ลำดับที่ ๔๑)	๑๘. สิโสธราชาตก (ลำดับที่ ๔๔)
๑๘. วรวงสาตก (ลำดับที่ ๔๕)	๒๐. อรินทมาชาตก (ลำดับที่ ๔๖)
๒๑. รตเสนชาตก (ลำดับที่ ๔๗)	๒๒. สุวรรณสิทธาชาตก (ลำดับที่ ๔๘)
๒๓. วนาวนชาตก (ลำดับที่ ๔๙)	๒๔. พากุลชาตก (ลำดับที่ ๕๐)
๒๕. โสณันทชาตก (ลำดับที่ ๕๑)	๒๖. สีนันทชาตก (ลำดับที่ ๕๒)
๒๗. สุวรรณสังขชาตก (ลำดับที่ ๕๓)	๒๘. สุวรรณกัจฉปชาตก (ลำดับที่ ๕๕)
๒๘. เทวันธชาตก (ลำดับที่ ๕๖)	๓๐. สุบินชาตก (ลำดับที่ ๕๗)
๓๑. สุวรรณวงศชาตก (ลำดับที่ ๕๘)	๓๒. วรรณุชาตก (ลำดับที่ ๕๙)
๓๓. สิริสาชาตก (ลำดับที่ ๖๐)	๓๔. จันทภาชาตก (ลำดับที่ ๖๑)

๒. กลุ่มที่นำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจไว้บางตอนของเรื่อง จำนวน ๑๖ เรื่อง ได้แก่

๑. จันทราชาตก (ลำดับที่ ๘)	๒. สิริธราชาตก (ลำดับที่ ๑๐)
๓. อาทิตชาตก (ลำดับที่ ๑๒)	๔. ทุกัมมานิกชาตก (ลำดับที่ ๑๓)
๕. สุวรรณกุมารชาตก (ลำดับที่ ๑๕)	๖. กนกวรรณราชาตก (ลำดับที่ ๑๖)

๗. วิริยบัณฑิตชาดก (ลำดับที่ ๑๗)	๘. ธรรมโศณชกชาดก (ลำดับที่ ๑๘)
๘. วัฏฏังคุติราชชาดก (ลำดับที่ ๒๐)	๑๐. จากทานชาดก (ลำดับที่ ๒๓)
๑๑. เสตบัณฑิตชาดก (ลำดับที่ ๓๐)	๑๒. พาราณสีราชชาดก (ลำดับที่ ๓๒)
๑๓. สรรพสิทธิชาดก (ลำดับที่ ๔๐)	๑๔. จันทเสนชาดก (ลำดับที่ ๔๑)
๑๕. สุวรรณกัจฉปชาดก (ลำดับที่ ๔๓)	๑๖. สุรพกชาดก (ลำดับที่ ๕๔)
๓. กลุ่มที่ไม่ปรากฏการนำเสนอความโศกอย่างเด่นชัด จำนวน ๑๑ เรื่อง ได้แก่
๑. วิบุลราชชาดก (ลำดับที่ ๖)	๒. สุทัสนชาดก (ลำดับที่ ๑๕)
๓. โปราณกบิลราชชาดก (ลำดับที่ ๒๑)	๔. ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (ลำดับที่ ๒๒)
๕. ธรรมราชชาดก (ลำดับที่ ๒๔)	๖. ปุပ္ผชาดก (ลำดับที่ ๓๑)
๗. พรหมโฆสราชชาดก (ลำดับที่ ๓๓)	๘. เทวรุกขกุมารชาดก (ลำดับที่ ๓๔)
๙. สลกชาดก (ลำดับที่ ๓๕)	๑๐. นรชิวกฐินทานชาดก (ลำดับที่ ๓๗)
๑๑. อติเทวราชชาดก (ลำดับที่ ๓๘)	

ดังนั้น เรื่องราวส่วนใหญ่ (๘๑.๘๗ %) ในปัญญาสาชชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จึงนำเสนอความโศกไว้อย่างสม่ำเสมอ โดดเด่น และสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านได้อย่างหลากหลาย

การนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจนั้นเป็นปัจจัยภายในตัวบทวรรณคดี ซึ่งขึ้นอยู่กับกลวิธีการนำเสนออารมณ์ของเรื่องที่จะก่ออารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่าน ดังที่ เสฐียร โกเศศ (๒๕๔๖: ๕๕) กล่าวถึงเรื่องกลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจไว้ว่า

...กวีและศิลปินเมื่อเห็นสิ่งใดที่ทำให้รู้สึกเป็นอารมณ์สะท้อนใจสามารถถอดความรู้สึกนี้ออกมาให้มีรูปหรือมีเสียง โดยอาศัยวิชาเทคนิค คือ ออกแบบแต่งเป็นหนังสือป็นเขียนร้องหรือรำและอะไรอื่นๆ เหล่านี้ปรากฏออกมาได้อย่างงดงาม กระทำให้ผู้อื่น เมื่อดูอ่านหรือฟังแล้วบังเกิดอารมณ์สะท้อนใจ สิ่งที่สร้างขึ้นนั้นก็ป็นศิลปกรรม...

กลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในวรรณคดีจึงเป็นองค์ประกอบทางศิลปะซึ่งเป็นสุนทรียะที่สำคัญอันจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวที่ซ่อนอยู่ในเรื่องลึกลับซึ่งขึ้น และรู้สึกประทับใจในเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างไม่รู้ลืมจนเกิดการตระหนักและยกระดับจิตของตนไปสู่ความเข้าใจในชีวิตได้ กลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจจึงเป็นงานศิลปะที่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญต่างๆ ของเรื่องหลายประการ แต่สิ่งสำคัญคือการนำพาอารมณ์ของผู้อ่านจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งที่สูงขึ้น กลวิธีการประพันธ์ทำให้ผู้อ่านเกิดการเคลื่อนไหวของอารมณ์ เช่น กลวิธีการนำพาตัวละคร

จากสถานการณ์ปกติไปสู่สถานการณ์ไม่ปกติ กลวิธีการนำพาตัวละคร ไปสู่เหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดว่าจะเกิดขึ้น กลวิธีการสร้างเหตุการณ์อันไม่เป็นไปตามความคาดหวังของผู้อ่านจึงเป็นกลวิธีที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านจนเกิดการตระหนักและเข้าใจในสังขรณ์สำหรับการดำรงชีวิต เป็นต้น

กลวิธีสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจคือการกระตุ้นเร้าผู้อ่านให้เกิดอารมณ์ร่วมไปกับประสบการณ์ที่วรรณคดีนำเสนอจนผู้อ่านเกิดจินตนาการ ไปตามประสบการณ์นั้น ๆ วรรณคดีจึงทำให้เกิดปัญหา ปัญหาทำให้เกิดสังขรณ์ สังขรณ์จึงจะทำให้เห็นความงาม อารมณ์สะเทือนใจในวรรณกรรมจึงเป็นสุนทรียะที่ทำให้เกิดความเข้าใจในชีวิตผ่านศิลปะการประพันธ์อันงดงาม ดังที่ เสฐียร โกเศศ (๒๕๔๖: ๗๑) กล่าวถึง การแสดงออกของงานศิลปกรรมไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดว่า “...แต่มีหลักทางศิลปะร่วมกัน คือถอดเอาอารมณ์สะเทือนใจแสดงออกเป็นรูปที่งาม เพราะฉะนั้น ท่านเรียกศิลปะแสดงออกแห่งอารมณ์สะเทือนใจว่า expressive arts คือเป็นศิลปะแสดงออกแห่งอารมณ์สะเทือนใจออกมา...”

กลวิธีการแสดงออกซึ่งอารมณ์สะเทือนใจในวรรณคดีจึงเกี่ยวข้องกับสุนทรียะด้านการใช้ถ้อยคำที่นำมาประกอบกันจนสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่าน ซึ่งแตกต่างกันไปตามรูปแบบของวรรณกรรมแต่ละประเภทหรือผู้ประพันธ์แต่ละคน ดังที่ เสฐียร โกเศศ (๒๕๔๖: ๑๐๖) กล่าวถึงท่วงท่าที่แสดงออกซึ่งอารมณ์สะเทือนใจว่า

...ท่วงท่าที่แสดงออกไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากเรื่องความมีระเบียบและการเคลื่อนไหว ซึ่งใส่ลงไปในความคิดของเรา (Buffon) หรือกล่าวโดยย่อก็คือวิธีวางรูป การสร้างองค์ประกอบของวรรณกรรม หรือศิลปกรรม ส่วนสำคัญอันเป็นรากฐานของท่วงท่าที่แสดงทั้งหมด จะดีหรือเลวก็ตามที ก็อยู่ที่องค์ประกอบ ถ้าเป็นวรรณกรรม ก็อยู่ที่วิธีจัดเรียงถ้อยคำ ประโยค ประธาน วรรคตอน ของผู้ประพันธ์ อันเกิดจากความคิดเห็นเฉพาะตัวของผู้ประพันธ์...อารมณ์สะเทือนใจเป็นต้นเหตุของศิลปะ ความนึกหรือจินตนาการเป็นต้นเหตุของท่วงท่าที่แสดง แล้วก็แสดงอารมณ์สะเทือนใจหรือความนึกนี้ออกมาไฉฉาง โดยอาศัยความรู้และฝีมือทางเทคนิคซึ่งเป็นวิธีทำ เกิดเป็นวรรณกรรมหรือศิลปกรรม ซึ่งทำให้ผู้ดูผู้อ่านหรือผู้ฟังบังเกิดอารมณ์สะเทือนใจหรือเกิดความนึกขึ้นด้วย...

ดังนั้นองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในตัวบทวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างกันทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเหตุการณ์ให้ไม่เป็นไปตามความคาดหมายของผู้อ่าน

การสร้างเหตุการณ์ที่มีลักษณะผิดแปลกไปจากปกติธรรมดา การสร้างตัวละคร การใช้ภาษา
วรรณศิลป์อันงดงาม องค์ประกอบเหล่านี้ถูกนำเสนอด้วยอารมณ์ที่เข้มข้นภายในเรื่องซึ่งส่งผล
สะท้อนอารมณ์ผู้อ่านที่ติดตามเรื่องจนเกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับเรื่องราวที่รับรู้ซึ่งแสดงผ่าน
กลวิธีอันหลากหลายตามประเภท และลักษณะเฉพาะของวรรณคดีนั้น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์
สะท้อนใจจนตระหนักรู้และเข้าใจความเป็นไปของชีวิตมากขึ้น

จากการศึกษาปัญหาสาขาคพบว่ามีกลวิธีการนำเสนอความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจ
แก่ผู้อ่านหลากหลายวิธี จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำเสนอความ โศก

๒.๒ กลวิธีการนำเสนอความ โศกร่วมกับความรู้สึกอื่น

๒.๓ กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอความ โศก

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำเสนอความ โศก

กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำเสนอความ โศกในปัญหาสาขาค จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก

๒.๑.๒ การนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความ โศก

๒.๑.๓ การคลี่คลายความ โศก

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก

ความ โศกเป็นส่วนหนึ่งของความทุกข์ของมนุษย์ คำสอนเรื่องความทุกข์เป็น
คำสอนสำคัญในพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่มุ่งให้มนุษย์เข้าใจในทุกข์เพื่อหาหนทางดับทุกข์ คำว่า
“ทุกข์” มีความสำคัญและมีบทบาทมากในพุทธธรรม มีปรากฏในหลักธรรมสำคัญๆ เช่น
ไตรลักษณ์ อริยสัจ ปฏิจสมุปบาท พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๔: ๕๐-๕๑) สรุปลักษณะ
สำคัญของทุกข์พร้อมคำอธิบายในอรรถกถาไว้ว่า

๑. ทุกขทุกขตา ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ คือความทุกข์กายทุกข์ใจอย่าง
ที่เข้าใจกัน โดยสามัญ ตรงตามชื่อ ตามสภาพ ที่เรียกกันว่า ทุกขเวทนา
(ความทุกข์อย่างปกติ ที่เกิดขึ้น เมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ หรือสิ่ง
กระทบกระทั่งบีบคั้น)

๒. วิปริณามทุกข์ตา ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่เนื่องในความผันแปรของสุข คือความสุขที่กลายเป็นความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ เพราะความแปรปรวนกลับกลายของมันเอง (ภาวะที่ตามปกติ ก็สบายดี เผลออยู่ ไม่รู้สึกทุกข์อย่างใดเลย แต่ครั้นได้เสวยสุขบางอย่าง พอสุขนั้น จางลงหรือหายไป ภาวะเดิมที่เคยรู้สึกสบายเป็นปกติ นั้น กลับกลายเป็นทุกข์ไป เสมือนเป็นทุกข์แฝง ซึ่งจะแสดงตัวออกมาในทันทีที่ความสุขนั้น จืดจางหรือเลือนรางไป ยิ่งสุขมากขึ้นเท่าใด ก็กลับกลายเป็นทุกข์รุนแรงมากขึ้นเท่านั้น เสมือนว่าทุกข์ที่แฝงขยายตัวตามขึ้นไป ถ้าความสุขนั้นไม่เกิดขึ้น ทุกข์เพราะสุขนั้นก็ไม่มี แม้เมื่อยังเสวยความสุขอยู่ พอนึกว่าสุขนั้น อาจจะต้องสิ้นสุดไป ก็ทุกข์ด้วยหวาดกังวลใจหายไหวหวั่น)

๓. สังขารทุกข์ตา ทุกข์ตามสภาพสังขาร คือ สภาพะของตัวสังขารเอง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๕ (รวมถึง มรรค ผล ซึ่งเป็น โลกุตตรธรรม) เป็นทุกข์ คือ เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นด้วย ปัจจัยที่ขัดแย้ง มีการเกิดขึ้น และการสลายหรือดับไป ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง อยู่ในกระแสแห่งเหตุปัจจัย จึงเป็นสภาพซึ่งพร้อมที่จะก่อให้เกิดทุกข์ (ความรู้สึกทุกข์หรือทุกข์เวทนา) แก่ผู้ไม่รู้เท่าทันต่อสภาพ และกระแสของมัน แล้วเข้าไปฝืนกระแสอย่างทีอ ๆ ด้วยความอยากความขีด (ตัณหา อุปาทาน) อย่างโง่ๆ (อวิชชา) ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องและปฏิบัติต่อ มันด้วยปัญญา

กล่าวโดยสรุป ทุกข์คือความรู้สึกทุกข์กาย ทุกข์ใจ หรือทุกข์เวทนา ที่เกิดจากการบีบคั้นจากสิ่งที่ไม่ชอบ เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมไปของทุกสรรพสิ่ง เกิดจากการยึดมั่นถือมั่นในสรรพสิ่ง ทุกข์นั้นแสดงออกมาในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น ความโศกเศร้า การคร่ำครวญ ความเจ็บปวด ความคับแค้นใจและหมดหวัง จิตใจว้าวุ่นห่อเหี่ยว เป็นต้น

ในการศึกษาดิถีธรรมสำคัญในทางพุทธศาสนาพบคำว่า “ทุกข์” ปรากฏในหมวดธรรมหลายแห่ง ที่สำคัญมี ๓ หมวด คือ เวทนา ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ในแต่ละหมวดธรรมนั้น มีความหมายที่เป็นนัยสำคัญมุ่งหมายเอามีความหมายที่กว้างและแคบต่างกัน (ปรุคัม บุญศรีตัน, ๒๕๔๕: ๒๕๑-๒๕๒) กล่าวคือ

...ทุกข์ในไตรลักษณ์ มีความหมายกว้างที่สุดครอบคลุมทั้งหมด คือ ทุกขลักษณะหรือทุกข์ตา ได้แก่ ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย เป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งปวง กินขอบเขตเท่ากับความไม่เที่ยง คือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์

ทุกข์ในเวทนา มีความหมายแคบที่สุด เป็นเพียงอาการสืบเนื่องด้านหนึ่งเท่านั้น คือ ทุกข์ที่เป็นเวทนา เป็นความรู้สึกรู้สึกทุกข์ เป็นอาการสืบเนื่องจากทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบุคคลเนื่องมาจากทุกข์ในไตรลักษณ์นั่นเอง

ทุกข์ในอริยสัจ หรือ ทุกขอริยสัจ คือ ภาวะที่เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ แต่จำกัดขอบเขตเฉพาะเท่าที่จะเกิดเป็นปัญหาแก่มนุษย์ มีผลกระทบต่อชีวิต หมายเอาเฉพาะทุกข์ที่เกิดขึ้นกับเบญจขันธ์หรืออุปาทานขันธ์...

การศึกษาความโศกใน *ปัญญาสาตก* หมายรวมว่าความโศกนั้นเป็นอาการที่เกิดขึ้นจากความทุกข์โศกทั้งทางร่างกายและจิตใจ และหมายรวมครอบคลุมความหมายของทุกข์ทั้งในเวทนา ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔

ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนั้น ความโศกที่ปรากฏในคัมภีร์วรรณคดีเรียกว่า “ภาวะ” คือ อารมณ์ต่างๆ ที่ผู้แต่งแสดงไว้ในผลงานของตน การทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ว่ามีภาวะหนึ่งเกิดขึ้นกับตัวละคร ผู้แต่งจะต้องแสดงเหตุของภาวะไว้เป็นเบื้องต้น เหตุของภาวะนี้เรียกว่า “วิภาวะ” ดังที่ กุสุมา รักษมณี (๒๕๔๕ : ๑๒๒) กล่าวถึง เหตุของภาวะไว้ว่า

...ภาวะต่างๆ จะเป็นที่ประจักษ์ได้ก็ต้องอาศัยเหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) ซึ่งหมายรู้ได้ด้วยการแสดงของตัวละครด้วยถ้อยคำ ท่าทาง และปฏิกิริยา...วิภาวะ หรือเหตุของภาวะ หมายถึง เหตุการณ์ บุคคล หรือสิ่งต่าง ๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง เช่น คินเคือนเพ็ญ กลิ่นดอกไม้ การประดับ ตกแต่งร่างกาย ฯลฯ เป็นวิภาวะของความรัก (รติ) เป็นต้น...

การวิเคราะห์ความ โศกซึ่งเป็นภาวะที่ปรากฏใน *ปัญญาสาตก* จึงวิเคราะห์ภาวะหรือเหตุของความ โศกที่เกิดขึ้นในเรื่องด้วย เนื่องจากเหตุหรือภาวะของความ โศกทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจภาวะความ โศกที่ปรากฏในเรื่องได้กระจ่างชัดมากขึ้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๔: ๘๒) กล่าวถึงเหตุแห่งทุกข์ในทางพุทธศาสนาว่า มักกล่าวไว้เป็น ๓ ประการหลักที่ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์คือ

๑. พัดพรากจากสิ่งที่รัก จึงเป็นทุกข์
๒. ประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก จึงเป็นทุกข์
๓. ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมปรารถนา จึงเป็นทุกข์

ความ โศกอันเป็นส่วนหนึ่งของความทุกข์ที่ตัวละครประสบใน *ปัญญาสาตก* นั้นเกิดจากเหตุประการที่หนึ่งในทางพุทธศาสนา คือ พัดพรากจากสิ่งที่รักจึงเป็นทุกข์ ความ โศกที่เกิดจากเหตุการณ์การพัดพรากจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่าน จำแนกได้ดังต่อไปนี้

- ๒.๑.๑.๑ การพัดพรากจากคนรัก
  - ๒.๑.๑.๒ การพัดพรากจากบิดามารดา
  - ๒.๑.๑.๓ การพัดพรากจากกันด้วยความตาย
  - ๒.๑.๑.๔ การพัดพรากจากบ้านเมือง
  - ๒.๑.๑.๕ การพัดพรากระหว่างคนกับสัตว์
- แต่ละหัวข้อนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑ การพัดพรากจากคนรัก

ใน *ปัญญาสาตก* พบว่า ความ โศกที่เกิดจากเหตุการณ์การพัดพรากจากคนรักมักเกิดขึ้นจากการที่ตัวละครเดินทางไปที่แห่งใดแห่งหนึ่งด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเดินทางกลับไปเยี่ยมบิดามารดาพร้อมหญิงคนรัก ระหว่างการเดินทางอาจประสบภัยธรรมชาติ ภัยจากมนุษย์ ภัยจากมนุษย์ ทำให้คู่รักต้องแยกจากกัน ในระหว่างการแยกจากกัน ตัวละครจะประสบความทุกข์ยากต่างๆ จนเกิดความ โศกที่ต้องพัดพรากจากคนรัก และต้องประสบทุกข์อย่างแสนสาหัสด้วยการพัดพรากจากคนรักใน *ปัญญาสาตก* จำแนกได้ดังต่อไปนี้

- ๒.๑.๑.๑.๑) การพัดพรากจากคนรักที่เป็นตัวละครเอก
- ๒.๑.๑.๑.๒) การพัดพรากจากคนรักที่เป็นตัวประกอบ

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑) การพลัดพรากจากคนรักที่เป็นตัวเอก

ตัวละครเอกในที่นี้หมายถึงตัวละครพระโพธิสัตว์ที่เกิดการพลัดพรากจากคนรักในระหว่างการเดินทางไปยังที่ต่างๆ บางเรื่องก็จากกันเพียงครั้งเดียว จนสุดท้ายเรื่องจึงได้กลับมาพบกัน บางเรื่องก็พลัดพรากจากกันหลายครั้งหลายหน จนตัวละคร โสภะเสวราแล้ว โสภะเสวราอีก การพลัดพรากจากกันของตัวละครเอกนี้มีปรากฏใน *ปัญญาสาตก* หลายเรื่อง และเป็นเหตุการณ์การพลัดพรากที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังพบว่าการพลัดพรากจากกันนั้นมีเหตุแห่งการพลัดพรากนานัปการ ดังต่อไปนี้

๑) การพลัดพรากจากคนรักเนื่องจากภัยธรรมชาติ

ภัยธรรมชาติในที่นี้หมายถึง ภัยพิบัติ อุบัติเหตุ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติซึ่งไม่อาจคาดการณ์ล่วงหน้าได้ ใน *ปัญญาสาตก* ปรากฏความ โสภะของตัวละครที่พลัดพรากจากคนรักอื่นเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ มีดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุทธินชาตก* พระสุทนต์ พลัดพรากจากนางจีร์ปภาเนื่องจากสำเนาของพ่อค้าที่ทั้งสองขอโดยสารมาด้วยล่มลงกลางมหาสมุทร แผ่นกระดานที่ทั้งสองเกาะมาด้วยกันก็ขาดจากกัน การพลัดพรากในครั้งนี้ทำให้ทั้งสองเศร้าโศกเสียใจมาก ต่างฝ่ายต่างแยกไปประสบทุกข์และต่อสู้กับความทุกข์อีกนานัปการกว่าจะได้กลับมาพบกัน ดังความว่า

...ด้วยอำนาจกุศลกรรมที่กษัตริย์ทั้งสองได้ทำไว้ในชาติปางก่อนนั้น มาบังคาลให้แผ่นกระดานขาดออกไปเป็นสองท่อน พระโพธิสัตว์ได้ไว้ท่อนหนึ่ง พระจีร์ปภาได้ไว้ท่อนหนึ่ง กษัตริย์ทั้งสองได้แผ่นกระดานคนละท่อนแล้ว ต่างองค์ก็พลัดกันไปคนละทิศละทางมิได้แลเห็นซึ่งกันและกัน กษัตริย์ทั้งสองนั้นต่างได้รับทุกข์เวทนาเพราะความเย็นและความหนาว รวากับว่าพระชนมชีพจะวางวาย ทั้งประกอบด้วยความหิวกระหายสุดกำลัง เพราะมิได้เสวยพระกระยาหารเลย ต่างพระองค์ก็ทรงพระกรรมแสงถึงกัน พระโพธิสัตว์นั้นทรงพระกรรมแสงถึงพระมเหสี พระจีร์ปภาเทวีก็ทรงพระกรรมแสงถึงพระภัสดา...

(สุทธินชาตก: ๘๒)

ทั้งสองพลัดพรากจากกัน เมื่อระลึกถึงกันก็จะแสดงออกซึ่งความ
โศกเศร้ามากมาย เมื่อพระสุธนูขึ้นฝั่งได้ก็ร้องไห้คิดถึงนางจิริปภา ดังตัวอย่าง
...ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้น...ทรงระลึกถึงพระเทวีจิริปภาขึ้นมา ก็มีพระอัศสุชล
นองคลอพระเนตรทรงพระกันแสง โศกาครุรพูนทวยเพียงพระอุระจะ
กินทนากการ...

(สุธนูชาดก: ๘๗)

ทั้งสองเศร้าโศกเสียใจมากที่ไม่เคยรู้มาก่อนว่าการเดินทางในครั้ง
นี้จะทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน เหตุการณ์การพลัดพรากนี้จึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน
เนื่องจากผู้อ่านเองก็คาดการณ์ไม่ได้เช่นกัน และตัวละครทั้งสองก็โศกเศร้าระลึกถึงกันมาก ผู้อ่านจึง
สะเทือนอารมณ์ที่เกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝันนี้ขึ้น

ที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่าตัวละครเอกพลัดพรากจากกันหลังจาก
ได้อยู่ครองคู่กันชั่วขณะหนึ่ง แต่บางเรื่องตัวละครเอกทั้งสองอยู่กันคนละเมืองไม่เคยพบกันมาก่อน
แต่เป็นคู่หมั้นหมายกัน กำลังเดินทางมาพบกันเพื่อจะอยู่ครองคู่กัน แต่ในระหว่างเดินทางมีเหตุให้
พลัดพรากจากกัน ทำให้ไม่สามารถพบกันได้ เรื่อง *สังขปิตตชาดก* ในขณะที่สังขปิตตกุมารเดินทาง
ข้ามมหาสมุทรมาพบนางรัตนาวดี ระหว่างการเดินทางในมหาสมุทร เรือได้แตกออกจากกันจมลง
ไปในมหาสมุทร เมื่อนางรัตนาวดีทราบข่าวก็เสียใจมาก ดังความว่า

...รัตนาวดีทอดพระเนตรเห็นรูปวาดพระมหาสัตว์ในแผ่นทอง พระเนตร
นองไปด้วยอัศสุชล แล้วบ่นพร่ำรำพันว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า โทษกรรมสิ่งใด
ของหม่อมฉันมีอยู่หรือ พระองค์จึงไม่ทรงศรีสปราศรัยกับหม่อมฉันบ้าง
หรือสมุทรเทวดาเล่าโลมไว้ จึงไม่เสด็จมาให้หม่อมฉันเห็น...

(สังขปิตตชาดก: ๕๓๕)

ตั้งแต่นั้นมาพระนางรัตนาวดีก็ทรงบำเพ็ญทาน รักษาศีลห้าบำรุง
ซ่อมแซมอุโบสถเพื่ออุทิศบุญกุศลให้พระสังขปิตตกุมาร การพลัดพรากที่สร้างความเศร้าโศกให้แก่
ตัวละครในครั้งนี้ได้ทำให้ตัวละครปฏิบัติตนตามหลักแนวคิดพุทธศาสนาในเรื่องการทำทาน และ
การรักษาศีลห้า ซึ่งเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติดังกล่าวทำให้นางรัตนาวดี
คลายความโศกเศร้าต่อการจากไปของพระสังขปิตตกุมาร

๒) การพลัดพรากจากคนรักเนื่องจากความประสงค์ร้ายของผู้อื่น
 ความประสงค์ร้ายของผู้อื่นในที่นี้หมายถึง การที่มีผู้อื่นมากลั่น
 แกล้ง รังแก ใส่ร้าย คิดไม่ดีต่อตัวละครเอก เป็นเหตุให้ตัวละครเอกต้องพลัดพรากจากคนรัก
 ในปัญหาสาชคตปรากฏความ โศกของตัวละครที่เกิดจากการพลัดพรากจากคนรักอันเนื่องมาจาก
 ความประสงค์ร้ายของผู้อื่น มีดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *วนาวนชาดก* พระโพธิสัตว์และนางสุวรรณคิริณันนทกษัตริย์
 ไล่จับจิ้งจอกและต่างคนต่างวิ่งแยกไปคนละทางจึงทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน เมื่อทั้งสองรู้ว่า
 ต้องอยู่โดดเดี่ยว ปราศจากคนรักเคียงข้างก็เศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นวิ่งหนีไปพ้นแดนของยักษ์แล้ว ก็เที่ยวหาภริยา
 พลังรำพึงไว้ว่า เวระอะไรหนอที่เราได้กระทำมาแล้ว ภรรยาอันเป็นที่รักของ
 เราจึงมาพลัดพรากไปจากเรา...พระโพธิสัตว์คร่ำครวญรำพึงไรเที่ยวเสาะหา
 ภริยาไปในป่าโดยทิศานุทิศอย่างนี้...

(วนาวนกุมาร: ๓๔)

...ฝ่ายนางสุวรรณคิริณัน ครั้นพลัดพรากจากพระภัสสดาแล้ว นางก็มีความ
 ระทมทุกข์ไปด้วยความ โศกเป็นเบื้องหน้า นางรำร้องไห้บนเพ็ชรำพันถึง
 พระภัสสดา...ข้าแต่พระสามี ข้าพเจ้านี้ระทมไปด้วยความทุกข์โศกสุดที่จะ
 พรรณนา...นางรำรำพันเพื่อเที่ยวเรียกหาพระโพธิสัตว์อยู่ในป่าดังนี้ถึง
 ๗ วัน...

(วนาวนกุมาร: ๓๕-๓๖)

เรื่อง *พากลชาดก* พระเจ้าพาราณสีต้องการนางสุขุมมอณาเป็น
 พระมเหสี จึงทำพากลกุมารชนไก่ แข่งม้า และสู้ช้าง นางสุขุมมอณาให้สัตว์วิเศษแก่พากลกุมาร
 ทำให้แข่งขันทุกครั้ง ต่อมาราชบุรุษแอบฟังว่านางสุขุมมอณาห้ามไม่ให้พากลกุมารกิน ไช้เป็น
 อันขาด เพราะจะทำให้นางเร่าร้อนจนต้องเดินทางกลับบ้านเมือง พระเจ้าพาราณสีรู้ความดังกล่าวจึง
 หลอกให้พากลกุมารกิน ไช้ ทำให้ทั้งสองพลัดพรากจากกัน เมื่อพากลกุมารรู้ว่านางสุขุมมอณาต้อง
 จากไปก็เศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...เมื่อพระโพธิสัตว์รำร้องให้รำพันพิลาปอยู่อย่างนี้ จนสิ้นกำลังหยังลงสู่
ความหลับ...

(พากลชาดก: ๘๕)

เรื่อง *เทวันชชาดก* เทวันชกุมารอภิเษกกับพระนางสุวรรณเกศรา และอยู่ครองคู่ระยะหนึ่ง วันหนึ่งนางสุวรรณเกศราถูกนางยักษ์จับตัวไป นางยักษ์ปลอมตัวเป็น พระนางสุวรรณเกศรา เทวันชกุมารรู้ว่านางยักษ์ไม่ใช่พระนางสุวรรณเกศรา ก็โสกเศร้าคิดถึงนาง ทั้งสองพระองค์โสกเศร้าเพราะต้องพลัดพรากจากกันเพราะนางยักษ์ประสงค์ร้ายต่อพระนาง สุวรรณเกศรา เทวันชกุมารคร่ำครวญเศร้าโสกถึงพระนางสุวรรณเกศรา ดังความว่า

...เรายังไม่สบายใจ รับสั่งแล้วจึงเสด็จเข้าห้องในทางเศร้าพระทัยบนเพื่อถึง
พระนางสุวรรณเกศรา ...หัวใจของพี่จักแตกแยกออกไป อุปไมยเหมือนลูก
ยิงด้วยลูกศรอันอาบด้วยยาพิษฉะนั้น พระราชาบุตรเธอหนีไปไหนไม่ให้พี่
เห็นหน้าบ้างเลย ...

(เทวันชชาดก: ๓๖๐-๓๖๑)

เรื่อง *สุบินชาดก* ในขณะที่สุบินกุมารพานางปทุมาวดีพร้อมทั้ง
ของมีค่าต่างๆ หนีไปทางเรือ ระหว่างปีนขึ้นเรือนางปทุมาวดีทำของมีค่าตกไปในน้ำ สุบินกุมาร
อาสาลงไปเก็บ พวกอำมาตย์จึงเล่นเรือพานางปทุมาวดีหนีไป และหลอกนางว่าสุบินกุมารอยู่ใน
เรืออีกด้านหนึ่ง นางเริ่มรู้ว่าสุบินกุมารหายไปจึงเศร้าโสกต่อการพลัดพรากจากกันในครั้งนี้มาก
ดังความว่า

...นางเธอโสการ่ำให้ถามถึงว่าสามีของนางไปไหน...ภัสดาของเราหายไป
ไหน นางโสการ่ำให้...ความหวังของเรามาขาดพินาศไปไม่สมประสงค์เสีย
แล้วหนอ เราหาบุญไม่จึงได้พลัดพรากจากสามี เรามีชีวิตอยู่นี้หา
ประโยชน์ไม่ เหตุไรเราจึงต้องวิโยคจากภัสดา...คราวนี้เราหาที่พึ่งมิได้แน่
แท้ จะข้ามมหาสมุทรไปก็จะไม่พบสามี หัวใจของเราจักแตกทำลายไป
บาปกรรมสิ่งใดซึ่งเราทำไว้ในปางก่อน จึงได้มารับความทุกข์ร้อนมากนัก
เหตุไรสามีจึงทิ้งเราเสียได้หรือด้วยโทษกรรมสิ่งใดมี ภัสดาจึงทิ้งอาตมาแล้ว

หนีไป ทำใจจะได้พบประสพกัน ณ ครั้งนี้ นางปทุมาวดีระลึกถึงสามี
พลางทางก็ปริเทวนา...

(สุบินชาดก: ๔๐๖-๔๐๗)

๓) การพลัดพรากจากคนรักเนื่องจากต้องเดินทางกลับบ้านเมือง
การเดินทางกลับบ้านเมืองในที่นี้หมายถึง การที่ตัวละครเอก คือ
พระโพธิสัตว์ต้องเดินทางกลับบ้านเมืองของตนเพื่อไปเยี่ยมบิดามารดา และไม่สามารถนำคนรักไป
ได้เพราะหนทางไกลและยากลำบาก ต้องเดินทางตามลำพังจึงพลัดพรากจากคนรัก จากการศึกษา
พบว่าการเดินทางกลับบ้านเมืองนั้น บางเรื่องได้กลับมาหาคนรักตามที่บอกไว้ แต่หลายเรื่องพบว่า
พระโพธิสัตว์ต้องประสบเหตุอื่นในระหว่างเดินทางซึ่งทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน ไปนานจนดู
เหมือนจะไม่มีวัน ได้พบกันอีก เพราะไม่รู้ว่ามีอีกฝ่ายเป็นตายร้ายคืออย่างไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *โสณันทชาดก* โสณันทกุมารต้องจากนางปทุมาวดีเพื่อ
เดินทางกลับบ้านเมืองตน ทั้งสองจึงเศร้าโศกเสียใจมาก ในขณะที่กำลังส่งลาภกันนั้น ทั้งสองจึงคร่ำ
ครวญรำไห้ออย่างมากมาย ดังความว่า

...แหม่นางผู้เจริญ ฉันจักลาไปยังพระนครพาราณสี ทูลพฤติการณ์แก่พระ
ชนกชนนีแล้วจักจัดแจงบรรณาการกลับมาที่นี้ สู่ขอพระฤๅษีผู้เป็นบิดา...
แล้วตรัสปลอบว่า อย่าเศร้าโศกโทมนัสไปเลย ประมาณ ๑๐ วันฉัน
จักกลับมา นางปทุมาวดีได้ฟังดังนั้นเป็นคฤหทัยจะแตกทำลาย เข้าออก
พระราชกุมารไว้รำไห่รำพัน...นางปทุมาวดีมีหน่วยเต็ม ไปด้วยน้ำตา
หทัยพระขรรค์ลูกศรธนูและธนูเสบียงเดินทางถวาย พระโสณันทกุมารมีอาจ
เพื่อจะกลั่นความ โศกศัลย์ไว้ได้ทรงกันแสง เสด็จลงจากเรือน พลางเหลียว
หลังดูนางปทุมาวดี ส่วนนางปทุมาวดีมีหทัยหวนไหวอยู่คฤหทัยแตกทำลาย....

(โสณันทชาดก: ๑๐๗)

การพลัดพรากจากคนรักเนื่องจากการเดินทางกลับบ้านเมืองจึง
สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน เนื่องด้วยก่อนการพลัดพรากนั้นทั้งสองกำลังครองคู่กันอย่างมี
ความสุข ฝ่ายบิดามารดาที่เป็นบุคคลอันเป็นที่รัก ฝ่ายแม่เหล็กก็เป็นบุคคลอันเป็นที่รัก ซึ่งมีอาจเลือก
ได้ นอกจากเดินทางไปพบอีกฝ่ายหนึ่ง อีกฝ่ายหนึ่งก็โศกเศร้า ซึ่งทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจและ
ตระหนักรู้ว่าเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้ทุกข์คือความรัก ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ ๔ ต่อไป

๔) การพลัดพรากจากคนรักเนื่องจากเหตุหลายประการที่กล่าว

มาข้างต้น

จากการศึกษายังพบเหตุแห่งการพลัดพรากจากกันของคนรักที่กล่าวมาข้างต้น มีบางเรื่องที่มีเหตุแห่งการพลัดพรากหลายประการประกอบกันที่สามารถนำเสนอความโศกได้อย่างเข้มข้น จนเกิดอารมณ์สะเทือนใจขึ้น ดังตัวอย่าง

เรื่อง *วรวงสชาดก* ในขณะที่พระวรวงศ์กับนางคารวิเดินทางไปหาพี่ชาย แวะพักอาศัยกับพระคาบสโนป่า พระคาบสประสงคร้ายต่อคนทั้งสอง โดยขโมยแก้วมณีของทั้งสองไป พระวรวงศ์กับนางคารวิจึงเหาะไปหาพี่ชาย และกลับบ้านเมืองของตนไม่ได้ ต้องพากันเดินทางรอนแรมอยู่ในป่าด้วยความยากลำบาก และต้องผจญกับยักษ์ตนหนึ่งซึ่งไล่ติดตามมา ทั้งสองหนีลงไปยังน้ำในมหาสมุทร ทั้งสองถูกลมพายุใหญ่พัดแยกกันไปคนละทาง เมื่อฟื้นขึ้นและพบว่าพลัดพรากจากคนรักก็เศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...พระมหาสัตว์เจ้า ปรีเทวนาการอยู่ไม่สามารถจะดำรงพระกายอยู่ได้ก็ถึงวิสัยญีภาพล้มเหนือหาดทราย ไม่ซำก็กลับได้สติมา เข้าพระทัยว่าพระราชเทวีสิ้นพระชนม์ชีพแล้ว ถูกไฟกล่าวคือความโศกเผาผลาญพระหทัยก็เกิดความเร่าร้อนพระมั่งสะในหทัย...

(วรวงสชาดก: ๖๓๗)

...อนิจจาเอ๋ยพระสามีทรงพระนามว่าวรวงศ์ราช เธอขึ้นฝั่งได้แล้วหรือยังขึ้นไม่ได้ ถ้าเธอขึ้นฝั่งได้ก็คงจะมาหาข้าพระบาทแล้วข้าพระบาทได้เห็นพระพักตร์ของเธอแล้วก็จะมีความสุขไม่ต้องเดือดร้อนใจ วันนี้ข้าพระบาทได้เสวยความทุกข์จึงได้เรียกร้องหาพระองค์อันเป็นที่รักของข้าพระบาท..."

(วรวงสชาดก: ๖๔๒)

เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความโศกเศร้าเสียใจกับตัวละครเอกมาก ทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญหากันอย่างมากมาย ขณะนั้นนางคารวิกำลังตั้งครภัก จึงเท่ากับว่าพระโพธิสัตว์นั้นนอกจากพลัดพรากจากคนรักแล้ว ยังพลัดพรากจากบุตรด้วย จึงเป็นความโศกที่ทับทวีคนทั้งสอง จึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจากการสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าว อีกทั้งสาเหตุการพลัดพรากมีทั้งถูกผู้อื่นประสงคร้าย และ โดยภัยธรรมชาติด้วย จึงเป็นการนำเสนอ

เหตุการณ์ในเรื่องที่มีความเข้มข้นของเหตุแห่งการพลัดพรากมากเพียงพอจนทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ

การพลัดพรากจากคนรักในบางเรื่องมีมากกว่าหนึ่งครั้งและหลากหลายเหตุ ซึ่งทำให้ตัวละครเศร้าโศกซ้ำแล้วซ้ำเล่า การพลัดพรากจากกันของคนรักมากกว่าหนึ่งครั้งทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้น เพราะเป็นการนำเสนอเหตุการณ์ที่ผนวกกับการสร้างโครงเรื่องให้มีความพลิกผันของเหตุการณ์ที่ไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นต่อไป เมื่อเกิดการพลัดพรากในครั้งแรกและได้กลับมาพบกันอีกสร้างความโล่งใจแก่ผู้อ่าน แต่แล้วเมื่อเรื่องดำเนินต่อไปก็มีเหตุการณ์ที่สร้างความพลัดพรากให้เกิดขึ้นอีก จึงก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้นไปอีก

เรื่อง *สุธนชาดก* หลังจากที่พระสุธน กับนางมโนห์ราได้ครองคู่กัน มีปุโรหิตคนหนึ่งคิดร้ายต่อพระสุธน เมื่อมีข้าศึกมารุกราน จึงขยงให้พระเจ้าอาทิจวงศ์บิดาของพระสุธนส่งพระสุธนไปรบ ทำให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกัน นางมโนห์ราเศร้าโศกเสียใจไม่ยอมพลัดพรากจากพระสุธน คังความว่า

...นางมโนห์ราเทวีทูลวิงวอนจะขอไม่ให้เสด็จไป พระองค์ได้ปลอบนาง
มโนห์ราเทวีให้คลายความวิโยค...

(สุธนชาดก: ๓๐)

ขณะที่พระสุธนไปรบ พระเจ้าอาทิจวงศ์ฝันร้าย ปุโรหิตจึงแนะนำให้จัดพิธีบูชาขัณฑ์โดยให้นางมโนห์ราไปบูชาขัณฑ์ด้วย เมื่อนางมโนห์รารู้จึงคร่ำครวญ และต้องการรอลพบพระสุธนก่อน จึงจะยินดีตายตามความต้องการของพระเจ้าอาทิจวงศ์ นางมโนห์ราได้เข้าเฝ้ามารดาของพระโพธิสัตว์แล้วคร่ำครวญว่า

...มโนห์ราเทวีมีพระหฤทัยราวจะว่าจะแตกออกไปได้เจ็ดภาค จึงได้รับไป
เฝ้าพระราชมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้า ครั้นถึงจึงชบพระพักตร์ลงแทบบาท
าพระสัสสุรราช ปรีเทวนากรร่าให้ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช
มารดา พระมารดาเจ้าไม่ทรงทราบหรือ บัดนี้พระเจ้าอาทิจวงศ์ทรงเชื่อ
ถ้อยคำพราหมณ์ปุโรหิต คิดจักจับหม่อมฉัน ไปฆ่าบูชาขัณฑ์ ขอพระมารดาได้
กรุณาด้วยช่วยไปทูลขอผ่อนผันคัดรอกแต่พอให้พระสุธนกุมารเธอกลับมา

หม่อมฉันจักได้ถวายบังคมบาทราชภัสดา ขอมมาโทษและทูลลาตายไป
ตามขณการกรรม...

(สุธนชาดก: ๓๒)

มารดาพระสุธนช่วยนางมโนราห์ไม่ได้ นางมโนห์ราจึงเสรำ โศก
เสียใจมากขึ้น นางมโนห์ราแสวงขอปีกและหางไปใส่เป็นครั้งสุดท้ายเพื่อเข้าพิธีบูชาขัณฑ์ เมื่อทหาร
พานางมโนห์ราไปบูชาขัณฑ์ นางก็บินกลับเมืองนาง เมื่อพระสุธนกลับจากการปราบพวกจลาจล แล้ว
ไม่พบมโนราห์ ก็เสรำ โศกเสียใจมากที่ต้องพลัดพรากจากกันอีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

...เมื่อพระสุธนกุมาร ได้สดับเหตุดังนั้น มีพระหฤทัยเสียส่นราวกับว่าจะ
แตกออกทันที...ทรงพระกำสรดอาคฺรูวิลาปโดยประการต่าง ๆ ได้กล่าว
คาถา ความว่า หัวใจเราจะแตกทำลายไปอุปมัยดุจถูกยิงด้วยลูกศรอันชาบ
ด้วยยาพิษ...ครานั้นพระนางจันทาผู้มารดา ได้ทอศพระเนตรเห็นพระราช
โอรส อัน โศกกำสรดสะอื่นอาลัย...

(สุธนชาดก: ๓๘-๓๙)

การพลัดพรากจากกันหลายครั้งหลายครา ได้สร้างความทุกข์โศก
ให้แก่ตัวละคร ซึ่งแสดงความโศกเศร้าอย่างแสนสาหัส และสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านมาก
เนื่องจากเป็นเหตุการณ์การพลัดพรากที่เกิดต่อเนื่องกันอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จึงเป็นการนำเสนอ
ความโศกหลายครั้งจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจในความโศกดังกล่าว

เรื่อง ปาจิตตกุมารชาดก ปาจิตตกุมารต้องพลัดพรากจากนาง
อรพิมพ์หลายครั้ง การจากกันในครั้งนี้เกิดจากวันหนึ่งปาจิตตกุมารคิดถึงบิดามารดาจึงลานาง
อรพิมพ์กลับบ้านเมืองของตนแล้วค่อยกลับมารับนางอรพิมพ์ไปอยู่ด้วยภายหลัง ระหว่างที่
ปาจิตตกุมารไม่อยู่พรหมทัตกุมารบุตรของพระเจ้าพาราณสีดูนางอรพิมพ์ไป แต่พรหมทัตกุมารไม่
สามารถเข้าใกล้และข่มเหงนางได้เพราะบุญบารมีของนางอรพิมพ์ เมื่อปาจิตตกุมารกลับมาจึงทราบ
ว่าพรหมทัตกุมารจุกรรยาของตนไป จึงไปหานางที่หน้าพระลาน นางอรพิมพ์เห็นสามเณรจึงมอม
เกล้าพรหมทัตกุมารแล้วตัดคอสิ้นชีวิต นางอรพิมพ์หนีออกมาพบปาจิตตกุมารแต่ไม่รู้จะหนีไป
ทางไหน ท้าวสักกเทวราชจึงแปลงกายเป็นอสูรราชพาทั้งสองหนีไปได้ค้น ไทร ทั้งสองจึงได้พบกัน
หลังการจากกันในครั้งนี้

การจากกันครั้งที่สอง เกิดเมื่อทั้งสองหนีจากพรหมทัตกุมารแล้ว นอนหลับใต้ต้นไม้ไทร ระหว่างนั้นมีพรานฆ่าป่าจิตตกุมารแล้วพานางอรพิมพ์ไป แต่นางอรพิมพ์ฆ่า นายพรานและกลับมาช่วยเหลือสามีด้วยยาวิเศษที่ท้าวสักกเทวราชนำมาให้ ทั้งสองจึงได้พบกันอีกครั้งหลังการจากกันในครั้งนี้ แต่ก็เป็นการกลับมาพบกันเพื่อที่จะพลัดพรากจากกันอีก เมื่อป่าจิตตกุมารฟื้นทั้งสองเดินทางไปพบแม่น้ำกว้าง บังเอิญมีเณรพายเรือผ่านมาจึงขอให้ไปส่ง เณรพาไปส่งใต้ที่ละคนเพราะเรือเล็ก โดยส่งป่าจิตตกุมารก่อนแล้วพายกลับมารับนางอรพิมพ์แต่ไม่ พานางอรพิมพ์ไปหาป่าจิตตกุมาร แต่กลับพานางอรพิมพ์ไปด้วย ป่าจิตตกุมารรออยู่ฝั่งหนึ่งไม่เห็น นางอรพิมพ์จึงเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...เราทั้งสองเป็นผู้อนาถาพากันข้ามฝั่งแม่น้ำ บัดนี้เรามีได้แลเห็นภริยาของเรา หรือสามเณรนั้นจะไม่ข้ามส่งภรรยาเรา เราแลดูไปในทิศทั้งปวงก็มิได้เห็นภรรยา หทัยของเราจะแตกทำลาย เพราะความโศกในครั้งนี้ เราตั้งตาแลดูไปในกลางน้ำ ก็มิได้เห็นภรรยาของเรา อนึ่งสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวอยู่ในน้ำเล่าก็ล้วนเป็นสัตว์ที่ดุร้ายเป็นอันมาก มีทั้งฉลาม ฉนาค จระเข้และมังกร เป็นต้น สัตว์เหล่านั้นจะเกี่ยวกินภรรยาเราเสียแล้วหรือไฉน เวลานี้พระอาทิตย์ก็ใกล้ที่จะอัสดงคต ทั้งแสงพระจันทร์ก็ร่างขึ้นมาในอากาศวิดี หรือสามเณรนั้นจะพานางอรพิมพ์เทวีไปแห่งใด เราก็มิได้แจ้งเหตุ ผู้ใดที่จะได้รับความเดือดร้อนเช่นเรามีได้มิ แต่พระโพธิสัตว์ปริเวทนาการคร่ำครวญอยู่ดังนี้ มีอาการประคุดังว่าเป็นบ้า...

(ป่าจิตตกุมารชาดก: ๕๐๑)

เมื่อสามเณรพานางอรพิมพ์ไปแล้ว นางอรพิมพ์ใช้อุบายหนีรอดมาได้ และต่อจากนั้นเป็นเวลานานที่ต้องพรากจากป่าจิตตกุมาร นางสร้างศาลาทานบอกเล่าเรื่องราวการพลัดพรากของทั้งสองคน ทั้งสองกลับมาพบกันในตอนจบเรื่อง และไม่พลัดพรากจากกันอีก

เรื่อง *โสณันทชาดก* ในครั้งแรกโสณันทกุมารต้องพลัดพรากจากนางปทุมาวดี เพราะต้องเดินทางกลับบ้านเมือง ก่อนเดินทางทั้งสองเศร้าโศกเสียใจมาก (ดังอธิบายรายละเอียดแล้วในหัวข้อที่ ๓) การจากกันในครั้งแรกนั้น พระโพธิสัตว์เดินทางไปสู่ขอนางปทุมาวดีตามสัญญา ทั้งสองจึงได้ครองคู่กัน แต่ขณะกำลังมีความสุขอยู่นั้น นางกาลกัมณีภริยาของกบิลราชกุมารต้องการพระโสณันทกุมารเป็นพระสวามีจึงฆ่ากบิลราชกุมารแล้วตัดนิ้วกบิลราชกุมาร

ไปซ่อนไว้ในมวยผมนางปทุมาวดี นางกาลกัณณีใส่ร้ายว่านางปทุมาวดีเป็นผีเสื้อน้ำ นางปทุมาวดี จึงถูกเนรเทศออกจากเมือง ทั้งโสนันทกุมารและนางปทุมาวดีต่างโศกเศร้าเสียใจในเหตุการณ์ ดังกล่าวมาก ดังความว่า

...นางปทุมาวดีได้ยื่นคำอนุญาตดังนั้น ก็พุดลงที่บาทพระสามีร้องให้รำไร ไปต่างๆ นานา แล้วทูลว่า พระองค์ยังมีทรงทราบความที่กระหม่อมฉันมี โทษหรือไม่มีโทษได้ในบัดนี้ ภายหลังจะทรงทราบ ครั้นแล้วก็ชบลงที่บาท พระสามีทูลขอขมาโทษ ทูลรำลา ส่วนพระโสนันทกุมารมีพระทัยหวั่นไหว ทรงโศกาลัย ประหนึ่งว่าพระทัยจะแตกทำลาย เข้าออกชายาทรงปริเทวนา การว่า ชาติก่อนเราทั้ง ๒ เคยทำการพรากรผู้อื่น มาชาตินี้เราจึงต้องจากกันทั้ง รัก...

(โสนันทชาดก: ๑๑๓)

เรื่อง *สุวรรณวงศ์ชาดก* พระสุวรรณวงศ์กลับมาถึงเมืองตามหานางปฐุมิเทวีไม่พบ เพราะพระเจ้าอรั้งแกลงหนีไปอยู่ในป่า พระสุวรรณวงศ์เศร้าโศกคิดถึงนางมาก

...พระโพธิสัตว์สดับแล้วก็สลดพระทัย เหมือนดังคนมาเค็ดเอาดวงอาทิตย์ ไปจะนั้น ทรงรำพันแล้วเสด็จไปยังปราสาทนางปฐุมิเทวี ทอดพระเนตร ญาและสขนาสนะแล้วกรรแสงให้...

(สุวรรณวงศ์ชาดก: ๔๕๒)

พระสุวรรณวงศ์ตามหานางปฐุมิและโอรสจนพบ แต่ในระหว่าง พานางปฐุมิและโอรสกลับบ้านเมืองนั้น ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกันอีกครั้ง ทั้งที่เพิ่งพบกันได้ไม่นาน เนื่องจากในระหว่างทางนางผีเสื้อน้ำปลอมตัวเป็นชายแก่พายเรือไปส่ง ระหว่างทางนางจับนาง ปฐุมิ โยนน้ำ แล้วปลอมตัวเป็นนางปฐุมิ เมื่อกลับเข้าเมืองพระราชเทวี ๔ พระองค์รู้ว่า เป็นนางผีเสื้อ น้ำแปลงตัวมา และเทวดารักษาพระสมุทรบอกความจริงกับพระสุวรรณวงศ์ พระสุวรรณวงศ์จึงให้อำมาตย์นำนางยักษ์แล้วรับนางปฐุมิกลับมา นางปฐุมิฟื้นแล้วพบว่าต้องพลัดพรากจากพระสุวรรณวงศ์และโอรส นางเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...พระราชเทวีหาเป็นอันตรายไม้ ทรงกันแสงไฟถึงพระราชสามีและโอรส
อยู่สถานที่นั้น...

(สุวรรณวงศ์ชาดก: ๔๕๔)

ความโศกที่เกิดจากการพลัดพรากจากกันหลายครั้งของคนรักที่
เป็นตัวละครเอกสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้รู้สึกสงสารและเห็นใจชะตากรรมของตัวละคร
และสะเทือนอารมณ์ให้ผู้อ่านเข้าใจความมั่นคงแห่งรักว่าแม้จะมีอุปสรรคมากมายเพียงใด แต่หาก
ศรัทธาในการทำคุณความดี ซื่อสัตย์ต่อคนที่รัก มีหัวใจแน่วแน่มั่นคงในรัก ความโศกต่างๆ
ย่อมคลี่คลายไปได้ในที่สุด การที่ผู้อ่านมองเห็นการพบและการพรากสลับกันไปมา จึงทำให้เกิด
อารมณ์สะเทือนใจ ได้ทำให้ผู้อ่านตระหนักและเข้าใจในสังขรณ์เรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของ
ชีวิตด้วย

๒.๑.๑.๑.๒) การพลัดพรากจากคนรักที่เป็นตัวประกอบ

การพลัดพรากจากคนรักที่เป็นตัวละครประกอบของเรื่อง ส่วนใหญ่จะเกิด
กับตัวละครที่เป็นบิดามารดาของพระโพธิสัตว์ที่ซึ่งต้องพลัดพรากจากกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ซึ่ง
เป็นที่มาของการพลัดพรากจากบุตรอันได้แก่พระโพธิสัตว์ไปด้วย การพลัดพรากจากกันของคนรัก
ที่เป็นตัวประกอบของเรื่องนี้ได้แสดงออกซึ่งความโศกเศร้ามากมายเช่นเดียวกับการพลัดพรากจาก
กันของพระโพธิสัตว์กับคนรัก เพราะการพลัดพรากดังกล่าวนำมาสู่การพลัดพรากของพระโพธิสัตว์
ที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง พลัดพรากจากบิดามารดา ทำให้ความโศกที่เกิดจากการพลัด
พรากนั้นสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดได้มากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

เรื่อง *รัตนปัทมาชาดก* พระมเหสีสิริรัตนอาภาตั้งครรภ์แก่ใกล้คลอด เสด็จ
ประพาสมอุทยานทางเรือ เกิดฝนตกหนัก น้ำท่วมใหญ่ ทำให้ต้องพลัดพรากจากพระเจ้ามหารถะ
ดังความว่า

...ส่วนพระเจ้ามหารถะราชกับนางนาฏเทวีก็เสด็จขึ้นเรือได้แล้ว บุตรคลื่น
ใหญ่ก็พัดพานาวาให้ลอยไปตามกระแสน้ำ พระราชเทวีสิริทรงพระครรภ์แก่
และเป็นหญิงฉลาดไม่อาจจะดำรงกายอยู่ได้ ทรงพระกันแสงน้ำพระเนตร
ไหล ไตรมพระพักตรา ...ข้าแต่เทวพิตร ความสุขสักชนิดหนึ่งก็ไม่มี ความ
ทุกข์ครั้งนี้เหลือขนาด เป็นของประหลาดน่าอัศจรรย์ใจ เมื่อมาลอยคว้างอยู่
กลางห้วงน้ำใหญ่ อันไม่มีที่พึ่งพิงอาศัย โฉนกระหม่อมฉันจะมีชีวิตอยู่

ต่อไปเล่า ไอ้ออกอตาช่างกำพร้าจะหาใครเป็นที่พึ่งก็ไม่มี มาได้ห้วงน้ำใหญ่
นี้เป็นเรือนอยู่ เมื่อมาเคว้งคว้างในกลางน้ำอันปราศจากที่พึ่ง ทำไฉนจะได้
ประสบพบเกาะฝั่งบ้างเล่า หม่อมฉันจะไม่ได้เห็นพระองค์ คงอนาถาหา
ชีวิตไม่แล้ว...ทรงพระกันแสงรำไร ร้องให้พระราชสามีช่วย...เชิญพระองค์
จงมาช่วยหม่อมฉันด้วย ช่วยปลดเปลื้องให้พ้นทุกข์...

(รัตนปรีชาดาต: ๑๐๖-๑๐๗)

การพลัดพรากจากกันครั้งนี้สร้างความ โศกให้พระมเหสีสิริรัตน
อาภามาก นางพรรณนาความ โศกเสียใจของนาง ความโศกจากการพลัดพรากครั้งนี้เป็นความทุกข์ที่
หนักหนาสำหรับนาง

ตัวอย่างเรื่องต่อมา คือ เรื่อง *สิริวิบุลยทิชาดก* ตอนต้นเรื่อง ศัตรูยกทัพมา
รบพระเจ้ายศกิตติราช พระองค์ไม่ต้องการให้ประชาชนเดือดร้อน จึงต้องการหนีไปบวชอยู่ในป่า
ตามลำพัง ก่อนไปได้มากกล่าวลาพระมเหสีสิริมติ เมื่อรู้ว่าต้องพลัดพรากจากสามี พระนาง โศกเศร้า
เสียใจและพรรณนาความ โศกและความทุกข์ที่จะได้รับหากชีวิตนางไม่มีสามี ดังความว่า

...พระนางสิริมติราชเทวี ได้ทรงฟังพระราชดำรัสดังนั้น มีพระหฤทัย
ประหนึ่งว่าต้องสายอสนีบาต และลูกศรร้อยเล่มเข้าเสียบไว้ ยกพระหัตถ์
ทั้งสองก่อนพระทรวง แล้วทรงกันแสงรำไรให้ ...หม่อมฉันจะดำรงชีพอยู่ผู้
เดียวอย่างไรได้ นับวันแต่จะชুবผอมตรอมใจตาย อุปมัยดังนกจากพราศ
อันพลัดคู่ จะนั้นเมื่อพระองค์เสด็จไปถึงไหน หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไป
ถึงนั้นกับพระองค์ด้วย...

(สิริวิบุลยทิชาดก: ๑๒๑-๑๒๒)

ต่อมาพระนางสิริมติเสด็จตามพระเจ้ายศกิตติราชไปใช้ชีวิตอย่าง
ยากลำบากในป่าด้วยกัน ความโศกดังกล่าวสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นผู้อ่านให้ตระหนักใน
รักแท้ที่คนรักหรือคู่ชีวิตพึงมีต่อกัน แม้อุปสรรคขวากหนามใด ๆ ก็ไม่ย่อท้อ ขอเพียงยังคงได้อยู่
เคียงข้างกัน

ต่อมาพระเจ้ายศกิตติราชถูกตามจับตัวไปจากป่าทำให้ต้องพลัดพรากจาก
พระมเหสีสิริมติ นางเศร้าโศกที่จะต้องพลัดพรากจากสามีครั้งนี้มากมาย ดังความว่า

...พระนางคาปลินีสิริมตี ได้สดับพระราชดำรัสราชสามีดั่งนั้น ประหนึ่ง
พระหฤทัยจะแตกทำลายไปเจ็ดภาค น้ำพระเนตรไหลลงทรงพระโศกฯ ยก
พระหัตถ์ซ้ายขวาเข้าทุ่มพระอุระประเทศ สายยศที่มุ่นชฎา...พระราช
เทวีทรงขอขมาโทษพระราชสามีแล้ว ตามไปส่งเสด็จ ทอดพระเนตรพระ
ราชสามีกำลังทรงดำเนินไป กลั้นน้ำพระเนตรไว้มิได้...

(สิริวิบูลกิติชาดก: ๑๒๔-๑๒๕)

เหตุการณ์การพลัดพรากจากกันของตัวละครจนเกิดความ โศกเศร้าแสน
สาหัส เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้สอดแทรกคำสอนและแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา ไว้ในเรื่อง
ได้เหมาะสม เช่น การพลัดพรากจากกันเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรของชีวิต เมื่อจากกันแล้วความ
โศกยอมตามมา เหตุที่ต้องพลัดพรากเนื่องจากกรรมในอดีตชาติที่มนุษย์ไม่มีวันหนีพ้น ช่วงเวลาที่
ต้องพลัดพรากจากกันเป็นช่วงเวลาพิสูจน์ความอดทน มานะพยายามของมนุษย์ที่จะต่อสู้กับทุกข์ที่
กำลังประสบอยู่ด้วยความตั้งมั่นตามหลักพุทธศาสนา ใช้ธรรมะต่อสู้กับศัตรู เป็นต้น ซึ่งจะกล่าว
อย่างละเอียดในบทต่อไป

ความทุกข์ของตัวละครและความ โศกที่แสดงออกมาทำให้ผู้อ่านเกิด
อารมณ์สะเทือนใจและรู้สึกสงสารในชะตากรรมที่ตัวละครต้องประสบ อีกทั้งกระตุ้นเตือนผู้อ่าน
ให้เข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่นเรื่องกรรม ที่แม้จะทำบาปโดยไม่ตั้งใจหรือ
เล็กน้อยเพียงใดก็ตามอาจส่งผลให้เกิดการพลัดพรากจากกันซึ่งสร้างทุกข์อย่างแสนสาหัสต่อชีวิต
ในกาลต่อมาได้ ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ ๔

๒.๑.๑.๒ การพลัดพรากจากบิดามารดา

การพลัดพรากจากบิดามารดามักเกิดขึ้นจากการที่พระ โปธิสัตว์ต้องหลบหนีภัย
พิบัติในราชวัง การเดินทางไปแสวงหาคนรัก การพลัดพรากจากภัยพิบัติระหว่างเดินทางร่วมกับ
มารดา การถูกลักพาตัวไป เมื่อพระ โปธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากบิดามารดามักประสบทุกข์ต่างๆ
มากมายได้สร้างความ โศกแก่พระ โปธิสัตว์ กับบิดาและมารดา โดยเฉพาะมารดา ซึ่งแสดงความ โศก
บนพื้นฐานของมารดาที่รักและผูกพันต่อบุตรอย่างยิ่งยวดและยากแก่การตัดใจหรือทำใจยอมรับต่อ
การจากไปของบุตรได้ จึงเกิดความ โศกอย่างลึกซึ้งและเข้มข้น ซึ่งทำให้ผู้อ่านรู้สึกสะเทือนใจต่อ
ความ โศกที่มารดากับบุตรต้องพลัดพรากจากกัน และรู้สึกเห็นอกเห็นใจตัวละครที่ต้องเผชิญชะตา

กรรมดังกล่าว อีกทั้งตระหนักและเข้าใจว่าทุกข์อันเกิดจากรักและผูกพันนั้นเป็นทุกข์ที่หนักหนาสาหัส หากมนุษย์ตัดรักและผูกพันได้ ทุกข์ที่ประสบก็อาจน้อยลงได้

เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๒.๑) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกไล่ร้าย

๒.๑.๑.๒.๒) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกกลั่นแกล้งรังแก

๒.๑.๑.๒.๓) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกขับออกจากเมือง

๒.๑.๑.๒.๔) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากต้องหลบหนีตัวละครฝ่ายร้าย

๒.๑.๑.๒.๕) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากภัยธรรมชาติ

๒.๑.๑.๒.๖) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากออกตามหาคนรักหรือ ไปอยู่

กับคนรัก

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๒.๑) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกไล่ร้าย

การพลัดพรากที่เกิดจากการถูกไล่ร้ายในที่นี้หมายถึง ตัวละครเอกซึ่งได้แก่ พระโพธิสัตว์โคณฑวลัทธิโคณฑวลัทธิไล่ร้ายทำให้ภัยพิบัติซึ่งเป็นบิดาเข้าใจผิดทำให้ต้องพลัดพรากจากบิดามารดา ซึ่งเป็นการพลัดพรากที่ก่อความโศกเศร้าระหว่างการพลัดพรากเป็นอย่างมากปรากฏใน *ปัญญาสาตก* ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตัวอย่างเรื่อง *วรวงสาตก* พระโพธิสัตว์เกิดเป็นวรวงศ์ราชกุมาร มีพี่ชื้อวงศ์สุริยามาสกุมาร บุตรพระเจ้าวงศ์สุริยราชกับมเหสีสุริยราชเทวี นางกาไวเทวี มเหสีน้อยของพระเจ้าวงศ์สุริยราชใส่ความว่าถูกพระโอรสทั้งสองล่วงเกิน ทั้งสองกุมารถูกลงโทษให้โบยตีและประหารชีวิต เมื่อมเหสีสุริยราชเทวีรู้ นางเศร้าโศกเสียใจมากที่บุตรทั้งสองจะถูกความตายพรากจากไป บุตรทั้งสอง โศกเศร้ามากเช่นกัน ดังความว่า

...ส่วนพระนางเจ้าวงศ์สุริยราชเทวี ก็วิ่งไปสวมกอดพระราชบุตรทั้งสองไว้ ด้วยกำลังความเสนหาอาลัย ทรงพระกั้นแสงโศกาเป็นมหาปริเทวนาการ พลาถกล่าวเป็นบาทพระคาถาความว่า เจ้าผู้เป็นบุตรประคองดวงนัยน์เนตรของมารดา เคยนำแต่ความสุขสบายมาให้แก่มารดา มีวาจาไพเราะอ่อนหวานรู้เชื่อถ้อยคำมารดา เป็นที่รักของมารดาทั้งสองคน ไม่เคยพลัดพรากจากอุระของมารดาเลย ถ้าเจ้าทั้งสองมาพลัดพรากจากมารดาไปแล้ว มารดาก็ไม่สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปเลย มารดาพลัดพรากจากเจ้าผู้

เป็นบุตรในวันนี้ มารดาก็จะตายในวันนี้คนทั้งหลายที่มีไมตรีจิต หรือคนที่ไม่มีเวรและคนที่มีเวรก็ดี เขาพากันรื่นเริงบันเทิงใจ ส่วนมารดาคนเดียวจกต้องหมกหม้ออยู่ด้วยความทุกข์ทนลำบากยากเย็นอยู่นาน เสวยแต่ความทุกข์โศกเศร้าถึงบุตร กลืนแต่น้ำตาไปทุกวันคืน ลำดับนั้นพระราชกุมารทั้งสองเห็นพระมารดาโศกเศร้าโศกาดังนั้นก็ทรงพระกันแสงปริเทวนาการ...

(วรรณสาตก: ๖๑๗)

การพลัดพรากจากมารดาของทั้งสองกุมารเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการถูกใส่ร้ายจากตัวละครฝ่ายร้าย และพระราชซึ่งเป็นผู้มีอำนาจก็หลงเชื่อในคำโกหกนั้น เหตุการณ์ดังกล่าวจึงสร้างความรู้สึโศกเศร้าเป็นอย่างมากแก่ ตัวละครฝ่ายดีที่ถูกใส่ร้าย ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจในความโศกเศร้าที่มารดาและสองกุมารต้องพลัดพรากจากกันเนื่องจากการใส่ร้ายของผู้อื่น ประกอบกับการใช้ถ้อยคำในการบรรยายและพรรณนาความโศกเศร้าในครั้งนี้นั้นได้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความทุกข์โศก รับรู้และเข้าใจความรู้สึกโศกเศร้าที่ตัวละครประสบได้ชัดเจน เช่น คำว่า “ทรงพระกันแสงโศกาเป็นมหาปริเทวนาการ” “พลัดพรากจากอูระ” “จักต้องหมกหม้ออยู่ด้วยความทุกข์ทนลำบากยากเย็นอยู่นาน” “เสวยแต่ความทุกข์โศกเศร้าถึงบุตร” “โศกเศร้าโศกา” “ทรงพระกันแสงปริเทวนาการ” ถ้อยคำในการบรรยายและพรรณนาความทุกข์โศกจากเหตุการณ์การพลัดพรากในครั้งนี้จึงเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกเศร้าที่เรื่อนำเสนอได้

ความโศกสหัสที่เกิดขึ้นกับตัวละครใน วรรณสาตก สะท้อนให้เห็นความรักและความผูกพันที่มารดากับบุตรมีต่อกัน อีกทั้งสาเหตุแห่งการพลัดพรากที่มาจากกรถูกใส่ร้ายยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครมากขึ้น เนื่องจากเป็นเหตุแห่งการพลัดพรากที่ไม่ได้มาจากการกระทำผิดของตัวละครแต่ถูกผู้อื่นใส่ร้ายจนต้องถูกขับออกจากบ้านเมือง การพลัดพรากครั้งนี้เกิดกับบุคคลที่เป็นบุตรกษัตริย์ซึ่งมิได้ทำผิด สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์นั้นไม่ว่าจะเกิดในสถานภาพใด สูงส่งแค่ไหน ย่อมหนีความทุกข์ไม่พ้น แต่หากใช้สติปัญญาแก้ไขทุกข์นั้นได้ ความโศกและทุกข์ก็จะบรรเทาลง ดังเช่น มหีสสิริยราชเทวี เมื่อเกิดความโศกอย่างหนักจากการที่บุตรต้องโทษประหาร ครั้นได้สติก็คิดช่วยเหลื่อบุตรด้วยการคิดสินบนเพชรฆาต และช่วยให้บุตรหนีออกจากเมือง การพลัดพรากที่เกิดขึ้นเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ตัวละครทั้งสองต้องประสบทุกข์และใช้ความอดทน และความมานะพยายามของตนเอาชนะความโศกและความทุกข์จนได้พบมารดาตอนจบเรื่อง

เรื่อง *สิริสาขาดก* สิริสากุมารกำเนิดอย่างผิดแปลกคือออกมาทางปาก และแสดงความสามารถให้เห็นตั้งแต่วัยเยาว์ พรหมณ์มีชชหายกะเป็นคนไม่ดี กลัวความมีบุญของ สิริสากุมาร จึงบอกพระเจ้าวัสสวดีว่า สิริสากุมารเป็นกาลกิณี ต้องขับจากบ้านเมือง พระราชา จำเป็นต้องทำ ทั้งบิดามารดาและพี่ชายอีก ๖ คน ของสิริสากุมารจึงเสร์้าโศกเสียใจมาก มารดาเป็นผู้ โศกเสร์้าก่อน แล้วบิดาก็โศกเสร์้าตาม ดังความว่า

...เมื่อพระนางเจ้าทรงสดับเรื่องนี้แล้วให้มีพระหฤทัยเสร์้าโศกเร่าร้อน ปีม ประหนึ่งว่าจะมีดวงหทัยทำลายออก ๗ ภาค มีพระหฤทัยไหวหวาดปานดัง บุคคลตกจากยอดเขาอันสูงชัน ไม่สามารถถลันพระ โศกไว้ได้ก็ทรงพระ กันแสงพลาททางกอดพระลูกเจ้าเข้าไว้กับพระทรวงตรีสว่า พระลูกเอชโยน พระบิดาของเจ้าจึงโปรดให้นำเจ้าลงเรือออกไปทิ้งเสียในทะเลหลวง พระ นางทรงรำพันอย่างนี้แล้ว...พระนางเจ้ากราบทูลอ่อนวอนพระราชสวามี ดังนี้ แล้วก็ทรงคร่ำครวญกลิ้งเกลือกไปมา พระราชาผู้พระสวามีทรงสดับ คำพิลาปของพระเทวีมีประการต่างๆ ให้เป็นประหนึ่งว่า ดวงพระหฤทัยจัก ทำลาย มีพระนัยน์เนตรทั้ง ๒ นองไปด้วยพระอัสสุชลธาราได้เสด็จเข้าที่ บรรทม...

(สิริสาขาดก: ๕๔๓ - ๕๔๕)

หลังจากพระเจ้าวัสสวดีขับไล่สิริสากุมารไปแล้ว ขณะสิริสากุมารยังต้อง กินนมแม่ พระชนนีจึงต้องตามไปด้วย บุตรอีก ๖ คน เสร์้าโศกที่ทั้งมารดาและน้องต้องจากไป การ ตัดสินใจของพ่อในครั้งนี้ทำให้บุตรทั้ง ๖ ต้องพลัดพรากจากมารดา จึงเสร์้าโศกเสียใจและไม่ ต้องการให้มารดาจากไป ดังความว่า

...พระราชโอรสทั้ง ๖ มีสุนักข์ตตราชกุมารเป็นประธาน ได้สดับพระคำรัส ลั่งของพระชนนีต่างก็หมอบลงแทบพระบาทมารดา ทรงพระกันแสงให้ สะอื้น ส่งพระสุรเสียงระงมไป กลิ้งเกลือกกระทะทวยไม่เป็นสมปฤดี พลาทรำพันว่า เหล้ากระหม่อมฉันทั้งหลาย ได้ทำบาปไว้ในปางก่อนอย่างไร หนอจึงมาได้พลัดพรากพระชนนีทั้งพระเจ้าน้องอันแสนที่จะรัก ถึงซึ่ง ความพินาศบัดนี้...

(สิริสาขาดก: ๕๔๖)

บุตรทั้ง ๖ คนจึงวิงวอนขอให้บิดาเปลี่ยนใจ พระเจ้าวัสวัตดีไม่ยอมทำ แต่จำต้องทำ จึงเสร์ราโศกเสียใจไปกับบุตร เพราะตนก็ต้องพลัดพรากจากมเหสีและบุตรคนเล็กคือ สิริสากุมารด้วยเช่นกัน ดังความว่า

...พระราชาทรงสดับคำรำพันของพระกุมารเช่นนั้น เล่ห์ประหนึ่ง
ว่าพระหฤทัยจะทำลาย มีพระเนตรทั้งสองพุ่มพองด้วยพระอัสสุชล ทรง
สวมกอดพระเจ้าลูกแล้วปลอบประโลมว่า พ่อผู้เป็นบุตรสุดที่ สุด ขอเจ้าจง
อย่าทุกข์โศกไปเลย น้องของเจ้าเป็นคนกาลกรณี เมื่อเขาเติบโตขึ้น เขาก็
ฆ่าพ่อและมารดาของเจ้าทั้งตัวเจ้าด้วย โดยเหตุนี้บิดาจึงให้กำจัดเสียบจาก
พระนคร...

(สิริสาขาดก: ๕๔๗)

ความโศกเสร์ราต่อเหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดาของสิริสากุมาร และ
การพลัดพรากจากมารดาของพี่ทั้ง ๖ ของสิริสากุมาร ได้นำเสนอความโศกเสร์ราของตัวละครทั้ง
๔ ฝ่ายอย่างชัดเจน คือ บิดา บุตรทั้ง ๖ มารดา และสิริสากุมาร ซึ่งทำให้เห็นภาพเหตุการณ์ชัดเจนขึ้น
ว่าการพลัดพรากครั้งนี้เป็นการพลัดพรากที่ยิ่งใหญ่สะเทือนใจตัวละครทุกฝ่ายมาก เป็นเหตุการณ์ที่
ไม่น่าเกิดขึ้นแต่ได้เกิดขึ้นแล้ว และมีการอ้อนวอนขอให้ยกเลิกคำสั่งเพื่อไม่ให้เกิดการพลัดพราก
แต่คำอ้อนวอนนั้นไม่เกิดผล นอกจากทั้ง ๔ ฝ่ายจะแสดงความเสร์ราโศกมากมายแล้ว นางสนมกำนัล
ใน อำมาตย์ ข้าราชการบริพาร ทุกคนต่างแสดงความเสร์ราโศกเสียใจมาก ประกอบกับการใช้คำในการ
บรรยายอาการความเสร์ราที่มีมากของทุกฝ่าย เช่น “พระหฤทัยเสร์ราโศกร่าร้อน” ในเรื่อง *สิริสาขาดก*
เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาในครั้งนี้ถูกสร้างให้เป็นการพลัดพรากที่ยิ่งใหญ่ ด้วยการให้
ทุกฝ่ายทั้งคนในครอบครัวและข้าราชการบริพารจำนวนมากได้แสดงออกซึ่งความโศกเสร์รามากมาย
พร้อมกันถ้วนหน้าทั่วทั้งเมือง วิธีการดังกล่าวเป็นกลวิธีการสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากที่ทำให้
ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในความโศกอย่างแจ่มชัดขึ้น ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อการพลัด
พรากครั้งนี้ลึกซึ้งมากขึ้น

๒.๑.๑.๒.๒) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกก่กั้นแก่งรังแก
การพลัดพรากที่เกิดจากการถูกก่กั้นแก่งรังแกในที่นี้หมายถึง
ตัวละครเอกซึ่งได้แก่พระโพธิสัตว์ โคนตัวละครฝ่ายร้ายก่กั้นแก่งรังแก ทำร้าย ทำให้ต้อง

พลัดพรากจากบิดามารดาทำให้บิดามารดาและพระโพธิสัตว์โสภะสร้า ปรากฏในปัญญาสาตกัง
รายละเอียดต่อไปนี้

ตัวอย่างเรื่อง *วนาวนชาดก* พระโพธิสัตว์ชื่อ วนาวนกุมาร ถูกพรากจาก
มารดาตั้งแต่เกิด ถูกนำไปฝังดินแต่เทวดาช่วยเลี้ยงไว้ มารดาถูกกษัตริย์ลงโทษให้ไปเป็นนางทาสี
ทำหน้าที่ตักน้ำ มารดาวนาวนกุมาร โสภะสร้าต่อการจากไปของบุตรอย่างมาก เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ
บิดาเลี้ยงที่เป็นเทวดาไปจุดจึงต้องจากวนาวนกุมาร วนาวนกุมารเดินทางไปเรียนวิชาที่ดาบส เรียน
จบจึงจากดาบสมา ระหว่างทางพบยักษ์ วนาวนกุมารแสดงธรรมให้ยักษ์ฟังจนพ้นอันตราย ยักษ์พา
ไปส่งยังเมืองที่ไม่มีกษัตริย์ จึงเชิญวนาวนกุมารเป็นกษัตริย์ แต่ถูกอำมาตย์ลวงไปฆ่า แต่ไม่ตาย
เดินทางไปพบกนิษฐ แสดงธรรมแก่กนิษฐ กนิษฐจึงยกธิดาและบ้านเมืองให้ครอง ต่อมาพระ
โพธิสัตว์วนาวนกุมารคิดถึงมารดาที่แท้จริงจึงเดินทางไปตามหาพร้อมนางสุวรรณฉิมเหสี ระหว่าง
ทางพบยักษ์จึงวิ่งหนีไปคนละทางทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน ต่างประสบทุกข์โศกจากการพลัด
พรากจนได้กลับมาพบกันที่ศาลาดาบส เดินทางร่วมกันไปตามหามารดาที่แท้จริงของพระโพธิสัตว์
จนกระทั่งได้พบกัน พระโพธิสัตว์เล่าความแต่หนหลังที่เกิดขึ้นกับตน การต่อสู้ฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ
ทำให้ผู้คนที่ได้ฟัง โสภะสร้าไปกับชะตาชีวิตที่มีเหตุมาจากการพลัดพรากจากมารดาของพระองค์
ดังความว่า

...ท้าวโกมลราชได้ทรงฟัง ก็ให้เกิดความสงสารสลดพระหฤทัยจน
พระเนตรทั้งสองนองไปด้วยพระอัสสุชลธารา เข้าสวมกอดพระโพธิสัตว์
จุมพิตแล้วทรงพระโศการ่ำร่ำพันโดยประการต่างๆ ในลำดับนั้น ชาว
นางในทั้งหลายมีพระสนมเป็นต้น ได้เห็นพระราชทรงกำสรด ไม่สามารถ
ที่จะกลั้นความโศกได้ ต่างคนก็พากันร้องไห้ปริเทวนาการเสียงสนั่น อากา
รนั้นประจวบดังว่าไม้รังอันต้องลมพายุย่ำยี เสียงร้องไห้ปริเทวนาการอึงมีไป
ทั้งพระราชนิเวศน์ ต่างคนก็พากันสงสารสังเวชพระโพธิสัตว์ทุกถ้วนหน้า...

(วนาวนชาดก: ๖๐)

เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาของพระโพธิสัตว์ทำให้ตัวละคร
อื่นที่รับรู้เรื่องราวรู้สึกโศกเศร้า และแสดงความโศกเศร้าด้วยอาการร้องไห้ เรื่องราวการพลัดพราก
ประกอบด้วยอาการร้องไห้ของตัวละครในเรื่อง นำเสนอด้วยคำที่แสดงให้เห็นภาพและอาการของ
ความโศกเศร้าอย่างชัดเจน เช่น คำว่า “ทรงกำสรด” “กลั้นความโศก” “ร้องไห้ปริเทวนาการเสียง
สนั่น” “เสียงร้องไห้ปริเทวนาการอึงมีไปทั้งพระราชนิเวศน์” ถ้อยคำเหล่านี้ทำให้เหตุการณ์การ

พลัดพรากจากบิดามารดาของพระโพธิสัตว์ชัดเจนขึ้นจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจในความโศกที่เกิดจากเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าว

๒.๑.๑.๒.๓) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกขับออกจากเมือง การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากถูกขับออกจากเมืองในที่นี้คือ การที่ผู้เป็นบุตรหรือธิดาได้รับคำสั่งจากบิดาให้ต้องออกไปจากเมืองด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น การทำนายของโหร การขาดสติของบิดา ซึ่งทำให้บุตรหรือธิดาต้องพลัดพรากจากมารดา ทำให้ประสบการณ์ทุกข์โศกมากมายด้วยอาลัยรักต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สีโสธราชค* พระเจ้ากนิษฐัตตราชขับไล่นางสุทัตติธิดาออกจากวัง เพราะคำทำนายของโหรว่าจะได้คู่ไม่ดี พระนางสีหิทธิวิมารดาและนางสุทัตติธิดาโศกเศร้ามาก บิดาผู้ออกคำสั่งก็โศกเศร้าเช่นเดียวกัน ดังความว่า

...ฝ่ายนางสุหิทธิวิเทวีได้สดับเหตุนั้นก็ทรงพระกันแสงรีบไปเฝ้าพระกนิษฐัตตราช ครั้นถึงจึงชบพระพักตร์ลงแทบพระบาท ทูลวิงวอน...พระเจ้ากนิษฐัตตราช ได้ทรงฟังคำวิงวอนของพระราชเทวีก็มีพระกมลตื่นต้นเกิดความสังเวชสลดพระทัย...พระนางสุหิทธิวิมารดาเทวีก็ถวายบังคมลา เดินเข้าพระอิสสุชลเนตรมายังปราสาทพระราชธิดา...เมื่อพระนางสุหิทธิวิมารดาทรงพระกันแสงดังนี้ นางสุทัตติธิดาก็ทรงกำสรดแสนทเวศ มีพระอิสสุชลเนตรไหลอาบพระพักตรา กราบบาทพระชนนีแล้วทูลว่า ข้าแต่พระชนนี เพราะกรรมเวรที่บุตรได้ทำมา จึงต้องจากพระมารดาไปห่างไกลพระมารดาได้เลี้ยงดูบุตรมาแต่เยาว์จนเติบโตใหญ่ถึงเพียงนี้ อย่าเศร้าเสียพระทัยเลย นี้ก็ว่าเลี้ยงเอาบุญเกิดทูลเกล้า ลูกจะได้ทดแทนพระคุณหรือไม่ก็ตามที ลูกนี้จะถวายบังคมลาก็มหันไปตามกรรม ทูลดังนี้แล้วก็ชบพระพักตร์ลงกับบาทพระชนนี สองกษัตริย์ก็ทรงพระโศก รำพันพิลาปจนถึงวิสาขัญญาพสพลลงในที่นั้น...

(สีโสธราชค: ๕๕๑-๕๕๔)

เรื่อง *สุวรรณมวงษชาค* พระราชบิดาของนางปฐุมิขับไล่นางออกจากวัง เนื่องจากขาดสติเพราะเมาสุรา พอสร่างเมาก็ตามหานางปฐุมิ เมื่อรู้ว่าคนขับไล่นางไปตอนเมาก็

โสกเศร้าเสียใจ ส่วนมารดาเมื่อทราบเรื่องก็โสกเศร้าเสียใจมากที่ต้องพลัดพรากจากธิดาตนเพราะความเมฆของสามี เมื่อตามหานางปฐพีทั้งวังแล้วไม่พบ นางยังโสกเศร้ามากขึ้น ดังความว่า

...ฝ่ายพระชนนีเสด็จกับอันเตบุริกานารี ทรงโสกเสด็จขึ้นบนปราสาทราชธิดา ทอดพระเนตรนาสนะแล้วตรัสวิลาปคาถาดังนี้ว่า ความว่า แม่อยู่ข้างหลังเห็นแต่ราชวังวิเวกสงัด แม่ไม่เห็นหน่อกษัตริย์ราชธิดา แม่ก็ตั้งจะโสกาไม่วายน้ำพระเนตร ตั้งแต่ทนทุกข์ทเวศไม่วายโสกด้วยบุตรวิโยคหารันทด อุปมาเหมือน แม่นกอันนายพรานเจ้ากรรมนำเอาบุตรไป เห็นแต่รังเปล่าเข้าที่ไร ก็มีแต่จะร้องไห้เป็นหัวหน้า ก็มีอุปมาเหมือนอกแม่ไอ้ตั้งแต่นี้แลแม่จะไม่วายทุกข์เลยสักเวลา ไหนชีวิตของมารดาจะรอดอย่างสงสัย เมื่อมารดาเห็นแต่ราชฐานเปล่ามิได้เห็นราชธิดาเจ้า ก็จะชบเซาระทมทุกข์ทรมาณอยู่นาน เปรียบปานดังแม่นกจากพรากอันคิดหล่มปราศจากวารีมิแต่ว่าจะสิ้นสูญชีวิตไป อนึ่งอุปมาเหมือนเบ้าของช่างทอง เขาหลอมสุวรรณข้อมรุ่มร้อนละลายกว้างเป็นควันเปลวอัคคี ก็อุปมาเหมือนอกแม่นับวันแต่จะหมองไหม้ไปด้วยความโสก กว่าจะสิ้นชีพทำลายไป...

(สุวรรณวงศ์ชาดก: ๔๓๓ - ๔๓๔)

การพลัดพรากจากกันครั้งนี้เป็นเหตุที่ไม่น่าจะเกิดขึ้น จึงสร้างความโสกเศร้าเสียใจแก่มารดาที่ต้องพลัดพรากจากธิดาที่รัก อีกทั้งการใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบการพลัดพรากจากกันในครั้งนี้กับการพลัดพรากจากกันของลูกนกกับแม่นก และเปรียบใจที่ร้อนรุ่มของมารดาที่บุตรต้องถูกพรากไปกับความร้อนของเบ้าหลอมทองที่มีความร้อนสูงมากและเป็นความร้อนที่ไม่มีวันคลายร้อนได้ เหตุการณ์การพลัดพรากจากกันระหว่างบุตรกับมารดาในครั้งนี้จึงแสดงออกซึ่งความเศร้าโศกเสียใจของมารดา และมีการใช้ความเปรียบเพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความทุกข์โสกจากการพลัดพรากในครั้งนี้ได้ชัดเจนมากขึ้น การสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวจึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๑.๑.๒.๔) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากต้องหลบหนีตัวละคร

ฝ่ายร้าย

การหลบหนีตัวละครฝ่ายร้ายหมายถึง พระโพธิสัตว์ต้องเอาชีวิตรอดด้วยการหลบหนีจากตัวละครฝ่ายร้ายซึ่งอยู่ใกล้ชิดพระองค์ หากยังอยู่ต่อไปพระองค์อาจไม่รอดชีวิต

การหลบหนีนั้นทำให้พระองค์ต้องพลัดพรากจากบิดาหรือมารดา และต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง อีกด้วย

ตัวอย่างเช่น *เทวัญชาดก* ยักษ์ร้ายปลอมเป็นพระราชาราชกุมารและราชกุมารีจึงต้องหลบหนียักษ์ร้ายออกจากเมือง ทำให้ต้องพลัดพรากจากมารดา ซึ่งสร้างความโศกเศร้าให้แก่ทั้งมารดาและราชกุมารและราชกุมารีมาก ราชกุมารและราชกุมารีเศร้าโศกเสียใจและคร่ำครวญถึงมารดา ดังความว่า

...ลูกทั้งสองจักขอลาพระมารดา รักษาชีวิตของลูกไว้ ด้วยอานุภาพคุณของพระมารดา ขอเจ้ายักษ์อย่าได้เบียดเบียนและจงมีเมตตากรุณาแก่พระมารดา ด้วยลูกทั้งสองจักอนาถพลัดพรากจากมารดาไปป่าใหญ่ เมื่อมีชีวิตอยู่ก็จะได้กลับมาเห็นหน้าพระมารดา สองราชกุมารกุมารีปรารภถึงพระชนนีทรงพระโศกาบรรทมหลับไป...พระชนนีปานนี้จักเป็นอย่างไร พระมารดาจะตามหาเราที่ไหนจะได้พบ เราสองไม่ได้ประสบพบพระมารดาแล้วเห็นจะวอดวายตายเป็นมันคง รุ่งเช้าพระมารดาเจ้าเมื่อไม่รู้เห็นว่าเราไปทางไหน ก็จะสลครันทศพระหฤทัยทรงกันแสงให้ ก็จักชুবผอมตรอมหฤทัยสิ้นพระชนม์ชีพ ทำไฉนเล่า พระมารดาเจ้ามิได้เห็นเราพี่น้องสองเราก็มิแต่ว่าจะเพิ่มพูนไปด้วยความโศกศัลย์ มิเป็นอันที่ว่าจะเสวยพระกระยาหาร จะเสวยแต่ธัญธรรวาท่างพระกระยาหาร ไฉนจะทนทานดำรงชีพอยู่ต่อไปได้ สองราชกุมารกุมารีทรงพิลาปลิงพระชนนีด้วยประการฉะนี้แล้วก็หลับไป...

(เทวัญชาดก: ๓๒๘ - ๓๒๙)

ตัวอย่างข้างต้นนำเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากจากมารดาเนื่องจากต้องหลบหนีศัตรูไปอยู่ที่อื่นเพื่อรักษาชีวิตของตน การพลัดพรากจากกันในครั้งนี้สร้างความโศกเศร้าเสียใจมากมายแก่ทั้งสองราชกุมารและราชกุมารีและมารดา การนำเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวได้นำเสนอควบคู่กับการใช้ถ้อยคำที่แสดงภาพความทุกข์และแสดงความรู้สึกเศร้าโศกได้อย่างแจ่มชัด เช่น ความเศร้าโศกของฝ่ายบุตร ใช้คำว่า “จักขอลา” “จักอนาถพลัดพรากจากมารดา” “ทรงพระโศกาบรรทมหลับไป” ถ้อยคำต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านรับรู้ในความโศกเศร้าที่บุตรมีต่อการพลัดพรากจากมารดาและเห็นภาพความอนาถของบุตร ฝ่ายมารดามีการใช้ถ้อยคำที่แสดงภาพความทุกข์โศกและความรู้สึกโศกเศร้าจากการพลัดพรากได้อย่างแจ่มชัดเช่นกัน เช่น “วอดวายตาย” “สลครันทศพระหฤทัย” “ทรงกันแสงให้” “ชুবผอมตรอมหฤทัย” “เพิ่มพูนไปด้วยความโศกศัลย์”

ถ้อยคำเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกเศร้าโศกจากเหตุการณ์การพลัดพรากจากมารดาของตัวละครชัดเจนขึ้น คำนึงการสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากจากมารดาประกอบกับการใช้ถ้อยคำบรรยายความทุกข์โศกที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและรับรู้ความรู้สึกเศร้ามากมาของตัวละครที่ต้องพรากจากกันจึงเป็นกลวิธีสร้างอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๑.๑.๒.๕) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากภัยธรรมชาติ

ภัยธรรมชาติหมายถึง เหตุการณ์ร้ายแรงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น เกิดพายุใหญ่ เกิดน้ำท่วม คลื่นลมในทะเลรุนแรง ฯลฯ ซึ่งไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะเกิดขึ้นเมื่อไหร่ และมักแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ได้จนกว่าเหตุการณ์ร้ายแรงนั้นจะสงบไปเอง เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาของพระโพธิสัตว์มีหลายเรื่องที่เกิดจากภัยธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่คาดเดาไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็นำการพลัดพรากใหญ่หลวงมาสู่พระโพธิสัตว์กับบิดามารดา

ตัวอย่างเรื่อง *สังขปิตตชาดก* ในระหว่างเดินทางไปพบกุ่มันหมายเกิดพายุใหญ่ขึ้นกลางมหาสมุทรทำให้เรือที่พระโพธิสัตว์นั่งมาต้องล่มกลางมหาสมุทร พระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากบิดามารดา เมื่อว่ายน้ำขึ้นฝั่งได้พระโพธิสัตว์โศกเศร้าคิดถึงมารดาดังความว่า

...เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงระลึกถึงพระมารดาอันทรงพระกันแสงครวญคร่ำ มีน้ำพระอัสสุชลเต็มพระเนตรเวลาที่พระองค์จุลลาดังนี้แล้ว ก็ทรงพระโศกาถึงพระบิดามารดาด้วยความกตัญญูกตเวที ทรงปริเทวนาการนำสงสารเปล่งกระแเสียงเป็นคาถา...ความว่า พระมารดาและพระบิดาของเรา ถ้าได้ทรงฟังข่าวว่าลูกต้องล่มจมในมหาสมุทรแล้ว ก็จะทรงพระโศกาอาดูรจนเที่ยงคืนหรือตลอดรุ่งสิ้นเวลาชียาวนาน พระเหตุยก็จะเหือดแห้งเหมือนนทีธารเมื่อฤดูกิมหันต์ เป็นกำพร้า นำสงสารด้วยความโศกสัลย์ถึงบุตร ดุจแม่โคนมและพระยาคชสารที่ถูกหาย นำสงสารพระมารดาบิดาทั้งสองจะมีพระเหตุยดุจบีบให้เหลวละลายเคือคร้อน ด้วยความโศกถึงลูกรัก นำที่พระองค์จักถึงทิวคตทั้ง ๒...นำที่จะโศกเศร้าถึงลูกจนเสด็จทิวคต ลูกจะมีได้เห็นพระบาทและพระหัตถ์พระบิดาทั้งมารดาอีกแล้ว บุญกุศลอันใดที่ถูกได้ทำและสั่งสมไว้สิ้นกาลนาน ขออานุภาพบุญนั้นจงบันดาลให้พระมารดาบิดามีความสวัสดิ์เถิด...

(สังขปิตตชาดก: ๕๓๗ - ๕๓๘)

การคร่ำครวญถึงบิดามารดาในขณะที่พระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากบิดามารดาครั้งนี้ ใช้เหตุการณ์การพลัดพรากที่เกิดจากภัยธรรมชาติอันไม่อาจคาดเดาได้ ประกอบกับการใช้ถ้อยคำที่แสดงความโศกที่ต้องพลัดพรากจากบิดามารดา เช่น “ทรงพระโศกาถึงพระบิดามารดาด้วยความกตัญญูกตเวทิต์” “ด้วยความโศกศัลย์ถึงบุตร” ฯลฯ ซึ่งเป็นอาการโศกเศร้าทั้งของพระโพธิสัตว์เอง และเป็นความนึกคิดของพระองค์ที่คาดเดาได้ว่าบิดามารดาจะโศกเศร้าถึงพระองค์เช่นไร ประกอบกับการใช้ความเปรียบแสดงความรู้สึกโศกเศร้าของบิดามารดาพลัดพรากจากบุตร โดยเปรียบกับการพลัดพรากจากกันของแม่โคแม่ช้างที่ทำบุตรหายไป อีกทั้งเปรียบเทียบของบิดามารดาที่พลัดพรากจากบุตรกับการที่หัวใจถูกบีบให้หลอมละลาย การสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากที่เกิดจากภัยธรรมชาติประกอบกับการใช้คำและความเปรียบเทียบที่แสดงความโศกเศร้าของทั้งสองฝ่ายที่ต้องพลัดพรากจากกัน ทำให้ภาพความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์การพลัดพรากนี้กระจ่างชัดเจนขึ้น ในใจผู้อ่านจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อชะตากรรมการพลัดพรากที่พระโพธิสัตว์ต้องประสบ

เมื่อมารดาของสังขปิตตกุมารรู้ข่าวภัยพิบัติที่เกิดขึ้นกับสังขปิตตกุมารกลางมหาสมุทรก็โศกเศร้าเสียใจมาก ดังความว่า

...พระสุตตกิตติราชเทวี ได้สดับกิริยาอาการของพระราชกุมารแล้วทรงพระโศกพิลาปรำไรว่าบุตรพ่อสังขปิตตะ โฉนพ่อมาทำมารดาให้ออนาถอยู่ผู้เดียว พ่อพลัดพรากจากมารดาไปครั้งนี้เป็นเหตุด้วยพระเจ้าลุงประโลมพ่อด้วยอัครมเหสีและราชสมบัติ ชะรอยว่าเวรานุเวรกรรมมารดาได้ทำไว้เก่าก่อนมาตามทัน นำสังขเวหนักหนา เวรกรรมย่อมไม่ละเว้นผู้ใดเลยทีเดียว เทียวหนอพระนางเธอทรงกันแสงพิลาปต่าง ๆ แล้วกราบทูลพระราชสามี ข้าแต่พระมหาราช หม่อมฉันปราศจากโอรสแล้วมีอาภที่ดำรงชีวิตต่อไปได้ หม่อมฉันจะขอทูลลาไปเที่ยวสืบหาตามริมฝั่งสมุทร ถ้าพบพระเกษาพระนखะ พระอัฐิ แลกเลวระสิ่งหนึ่งของพระเจ้าลูกแล้ว จะจัดแจงทำจิตกาธานเก็บเอาพินมาเผาเสีย แล้วหม่อมฉันจะพึงโงนเข้ากลางเพลิง ให้ม้วยมอดไปกับโอรส...

(สังขปิตตชาดก: ๕๑๒)

สภาพความทุกข์โศกและความรู้สึกโศกเศร้าที่มารดาของสังขปิตตกุมารมีต่อการพลัดพรากจากสังขปิตตกุมารนี้ เช่น อาการ “ทรงพระโศกพิลาปรำไร” “ทรงกันแสงพิลาป

ต่างๆ” อากาและความรู้สึกเหล่านี้สอดคล้องกับความในตอนต้นที่สังขปัดตุมาระลึกถึงว่าหากมารดาารู้เหตุที่เกิดขึ้นกับตนจะ โศกเศร้าสักเพียงใด ความโศกเศร้าที่สอดคล้องกันนี้ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความโศกเศร้าดังกล่าว ได้ลึกซึ้งขึ้นและเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้มากขึ้นเช่นกัน

๒.๑.๑.๒.๖) การพลัดพรากจากบิดามารดาเนื่องจากออกตามหาคนรักหรือไปอยู่กับคนรัก

การพลัดพรากจากบิดามารดาหลายเรื่องเกิดขึ้นเนื่องจากพระโพธิสัตว์ออกติดตามหาคนรักที่เคยอยู่ด้วยกันแต่ต่อมาต้องพลัดพรากจากกัน พระองค์จึงออกตามหาทำให้ต้องพลัดพรากจากบิดามารดา ผู้ที่โศกเศร้าต่อการจากไปในครั้งนี้คือฝ่ายมารดา บางเรื่องก็มีการพลัดพรากที่พระโพธิสัตว์ได้ไปครองอยู่กับคนรักแต่บิดามารดาคิดว่าบุตรหายหรือตายไปทำให้มารดาโศกเศร้ามากมาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สมุททโมสชาดก* พระสมุททโมสลาบิดามารดาไปหานางวินทุมคติที่รำลือว่างามเพื่อจะเป็นคู่ครอง บิดามารดาโศกเศร้าที่ต้องพลัดพรากจากพระสมุททโมสในครั้งนี้ดังความว่า

...ฝ่ายพระชนกนาราชมารดาทั้ง ๒ ก็สวมกอดพระโพธิสัตว์แล้วทรงพระโศการำพัน...เราทั้งสองคือมารดาบิดาของเจ้าเมื่อเว้นจากเจ้าผู้เป็นบุตรแล้วก็เหมือนอนาถา มารดาบิดาทั้งสองจะมีชีวิตอยู่อย่างไร...

(สมุททโมสชาดก: ๕)

พระสมุททโมสนำนางวินทุมคติกลับมาพระนคร ได้พบบิดามารดาอีกครั้ง แต่เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาเกิดขึ้นอีกตอนที่พระสมุททโมสไปเที่ยวอุทยานกับพระมเหสีแล้วไม่ได้แจ้งให้ใครทราบ จึงคิดว่าพระองค์หายไป บิดามารดาของพระสมุททโมสเศร้าโศกเสียใจ ดังความว่า

...พระเจ้าวินททกับพระมเหสีได้ทรงทราบก็ทรงพระโศกาปานประหนึ่งว่าควงพระทัยจะทำลายลาภุ ไม่เป็นอันเสวยพระกระยาหาร และบรรทมตรอมตรมด้วยปิยวิปโยค ทรงพระกันแสงพลาง...เราทั้งสองชื่อว่าหาบุตรมิได้ เมื่อเราทั้งสองมาพลัดพรากจากบุตรแล้วจะมีชีวิตยืนยาวอยู่อย่างไรได้...ทั้งสองทรงพระโศการำพันอยู่ดั่งนั้น...

(สมุททโมสชาดก: ๑๑)

การไปเที่ยวป่าครั้งนั้นทำให้พระสมุทโทสพลัดพรากจากบิดามารดาไป
 ลำบากอยู่ในป่า และต่อมาต้องพลัดพรากจากคนรักอีก ความโศกเศร้าที่บิดามารดาเมื่อการจากไป
 ของพระสมุทโทสมีการใช้คำบรรยายและพรรณนาทั้งความรู้สึกและอาการ โศกเศร้าอย่าง
 มากมายของบิดามารดา ดังคำว่า “ทรงพระโศการำพัน” “อนาถา” “ทรงพระโศกา” “ทรงพระ
 กันแสงพลาง” “ทรงพระโศการำรำพัน” คำดังกล่าวทำให้ความโศกที่เกิดจากการพลัดพรากบิดา
 มารดาชัดเจนขึ้น จะเห็นได้ว่าความโศกเศร้าที่มีต่อการพลัดพรากจากบิดามารดาเฉพาะที่ยกมานี้ใช้
 คำที่แสดงอาการร้องไห้ถึง ๔ ครั้งนี้ นอกจากจะแสดงอาการเศร้าโศกแล้ว ยังมีกรร่ำรำพันถึง
 สภาพจิตใจและสภาพร่างกายที่ทุกข์โศกจากการพลัดพรากด้วย การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก
 จากบิดามารดาและการใช้คำบรรยายพรรณนาเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวทำให้ผู้อ่านเกิด
 อารมณ์สะเทือนใจไปกับเรื่องราวใน*ปัญญาสชาดก* ได้ดีขึ้น

เรื่อง *สุทธชาดก* หลังจากที่พระสุธนกลับจากการรบ แล้วทราบว่านาง
 มโนห์ราหนีกลับบ้านเมือง พระสุธนจึงออกตามหา มารดาโศกเศร้าด้วยหวังกันว่าพระสุธนจะพบ
 อันตรายระหว่างทาง เพราะหนทางไปเมืองของนางมโนห์รานั้นลำบากและอันตรายมาก ดังความว่า

...พระนางจันทาเทวีราชมารดา เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมโพธิสัตว์
 เสด็จไปดั่งนั้น พระหฤทัยก็ป่วนปั่นปมประหนึ่งจะแตกทำลายไปในทันที
 พระราชเทวีจึงรีบคว้นเสด็จตาม ไปถึงจึงวิงวอนให้กลับ....พ่อจงกลับมาเถิด
 พ่ออย่าได้ทำให้มารดาหาที่พึ่งบมิได้เลย มารดาไม่เห็นพ่อผู้เป็นบุตร
 ชีวิตของมารดาก็จักต้องดับสูญเสียในครั้งนี้...

(สุทธชาดก: ๓๕-๔๐)

ฝ่ายพระสุธน เมื่อพลัดพรากจากมารดาเดินทางรอนแรมในป่าจนได้พบ
 มโนห์ราและอยู่ครองคู่กับนางแล้ว ระหว่างอยู่ในเมืองของนางมโนห์ราและไม่ได้กลับไปหาบิดา
 มารดา พระสุธนคิดถึงบิดามารดามาก โดยเฉพาะความเศร้าโศกถึงมารดามีมาก และแสดงออกด้วย
 อาการเศร้าโศกเสียใจต่างๆ นานา ดังความว่า

...คตินหนึ่งพระมหาสัตว์เมื่อจะทรงบรรทม ได้ระลึกถึงพระชนกชนนี
 มีพระหฤทัยสังเวชติเตียนพระองค์ว่า โอ้เรานี้หา รู้จักคุณพระชนกชนนีไม่
 เราได้เกิดมาเพราะอาศัยบิดามารดามาก่อน บิดามารดามีคุณยิ่งใหญ่หาสิ่งจะ
 เปรียบมิได้...เรานี้ช่างละทิ้งพระชนกชนนีผู้มีคุณมาเสียได้...ทรงติเตียน

พระองค์แล้วทรง โศการ่าให้...ปานนี้พระชนนีของเราจักเป็นอย่างไรก็มีได้รู้
ทำใจจะได้ไปเห็นพระมารดา เราไม่ได้เห็นพระมารดาและหมู่ญาติของ
เรา เราคงจักต้องวอดวายอยู่ที่นี้มั่นคง เมื่อทรงพิลาปด้วยประการฉะนี้แล้วก็
หลับพระเนตรบรรทมชบเขายู่บนแท่นที่ไสยาสน์...พระมหาสัตว์ก้นน้ำ
พระเนตรไว้มิได้ทรงกันแสงให้แล้วตรัสว่า แม่มนโหระพา โอที่คิดถึงพระ
มารดา...พี่ปราศจากพระมารดาแล้วไม่อาจดำรงชีพต่อไปได้...

(สุทธนชาดก: ๕๐)

เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาของพระสุทนต์ในครั้งนี้ทั้งพระ
มารดาและพระสุทนต์แสดงความ โศกเศร้าด้วยอาการร้องไห้ พร่ำรำพันถึงกัน และกล่าวพรรณนา
ความทุกข์โศกที่มีต่อกันมากมาย ในการบรรยายเหตุการณ์การพลัดพรากนี้มีการใช้คำที่แสดง
ความรู้สึกเศร้าคือคำว่า “พระหฤทัยสังเวช” ใช้คำแสดงอาการ โศกเศร้าออกมาทางร่างกาย คำว่า
“ทรงโศการ่าให้, ก้นน้ำพระเนตรไว้มิได้, ทรงกันแสงให้” ใช้คำเปรียบเทียบความรู้สึก โศกเศร้านี้
กับความตาย คือคำว่า “ต้องวอดวาย, ไม่อาจดำรงชีพต่อไปได้” ถ้อยคำดังกล่าวเหล่านี้ใช้ในการ
บรรยายและพรรณนาเหตุการณ์การพลัดพรากกันของพระสุทนต์และมารดา ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจ
ความรู้สึกโศกเศร้าที่ทั้งสองต้องพลัดพราก และทำให้เห็นภาพความ โศกเศร้าชัดเจนขึ้น จนผู้อ่าน
เกิดอารมณ์สะเทือนใจในเหตุการณ์การพลัดพรากครั้งนี้มากขึ้น

เรื่อง *สุทธนชาดก* ม้ามณีกักขิธวีราชพาพระสุทนต์เหาะไปในอากาศ
ไกลมาก มารดาและประชาชนตกใจ เมื่อรู้ว่าการไปกับม้ามณีกักขิธวีราชครั้งนี้ทำให้ต้องพลัด
พรากจากมารดา ทั้งพระสุทนต์และมารดาต่างเศร้าโศกเสียใจมาก มารดาอ่อนวอนให้พระสุทนต์
กลับมา ดังความว่า

...พ่องงกลับมาหามารดาอย่าทำมารดาให้อ่อนาถาทรพลเลย ถ้ามารดามิได้
เห็นพระปิโยรสในวันนี้ ดวงหทัยของพระมารดาก็จะแตกทำลายออก
๗ ภาคแล้วจะละเลยทิวังคอยู่ ณ ประตูประราชนิเวศน์นี้...

(สุทธนชาดก: ๕๑)

ฝ่ายพระสุทนต์ก็โศกเศร้ามากเช่นเดียวกัน ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์ราชกุมาร ได้ยินเสียงพระชนนี จึงทอดพระเนตรลงไป ณ
พื้นปดพิศล ก็แลเห็นพระราชมารดาของตนยืนทรงพระกั้นแสงโศกาคูร
ร่ำรำพันพิลาปอยู่แทบประตูพระราชนิเวศน์ มีพระอัสสุชลเนตรไหลอาบ
พระพักตรา ก็มีความสงสารพระมารดายิ่งนัก มีพระหฤทัยอันหคหู่
ปราศจากรื่นเริง...แล้วระลึกถึงพระคุณของพระราชมารดา มีน้ำพระอัสสุชล
ธาราเต็มกลอพระเนตร จึงน้อมพระเศถววยบังคมลา...

(สุทธนูชาดก: ๕๕-๖๐)

หลังจากพลัดพรากจากมารดาจนเดินทางมาพบและอยู่ครองคู่กับนาง
จิริปภาแล้ว พระองค์ก็คิดถึงมารดามาก ดังความว่า

...ครั้นเวลาปัจจุบันสมัยใกล้รุ่ง ทรงระลึกถึงราชมารดาเกษนี้ก็มีพระอัสสุชล
นัยน์ไหลอาบพระพักตร์ ลูกศรคือความโศกก็เสียบสลักพระทรวง ทรงพระ
กั้นแสงรำพันพิลาป...ความว่าพระราชมารดาของเราจักเป็นประการใดหนอ
จักเป็นสุขหรือทุกข์อย่างไร ดังเราสำคัญ พระราชมารดาของเรานั้น เห็นจะ
ทรงพระกำสรดโศกประชวรพระโรคาพาธ เพราะเหตุที่ทรงพลัดพรากจาก
เราผู้เป็นปิโยรส โจนเราจักได้ไปเยี่ยมพระราชมารดา ถ้าเรามีได้ไปเฝ้าพระ
ราชมารดา เราก็คงสิ้นชีพโดยแท้...

(สุทธนูชาดก: ๗๑)

เมื่อได้กลับมาพบกันอีกครั้ง มารดาพระสุทนต์ได้เล่าถึงความโศกเศร้า
ของคนที่ม่ต่อการพลัดพรากจากพระสุทนต์ ดังความว่า

...แต่วันพระโพธิสัตว์ไปจากพระนคร ก็ทรงพระโศกาคูรเดือคร้อนถึง
พระโอรสทุกทิวาราตรีมิได้เว้นวาย เวียนเสด็จไปประทับยืนอยู่ที่ประตู
ปราสาทเนื่องนิจ คอยดูพระโอรสว่าจะมาสู่ราชธานีในเวลาใด...

(สุทธนูชาดก: ๕๗-๕๘)

เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาทำให้ทั้งฝ่ายบุตรและฝ่ายบิดา
มารดาต่าง โศกเศร้าถึงกันมากนับแต่วันที่จากไปจนถึงวันที่ได้กลับมาพบกัน การสร้างเหตุการณ์การ

พลัดพรากดังกล่าวนำเสนอด้วยถ้อยคำที่แสดงความ โศกเศร้าต่างๆ มากมาย เช่น คำว่า “อินทรพระ
กันแสง โศกาครุร่าพันพิลาป” “มีพระหฤทัยอันห่อหุ้มปราศจากรื่นเริง” “มีน้ำพระอัสสุชลธาราเต็ม
คอกพระเนตร” “มีพระอัสสุชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์” “ทรงพระกันแสงร่าพันพิลาป” ถ้อยคำ
ดังกล่าวเหล่านี้ได้บรรยายและพรรณนาความรู้สึกและอาการ โศกเศร้าทั้งทางร่างกายและจิตใจต่อ
เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาในครั้งนี้ ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความรู้สึกเศร้าโศก
เสียใจที่ต้องพลัดพรากจากบุตรและบิดามารดาอันเป็นที่รักนี้ได้อย่างซาบซึ้งและเข้าใจความโศก
ครั้งนี้ลึกซึ้งขึ้น เหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและรู้สึกสงสาร
ตัวละครที่ต้องพลัดพรากจากกัน

เรื่อง *วรรณุชชาดก* พระวรรณุชพลัดพรากจากมารดาระหว่างตามหา มารดา
มีช่วงหนึ่งที่พระองค์เพลิดเพลินกับคนรักในเมืองนาค วันหนึ่งคิดถึงมารดาจึงเศร้าโศก ดังความว่า

...เที่ยงคืนวันหนึ่งจึงหวนระลึกถึงพระมารดาขึ้น ทรงปริเทวนาพิลาป
ยกใหญ่ นาคมาณวิกาสมุททชา ตื่นขึ้นมาเห็นพระวรรณุชกรรแสงให้...ที่
ระลึกถึงพระมารดาจึงร้องให้...

(วรรณุชชาดก: ๔๕๕)

พระวรรณุชพลัดพรากจากมารดาตั้งแต่เกิด ในระหว่างเดินทางมักระลึก
ถึงมารดาและแสดงความ โศกเศร้าที่ต้องพลัดพรากจากมารดาตลอดทั้งเรื่อง จากตัวอย่างที่ยกมา
ข้างต้น เหตุการณ์การพลัดพรากจากมารดาดังกล่าวทำให้พระวรรณุชรู้สึกเศร้าโศกมากมาย และ
แสดงออกด้วยการร้องไห้อย่างหนัก ดังคำว่า “ทรงปริเทวนาพิลาปยกใหญ่” และมีการกล่าวถึง
อาการโศกเศร้าของตนด้วยคำว่า “กันแสงให้” “ร้องให้” การสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากและการ
ใช้ถ้อยคำแสดงอาการ โศกเศร้าจากการพลัดพรากจึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับ
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้โดยง่าย

เรื่อง *สังขปัตตชาดก* พระสังขปัตตกุมารต้องเดินทางไปหาคนรัก
โดยเดินทางข้ามมหาสมุทร เมื่อมารดาทราบข่าวก็โศกเศร้าที่พลัดพรากจากบุตร แม้จะรู้ว่าบุตร
เดินทางไปหาคู่ครองของตน ดังความว่า

...พระราชมารดาเสด็จตามส่งพระมหาสัตว์จนถึงศิระะบัน ใดมีพระอัสสุชล
นัยน์ไหล ไทรมพระพักตรา...

(สังขปัตตชาดก: ๕๒๖)

ต่อมาเรื่องที่พระสังขปัดตกุมารเดินทางล่องกลางมหาสมุทร พระสุดตคติดี
ราชเทวี มารดาของพระสังขปัดตกุมารยิ่ง โศกเศร้ามากขึ้น ดังความว่า

...พระสุดตคติดีราชเทวี ได้สดับกิริยาอาการของพระราชกุมารแล้ว ทรงพระ
โศกพิลาปรำไรว่า คุณรพ้อสังขปัดตะ โฉนพ้อมาทำมารดาให้อนาถอยู่ผู้
เดียว พ้อพลัดพรากจากมารดาไป...หม่อมฉันปราศจากโอรสแล้วมีอางที่
จะดำรงชีวิตต่อไปได้...

(สังขปัดตชาดก: ๕๓๒)

เหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวทำให้มารดาเศร้าโศกเสียใจมาก มารดา
คิดเสมอว่าพระสังขปัดตกุมารไม่น่าพลัดพรากจากกันเช่นนี้เลย การคิดเช่นนี้จึงทำให้พระนาง
โศกเศร้ายิ่งขึ้น การบรรยายและพรรณนาเหตุการณ์ใช้คำว่า “ทรงพระโศกพิลาปรำไร” คือการแสดง
อาการร้องไห้และกล่าวถึงบุตรอันเป็นที่รัก และใช้คำว่า “พลัดพราก” เน้นย้ำเหตุการณ์เรื่อลุ่มว่าทำ
ให้นางต้องพลัดพรากจากบุตร และบรรยายว่าการไม่มีบุตรก็ทำให้พระนางตายได้ จึงเป็นการใช้
ถ้อยคำบรรยายและพรรณนาความโศกเศร้าจากเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันระหว่างบิดามารดา
กับบุตรได้อย่างลึกซึ้งและทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความรู้สึกโศกเศร้านั้นชัดเจน เป็นกลวิธีสร้าง
อารมณ์สะเทือนใจให้เกิดกับผู้อ่าน

เรื่อง *โสนันทชาดก* พระโสนันทเดินทางตามกวางในป่า แล้วไปอาศัยอยู่
กับนางปทุมมาวดีคนรัก ฝ่ายบิดามารดาคิดว่าบุตรหายไป มารดาจึงเศร้าโศกเสียใจ ดังความว่า

...พระชนกชนนีได้ทรงทราบคั้งนั้นก็ห้วนไหว ประหนึ่งว่าพระทัยจะแตก
ทำลาย ทรงโศกาถัยรำพัน ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่าความว่า โอ้อพ้อดวงนัยน์
เนตร เหตุโฉนมาละพ้อแม่ไปเสีย พ้อโสนันทเจ้าไปไหน โฉนไม่มานำพ้อ
มารดาไปคิ้ว พ้อยังเยาว์ ความน้อยใจอันใครทำให้ความทุกข์ทรมานอันเจ้า
ทำให้แก่เรา พ้อจงมาคิ้วความทุกขเวทนาเสีย ปาปมิตรหรือยักษ์และยักษินี
มาหลอกลวงเจ้านำไปเคี้ยวเนื้อกินเสีย นำสังเวช หรือศีเสื้อปีศาจและ
กุมภณัษมาหลอกลวงลูกของพ้อแม่พาไปไว้ในป่า เมื่อสองกษัตริย์ทรง
กันแสงรำพันกระสับกระส่ายอยู่อย่างนี้ จะประทับนั่งหรือยืนก็ไม่เป็น
ปรกติ ทรงยกแขนทั้ง ๒ ขึ้นช้อนทรวงรำพันรำไรอยู่ เหล่าประชาราษฎร์
และนางนาถุกัญญาพวกพ้อค้ำและกุมาริกา ทั้งเสนาโยธามาตย์และ

พราหมณ์ปุโรหิตต่างก็พากันประคองพาหาขึ้นรำทรวง กลิ้งเกลือกไปมานอนสยบอยู่ในที่นั้น ๆ ประหนึ่งว่าสาละวันไม่รังต้องลมพัดล้มระเนระนาด อยู่ในป่าใหญ่จะนั้น...

(โศภนันทชาดก: ๑๐๕ - ๑๐๖)

จากตัวอย่างข้างต้น เมื่อบิดามารดาทราบข่าวการหายตัวไปของพระโศภนทจึงเศร้าโศกเสียใจมาก เพราะการหายตัวไปนั้นเกิดจากความต้องการเที่ยวเล่นในป่า ซึ่งเป็นสถานที่อันตราย การที่คนที่เรารักหายตัวไปจึงเป็นเหตุการณ์ที่สร้างความเศร้าโศกเสียใจแก่บิดามารดาผู้ที่อนุญาตให้บุตรได้ไปในป่ามาก นอกจากความโศกของทั้งสองพระองค์แล้วยังนำเสนอความเศร้าโศกของเหล่าข้าราชการที่เศร้าโศกตามไปด้วยซึ่งทำให้ความโศกครั้งนี้ยิ่งใหญ่ หนักหนา และรุนแรงมากขึ้น จนทำให้ผู้อ่านรับรู้ความเศร้าโศกได้ชัดเจนและเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

เหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดา มีเหตุปัจจัยพลัดพรากอยู่หลายประการทั้งเกิดจากการถูกไล่ร้าย การถูกรังแกลั่นแกล้ง การถูกบิดาขับออกจากเมือง การออกตามหาคนรัก หรือไปอยู่กับรัก เหตุปัจจัยดังกล่าวก่อให้เกิดความโศกเศร้าต่อผู้ที่ต้องพลัดพรากทั้งสองฝ่ายอันได้แก่ฝ่ายบิดามารดา และฝ่ายบุตร การพลัดพรากดังกล่าวทำให้พระโพธิสัตว์เองและตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์เศร้าโศกเสียใจ และแสดงความเศร้าโศกออกมาด้วยอาการต่างๆ เช่น ร้องไห้ วิ่งวุ่นไปทั่ว สิ้นสติไป ตีอกชกตัว บ่นเพื่อรำพันถึงความทุกข์โศกที่มาจาก การพลัดพรากในครั้งนี้ ฯลฯ การนำเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาจึงเป็นการสร้างเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความโศกเศร้ามากมายแก่ตัวละครผู้ต้องประสบเหตุการณ์การพลัดพราก การแสดงความโศกเศร้าของตัวละครด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามรายละเอียดแต่ละเรื่อง ประกอบกับการใช้ภาษาวรรณศิลป์ในการบรรยายและพรรณนาความโศกเศร้าได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง การสื่ออารมณ์ต่างๆ ของตัวละครที่ประสบภาวะโศกเศร้าจึงเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ในเหตุการณ์การพลัดพรากจากบิดามารดาได้ลึกซึ้งขึ้น จนผู้อ่านรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมที่ตัวละครประสบ

๒.๑.๑.๓ การพลัดพรากจากกันด้วยความตาย

นอกจากการพลัดพรากจากคนรัก การพลัดพรากจากบิดามารดาแล้ว ในปัญหาสาชดกยังพบการพลัดพรากจากกันด้วยความตาย ผู้ที่ตายคือพระโพธิสัตว์ที่ยอมตายด้วย ๒

เหตุผลใหญ่ คือ การยอมตายเพื่อสละชีวิตหรือส่วนของร่างกายตนเป็นทานแก่ผู้อื่น และการสละชีวิตเพื่อตายแทนบิดามารดา จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๓.๑) ความตายอันเนื่องจากการสละชีวิตเป็นทาน

๒.๑.๑.๓.๒) ความตายอันเนื่องจากการสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดา
แต่ละหวัชผู้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๓.๑) ความตายอันเนื่องจากการสละชีวิตเป็นทาน

ความโศกที่เกิดจากเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันด้วยการเสียสละชิ้นส่วนของร่างกายหรือชีวิตเป็นทานนั้น เป็นการพลัดพรากที่แปลกจากแบบอื่นตรงที่ความโศกที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นกับผู้พลัดพรากทั้งสองฝ่าย แต่เป็นความโศกที่เกิดขึ้นกับตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น การที่พระโพธิสัตว์เสียสละส่วนของร่างกายตน หรือชีวิตตน เป็นทานแก่ผู้มาขอ นำมาซึ่งความโศกแก่ผู้ที่รักและผูกพันกับพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นมเหสี บุตร ประชาชน แต่พระโพธิสัตว์นั้นมิได้ มีแต่ความสุขสงบและปลื้มปิติที่มีผู้มาขอร่างกายตน เพราะตนมีโอกาสบริจาคทานยิ่งใหญ่ เพื่ออานิสงส์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อมา รายละเอียดในแต่ละเรื่องมีดังต่อไปนี้

เรื่อง *สิริจุทามณิชาค* พระเจ้าจุทามณิราชเป็นผู้ฝึกฝนในการบริจาคตาน วันหนึ่งพระองค์ปรารถนาจะบริจาคตส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเป็นทาน ท้าวสักกเทวราชจึงปลอมตนเป็นพราหมณ์มีกายครึ่งหนึ่งมาขอร่างกายอีกครึ่งหนึ่งจากพระเจ้าจุทามณิราช พระองค์จึงเรียกปทุมาวดีราชเทวีกับพระจันทกุมารราชโอรสมารับทราบการบริจาคตร่างกายเป็นทานของพระองค์ และมอบราชสมบัติแก่โอรส ทั้งมเหสีและโอรสต่างโศกเศร้าที่ต้องพลัดพรากจากพระโพธิสัตว์อันเนื่องจากการบริจาคตร่างกายของพระองค์เป็นทาน ดังความว่า

...พระนางปทุมาวดีเทวี และพระจันทกุมารราชโอรส ทรงพระกำสรวลโศกา
ตรงเข้ากอดพระบาทาไว้ ทรงกันแสงรำไห้ด้วยประการต่าง ๆ เมื่อคมเลื่อย
หยั่งถึงพระนลาฏ พระโลหิตก็ไหลสาดออกมาสำสละคั่งหวาดเสียวใจ...

(สิริจุทามณิชาค: ๑๔๗)

ระหว่างการเลื่อยผ่าพระโพธิสัตว์ พระองค์ตรัสสรรเสริญคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และแสดงความมุ่งมั่นในการบริจาคตานซึ่งเป็นการกระทำที่ยิ่งใหญ่อันเป็นทางไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณในกาลข้างหน้า และตรัสปลอบคนรอบข้างมิให้ทุกข์โศกกับการจากไปของพระองค์ เมื่อเลื่อยได้ผ่าร่างกายพระโพธิสัตว์จนขาดเป็นสองท่อนแล้ว นางปทุมาวดีราชเทวี

และพระโอรสก็ล้มสลดลงไปด้วยความ โศกเศร้าแสนสาหัส ต่อจากนั้นท้าวสักกเทวราชจึงเปิดเผย
ตนและคืนร่างให้พระโพธิสัตว์ดั้งเดิม

ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งที่มีเค้าโครงเรื่องคล้ายกันคือ มหาสุรเสนชาดก
พระเจ้ามหาสุรเสนะกับมเหสีวิชุดดาเทวี สร้างโรงงานและสั่งสอนประชาชนให้หมั่นทำบุญ
รักษาศีล บำเพ็ญทานอย่างสม่ำเสมอ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์มหาสุรเสนะประสงค์จะบริจาคส่วน
ต่างๆ ของร่างกายเป็นทาน ท้าวสักกะจึงแปลงเป็นบุรุษขอขามาขอบริจาคศีรษะจากพระโพธิสัตว์
พระองค์ยินดีบริจาคศีรษะให้โดยมิจู้จุกมุ้งหมายว่า

...ท่านจะขอสิ่งใดก็ตามที่ท่านปรารถนาเถอะ เราจะบริจาคให้ท่านวันนี้ เรา
ถึงความสำเร็จการบริจาคทานแล้ว จึงจักบำเพ็ญเสียให้บริบูรณ์ เราก็คงเป็น
พระพุทธเจ้าผู้มีชัยต่อมารจักข้ามภพน้อยภพใหญ่ใน โลกนี้พร้อมด้วย เท
วโลก ในอนาคตกาลเป็นแน่ จักตัดรากแห่งสงสารเสียไม่ต้องเที่ยวต่อไป
หวังพระโพธิญาณอยู่ ด้วยจักพาสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามจากทุกข์ที่น่าหว่น
ไปเสียๆ...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๗)

การเสียสละของพระองค์แม้จะนำทุกข์โศกมาสู่บุคคลรอบข้าง รวมทั้ง
ตัวพระโพธิสัตว์เองที่ย่อมเผชิญหน้ากับความเจ็บปวดที่จะเกิดจากการต้องอาวูรเพื่อตัดศีรษะออก
ความโศกและความทุกข์ที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นความมุ่งมั่นในพระโพธิญาณที่จะนำมนุษย์ไปให้พ้น
ทุกข์โศกถาวร จึงนับว่าพระองค์ทรงสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์ต่อปวงชน

ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งที่มีโครงเรื่องต่างไปจากสองเรื่องแรก คือ เรื่อง
ทุลกบัณญัติชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรเศรษฐีชื่อทุลกบัณญัติ ทราบข่าวเรื่องพระเจ้าจันทรราช
จะประหารภิกษุเพราะเชื่อคำโกหกของปุโรหิตที่ว่าภิกษุเป็นโจร ทุลกบัณญัติจึงนำเงินทองไปได้ด้วย
ภิกษุ เมื่อเงินไม่พอจึงขายบุตรและภรรยา แต่ยังเหลือสามเณรอีก ๑ องค์ จึงอาสาขอตายแทน
สามเณร เพราะรักในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มากกว่ารักชีวิต เมื่อพระเจ้าจันทรราชยอมให้ทุลก
บัณญัติตายแทนสามเณร ได้ ทุลกบัณญัติจึงกล่าวว่า

...ขอเทพยดาผู้มีมหิทธิฤทธิ์ ซึ่งสิงสถิตในอากาศและภูเขามาไพร จงฟัง
ถ้อยคำของข้าพเจ้า ซึ่งกล่าวบัดนี้เป็นคำจริงทั้งสิ้น ผู้ใดต้องการหัวใจและ
ศีรษะและจักขุชีวหานื้อหรือเลือด ผู้นั้นจงจะเชื่อคเอาไปตามประสงค์

ข้าพเจ้าปลงชีวิตครั้งนี้ชื่อว่าทานบารมี ด้วยอำนาจชีวิตทานนี้ ขอให้ข้าพเจ้า
ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในกาลข้างหน้า จักรี้อชนสัตว์ซึ่ง
จมอยู่ในสังสารวัฏ ให้ข้ามคืนขึ้นฝั่งคือ พระนฤพาน...

(ทุกบ้นจิตชาดก: ๑๘๗)

เมื่อมารดาของทุกบ้นจิตรู้เรื่องนางจึงเศร้าโศกเสียใจ และขอร้องมิให้
ทุกบ้นจิตเสียดสละชีวิตตนเอง ทุกบ้นจิตยืนยันความตั้งใจของตน และกล่าวถึงคุณค่าของสิ่งที่ตน
ทำ ดังความว่า

...ข้าพเจ้าสละชีวิตครั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
มารดาจงอย่าห้ามข้าพเจ้าเลย เหตุใดข้าพเจ้าจึงว่าดังนี้เล่า เพราะว่า
พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้านี้ เป็นประทีปส่องสัตว์โลกให้สว่าง
ให้รู้ทางบาปบุญคุณ โทษ เปรียบดังแสงพระอาทิตย์อันส่องโลกให้สว่างทุก
แห่งหล้าฉะนั้น คนจำพวกใดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง
แล้ว ความหวาดหวั่นต่ออันตรายย่อมไม่มีแก่คนจำพวกนั้นเลย คนจำพวก
นั้นย่อมจะถึงซึ่งทางดำเนินแห่งความสุขอันเกษม ด้วยเหตุนี้มารดาอย่าห้าม
เลย...

(ทุกบ้นจิตชาดก: ๑๘๘-๑๘๙)

พระโพธิสัตว์ได้ชี้ให้มารดาเห็นว่า การเสียดสละของพระองค์จะ
เป็นประโยชน์ต่อปวงชนภายภาคหน้า ดังนั้นความโศกที่มารดาต้องเผชิญในขณะนี้เป็นการเสียดสละ
ยอมรับทุกข์ในระดับส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนรวม

ความโศกที่เกิดขึ้นกับตัวละครแวดล้อมพระโพธิสัตว์ทำให้ผู้อ่าน
เข้าใจจุดมุ่งหมายในการบรรลุพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ได้ชัดเจนขึ้นว่า จุดมุ่งหมายนั้นเต็ม
ไปด้วยความมุ่งมั่น ไม่อาลัยในชีวิตตน อันเป็นประโยชน์สุขในระดับปัจเจก พระโพธิสัตว์ศรัทธา
ศรัทธา คัดผูกพัน ในชีวิตตน ซึ่งเป็นสิ่งที่ตัดยาก แต่พระองค์ทรงกระทำ เพราะรักที่อยู่เหนือระดับ
ปัจเจก คือรักที่มีต่อการบรรลุพระโพธิญาณ ส่วนความโศกที่ผู้อื่นมีต่อพระองค์สะท้อนให้เห็นว่า
มนุษย์นั้นมีรักและผูกพันเป็นพื้นฐานและเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต หากต้องพรากจากสิ่งที่
รัก ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย ความโศกของตัวละครตัวอื่นทำให้เกิดความสงบนิ่งและปลื้มปีติในการ
เสียดสละของพระโพธิสัตว์เด่นชัด และเข้มข้นขึ้น การนำภาพความขัดแย้งมาคู่กันเช่นนี้ ก่อให้เกิด

อารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านทั้งในส่วนที่ปีติยินดีกับการกระทำของพระโพธิสัตว์ และรู้สึกสงสารตัวละครแวดล้อมที่ทุกข์โศกจากการเสียดชะครั้งนี้ อีกทั้งตระหนักและซาบซึ้งในความกล้าหาญและมุ่งมั่นของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมวลมนุษยชาติ

๒.๑.๑.๓.๒) ความตายอันเนื่องจากการสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดา

ความโศกที่น่าเสียดผ่านเหตุการณ์การสละชีวิตเพื่อตายแทนบิดามารดา พบแทรกอยู่ในนิทานชาดกหลายเรื่อง เรื่องที่น่าเสียดเหตุการณ์นี้โดดเด่น คือ เรื่อง *สิริวิบูลกิตติชาดก รัตนปโชตชาดก มหาปทุมชาดก พหุลาคาวิชาดก*

การสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดานำมาซึ่งการพลัดพรากของตัวละครทำให้เกิดความโศกแสนสาหัสแก่ตัวละครทั้งคู่เป็นมารดาและบุตร การสละชีวิตทุกเรื่องจะกำหนดให้มารดาต้องไปประสบเหตุที่ทำให้ถึงแก่ชีวิต พระโพธิสัตว์ไปพบและร้องขอแลกชีวิตตนกับชีวิตมารดา ในช่วงร้องขอนี้ มีการบรรยายถึงความโศกสลดของตัวละครที่ต้องสูญเสียบุคคลที่มีความหมายสำหรับชีวิตไป เช่น ในเรื่อง *มหาปทุมชาดก* ที่มารดาของพระโพธิสัตว์ถูกงูกัดพราหมณ์แนะนำวิธีรักษาคือใช้หัวใจมนุษย์ใส่ในปากมารดานางก็จะฟื้น พระโพธิสัตว์จึงสละหัวใจตนแก่มารดา ดังความว่า

...ถ้าข้าพเจ้าจะเชือดดวงหทัย ข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล ด้วยวาจาตั้งจะนี้ขอเทพยเจ้าทั้งหลายนำเอาศีศตรามาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด พอจบคำอธิษฐาน ศีศตราอาศัยเกิดแต่สายฟ้าก็ปรากฏเกิดขึ้นในอากาศ เป็นประจุคังเทพคาประกาศบูรณิมิตให้ปรากฏฉะนั้น พระมหาสัตว์เจ้าได้เห็นศีศตรานั้นแล้ว ก็รำพึงในพระทัยว่า บารมีของเราจักเต็มบริบูรณ์แล้ว ก็จับศีศตราด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา เกิดปีติโสมนัสทำลายอุระประเทศแล้ว เชือดเอาดวงหทัยวางไว้ที่นั่นแล้ว...

(มหาปทุมชาดก: ๓๗๓-๓๗๔)

ตัวอย่างเรื่อง *รัตนปโชตชาดก รัตนปโชตสละเนื้อหัวใจตัวเองให้ยักษ์เพื่อตายแทนมารดา* ซึ่งสร้างความทุกข์แก่มารดาเป็นอย่างมาก ดังความว่า

...สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ได้พระมารดาแล้วพาไปให้ประทับอยู่ได้ร่มไม้ต้นหนึ่ง จึงถวายบังคมพระมารดากราบทูลว่าข้าแต่พระชนนีเจ้า จำเดิมแต่

ข้าพเจ้าปฏิสนธิมาจนถึงวันนี้ ความคิดปลั่งอันเป็นไปในกายวาจาใจสิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง ซึ่งมีอยู่แก่ข้าพเจ้านี้ ขอพระชนนีเจ้าจงกรุณาโปรดประทานโทษแก่
 ข้าพเจ้าเถิด พุคได้เท่านี้ก็หับพระโอรุสลับลงตรงที่ประทับพระชนนี...
 ส่วนพระราชเทวีทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัศว์สลับไปตกพระทัยลุกขึ้น
 ประคองพระหัตถ์พระมหาสัศว์เข้าไว้กับพระอุระ ทรงพระโศการ่ำไห้ปริ่ม
 ประหนึ่งดวงพระหฤทัยจะแตกออกเป็นสองภาค ...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๒-๑๑๓)

การเสียดสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดาของพระโพธิสัตว์สะท้อนแนวคิด
 เรื่องความกตัญญูต่อผู้ให้กำเนิดผ่านความ โศกอันเข้มข้นที่ตัวละครพิลาปราพันต่อกัน จึงทำให้
 ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและตระหนักในคุณค่าของความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่
 มนุษย์พึงมีและพึงปฏิบัติ

ตัวอย่างเรื่อง *พหลาคาวิชาดก* แม่โคชื่อพหลาคาวิเข้าป่า พบเสือโคร่งจะ
 กินนาง จึงขอลูกกลับไปให้นมลูกก่อนแล้วจะกลับมาให้เสือกิน นางเล่าเรื่องให้ลูกโคฟัง เมื่อลูกกิน
 นมเสร็จ นางจึงกลับไปให้เสือโคร่งกินตามสัญญา ลูกโคขอตามไปด้วยและขอร้องให้เสือโคร่งกิน
 คนแทน เสือโคร่งเห็นความซื่อสัตย์และความกตัญญูของทั้งสองจึงจงดเว้น ไม่ฆ่าทั้งแม่โคและลูกโค
 ความตอนนี้นอกจากแสดงความโศกที่ตัวละครเสียดสละเพื่อตายแทนมารดาแล้ว ยังมุ่งสอน
 คุณธรรมสำคัญทางพุทธศาสนา ดังความว่า

...บรรดาบุญกุศลส่วนคิงามทั้งปวง ซึ่งจะเสมอเหมือนด้วยสัจจะความจริง
 และขันติความอดใจ และกตัญญูความเป็นผู้รู้จักคุณที่ผู้อื่นทำไว้แก่ตน ไม่มี
 แล้ว ความจริงและความอดใจและความรู้จักคุณที่ผู้อื่นกระทำไว้แก่ตน ทั้ง
 สามประการนี้ เป็นกุศลบุญราศีอย่างสูงสุดอย่างประเสริฐ...

(พหลาคาวิชาดก : ๔๐๕-๔๐๖)

ความโศกที่แม่โคและลูกโคต้องจากกัน ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์
 สะเทือนใจ ตระหนักในความยิ่งใหญ่ของคุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ ความอดทน และความ
 กตัญญู อันเป็นคุณธรรมที่นำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญต่อไป

๒.๑.๑.๔ การพลัดพรากจากบ้านเมือง

การพลัดพรากจากบ้านเมืองจนเกิดความโศกและความทุกข์ยากแก่ตัวละครเอกในนิทานชาดกนั้นมีสาเหตุแห่งการพลัดพรากหลายประการ เช่น สละบ้านเมืองแก่ผู้อื่นเพื่อไม่ให้เกิดการสู้รบแย่งชิงบ้านเมืองจากผู้คนเดือดร้อน การเดินทางแล้วประสบอุบัติเหตุจนต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองประสบทุกข์เกือบเอาชีวิตไม่รอด การบริจาคนบ้านเมืองเป็นทาน เป็นต้น การพลัดพรากจากบ้านเมืองเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการพลัดพรากจากคนรัก พลัดพรากจากบิดามารดา ทำให้ต้องระหกระเหินต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* พระเจ้าสุกมิตรรู้ว่าน้องสาวของตนให้อำมาตย์ช่วงชิงราชบัลลังก์ พระเจ้าสุกมิตรไม่ต้องการให้เกิดการสูญเสียชีวิต จึงหนีจากพระราชวังไปอยู่ในป่ากับมเหสีเกศินีและพระโอรส ทั้ง ๒ คนเดินทางด้วยความยากลำบาก จนถึงแม่น้ำใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งต้องข้ามไปที่ละคน ในระหว่างรอ สองกุมารอยู่ฝั่งนี้ มารดาอยู่ฝั่งโน้น ต่างพลัดพรากจากกันไปคนละทิศละทาง ตัวละครทุกตัวต่างเศร้าโศกเสียใจมากต่อการพลัดพรากจากกันในปีาเช่นนี้ ต้องเผชิญชะตากรรมอย่างยากลำบากตามลำพัง ความโศกในช่วงนี้เกิดขึ้นเพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและตระหนักในทุกข์อันเกิดจากการพลัดพราก หลังจากพระเจ้าสุกมิตรเศร้าโศกเสียใจหนักหนาแล้ว พระองค์ทรงคิดได้ว่า

...พระเจ้าสุกมิตร ทรงดำเนินไปพลาง ทางคิดถึงสองพระเจ้าลูกและราชเทวี เป็นกำลัง ทรงตั้งพระสติไว้ได้แล้วครั้นว่า ความอยู่ร่วมกับสังขารอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่รักใคร่ไปก็เป็นทุกข์ ควรเราจะตัดปียวิปโยค เสียให้ขาดเถิด...ความ โศกจะเกิดได้ ก็เพราะความรักและความใคร่ ความอยากได้และความยินดี เมื่อละเสียได้ซึ่งความรักและความใคร่ ความอยากได้และความยินดีแล้ว ความโศกก็ไม่มี ภัยความหวาดหวั่นจะมีมาแต่ไหนเล่า เมื่อผู้มาแจ้งชัดดังนี้แล้ว ก็ไม่ควรทำความผูกพันความรักใคร่ความอยากได้ความยินดีไว้เลย...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๘-๑๖๙)

ตัวอย่างเรื่อง *อรินทมาชาดก* พระเจ้าอรินทมาราชตั้งใจบริจาคนทุกอย่างเป็นทาน ท้าวสักกเทวราชแปลงเป็นพราหมณ์มาขอบ้านเมือง พระเจ้าอรินทมาราชยกให้ และเสด็จออกจากบ้านเมือง ไปพร้อมมเหสีสุวณณคัพภา ในครั้งแรกไปด้วยราชรถ ท้าวสักกเทวราชแปลงเป็นพราหมณ์มาขอราชรถ พระโพธิสัตว์ก็ยกให้ และเดินต่อไปด้วยความยากลำบาก ดังความว่า

...จำเดิมแต่นั้นมากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็ทรงพระดำเนินเสด็จไป
พระบาทของบรมกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็แตกไป พระราชเทวี
ทอดพระเนตรเห็นบรมกษัตริย์อ่อนพระกำลังลงแล้ว ส่วนพระนางเจ้าก็ทรง
พระครรภ์หนัก พระพักตร์ก็มองไปด้วยอัสสุชลธารา...

(อรินทมาชค: ๖๖๕)

ต่อมาพระโพธิสัตว์และมเหสีต้องพลัดพรากจากกัน มเหสีคลอดบุตรออกมา
เสียชีวิต จึงถูกไล่ออกจากบ้านที่นางอาศัย นางอุ้มบุตรระหระหนจนพบพระเจ้าอรินทมาชค
นางโสภเสราอย่างสาหัสถึงการจากไปของบุตร พระโพธิสัตว์ปลอบโยนให้นางคลายโศกว่า

...คุณเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ หยุคเท่านั้นเถิด อย่าเสรำโศกปริเทวนาการไป
เลย เราได้บอกเจ้าไว้ว่า ความพร้อมเพรียงกันและความพลัดพรากจากกันนี้
เป็นธรรมดาของโลก ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายมีความตายเป็นที่สุด เพราะ
เหตุใด เพราะเหตุนั้น เจ้าอย่าได้ปริเทวนาการรำไรไปเลย...

(อรินทมาชค: ๖๗๐)

คำปลอบโยนให้คลายความโศกนี้จึงเป็นการแสดงสังขธรรมของชีวิตให้ตัวละคร
และผู้อ่านตระหนักว่า การพลัดพรากเป็นธรรมดาของโลก หากเข้าใจและตระหนักในสังขธรรมนี้
ความโศกและความทุกข์ที่เผชิญจะได้เบาบางลง ต่อมาพระเจ้าอรินทมาชคชยฐานจิตด้วยความดี
ที่พระองค์กระทำมาขอให้บุตรมีชีวิต ท้าวสักกเทวราชถวายบ้านเมืองกิน

เหตุการณ์เรื่องการพลัดพรากจากบ้านเมืองเป็นการสร้างภาพความขัดแย้งของ
สถานภาพตัวละครที่เป็นกษัตริย์แต่กลับต้องใช้ชีวิตอย่างลำบากในป่า และประสบอุปสรรค
นานัปการจนก่อความโศกและความทุกข์ยากแก่ตัวละคร แต่ตัวละครเหล่านั้นยังมุ่งมั่นทำความดี
อย่างอุกฤษฏ์ เพื่อความมุ่งมั่นในการบรรลุพระโพธิญาณในกาลภายหน้า ด้วยความดีอย่างยิ่งยวดที่
ตัวละครทำในขณะที่มีชีวิตส่งผลดีให้ตัวละครพบความสุขในที่สุด ความโศกที่เกิดจากการสร้าง
ความขัดแย้งในเหตุการณ์การพลัดพรากจากบ้านเมืองของตัวละครจึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่
ผู้อ่านให้ตระหนักในคุณค่าของความดีงามที่ตัวละครทำแม้ในภาวะที่ลำบากเพียงใด ความยึดมั่นใน
การทำคุณความดียังคงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง คุณความดีจึงเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ที่ช่วยให้ชีวิตประสบสุข
ได้อย่างแท้จริง

๒.๑.๑.๕ การพลัดพรากระหว่างคนกับสัตว์

ปัญญาสชาดกมีการนำเสนอตัวละครที่เป็นสัตว์ บางเรื่องก็เป็นตัวละครเอก บางเรื่องเป็นตัวละครประกอบ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ตัวละครสัตว์ในที่นี้เป็นตัวละครที่มีพฤติกรรม ความรู้สึกนึกคิดเช่นเดียวกับมนุษย์เพียงแต่มีรูปลักษณ์เป็นสัตว์เท่านั้น เมื่อสัตว์เหล่านี้ต้องพลัดพรากจากมนุษย์ที่เป็นตัวละครเอกจึงมีอารมณ์โศกเช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะได้ผูกพันรักใคร่เช่นเดียวกับมนุษย์ ตัวอย่างเช่นเรื่อง *สุธนูชาดก* พระสุธนูและนางจิริปภาต้องพลัดพรากจากม้ามณีกักขิอัสวราช เพราะถูกยักษ์จับไป ทั้งสองพระองค์เศร้าโศกมาก ดังความว่า

...ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรแลออกไป มิได้เห็นมณีกักขิสินธพจึงเสด็จไปยืนที่ประตูบรรณศาลา ตรัสเรียกอาชาก็มิได้ยินเสียงขานรับ จึงเสด็จออกไปภายนอกบรรณศาลากับพระจิริปภาเทวี ทอดพระเนตรไปในทิศทั้งสี่ก็มิได้แลเห็นอาชา พระโพธิสัตว์กับพระจิริปภาเทวีก็พากันทรงพระกันแสงรำพันว่า ครั่งนี้เราทั้งสองเห็นจะพินาศ เพราะมาพลัดพรากจากอาชาในย แล้วพากันเสด็จทอดพระเนตรไปในที่ต่าง ๆ ครั้นได้เห็นเลือดยักษ์ที่ตกติดอยู่บนพลพี ก็เข้าพระทัยว่า สินธพพาซินันยักษ์จับกินเป็นอาหารเสียแล้ว กษัตริย์ทั้งสองก็สวมกอดซึ่งกันและกัน ทรงพระกันแสงปริเทวนาการ...

(สุธนูชาดก: ๗๕)

ม้ามณีกักขิอัสวราชเองก็โศกเศร้าถึงพระสุธนูผู้เป็นนายเช่นกัน ดังความว่า

...พระสุธนูผู้เป็นเจ้านายของเรา พลัดพรากจากไปช้านาน บัดนี้มาอยู่ ณ ประเทศนี้ คิดดังนี้แล้วก็ร้องไห้ มีน้ำตาหลังไหลลงอาบหน้า ครั้นได้สติขึ้นมาก็ถลันความโศกไว้...

(สุธนูชาดก: ๕๓-๕๔)

เมื่อพระสุธนูได้พบมณีกักขิอัสวราชหลังจากที่พลัดพรากจากกันไปนาน พระองค์แสดงความโศกเศร้า ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์แลเห็นมณีกักขิ้อสวราชมีอจที่จะกลั่นความ โศกได้ ก็ทรง
พระกันแสงรำให้อยู่ไปมา...

(สุทธนุชาดก: ๕๔)

การนำเสนอความโศกในปัญญาสาชคด้วยการสร้างเหตุการณ์การปลัดพรากจาก
กันของตัวละครจนพบความทุกข์แสนสาหัส เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ตัวละครได้แสดงอารมณ์
ทุกข์โศกของตนออกมาด้วยอาการต่างๆ และทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความทุกข์โศกจากเหตุต่าง ๆ
ภายในเรื่องแจ่มชัด มีการนำเสนอความพลิกผันของเหตุการณ์ที่ตัวละครต้องปลัดพรากจากกัน
หลายครั้งจนผู้อ่านไม่อาจคาดเดาได้ว่าเมื่อใดก็กลับมาพบกันแล้วจะปลัดพรากจากกันอีกหรือไม่
ในระหว่างที่ตัวละครต้องทุกข์โศกจากการปลัดพรากก็เป็นช่องทางให้กวีได้สอดแทรกคติธรรมทาง
พุทธศาสนาไว้ในเรื่องด้วย โดยเฉพาะคติธรรมเรื่องการปลัดพรากจากกันเป็นธรรมดาของโลก เมื่อ
มีพบย่อมมีพราก เมื่อมีพรากย่อมมีพบ ชีวิตมนุษย์ต้องพบกับการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ตลอดเวลา
นำพาผู้อ่านไปสู่ความเข้าใจเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพชีวิต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุทธนุชาดก* เมื่อนางมโนหรัถาถูกนายพรานจับตัวไป นาง โศกเศร้าคร่ำครวญถึง
มารดา กล่าวรำพึงรำพันถึงมารดาและกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับนางตามหลักคติธรรม
ทางพุทธศาสนาว่า

...พระมารดานี้เคยได้เป็นที่พึ่งของลูกแก้วแต่นี้ต่อไปแล้วนับวันจะไม่ได้
เห็นพระมารดา ถึงจะเที่ยวคั่นคั่นค้นหาที่จจะ ได้เห็นจะตายหรือจะเป็น
ไม่รู้ที่ หนึ่งคิดขึ้นมาถึงธรรมดาของสรรพโลกย่อมไม่เที่ยงถาวร ความพอ
พร้อมและความปลัดพรากทั้งสองนี้ ย่อมมีทั่วไปในโลก สรรพสัตว์
ทั้งหลายที่เกิดมามีความแปร ไปเป็นธรรมดา ความเป็นหนุ่มสาวย่อมมีใน
โลก ความวิโยคก็ย่อมมีอยู่เป็นนิตย์...

(สุทธนุชาดก: ๒๗)

เรื่อง *สุทธนุชาดก* เมื่อพระสุทนต์และนางจิริปภาต้องปลัดพรากจากม้ามณีกักขิ้อสวราช
ทำให้ต้องเดินทางอย่างยากลำบากในป่า พระสุทนต์ปลอบนางจิริปภาด้วยคติธรรมทางพุทธศาสนา
เรื่องความปลัดพรากจากกันอันเป็นธรรมดาของโลก ดังความว่า

...เมื่อพระเจ้ารับภาพเทวิตรงพระกันแสงปริเทวนาการดังนี้ พระโพธิสัตว์จึง
ตรัสปลอบประโลมว่า คุณพระน้องผู้มีพักตร์อันเจริญ พระน้องอย่าทรง
พระกันแสงไปนั้เลย พระวรพักตร์จักเศร้าหมอง ความพลัดพรากจากกันนี้
ย่อมมีทั่วไปแก่สัตว์โลก จะได้มีแต่เราทั้งสองเท่านั้นหามิได้ ขึ้นชื่อว่าเกิด
มาแล้ว ก็ย่อมถึงซึ่งสุขและทุกข์เป็นธรรมดา มิได้เลือกหน้าว่าผู้ใดเลย
พระน้องจงบรรเทาความ โศกเสียให้เสื่อมคลายเถิด...

(สุตฺตฺนชาดก: ๘๐)

เรื่อง *อรินทมาชค* เมื่อนางสุวรรณฉัตรภคาลอดบุตรแล้วบุตรตายประกอบกับนาง
คลอบุตรในระหว่างที่กำลังดะระกำลำบากอยู่นอกพระราชวังและถูกขับไล่ออกจากบ้านที่นางอาศัยอยู่
นางทุกข์โศกมาก จึงวิงวอนให้คนอื่นๆ ช่วยลูกจนมาพบพระเจ้าอรินทมาชคที่หน้าประตูแห่งหนึ่ง
พระเจ้าอรินทมาชคปลอบนางด้วยคติธรรมเรื่องความพลัดพรากและความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของ
สรรพสิ่งไว้ว่า

...พระมหาสัตว์เจ้าอุ้มพระราชเทวีขึ้นแล้วกล่าวว่า คุณเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ
หยุดเท่านั้นเถิด อย่าเศร้าโศกปริเทวนาการไปเลย เราได้บอกเจ้าไว้ว่า ความ
พร้อมเพรียงกันและความพลัดพรากจากกันนี้เป็นธรรมดาของโลก ชีวิต
ของมนุษย์ทั้งหลายมีความตายเป็นที่สุด เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น เจ้า
อย่าได้ปริเทวนาการรำไรไปเลย...คุณเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ ลูกขึ้นเถิดอย่า
เศร้าโศกให้ช้าเลย เมื่อจะประกาศความที่โลกไม่เที่ยงจึงตรัสพระคาถา...
แปลว่า เจ้าอย่าเศร้าโศกให้หนักนั้เลย ธรรมดาของโลกเป็นอย่างนี้
พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้แสดงไว้ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นสภาวธรรม
ไม่เที่ยง...

(อรินทมาชคก: ๖๗๐-๖๗๑)

การสอดแทรกคติธรรมเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพสิ่ง โดยนำมา
อธิบายในขณะที่ตัวละครกำลังประสบทุกข์โศกจากการพลัดพรากก็เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจในสังขธรรม
เรื่องความพลัดพรากว่าเป็นธรรมดาอันเกิดขึ้นได้เสมอเพราะ โลกนี้ไม่มีสิ่งใดจริงยั่งยืนหรือไม่มี
สิ่งใดเที่ยงแท้แน่นอน ชีวิตมนุษย์ก็เฉกเช่นเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงอันได้แก่ความพลัดพรากจึง

เป็นสิ่งที่มาสู่ชีวิตได้ทุกช่วงทุกตอน คำสอนดังกล่าวจึงต้องการเตือนสติผู้อ่านให้เข้าใจและยอมรับ
 สัจธรรมเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอน

กล่าวโดยสรุป การสร้างเหตุการณ์การพลัดพรากซึ่งสร้างความโศกหนักหนา
 สาทภัยกับตัวละคร มีการนำเสนอเหตุแห่งการพลัดพราก (วิภาวะ) หลายประการ ได้แก่ ภัยธรรมชาติ
 ถูกไฟรัย ถูกคลื่นแกล้งรังแก ต้องเดินทางกลับบ้านเมือง ออกตามหาคนรัก การสละชีวิตเป็นทาน
 การสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดา และเหตุหลายประการที่กล่าวมาร่วมกัน เหตุแห่งการพลัดพรากนี้
 ได้แสดงให้เห็นว่า ความทุกข์โศกที่เกิดกับตัวละครมีมากมายหลายประการ เหตุแห่งการพลัดพราก
 ที่พบมากที่สุด ๒ เหตุผลคือ เหตุจากการคลื่นแกล้งรังแกและถูกไฟรัยจากผู้อื่น และเหตุจากภัย
 ธรรมชาติ ทั้งสองเหตุผลดังกล่าวปรากฏมากกว่าเหตุอื่น เหตุจากการถูกคลื่นแกล้งรังแกและถูกไฟ
 รัยจากผู้อื่นมักเกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์เมื่อยังอยู่ในช่วงทารกหรืออยู่ในวัยเด็กซึ่งร่างกายอ่อนแอไม่
 อาจต่อสู้กับผู้พี่หรือผู้พี่แกล้งซึ่งเป็นผู้ใหญ่กว่าตนได้ ด้วยวัยที่อ่อนด้อยกว่าผู้อื่นของพระ
 โพธิสัตว์จึงทำให้เมื่อพระองค์ต้องประสบเหตุการณ์การพลัดพรากอันเนื่องมาจากถูกคลื่นแกล้งและ
 ถูกไฟรัยจากผู้อื่น จึงทำให้เกิดความโศกมากมายแก่ตัวพระโพธิสัตว์เอง มารดา คนรัก และข้าราชการ
 บริวาร ต่างพากันโศกเศร้าต่อชะตากรรมที่พระโพธิสัตว์ต้องประสบแต่วัยเด็ก ความโศกที่เกิดขึ้น
 จึงเป็นความโศกที่เข้มข้นจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ด้านเหตุจากภัยธรรมชาตินั้นเป็น
 เหตุที่ไม่คาดฝัน ผู้ประสบเหตุไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อนว่าจะเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้น
 เป็นการเกิดอย่างกะทันหันจึงมีผลอย่างมากต่ออารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่ต้องพบกับ
 เหตุการณ์การพลัดพราก วิภาวะดังกล่าวจึงทำให้ภาวะความโศกที่เกิดขึ้นมีมากมายและหนักหนา
 สำหรับผู้พลัดพราก

นอกจากนี้เหตุหรือวิภาวะของการพลัดพรากที่เป็นลักษณะเด่นอีกประการของ
 ปัญญาสาตกคือ เกิดจากเหตุหลายประการ ทั้งภัยธรรมชาติ ถูกคลื่นแกล้งรังแกและไฟรัยจากผู้อื่น
 เดินทางกลับบ้านเมือง เหตุหลายประการเหล่านี้ได้เพิ่มน้ำหนักให้กับความโศกที่ปรากฏหลังจาก
 ต้องพบกับการพลัดพรากมากยิ่งขึ้น อีกทั้งทำให้ความโศกนั้นเข้มข้นมากขึ้นจนทำให้ผู้อ่านเกิด
 อารมณ์สะเทือนใจ

ปัญญาสาตกนำเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันของตัวละครซึ่งสร้างความ
 ทุกข์โศกอันใหญ่หลวงแก่ตัวละคร อย่างเข้มข้น และทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจาก
 เหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าว อีกทั้งขณะเกิดเหตุการณ์ก็มีการสอดแทรกกตัตถธรรมทาง
 พุทธศาสนาที่สอดคล้องกับเหตุการณ์การพลัดพรากเพื่อให้อ่านเข้าใจในกตัตถธรรมเรื่องความผัน

แปรและไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต อันเป็นธรรมชาติที่น่าพาผู้อ่านไปสู่การละความยึดมั่นถือมั่น และนำไปสู่การปล่อยวางและเข้าใจในทุกข์อันเป็นหัวใจสำคัญของคติธรรมทางพุทธศาสนา

๒.๑.๒ การนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศก

ตัวละครเป็นองค์ประกอบภายในตัวบทที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นผู้บอกเล่าเรื่องราว ด้วยคำพูดและการกระทำที่จะนำผู้อ่านไปสู่ความเข้าใจแนวคิดสำคัญของเรื่อง ตัวละครจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน เพราะตัวละครเป็นผู้แสดงอารมณ์ความรู้สึกหรือภาวะให้ผู้อ่านประจักษ์จนผู้อ่านเกิดสไปกับการรับรู้ชีวิตและความเป็นไปของตัวละคร

ในปัญหาสาขาคมีลักษณะของการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศกแก่เรื่อง เนื่องจากมีการนำเสนอตัวละคร ซึ่งเป็นผู้ประสบชะตากรรมที่ทำให้ตนต้องประสบทุกข์โศก นานัปการซึ่งมีเหตุมาจากการกระทำทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบัน ตัวละครต้องประสบเคราะห์กรรม เหยียดทุกข์ต่างๆ มากมาย ต้องพลัดพรากจากคนรัก ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมาใช้ชีวิตอย่างยากลำบากในป่า การนำเสนอชีวิตที่ต้องประสบทุกข์ของตัวละครเป็นกลวิธีการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการนำเสนอความโศกได้เป็นอย่างดี จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๒.๑ การนำเสนอการตกทุกข์ได้ยากของตัวละคร

๒.๑.๒.๒ การนำเสนอตัวละครที่ร่างกายไม่สมประกอบ

๒.๑.๒.๓ การนำเสนอตัวละครที่ถูกกลั่นแกล้งรังแกจากผู้อื่น

แต่ละหัวข้อนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๒.๑ การนำเสนอการตกทุกข์ได้ยากของตัวละคร

ความโศกในปัญหาสาขานำเสนอผ่านความทุกข์ยากที่ตัวละครต้องประสบ ภายหลังจากการต้องพลัดพรากจากกัน ตัวละครที่ต้องประสบเหตุแห่งความพลัดพรากต้องออกติดตามหากันเพื่อให้ได้พบกัน ในระหว่างการติดตามหาตัวละครมักต้องประสบทุกข์อยู่กลางป่า และเดินทางด้วยความยากลำบาก จนต้องบ่นเพื่อรำพันถึงความลำบากที่ต้องมาตกทุกข์ได้ยากอยู่กลางป่าเช่นนี้ และได้แสดงอาการ โศกเศร้าต่อความลำบากที่ตนกำลังประสบอยู่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง สุทธชาด ระหว่างทางที่พระสุทธออกตามหานางมโนहरา พระองค์ต้องบุกป่าฝ่าดงข้ามแม่น้ำน้อยใหญ่มากมาย ลำบากทั้งทางกายและทางใจ บางช่วงก็ไม่รู้ว่าตนเองกำลังอยู่ที่ไหน จนทำให้พระองค์ร้องไห้ต่อการตกทุกข์ได้ยากอยู่กลางป่า ดังความว่า

...ในขณะนั้นเป็นเวลาอาทิตย์อัสดงค์ พระองค์ก็ได้ทราบ เพื่อจะเสด็จ
ต่อไปเบื้องหน้าทรงพระโสการ่าให้ เมื่อจะดิเคียนตนของพระองค์ได้ทรง
ครัสพระวาทันนี้ว่า เราอาศัยผู้หญิงจึงมาละทิ้งพระบิดามารดาผู้มีอุปการะ
มาเสียได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างใหญ่ คราวนี้เราจะไปทางไหนได้แล้ว พระ
บรมโพธิสัตว์เจ้าก็เกิดความสังเวชสลใจอยู่ดังนี้...

(สุทธชาดก: ๔๓)

ความท้อแท้ใจของพระองค์เกิดขึ้นในระหว่างเดินทางอย่างยากลำบากและยาวนาน
เป็นเวลาหลายปีหลายเดือน พระองค์จึงท้อแท้ หดหู่ และเศร้าโศกเสียใจ จนต้องอดทนและใช้
ความมานะพยายามเดินทางต่อไปเพื่อความทุกข์โศกที่เผชิญอยู่หมดไปให้ได้ ในช่วงที่พระองค์
เผชิญทุกข์อยู่ในป่าจึงเป็นช่วงของการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศกที่ทำให้ผู้อ่าน
เกิดอารมณ์สะเทือนใจ

เรื่อง *สุทธชาดก* เมื่อพระสุทนต์และนางจิริปภาเสด็จประพาสป่า ม้ามณีกักขิธสวราช
ถูกยักษ์จับไปทำให้พระสุทนต์และนางจิริปภาหะกลับพระนครไม่ได้ต้องเดินทางอย่างยากลำบากในป่า
ทั้งสองจึงประสบชะตากรรมตกทุกข์ได้ยากกลางป่า ทำให้นางจิริปภาทุกข์โศกทั้งทางกายและ
ทางใจมาก ดังความว่า

...ฝ่ายพระเทวีจิริปภาเคยได้เสวยแต่ความสุข ครั้นมาต้องทุกข์ถูกลมแดด
แผดเผา ก็มีพระพักตร์อันเศร้าสลดสิ้นพระกำลัง ก็ถึงวิสัยญีภาพสลบชบอยู่
บนหลังอาชาไนย...ดังหม่อมฉันมาสังเวช เราทั้งสองต้องพากันฉิบหายอยู่
ในป่าโดยแท้ เราทั้งสองได้ทำกรรมมาด้วยกันแต่ปางก่อน จึงได้ถึงซึ่งความ
ทุกข์ร้อนพากันเที่ยวอยู่บนพื้นปถพีนี้...ในกาลนี้ความทุกข์ทั้งหลายอันใหญ่
ยิ่งได้มาถึงเราทั้งสองแล้ว...

(สุทธชาดก: ๖๕, ๘๐)

ทั้งสองพระองค์ได้รับทุกข์เวทนามากขึ้น เมื่อระหว่างที่ตระกำลำบากอยู่ในป่า
ร่วมกันแล้วมีเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกันซ้ำอีก ทำให้ต้องตระกำลำบากอยู่ในป่าตามลำพัง ความ
ทุกข์โศกที่มียิ่งขึ้นเท่าทวีคูณ ความตกยากของตัวละครในครั้งนี่จึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่
ผู้อ่านได้มากยิ่งขึ้น ดังความว่า

...ต่างองค์ก็พลัดกันไปคนละทิศละทางมิได้แลเห็นซึ่งกันและกัน กษัตริย์ทั้งสองนั้นต่างได้รับทุกข์เวทนาเพราะความเย็นและความหนาว ราวกับว่าพระชนมชีพจะวางวาย ทั้งประกอบด้วยความหิวกระหายสุดกำลัง เพราะมิได้เสวยพระกระยาหารเลย...

(สุทธนุชาดก: ๘๒)

ตัวอย่างดังกล่าวมีการใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจสภาพความทุกข์โศกของตัวละครจากการตกทุกข์ได้ยากกลางป่า เช่น คำว่า “ได้รับทุกข์เวทนา” คำนี้สื่อความหมายว่าทุกข์ที่ทั้งสองพระองค์กำลังเผชิญนั้นเป็นทุกข์ที่หนักหนามากซึ่งได้รับการบีบคั้นและเปลี่ยนสภาพไปจากความสบายที่เคยได้รับ คำว่า “พระชนมชีพจะวางวาย” สื่อความหมายต่อจากทุกข์เวทนาว่าทุกข์นี้เป็นทุกข์ที่มากจนเปรียบกับความตายของชีวิตได้ และคำว่า “วางวาย” ก็ให้ความรู้สึกที่หมดหวังท้อแท้ใจจนไม่อาจเผชิญกับอุปสรรคที่กำลังประสบได้ คำว่า “ความหิวกระหายสุดกำลัง” ทำให้ผู้อ่านรู้ว่าทุกข์ทางกายที่ทั้งสองพระองค์ได้รับนอกจากความหนาวเย็นที่ต้องแช่ในน้ำแล้วยังมีความหิวอาหารซึ่งเป็นปัจจัยสี่สำหรับชีวิตมนุษย์อีกด้วย และเป็นความหิวที่มีลักษณะ “สุดกำลัง” ซึ่งสื่อความหมายถึงความหิวที่มากจนนัก ถ้อยคำดังกล่าวได้บรรยายและสื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจที่ตัวละครได้รับขณะตกกระทบลำบากอยู่ในป่า จึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เฝ้าต่อการสร้างความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน

เรื่อง รัตนปโชตชาดก ในตอนต้นเรื่องพระเจ้ามหารณะกับนางสิริรัตนอาภาประพาสมธุชยาน แล้วเกิดน้ำท่วม ฝนตกหนัก ภูน้ำพัดไป ทำให้ทั้งสองพระองค์ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่กลางน้ำกว้างใหญ่ และต่อมาก็เดินทางอย่างยากลำบากอยู่ในป่า ประสบทุกข์ทั้งทางกายและทางใจมากมาย เมื่อเผชิญทุกข์อยู่ด้วยกันก็มีเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกัน ต่างฝ่ายต่างตกกระทบลำบากในป่าตามลำพัง ก็ยิ่งเพิ่มความโศกแก่ตัวละครมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังความว่า

...ข้าแต่เทพพิตร สุขุสัทกนิคหนึ่งก็ไม่มี ความทุกข์ครั้งนี้เหลือขนาดเป็นประหลาดน่าอัศจรรย์ใจ เมื่อมาลอยคว้างอยู่กลางห้วงน้ำใหญ่...บัดนี้ข้าพระองค์อนาถอยู่ในป่าใหญ่หาที่พึ่งมิได้ คงจักวอดวายตายในวันนี้แล้วพระเจ้าข้า...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๐๖, ๑๐๘)

ตัวอย่างที่ยกมามีการใช้คำที่แสดงให้เห็นสภาพของความ ตกทุกข์ได้ยากของ ตัวละครที่ทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ เช่น “ความสุขสักนิดหนึ่งก็ไม่มี ความทุกข์ครั้งนี้เหลือขนาด” ประโยคนี้มีการใช้คำที่ขัดแย้งกันคือคำว่า “ความสุข” กับ “ความทุกข์” มาเข้าคู่กันเพื่อเปรียบเทียบ ความแตกต่างของคำสองคำนี้ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกตัวละครว่าทุกข์โศกมากเพียงใด เพราะ คำขยายคำว่า “ความสุข” คือ “สักนิดหนึ่งก็ไม่มี” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าขณะนี้ทุกข์มากจนไม่อาจสุขได้ แม้เพียงเล็กน้อย ส่วนคำว่า “ความทุกข์” ใช้คำขยายว่า “เหลือขนาด” ซึ่งหมายถึงปริมาณที่มาก น้ำหนักที่มาก ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความทุกข์ยากที่ประสบอยู่นักหนาและมากมายนัก และใช้คำ บรรยายสภาพของตัวละครว่า “อนาถา” ซึ่งหมายถึง ไม่มีที่พึ่ง ยากจน เชื้อใจ ยิ่งทำให้ผู้อ่านรับรู้การ ตกทุกข์ได้ยากของตัวละครมากขึ้นไปอีก

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* พระเจ้าสุกมิตร์กับมเหสีและบุตรทั้งสองต้องพลัดพรากจาก บ้านเมืองไปตกกระกำลำบากอยู่ในป่า เพราะน้องชายคิดขบถ พระเจ้าสุกมิตร์ไม่ต้องการให้ ประชาชนเดือดร้อนจึงพากันหนีไปด้วยกันทั้ง ๔ พระองค์ พระเจ้าสุกมิตร์เป็นห่วงกลัวมเหสีและ บุตรจะลำบากในป่า ดังความว่า

...พระน้องจะไปอยู่ผู้ทนกระไรได้ในราวป่านั้น ไซ้รำมากไปด้วยเหลือบยุง
รินร่านมักจะราวี กายน้องจะชুবซิดผิดสีผอมพิกล ความทุกข์เช่นนี้เกสินีจะ
ทนได้ฤา... โอ้พระลูกรักของบิดาเอ๋ย เจ้าสีกะเสวยโภชนาสาตีมีรสมัน
สารพันรูปอัน โอชา คราวนี้สองกุมารจะไปเสวยแต่มูลผลอันเฝื่อนฝาดน่า
เวทนา พระลูกข้าเคยทรงภูษา กาสิกพัศตรและ โขมพัศตร ที่นี้แหละจะต้อง
ทรงเปลือกไม้และคากรองระคายกาย...เจ้าจะทรงกระไรได้คูอนาถา แต่
ฉลองบาทก็จะไม่มีทรง บาทเจ้าก็จะพุงพองเป็นหนองเนา ตั้งแต่นี้เจ้าจะเอา
ร่มทุกข์เป็นเรือนอยู่ จะเอาแฝกคาหญ้าใบไม้มาปูรององค์ จะอาบจะสงรงก็
สมเพช...เมื่อเจ้าอยู่ยังนิเวศน์สถาน มีนางพนักงานคอยโบกวีทุกเวลา ที่นี้จะ
มีแต่เหลือบยุงร่านรินจะมาราวิกาย เจ้าก็จะเสรำสีผิดพิกล ที่ไหนพระลูกจะ
ทนไปกระไรได้ เห็นเป็นสุควิสัยพระบิดาในครั้งนี้...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๓, ๑๖๕)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงความยากลำบากของความเป็นอยู่ทั้งเรื่อง อาหารการกิน การแต่งกาย ที่อยู่ที่นอน การเผชิญกับยุงที่คอยรบกวนเมื่อต้องตกยากกันอยู่ในป่า โดยเปรียบเทียบกับสภาพอันสุขสบายเมื่ออยู่ในพระนคร เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพความทุกข์โศกและความลำบาก

ทางกายที่จะต้องพบเมื่อต้องออกจากพระนคร ความลำบากดังกล่าวจึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจความทุกข์
โศกที่เกิดร่วมกับความรักที่ทั้ง ๔ พระองค์มีต่อกันมากยิ่งขึ้น

เรื่อง มหาปทุมชาดก พระเจ้าอังคเสนราชจะหนีศัตรูไปอยู่ในป่าพระนางสุเมขลา
ราชเทวีขอตามไปลำบากอยู่ในป่าด้วยกัน ต่อมาพระเจ้าอังคเสนราชสิ้นพระชนม์ทิ้งให้พระราชเทวี
อยู่ลำพังในป่า ต่อมานางคลอดพระโพธิสัตว์ท่ามกลางภาวะความตกลูกของพระนาง นางจึงทุกข์
โศกและโศการำพันถึงความตกลูกทุกข์ได้ยากของนาง ดังความว่า

...ส่วนพระราชเทวีเป็นกษัตริย์สุกุมลชาติ ครั้นต้องทรงพระดำเนินทางไป
พระบาททั้งสองก็แตกโลหิตไหล...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๕)

เมื่อมหาปทุมกุมารคลอดแล้ว พระราชเทวีโศกเศร้าที่บุตรต้องมาคลอดในป่า
ดังความว่า

...ส่วนพระราชเทวีเจ้าได้เห็นพระราชบุตรแล้ว ไม่อาจจะดำรงพระองค์ได้ ก็
ทรงพระกันแสงคร่ำครวญแล้ว ครัสพระกาลา...แปลว่า ลูกถูกลูกน้อย ถ้าเจ้า
เกิดในอังกวคินคร หมู่พระประยูรญาติทั้งหลายก็จะประชุมกันอภิเษกเจ้า
เป็นบรมกษัตริย์ ความทุกข์อันนี้เป็นความทุกข์ครั้งที่สอง เป็นดังลูกสร
เสียบหทัยแม่ แม่ไม่เห็นพระภัสสราได้เห็นแต่ลูกคนเดียว พระราชเทวีเจ้า
รำพันคร่ำครวญดังนี้...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๕)

ต่อมาพระราชเทวีเล่าเรื่องที่ต้องมาดกระกำลำบากอยู่ในป่าตามลำพังให้มหาปทุม
กุมารฟัง มหาปทุมกุมารสงสารมารดามาก ดังความว่า

...พระมหาสัตว์เจ้าได้สดับว่าพระบิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียอย่างนี้
แล้ว ก็ทรงปริเทวนาการด้วยกำลังความรักว่า โอ พระมารดาของเราไม่มีที่
พึ่งหนอ อยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว ถ้าหากว่าพระมารดาของเราจะบังเกิด
ความลำบากยากเข็ญขึ้นในป่า เราจะกระทำไฉนจะได้ชีวิตอยู่ต่อไป...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๕)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการนำเสนอความทุกข์ได้ยากของตัวละครที่เคยอยู่อย่างสุขสบายในพระราชวังต้องมาลำบากเดินทางอยู่ในป่า จนเล็ดไหลออกจากเท้า ในเรื่องเน้นการต้องเผชิญทุกข์ของพระนางสุเมขลาตามลำพังซึ่งท้องแก่ด้วย การนำเสนอตัวละครหญิงท้องแก่ให้ต้องตระกำลังลำบากตามลำพังในป่าจึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่ทำให้ความทุกข์โศกที่ตัวละครประสบอยู่เข้มข้นมากขึ้น และทุกข์โศกมากขึ้นกว่าปกติธรรมดา เพราะหญิงนั้นมีร่างกายอ่อนแอกว่าชาย ยิ่งเป็นหญิงท้องแก่ก็ยิ่งอ่อนแอและต้องการที่พึ่งมากขึ้น แต่ที่พึ่งของนางกลับมตายลงทิ้งให้นางลำบากอย่างเดียวดาย ความทุกข์โศกที่นำเสนอผ่านตัวละครตัวนี้จึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้ง่ายขึ้น

เรื่อง *สีโสรชาดก* พระเจ้าสีโสรราชเคยใช้ชีวิตอยู่อย่างสุขสบายในพระราชวังแต่ไม่เชื่อในคำทำนายของปุโรหิตจึงต้องตกยากและลำบากในป่า และยังถูกเข้าใจผิดมากมายว่าเป็นโจรบ้าง และถูกทำร้ายจากคนอื่นๆ บ้าง พระองค์ทุกข์เวทนาต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมาตกทุกข์ได้ยากอยู่กลางป่าเป็นเวลานานมาก ทุกข์ทั้งกายและใจ ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์สีโสรราชถูกตีแหว่งด้วยประจุก ก็มีโลหิตอันไหลทรมพระสรีรกาย เสวยทุกข์เวทนาเจ็บปวดเป็นสาหัส จึงมีพระราชดำรัสว่า คูกรบรุษผู้เจริญ นิมงกุฏของเราจริง ๆ เมื่อท่านเห็นว่าเป็นกระบายของท่าน ท่านจงเอาไปเถิด เราขอแต่ชีวิตไว้เท่านั้น ท่านจงมีความกรุณาให้ท่านชีวิตแก่เราเถิด...พระเจ้าสีโสรราชโพธิสัตว์ มีพระกายอันลำบากบอบช้ำและมีโลหิตไหลทรมพระองค์ พระทรงกำสรดครวญคร่ำในพระทัยว่า โอ้ตัวเรามาเกิด ความวิบัติ ต้องรับทุกข์เวทนาอันสาหัสเพียงชีพัตถภัย เพราะเรามีมานะอหังการ มิได้เชื่อถือคำปุโรหิตอาจารย์เขาทำนายไว้ จึงต้องมารับโทษภัยถึงเพียงนี้ แล้วทรงงู้อาษาออกจากที่นั่น ไปถึงที่นาอีกแห่งหนึ่ง...พระเจ้าสีโสรราชโพธิสัตว์ ผู้อดกลั้นกล้ำกลืนถ้อยคำที่เขาบริภาษอันหยาบช้า และทนทุกข์เวทนาที่ถูกโบยตีอย่างสาหัสดังนี้แล้ว ก็มีพระอัศจรรย์อันไหลอาบพระพักตร์ควรจะสังเวช ทรงงู้อาษาในขยออกจากที่นั่นเป็นเขตของบรุษนั้นแล้ว ก็ไปบรรลู่ถึงที่นาของผู้อื่นอีก...

(สีโสรชาดก: ๕๗๕-๕๘๐)

จากตัวอย่างนำเสนอความตกทุกข์ได้ยากของตัวละครด้วยการให้ตัวละครถูกเข้าใจ ผิดจนถูกทำร้ายจากบุคคลที่เดินทางไปพบ และไม่มีใครเชื่อว่าเป็นกษัตริย์ ต่างเข้าใจผิดในตัวพระองค์จนทำร้ายให้ได้รับทุกข์ทางกายมากมาย เลือดไหลโถมตัว และจากการถูกเข้าใจผิด เรื่องสถานภาพกษัตริย์กับสถานภาพการเป็นขโมยซึ่งแตกต่างกันสิ้นเชิงทำให้พระองค์คับแค้นใจ ตัวละครดังกล่าวจึงประสบความทุกข์ทั้งทางกายและใจ การนำเสนอตัวละครพระเจ้าติโลกราชจึงเอื้อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครที่เป็นถึงกษัตริย์แต่ต้องมาถูกเข้าใจผิดและถูกทำร้ายมากมายเช่นนี้

การประสบความตกทุกข์ได้ยากของตัวละครมักมีนิทานซ้อนนิทานที่กำลังเล่าอยู่เพื่ออธิบายเหตุแห่งความทุกข์ที่ตัวละครประสบ นิทานซ้อนทุกเรื่องสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรมซึ่งเป็นการกระทำผิด หรือทำบาปเพียงเล็กน้อยที่ตัวละครเคยทำในอดีตชาติ เพื่อแสดงให้เห็นว่าแม้ความผิดบาปนั้นจะมีเพียงเล็กน้อยเพียงใดก็ตาม ไม่ตั้งใจทำเพียงใดก็ตาม แต่ทุกข์โศกที่กำลังได้รับนั้นหนักหนาสาหัสเหลือเกิน เช่นในเรื่อง *รัตนปโชตชาดก* การที่พระราชเทวีต้องพลัดพรากจากพระโพธิสัตว์นั้น มีนิทานซ้อนเรื่องสามเณร^๓ อธิบายกฎแห่งกรรมด้วยเนื้อเรื่องว่า

...มีคำถามว่าพระราชากับพระราชเทวีได้ทำกรรมอะไรไว้ จึงต้องพลัดพรากกันดังนี้ มีคำแก้วว่า ในชาติก่อนพระราชากับพระราชเทวีเสด็จสร่งน้ำอยู่ ณ ฝั่งคงคาแห่งหนึ่ง มีสามเณรองค์หนึ่งอายุได้เจ็ดปี พายเรือมาจะจอดขึ้นฝั่งที่ตรงนั้น พระราชากับพระราชเทวีก็สัพยอกโคลงเรือสามเณรเล่น สามเณรมีความกลัวเรือจะล่ม ก็ร้องขึ้นเสียงอันดัง ด้วยผลกรรมซึ่งพระราชากับพระราชเทวีทรงทำแก่สามเณรเท่านี้ ติดตามมาให้พระราชากับพระราชเทวีต้องพลัดพรากจากกัน...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๐๗-๑๐๘)

ตัวอย่างเรื่อง *เทวันธชาดก* เทวธกุมารออกเดินทางเพื่อหาสตรีมาครองคู่ พบพระนางสุวรรณเกสรธิดากษัตริย์ จึงอภิเษกและพานางกลับเมือง ระหว่างทางต้องพลัดพรากจากกัน นางสุวรรณเกสรประสพเคราะห์กรรมอย่างหนัก ถูกนางยักษ์โอบตี มีนิทานซ้อนอธิบายผลกรรมว่าเหตุไฉนนางจึงได้รับทุกข์เช่นนี้ ในอดีตนั้นนางสุวรรณเกสรทำอกุศลกรรม นางเกิดเป็นธิดาเศรษฐีนามว่ามิตตาคุมารี เป็นภรรยาพระโพธิสัตว์นามว่าชฎิลเศรษฐีซึ่งต่อมาบวชเป็นคานบส

^๓ นิทานซ้อนเรื่องสามเณรนี้มีปรากฏในชาดกหลายเรื่องมีเนื้อความตรงกัน

นางอมิตตาถวายอาหารและปรนนิบัติเป็นประจำ วันหนึ่งนางกินรีหมอบกราบไหว้พุดคุยกับคาบส
จึงรียานางอมิตตาบตีคำว่าและขับไล่นางกินรีไป ผลกรรมตามนางมาทุกชาติ ดังความว่า

...กินรีนั้นถึงทุกขเวทнал้าบอกาย เลขหนีไปหากลับมาอีกไม่ ส่วนนาง
อมิตตากรุณานั้นครั้งทำกาลกิรียาแล้วก็ไปเกิดในนรก บัดนี้นางอมิตตา
กุมารีได้มาเกิดเป็นราชธิดานามว่าสุวรรณเกสรฯ เศษกรรมนั้นตามมาให้ผล
ยักขินีจึงจูดคร่าประหารคตตีให้ถึงภาวะสลบไป แล้วได้ลากโยนน้ำเสียด้วย
ประการจะนี่แล...

(เทววินชขาดก: ๓๕๗)

การนำเสนอนิทานซ้อนที่สะท้อนเรื่องกรรม ด้วยโครงเรื่องเดียวกันคือความผิด
บาปเพียงเล็กน้อยหรือไม่ได้ตั้งใจแต่ส่งผลต่อทุกข์ที่หนักหนาสาหัส มีเพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจ
ให้เกิดแก่ผู้อ่านให้เข้าใจกฎแห่งกรรมอย่างแท้จริง รมัคระวังคนไม่ผล่อทำผิดบาปแม้เล็กน้อย
เพียงใดก็ตาม และใช้ความทุกข์ที่ตัวละครประสบจากกรรมเพียงเล็กน้อยทำให้ผู้อ่านเกรงกลัวต่อ
การทำผิดบาปอีกด้วย

เรื่องที่น่าสนใจเรื่องผลแห่งกรรมเด่นชัดที่สุด คือ *สีโลธราชดก* พระเจ้าสีโลธราช
ต้องประสบวิบากกรรมตั้งแต่ต้นเรื่องจนเกือบจะจบเรื่อง เช่น ถูกขาวนาทูปตีเพราะเข้าใจผิดว่า
พระองค์เป็นขโมย ถูกตายายที่ไปขออาศัยนอนเข้าใจผิดว่าพระองค์ขโมยเมล็ดพันธุ์พืชจึงถูกไล่ตี
ถูกชาวบ้านเจ้าของวัวทำร้ายเพราะเข้าใจว่าพระองค์ขโมยและฆ่าวัวของพวกเขาเพราะเห็นผ้าที่
พระองค์นำมาข้อมเป็นจิวรเพื่อจะออกบวชนั้นเป็นหนังวัว ถูกบริภายให้ต้องเสียเกียรติจากนางทาสี
เป็นต้น เหตุที่เป็นเช่นนี้อันเนื่องด้วยกรรมในชาติก่อนและกรรมในชาตินี้ ซึ่งพระเจ้าสีโลธราช
สรุปเองว่า การที่พระองค์ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างหนักนั้นเนื่องมาจากการกระทำของ
พระองค์เอง ดังความว่า

...ความทุกข์อันนี้ ใครมิได้กระทำให้ด้ว เราทำใส่ตัวของเราเอง ตนนั้น
แหละเป็นที่พึ่งของตน ใครจะเป็นที่พึ่งแห่งใครได้ บุญและบาปที่ผู้ใดได้
กระทำไว้ ผู้นั้นก็ต้องได้รับผลของบุญและบาปที่ทำไว้นั้น สัตว์โลกอย่าพึ่ง
สำคัญคูหมิ่นว่า กรรมที่เราทำนั้นเล็กน้อย จะไม่อาจตามมาให้ผลแก่เรา อย่า
พึ่งสำคัญคูหมิ่นดังนี้ กรรมที่ทำไว้นั้นแม้ถึงจะเล็กน้อยก็ดี ย่อมให้ผลอัน

ไพบูลย์มิได้มีกำหนด คุณตัวเราอันได้เสวยทุกข์โศกกำสรคอยู่ดังนี้ ก็เพราะ
อำนาจกรรมมาตามทัน...

(สีโสทรชาดก: ๕๘๘)

ตัวละครที่ประสบความสำเร็จทุกขียกมีสถานภาพหรือชาติกำเนิดเป็นถึงกษัตริย์ แต่ที่นี่ไม่
พ้นกฏแห่งวิญสสารที่ตนเป็นผู้กระทำไว้ การสร้างตัวละครเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์นั้นไม่ว่า
จะชาติมีเงินมีสถานภาพสูงส่งเพียงใดย่อมเวียนว่ายอยู่ในกฏแห่งกรรมทุกผู้ทุกคนไป เป็นการ
นำเสนอตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านหวาดกลัวต่อผลของการทำชั่วแม้เล็กน้อยเพียงใดก็ตามย่อมส่งผล
เป็นความทุกข์โศกที่มากมายหลายเท่าตัว

๒.๑.๒.๒ การนำเสนอตัวละครที่ร่างกายไม่สมบูรณ์

ในปัญญาสาชานำเสนอความโศกผ่านตัวละครที่มีลักษณะกำพรวดมีร่างกายไม่
สมบูรณ์ ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดความโศกและต้องเผชิญกับความทุกข์ยากในชีวิต แต่ด้วยความ
มุ่งมั่นที่จะกระทำดีและมุ่งหนทางแห่งการบรรลุพระโพธิญาณ ตัวละครเหล่านี้จึงฝ่าฟันอุปสรรค
แห่งความกำพรวด อากัพ จนพบความสำเร็จได้ เช่น ในเรื่อง สุวรรณสิทธสาชานก พระโพธิสัตว์เกิดมา
ในครอบครัวที่อนาถา มีรูปร่างอากัพ คือ มีแต่หัวไม่มีกาย มารดาของสุวรรณสิทธสาชานกในความ
กำพรวด อากัพ และร่างกายไม่สมบูรณ์ของบุตร นางคร่ำครวญว่า

...วางสิริชะลูกไว้ที่อกแล้วก็พิลาปคร่ำครวญ...พ่อลูกรัก หahaha พ่ออยู่คน
เดียว พ่อของเจ้าตายเสียแล้ว เจ้าต้องอยู่คนเดียวอนาถา แม่ก็เป็นคนอนาถา
หาญาติมิได้ ต้องไปเลี้ยงโคในป่า เจ้ารักษาตัวเจ้าคนเดียว แม่ทิ้งเจ้าไปป่า
บาปกรรมอะไรเจ้าจึงไม่มีกายไม่มีมือเท้ามีแต่หัว ใครจะเป็นที่พึ่งของแม่
แม่เป็นคนอนาถาอยู่คนเดียวนางรำพันดังนี้แล้วก็เคลิ้มหลับไป...

(สุวรรณสิทธสาชานก: ๗๐๒)

พระสุวรรณสิทธสาชานกช่วยเหลืองานต่าง ๆ ของมารดา ได้ไปค้าขายกับพวกพ่อค้าใน
มหาสมุทรจนได้เงินทองมากมาย ด้วยคุณความดีทั้งปวงทำให้ได้อภิเษกกับธิดากษัตริย์ ได้ใช้ปัญญา
และบุญบารมีในการทำความดีเพื่อให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ ดังตัวอย่างตอนที่
สุวรรณสิทธสาชานกจะไปค้าขายกับพวกพ่อค้า ความว่า

...ครั้นวันที่เจ็ด พวกพ่อค้าห้าร้อยก็ตระเตรียมสินค้าพากันลงเรือ เพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์จึงอ่อนนวมารดาว่า แม่จงพาถูกไปหาพวกพ่อค้า เขาถูกกับทองมอบให้เขาเถิด นางมารดาไม่สามารถห้ามได้ก็ไปหาพวกพ่อค้าทั้งหลาย ด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์ พ่อพวกพ่อค้าเห็นหน้ามารดาพระโพธิสัตว์ก็เกิดความโสมนัสยิ่ง...

(สุวรรณนิรสาชาดก: ๗๐๕)

และตอนที่อธิษฐานจิตเพื่อสร้างสะพานเงินสะพานทองไปสู่ขอพระธิดาตามที่พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งว่าหากทำได้สำเร็จจึงจะยกพระธิดาให้ ดังความว่า

...เราปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าโดยสังข์ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจงเกิดมีตั้งแต่เรือนของเราถึงปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน เรามีกัณฐกต่อมารดาปฏิบัติโดยซื่อตรง โดยสังข์ ขอให้สะพานเงินสะพานทองจงเกิดแต่บ้านของเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดิน เรานำเพ็ญบารมีสามสิบทัศมีทานบารมีเป็นต้น โดยสังข์ ขอให้สะพานเงินสะพานทองเกิดมีแต่เรือนเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดินเถิด...

(สุวรรณนิรสาชาดก: ๗๑๕)

ตัวละครที่มีลักษณะกำพริ้วและอาภัพ จึงสะท้อนให้เห็นว่าไม่ว่าอุปสรรคใดๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าทุกข์ที่ต้องพบจะเกิดจากปัจจัยภายนอก หรือปัจจัยภายในตนเองก็ตาม หากมนุษย์ใช้ความดีงามเข้าต่อสู้ และใช้ความมุ่งมั่นที่จะทำความดี ย่อมเอาชนะทุกข์ได้ ความโศกที่นำเสนอผ่านความกำพริ้วและอาภัพของตัวละครจึงสื่อแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปสู่ผู้อ่านให้เข้าใจและตระหนักในคุณค่าของการทำความดีด้วยความมานะพยายาม

๒.๑.๒.๓ การนำเสนอตัวละครที่ถูกกลั่นแกล้งรังแกจากผู้อื่น

ความโศกที่ตัวละครประสบมักเกิดจากการถูกกลั่นแกล้งรังแกจากผู้อื่น เกิดจากการถูกใส่ร้าย ถูกทำร้าย ถูกลักพาตัวไป เกิดจากความหุนเหินโลเลไม่มั่นคงของคนรัก โดยเฉพาะตัวละครฝ่ายชาย ก่อให้เกิดการพลัดพรากตามมาซึ่งก่อความโศกและการเผชิญชีวิตที่ทุกข์ทนของตัวละครเป็นอย่างมาก ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๒.๓.๑) ตัวละครถูกใส่ร้าย

การถูกใส่ร้ายของตัวละครนั้นจะสังเกตได้ว่า ตัวละครที่ถูกใส่ร้ายมักเป็นตัวละครฝ่ายหญิง และบุตรที่ยังเป็นทารกหรือเป็นเด็กเล็กอยู่ ผู้ที่ใส่ร้ายคือตัวละครฝ่ายหญิงที่มีฐานะเสมอหรือน้อยกว่าฝ่ายที่ถูกกลั่นแกล้ง เช่นเป็นชายอีกฝ่ายหนึ่ง และผู้ที่ตกเป็นเครื่องมือในการร่วมใส่ร้าย คือตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีฐานะเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในฐานะสามี หรือบิดาของผู้ที่ถูกกลั่นแกล้ง ตัวละครเอกฝ่ายชายมักร่วมมือด้วยในสภาพที่ถูกมนต์เสน่ห์บ้าง ถูกเป่าหูให้เชื่อบ้าง ไม่คิดพิจารณาไตร่ตรองแล้วตัดสินลงโทษบ้าง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *โสณันทชาดก* นางกาลกณณีต้องการได้พระโสณันทกุมารเป็นสามี จึงวางยาพิษฆ่าสามีตนเอง และใส่ร้ายนางปทุมาวดีภรรยาโสณันทว่าเป็นราชสวตีของกษัตริย์แห่งพระศพ พระเจ้าธรรมมหาราชจึงขับไล่นางกลับไปอยู่กับพระวิสุทธดาบส ทั้งนางปทุมาวดีและพระโสณันทกุมารทราบความก็เศร้าโศกเสียใจอย่างมาก

...นางปทุมาวดีได้ยื่นคำอนุญาตดังนั้น ก็ฟูปลงที่บาทพระสามีร้องไห้รำไร ไปต่างๆ นานา...ส่วนพระโสณันทกุมารมีพระทัยหวั่นไหวทรงโศกาลัย ырระหนึ่งว่าพระทัยจะแตกทำลาย เข้าออกชายาทรงปริเทวนาการว่า ชาดิก่อนเราทั้ง ๒ เคยทำการพรากผู้อื่น มาชาดิกี้เราจึงต้องจากกันทั้งรัก...

(โสณันทชาดก: ๑๑๓)

นางปทุมาวดีมิได้กระทำผิดดังที่ถูกใส่ร้าย พระโสณันทกุมารเองก็เชื่อว่านางไม่ได้ทำผิด แต่จากหลักฐานที่นางกาลกณณีสร้างขึ้น และจากคำสั่งของบิดาจึงต้องขับไล่นางไป การที่นางถูกใส่ร้ายจึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการเกิดความโศกได้เป็นอย่างมาก เพราะผู้อ่านกำลังรับรู้เรื่องของคนดีที่ถูกใส่ร้ายซึ่งในสถานการณ์ในเรื่องนั้น ไม่มีใครที่รู้ความจริง แต่ผู้อ่านคือผู้รู้ความจริงจึงเกิดความรู้สึกสงสารที่นางต้องถูกใส่ร้ายทั้งที่ไม่ได้ทำผิด

เรื่อง *วรวงสชาดก* นางกาไวเทวีพระมเหสีน้อยของพระเจ้าวรวงศาธิราช ใฝ่ความว่าพระราชบุตรทั้งสองของพระนางวงศ์สุริยราชเทวีมีเหสีเอก ช่มเหล่งรังแกนาง พระเจ้าวรวงศาธิราชเชื่อจึงให้ประหารชีวิตราชบุตร ในระหว่างการจับกุมทั้งพระราชบุตรและมารดาต่างร่ำร้องแสดงความเศร้าโศกถึงกันมากมาย ดังความว่า

...พระราชกุมารทั้งสองครั้งถูกเพณฆฆาตผูกมัดแล้ว จึงร้องเรียกหาพระราชมารดาว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้า ขอพระมารดาเจ้าจงมาช่วยลูกด้วย เกล้า

กระหม่อมฉันซึ่งเป็นบุตรของพระองค์จักถึงความพินาศใหญ่แล้ว พระราชเทวีเจ้าได้สดับดังนั้น ก็มีพระทัยหวั่นหวาดซ่อนพระทรงพระกันแสง...วิ่งไปสวมกอดพระราชบุตร ทั้งสองไว้ด้วยกำลังความเสนหาอาลัย ทรงพระกันแสง โศกาเป็นมหาปริเทวนาการ...ลำดับนั้นพระราชกุมารทั้งสอง เห็นพระมารดาโศกเศร้าโศกาดังนั้น ก็ทรงพระกันแสงปริเทวนาการ...

(รวบรวมชาดก: ๖๑๖-๖๑๗)

ต่อมาพระนางวงศ์สุรยาราชเทวีต้องคิดสินบนเพชฌฆาต เป็นเหตุให้มารดาและบุตรต้องพลัดพรากจากกัน พี่น้องต้องพลัดพรากจากกัน ไปประสบทุกข์นานปีการ ทั้งทุกข์จากความลำบากในการเดินทาง และทุกข์จากการต้องพลัดพรากจากพี่น้อง และพลัดพรากจากคนรัก อีกด้วย

การนำเสนอตัวละคร โดยให้บุตรทั้งสองถูกใส่ร้ายจากมเหสีฝ่ายซ้ายว่า บุตรทั้งสองข่มเหงรังแกนั้น เป็นการใส่ร้ายที่ทำให้บิดาของทั้งสองพระองค์โกรธมาก จนไม่ยอมเปลี่ยนแปลงคำสั่งประหาร โดยง่าย มารดาและบุตรทั้งสองจึงเศร้าโศกมากมาย การนำเสนอตัวละครให้ถูกใส่ร้ายนี้เป็นต้นเหตุให้เกิดการพลัดพรากจากกันของตัวละครต้องไปประสบทุกข์ภัยอยู่ในป่าและในต่างบ้านต่างเมืองอีกนานแสนนาน จึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศกประการต่อมาอีกมากมาย

เรื่อง *สุวรรณสังฆชาดก* นางจันทามเหสีฝ่ายขวาของพระเจ้าพรหมทัตถูกนางสุวรรณจัมปากเทวีมเหสีฝ่ายซ้ายใส่ร้ายว่าไม่ซื่อตรงคิดคบชู้ พระเจ้าพรหมทัตโกรธ จึงขับไล่นางออกจากวัง นางโศกเศร้าและกล่าวล่ำลาทุกคนเพื่อไปรับชะตากรรมของนาง ดังความว่า

...พระนางจันทาเทวีนั้นหาที่พึ่งบมิได้ ดำเนินพลางทางกันแสงให้ว่า แต่ก่อนเราทำกุศลกรรมสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยความทุกข์อย่างใหญ่ฉะนี้ พวกนักสนมและพนักงานทั้งหลาย สดับฟังสำเนียงพระนางจันทาเทวีปริเทวนา ดำเนินจากอิฐฐาคารกาลครั้งนั้น พวกคนร้องให้ลี้มกลิ้งเกลือกอยู่ไปมา เหมือนไม้รังอันถูกลมขุดันขวาด พัดผันให้ลี้มระเนนไปฉะนั้น พระนางจันทาเทวีจึงทำอัญชลีแก่เทพดาผู้รักษาราชนิเวศน์แล้ว จึงมีเสาวนีย์ตรัสแก่พวกหญิงผู้สัมพันธ์วงศ์ของตนว่าท่านทั้งหลายจงอยู่ดีกินดีและอย่ามีความประมาท คิดฉันทอลาท่านทั้งหลาย ไปเสวยมหันตทุกข์ตามกรรมที่เราทำไว้ นางกล่าวรำลัดดังนี้แล้วดำเนินไปแต่ผู้เดียวอนาถาหาที่พึ่งและเพื่อนมิได้...

(สุวรรณสังฆชาดก: ๑๕๘-๑๕๙)

ตัวละครที่ถูกใส่ร้ายคือนางจันทาซึ่งมีสถานภาพเป็นมเหสีกษัตริย์ แต่กลับถูกใส่ร้ายขับไล่ออกจากวังโดยลำพัง ความข้างต้นพยายามนำเสนอความตลกขบขันของนางที่เกิดจากการถูกใส่ร้ายจนต้องเผชิญความทุกข์ยากตามลำพัง โดยใช้คำว่า “หาที่พึ่งบมิได้” “ผู้เดียว” “อนาถาหาที่พึ่งและเพื่อนมิได้” คำเหล่านี้สื่อความหมายถึงการเผชิญความทุกข์ยากอย่างอ้างว้างเดียวดายของตัวละครที่เป็นหญิงซึ่งมีเคียดแค้นใช้ชีวิตยากลำบาก และเหตุที่ต้องไปลำบากคนเดียวก็เนื่องจากการถูกใส่ร้าย การนำเสนอตัวละครในลักษณะนี้จึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่าน

เรื่อง *สุวรรณกัจฉปชาดก* พระโพธิสัตว์เต้าทองเดือนสองตายายที่เลี้ยงตนมาว่าอย่าไว้ใจใครง่ายๆ แต่สองตายายก็ไว้ใจอำมาตย์ที่เคยช่วยไว้ตอนน้ำท่วม ต่อมาอำมาตย์กลับกล่าวหาว่าสองตายายขโมยเตียบทองของกษัตริย์มาใช้ จึงนำสองตายายไปส่งให้พระเจ้าพาราณสี สองตายายถูกเขี่ยนตีและจองจำจนเกิดความทุกข์โศกมาก คังความว่า

...พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงฟังก็กริ้วใหญ่ จึงรับสั่งกับอำมาตย์ให้ไปจับตัวตายายเขี่ยนด้วยหวาย แล้วส่งเข้าไปขังไว้ในเรือนจำ อำมาตย์รับพระราชดำรัสแล้วก็ไปจัดการตามกระแสรับสั่ง สองตายายต้องจำขังอยู่ ณ เรือนจำทนทุกข์เวทนาแสนสาหัสปริเทวรั้าไรระลึกลึงคำของเต้าทองขึ้นมาได้ จึงบ่นว่า พ่อเต้าทองของบิดามารดาฯ ไม่เชื่อฟังคำของพ่อที่พูดไว้ บัดนี้จึงได้ถึงมหันตทุกข์ เมื่อจะปรารภเต้าทองธรรมบุตรของคน จึงกล่าวนิพนธ์คาถาดังนี้...ความว่า คุณรพ่อปิยบุตรสุดที่รักของมารดาบิดา ฮาฮา วันนี้หนอพ่อจะอยู่ ณ ที่ไหน ทำอย่างไรเล่า พ่อเจ้าจกัรู้ความลำบากของบิดามารดา บัดนี้บิดามารดาทนทุกข์เวทนาแทบบรรดาตาย คราวนี้จะมีใครไปบอกเล่า ความทุกข์ร้อนอนาถาของเราให้เจ้ารู้ (เป็นอันไม่มี)...

(สุวรรณกัจฉปชาดก: ๓๐๒)

ตัวอย่างข้างต้นนำเสนอตัวละครที่ลักษณะเป็นผู้สูงอายุที่มีน้ำใจดีเพราะเคยช่วยเหลืออำมาตย์ไว้ในคราวที่น้ำท่วม แต่ผู้ที่สองตายายช่วยเหลือกลับใส่ร้ายให้สองตายายต้องถูกเขี่ยนตีและจองจำจนได้รับความทุกข์ทรมานมากมาย การที่นำเสนอตัวละครที่เป็นคนดีมีเมตตาต่อผู้อื่น ต้องถูกใส่ร้ายจากคนที่ตนเคยช่วยเหลือจึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารในความอ่อนแอ ความชราภาพ ความไม่เท่าทันผู้อื่นของสองตายาย จึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความโศกได้อีกวิธีหนึ่ง

การนำเสนอตัวละครที่ถูกใส่ร้ายจนเอื้อต่อการสร้างความโศกนั้น นอกจากทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารในชะตากรรมของตัวละครแล้ว ยังทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนตระหนักรู้ว่าในสังคมที่มนุษย์ดำรงอยู่นั้น มีคนที่จิตใจเต็มไปด้วยมิชฌาภิกขุและแสดงออกด้วยการกระทำที่ไม่ดีต่อผู้อื่น คิดใส่ร้ายผู้อื่นจนผู้อื่นต้องประสบทุกข์โศกมากมาย การนำเสนอตัวละครในลักษณะนี้ก็เพื่อเตือนผู้อ่านให้ดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาทและมีสติในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

๒.๑.๒.๓.๒) ตัวละครที่ถูกทำร้ายและลักพา

การที่ตัวละครถูกทำร้ายหรือลักพาในที่นี้ มีตั้งแต่การลักพาหรือการนำตัวละครเอกได้แก่พระโพธิสัตว์ไปตั้งแต่เพิ่งคลอด เป็นผลให้พระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากมารดาตั้งแต่เกิดทำให้มารดาเศร้าโศกเสียใจมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *วนาวนชาดก* ในตอนต้นเรื่อง พระนางวลิกาอัศรมเหสีคลอดบุตรหญิงรับใช้รับสินบนจากกัณโณให้ให้นำทารกไปใส่ลงหีบนำไปฝังใต้ต้นจันทน์แดง แล้วเอาท่อนไม้มาวางแทนทารก นางวลิการู้ว่าบุตรเป็นท่อน ไม้ก็เศร้าเสียใจมาก ดังความว่า

...เมื่อนางวลิกาอัศรมเหสีได้ฟังดังนั้น จึงเงยขึ้นดูก็เห็นเป็นท่อน ไม้ นางก็ทรงพระกันแสงร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ไปมา จึงกล่าวพระคาถา...ความว่า
 ดูรพ่อผู้เป็นบุตรกาลิ อย่างไรเจ้าจึงมาเป็นท่อนไม้ไปดังนี้เล่า เมื่อเจ้ายังอยู่ในครรภ์ก็ดิ้นรนอยู่ เมื่อเจ้าออกจากครรภ์ก็ได้ยินเสียงร้องไห้ แม่ได้ฟังเสียงเจ้าร้องก็มีความยินดีว่าบุตรของเราเป็นชายดังนี้ ครั้นแม่ได้เห็นเจ้าเป็นท่อนไม้ไป แม่ก็ร้องไห้เสียใจว่าบุตรของเราไม่มีจิตใจดังนี้ ความทุกข์อันนี้และได้บังเกิดขึ้นแก่มารดาแล้ว แม่มีความละอายแก่หญิงทาสีทั้งหลายเป็นอันมาก จะอยู่เป็นคนต่อไปอย่างไรได้ แม่จะตายเสียประเสริฐกว่ามีชีวิตอยู่นางทรงพระกันแสงให้รำพิโรธอยู่ไปมาดังนี้...

(วนาวนชาดก: ๕)

ท้าวโกมลราชรู้เรื่องที่นางคลอดบุตรเป็นท่อน ไม้ ก็โกรธนางวลิกามาก ให้นำไปเป็นทาสีตักน้ำอยู่ในโรงครัว ส่วนวนาวนกุมารที่พรากจากมารดาไปตั้งแต่เป็นทารกนั้นถูกนำไปฝังดิน เทวดาผู้รักษาดินไม้ช่วยไว้ได้

ต่อมาเมื่อวันวานกุมารเติบโตขึ้นก็ออกเดินทางตามหามารดา ในระหว่างนั้นต้องประสบทุกข์ต่างๆ มากมาย ทุกข์หนึ่งที่หนักสำหรับพระองค์จนเกือบจะสิ้นชีวิตคือการถูกทำร้ายจากยักษ์ หลังจากวันวานกุมารลาพระคาบสไปหามารดา ก็หลงทางในป่าภูคนางยักษ์จับไปทรมานทำให้ได้รับทุกข์มาก และเศร้าโศกมากเพราะยังไม่ได้พบมารดา ดังความว่า

...ฝ่ายพระราชกุมาร โทษิตศั้ว ได้รับทุกข์เวทนาอันสาหัส ก็ร้องไห้ปริเทวนาการครวญคร่ำ เมื่อระลึกถึงมารดาขึ้นมาจึงกล่าวคาถา...ความว่า แม่ของเราก็มีได้รู้ว่า บุตรของคณยังมีชีวิตอยู่มาสำคัญเสียว่า บุตรของคณเป็นท่อนไม้จึงไม่เศร้าโศกถึงเราผู้เป็นบุตร ข้าพเจ้าขอไหว้คุณของมารดาซึ่งเป็นคุณอันประเสริฐ ด้วยเศียรเกล้าของข้าพเจ้า ขอพระคุณของมารดาจงรักษาชีวิตของข้าพเจ้าไว้ ข้าพเจ้าจะกระทำการตอบแทนพระคุณของท่าน ความตายของข้าพเจ้าในวันนี้แล แม่จึงมีความสุขมีอายุยืนยาวอย่ารู้แก่รู้ตายเถิด อนึ่งแม่นั้นจงคอยทำข้าพเจ้าอยู่เถิด แต่พระโทษิตศั้วราชกุมารร้องไห้คร่ำครวญถึงมารดาอยู่ดังนี้ กาลล่วงไปได้ ๗ วัน...

(วันวานชาดก: ๑๓)

เรื่อง วรรณชาดก นางสุภัททาเทวีคลอดบุตรแล้วแต่ถูกนางเขมาเทวีกลั่นแกล้งเอาบุตรไปแล้วเอาท่อนไม้มาเปลี่ยนแทน โอรสคนหนึ่งถูกนำไปฝังดิน อีกคนถูกนำไปลอยแพ นางสุภัททาเทวีโศกเศร้ามาก ดังความว่า

...นางสุภัททาเห็นลูกเป็นท่อนไม้ก็ตกใจถามว่านี่เป็นอย่างไร แล้วทรงกันแสงให้ พนางทางก็ตรัสว่า พ่อถูกรักของมารดา เมื่อพ่ออยู่ในครรภ์ก็ยังไหวกายได้ นี่ทำไมจึงมากลายเป็นรูปไม้ไปแล้ว...

(วรรณชาดก: ๔๗๖)

ตัวอย่างดังกล่าวทั้งสองเรื่องมีการนำเสนอตัวละครที่ถูกลักพาไปตั้งแต่แรกเกิด และถูกนำไปฝังดินหวังจะให้ตาย จึงเป็นการนำเสนอตัวละครเอกที่ถูกกลั่นแกล้งรังแกจากตัวละครฝ่ายร้ายตั้งแต่ยังเป็นทารกผู้ไม่เคียงสา อีกทั้งความเป็นทารกก็ทำให้ไม่สามารถต่อสู้กับผู้ทำร้ายได้ เมื่อวันวานกุมารเติบโตขึ้นออกตามหามารดา ในระหว่างทางที่ยังไม่พบมารดาถูกลูกทำร้ายรังแกจนเกือบเอาชีวิตไม่รอด พระองค์นึกถึงมารดาตลอดเวลาที่ทุกข์โศก การนำเสนอตัว

ละครให้ถูกหลักพาดังแต่เป็นทารกและการถูกทำร้ายทั้งที่ยังตามหามารดาไม่พบ จึงเป็นการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้

การสร้างตัวละครให้ถูกทำร้ายหรือถูกลักพาจนเกิดการพลัดพรากและก่อความ โศกให้แก่ตัวละครเหล่านั้น ทำให้ผู้อ่านรู้สึกสะเทือนใจและเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครที่ถูกทำร้ายทั้งที่ไม่ได้ทำความผิดอะไร

กล่าวโดยสรุป การนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความ โศกมีการนำเสนอ ๓ ประการสำคัญ คือ การตกทุกข์ได้ยากของตัวละคร ตัวละครที่มีร่างกายไม่สมบูรณ์ และตัวละครที่ถูกกลั่นแกล้งรังแกจากผู้อื่น การนำเสนอตัวละครทั้ง ๓ ประการนี้ กลวิธีที่พบมากที่สุดคือการนำเสนอการตกทุกข์ได้ยากของตัวละคร เหตุหรือวิภาวะที่ตัวละครต้องประสบภาวะตกทุกข์ได้ยากก็เนื่องจากเหตุการณ์การพลัดพราก ภาวะที่ตัวละครประสบจากเหตุแห่งการพลัดพรากคือภาวะทุกข์โศกทั้งทางกายและทางจิตใจ ตัวละครต้องเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่เคยอยู่อย่างสุขสบายมาใช้ชีวิตอย่างยากลำบากในป่านี้คือภาวะทุกข์กาย ภาวะจิตใจในขณะที่ทุกข์กายนี้คือความหวาดกลัว ความเปล่าเปลี่ยวเดียวดาย ความโศกเศร้า ภาวะเหล่านี้เป็นความทุกข์ใจ เมื่อตัวละครที่กำลังตกทุกข์ได้ยากต้องประสบทั้งภาวะทุกข์กายและทุกข์ใจขึ้นพร้อม ๆ กัน จึงแสดงความทุกข์กายและใจอย่างหนักหนาสาหัสด้วยอาการต่าง ๆ นานา การบรรยายอาการ โศกเศร้าและการบรรยายความรู้สึกทุกข์โศกของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจอารมณ์โศกเศร้าของตัวละครได้ชัดเจน กลวิธีการนำเสนอตัวละครที่เอื้อต่อการสร้างความ โศกจึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและสงสารในชะตากรรมที่ตัวละครประสบ

๒.๑.๓ การคลี่คลายความโศก

การคลี่คลายความ โศก คือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังการประสบทุกข์ของตัวละครซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ความทุกข์โศกดังกล่าวบรรเทาเบาบางลง ซึ่งอาจหมดไปหรือยังคงอยู่บ้างแต่ไม่ทุกข์หนักเท่าครั้งแรกที่ประสบ แม้ใน *ปัญญาสชาดก* จะนำเสนอความ โศกไว้อย่างสม่าเสมอแทบทุกเรื่อง แต่มิได้หมายความว่าความ โศกได้รับการนำเสนออย่างต่อเนื่องยาวนานตลอดทั้งเรื่อง หากเป็นเช่นนั้นการรับรู้ความ โศกที่มากมายต่อเนื่องกันคงไม่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกประทับใจจดจำเรื่องราว โศกเศร้าของตัวละครเอกเหล่านั้นได้ แต่เป็นเพราะความ โศกได้รับการนำเสนอในช่วงระยะเวลาที่เหมาะสมสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ ของเรื่อง สลับกับการใช้ความมานะพยายามของตัวละครเอาชนะอุปสรรค และความ โศกเศร้าด้วยคุณความดีต่างๆ ความ โศกที่ปรากฏจึงคลี่คลายไปได้ ในตอนจบของเรื่อง การคลี่คลายของความ โศกจึงเป็นกลวิธีหนึ่งที่ทำให้ความ โศกได้รับการ

นำเสนออย่างเหมาะสม ได้ทำหน้าที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านอย่างเหมาะสม ทำให้เรื่องราวโศกเศร้าอยู่ในความทรงจำของผู้อ่านอย่างยากที่จะลืมได้ จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๓.๑ การคลี่คลายความโศกด้วยคุณความดีของตัวละคร

๒.๑.๓.๒ การคลี่คลายความโศกด้วยการได้รับความช่วยเหลือ

๒.๑.๓.๓ การคลี่คลายความโศกด้วยการปลอบโยนกันด้วยคำสอนทางพุทธศาสนา

๒.๑.๓.๔ การคลี่คลายความโศกด้วยการสำนึกผิดของตัวละครฝ่ายร้าย

๒.๑.๓.๕ การคลี่คลายความโศกด้วยการจบลงอย่างมีความสุขและตัวละคร

ได้กลับมาพบกัน

แต่ละหัวข้อมียุทธเยียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๓.๑ การคลี่คลายความโศกด้วยคุณความดีของตัวละคร

๒.๑.๓.๑.๑) ความมานะพยายามของตัวละคร

การที่ตัวละครต้องประสบทุกข์ทำให้พลัดพรากจากกันเปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงความมานะพยายามในการต่อสู้กับอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตเพื่อพิสูจน์ความมุ่งมั่นและมั่นคงในจิตใจที่ไม่ย่อท้อต่อความทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความมุ่งมั่นที่จะกระทำดีเพื่อเอาชนะศัตรูด้วยหนทางสันติ การออกติดตามหานางอันเป็นที่รักให้ได้กลับมาครองคู่

ดังตัวอย่าง เรื่อง *สุธนชาดก* พระสุธนต้องพลัดพรากจากนางมโนห์รา พระองค์ออกเดินทางตามหานาง ต้องบุกป่าฝ่าเขารอนแรมอยู่ในป่าเป็นเวลานานมาก แต่พระองค์ก็อดทนต่อสู้กับความทุกข์ยากเพื่อให้ได้พบมโนห์รา และต้องการพิสูจน์ให้มโนห์ราเห็นว่าพระองค์ต้องการอยู่ครองคู่กับนางไม่ต้องการพลัดพรากจากนาง พระสุธนจึงใช้ความมานะพยายามของตนเดินทางผ่านอุปสรรคมาจนพบนางและได้ครองคู่กันอีกครั้ง ดังความที่พระบิดาของมโนห์รากล่าวถึงพระสุธนหลังจากฟังพระสุธนเล่าถึงความมานะพยายามในการเอาชนะอุปสรรคนานับประการที่ขวางกั้นอยู่ในระหว่างที่เดินทางมาหามโนห์รา ความว่า

...ดีแล้วดีแล้ว พ่อมีเพียรมากมีปัญหายิ่งใหญ่ กาลไม่ช้าเท่าใดนัก พ่อจักได้
ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเที่ยงแท้...

(สุธนชาดก: ๔๘)

ตัวอย่างเรื่องดังกล่าวแสดงให้เห็นความมั่นคงในความรักและความกล้าหาญที่จะเผชิญอุปสรรคเพื่อความสำเร็จในการติดตามหานางอันเป็นที่รัก ยังแสดงให้เห็นความเชื่อและศรัทธาในคุณธรรม ความดีงาม อันจะส่งผลให้ความดีงามนั้นตอบแทนมาสู่ตนด้วย

เรื่อง *พากุลชาดก* พากุลกุมาร โภทิสัตว์ต้องพลัดพรากจากนางสุขุม่าผู้เป็นภรรยา เนื่องจากการก่อกวนแกล้งของพระเจ้าพาราณสี ผู้ต้องการแย่งนางสุขุม่าไปเป็นของตน การก่อกวนแกล้งนั้นส่งผลให้นางสุขุม่าหนีพากุลกุมาร โภทิสัตว์กลับบ้านเมืองของตน ทั้งสองจึงพลัดพรากจากกัน ยังความโศกเศร้าแสนสาหัสแก่พระ โภทิสัตว์ พระ โภทิสัตว์ใช้ความมั่นคงในความรักที่พระองค์มีต่อนางสุขุม่า เดินทางฝ่าความยากลำบาก หนทางนั้นไกลแสนไกลแต่พระ โภทิสัตว์ใช้ความมานะพยายาม และการอธิษฐานจิตว่าหากตนเป็นผู้กระทำดีมากพอขอให้ได้พบนางสุขุม่าภรรยาของตน ในที่สุดทั้งสองก็ได้พบและครองคู่กัน

การที่ตัวละครต้องพลัดพรากจากกันทำให้ตัวละครได้แสดงความมานะพยายามในการต่อสู้กับอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตเพื่อพิสูจน์ความมุ่งมั่น และมั่นคงในจิตใจที่ไม่ย่อท้อต่อความทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความมุ่งมั่นที่จะกระทำดีเพื่อเอาชนะศัตรูด้วยหนทางสันติ การออกติดตามหานางอันเป็นที่รักให้ได้กลับมาครองคู่ การคลี่คลายความโศกด้วยการแสดงความมานะพยายามอย่างอุกฤษฏ์ของตัวละครจึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและตระหนักรู้ว่าความมานะพยายามนั้นทำให้มนุษย์รอดพ้นไปจากหายนภัยต่าง ๆ ได้

๒.๑.๓.๑.๒) ความกตัญญูของตัวละคร

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่ *ปัญญาสชาดก* นำเสนอไว้อย่างโดดเด่น และขำเตือนไว้ในหลาย ๆ เรื่อง เป็นสิ่งที่บุคคลพึงมี พึงปฏิบัติ เพื่อความสำเร็จในชีวิต ตัวอย่างเช่น *รัตนปโชตชาดก* ที่รัตนปโชตขอให้มารดาเล่าเรื่องแต่หนหลังให้ฟังเมื่อฟังจบรัตนปโชตสงสารมารดา และต้องการแสดงความกตัญญูด้วยการอาสาไปเก็บผลไม้แทนมารดา ความว่า

...พระราชเทวีจึงเล่าความเบื้องหลังให้พระมหาสัตว์ฟัง พระมหาสัตว์ไม่อาจกลืนอยู่ได้ด้วยอานุภาพความกตัญญู จึงทูลพระมารดาว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป ขอให้พระมารดาอยู่เฝ้าศาลา ลูกจะรับอาสาไปหาผลไม้มาเลี้ยงพระมารดาเอง...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๐)

แต่มารดาไม่ยอม รัตนปโชตจึงรอกอยู่ที่บรรณศาลาเช่นเดิม เมื่อรอกอยู่นาน ไม่เห็นมารดากลับมาจึงออกตามหา เมื่อพบว่ายักษ์กำลังจะกินมารดาของตน รัตนปโชตจึงขอตาย แทนมารดาด้วยความกตัญญู ดังความว่า

...ข้าแต่มหายักษ์ผู้มีอานุภาพอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าขอสละชีวิตตายแทนพระมารดาข้าพเจ้า ขอเชิญท่านกินเลือดและหัวใจและเนื้อของข้าพเจ้าเถิด ขอเชิญท่านกินข้าพเจ้าคนเดียวทั้งหมด ขอท่านปลดปล่อยพระมารดาของข้าพเจ้าไป ขอให้ชีวิตมารดาของข้าพเจ้ารอดตลอดไปเทอญ...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๑)

รัตนปโชตยอมตายแทนมารดาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อนาง และเพื่อรักษาชีวิตของมารดาไว้ ด้วยความกตัญญูดังกล่าว เมื่อรัตนปโชตสิ้นชีพลงแล้ว เทวดาจึงมาช่วยให้ยักษ์มอบยาชุบชีวิตแก่รัตนปโชต ทำให้รัตนปโชตฟื้นคืนมา เรื่องจึงคลี่คลายความโศกไปได้ด้วยความดีงามด้านความกตัญญูของรัตนปโชต

เรื่อง *สิริวิบูลกิตติชาดก* ตอนที่พระโพธิสัตว์สิริวิบูลกิตติเข้าไปตามหาบิดาที่กำลังจะต้องโทษประหารชีวิตเนื่องด้วยพระเจ้ากุกุราชเข้ายึดครองเมือง สิริวิบูลกิตติมีกำลังมากหากจะใช้กำลังเข้าช่วยบิดาก็ทำได้ แต่พระองค์ไม่ต้องการผิดศีลจึงข่มใจไม่ใช้กำลัง แต่เข้าไปขอต้องโทษประหารชีวิตแทนบิดาของตน เพื่อจักได้แสดงความกตัญญูที่ตนมีต่อพระราชบิดา ดังความว่า

...ข้าพระบาทจะขอถวายชีวิตแก่พระองค์ เพื่อเหตุให้พระองค์ทรงชีพต่อไป อันนี้ได้ชื่อว่ากุศลกตัญญู เทพดาทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้มีกตัญญูนั้นมากนัก แม้ผู้กตัญญูจะดับขันธไปแล้ว จักไปบังเหิงใจในโลกลสวรรค์ พระเจ้ายศกิตติไม่สามารถจะห้ามได้ก็ทรงพระกันแสงรำไรด้วยประการต่างๆ

(สิริวิบูลกิตติชาดก: ๑๓๐)

ภายหลังการขึ้นชั้นในการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาที่แม้ชีวิตของตนก็สละได้แล้วนั้น ตัวละครที่แวดล้อมพระโพธิสัตว์มักจะมี โศกเศร้ากับการสละชีวิตของพระองค์ แต่ด้วยความกตัญญูของสิริวิบูลกิตติเองทำให้เพชรฆาตไม่สามารถทำอันตรายใดๆ พระเจ้ากุกุราช

ผู้ตั้งประหารกลับตกลงไปในธรณีที่แยกจากกันและไปเกิดในนรก ความกตัญญูของสิริวิบูลกิตติจึงคลี่คลายความ โศกที่พระเจ้ายศกิตติและตัวพระ โพรธัตว์เองกำลังประสบอยู่

กลวิธีการสร้างเรื่องให้ตัวละครเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูเช่นนี้และความกตัญญูดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำให้ความ โศกที่ตัวละครประสบอยู่คลี่คลายไป กลวิธีดังกล่าวจึงเป็นการคลี่คลายความ โศกอันเป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้ผู้อ่านตระหนักในความดีงามที่ตัวละครทำจนได้รับความช่วยเหลือและได้ฟื้นกลับมามีชีวิต กลวิธีการคลี่คลายความ โศกเช่นนี้ได้ทำให้ผู้อ่านตระหนักในคุณค่าของความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมที่พึงปฏิบัติ

๒.๑.๓.๒ การคลี่คลายความโศกด้วยการได้รับความช่วยเหลือ

ตัวละครฝ่ายดีมักเป็นผู้ประสบเคราะห์กรรมจากการกระทำอันไม่ดีจากตัวละครฝ่ายร้าย ตัวละครฝ่ายดีต้องใช้คุณความดีของตนเองอุปสรรคให้ได้ในที่สุด ตัวละครฝ่ายดีจึงได้รับผลตอบแทนที่ดี จากการพากเพียรกระทำความดีไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ที่ลำบากเพียงใดก็ตาม ผลของการทำดีของตัวละครเหล่านี้คือมีผู้ช่วยเหลือให้รอดชีวิต ผู้ช่วยเหลือนั้นมีทั้งบุญญาธิการของตนเอง เทวดา ฤๅษี อมนุษย์ มนุษย์ เรื่องการได้รับความช่วยเหลือนั้นมีปรากฏในทุกเรื่องในที่นี่จะขอยกตัวอย่างบางเรื่องที่เด่น ๆ เท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๓.๒.๑) ได้รับความช่วยเหลือจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ

สิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติในที่นี่ คือบรรดาเทวดาต่างๆ บนสวรรค์ ที่มีอำนาจวิเศษเหนือธรรมชาติช่วยให้มนุษย์พ้นจากความ โศกเศร้าทุกข์ยากทั้งปวงได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *รัตนปโยตชชาดก* หลังจากพระราชเทวีสิริรัตนอาภาพลัดพรากจากกษัตริย์มหาราช ในคราวฝนตกหนักน้ำท่วมใหญ่ พระนางตั้งครรภ์แก่ใกล้คลอด ในระหว่างที่นางต้องอยู่ในป่าตามลำพัง ท้าวโกสีย์หรือท้าวสหสนัยมาช่วยเนรมิตบรรณศาลา ที่เขาจันทบรรพต เมื่อนางเดินทางซัดเซพเนจรมาเจอบรรณศาลานางก็ได้อาศัยอยู่และบวชเป็นดาบสินี จนคลอดพระ โพรธัตว์อย่างปลอดภัย นางจึงมีที่อยู่อาศัย และรอดพ้นอันตรายจากการอยู่กลางป่าด้วยความช่วยเหลือของเทวดา

ความช่วยเหลือจากเทวดาในเรื่อง *รัตนปโยตชชาดก* ยังมีอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนที่รัตนปโยตชยอมควักหัวใจตนเพื่อมอบแก่ยักษ์แทนการกักกินมารดาของรัตนปโยต เมื่อรัตนปโยตสิ้นใจ พระราชเทวีสิริรัตนอาภาวิงวอนอธิษฐานให้เทวดามาช่วยบุตรของนาง

ด้วยความดีของนางและความกตัญญูของรัตนปโยท เทวดาจึงมาช่วยให้ยักษ์มอบยาชุบชีวิตแก่รัตนปโยท ซึ่งทำให้รัตนปโยทฟื้นคืนชีวิตมาได้

เรื่อง *วิริยบัณฑิตชาดก* หลังจากที่วิริยบัณฑิตบริจาคนเนื้อเป็นทานเพื่อทำเป็นแผ่นทองปิดองค์พระพุทธประติมากรรมแล้วก็สลบไป เทวดามาช่วยให้ฟื้น ด้วยความดีที่พระโพธิสัตว์ทำไว้ดังความว่า

...ในลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงหิบบเอาทิพยโอสถ ทาลงที่สรีรกายของพระโพธิสัตว์ แล้วประพรมลงด้วยน้ำหอมอันเป็นทิพย์ พระโพธิสัตว์ก็กลับฟื้นคืนชีวิตได้สมประฤติ และมีวรรณสีกายดุจทองคำธรรมชาติ ทั้งมีลาภสักการะเป็นอันมากเกิดขึ้นด้วยอำนาจอานุภาพของท้าวสักกเทวราช และอานุภาพบุญบารมีที่ได้สร้างสมมา เมื่อท้าวสักกเทวราชจะพรรณนาคุณของพระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า คุณกรมหาบุรุษ ท่านจงรู้เถิด ด้วยอำนาจบุญกรรมที่ท่านได้ทำแล้วนี้ ท่านจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลภายหน้า โดยแท้...วิริยบัณฑิตโพธิสัตว์นั้น ก็ได้เสวยสรรพสมบัติอันบริบูรณ์พร้อมทั้งบุตรและภรรยา โดยควรแก่ความผาสุกสำราญ และมีภูมิภูมิตูเทวดาและอากาศัญญูเทวดาทั้งหลาย ตามพิทักษ์รักษาบริหารให้มีความสุข มิให้โรคพาหุทุกข์อันสาหัสมาเบียดเบียนบ่บา...

(วิริยบัณฑิตชาดก: ๒๗๐-๒๗๑)

เรื่อง *สุวรรณกุมารชาดก* เมื่อสุวรรณกุมารต้องสู้รบกับกษัตริย์สิงหล พระองค์ทุกข์โศกมาก แต่ด้วยคุณความดีที่พระองค์ทำมา ทำให้ท้าวสักกเทวราชลงมาช่วยเหลือด้วยการมอบอาวุธคือ ลูกศร ที่มีฤทธานุภาพให้สามารถรบชนะได้

เรื่อง *สุวรรณสิริสาชาดก* ด้วยคุณงามความดีที่สุวรรณสิริสาได้กระทำมาทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบัน จึงทำให้ท้าวสักกเทวราชช่วยเหลือในคราวที่ต้องสร้างสะพานเงินสะพานทอง ต่อมาเมื่อท้าวสักกเทวราชรู้ว่าสุวรรณสิริสาจะถูกประหารชีวิต ก็เสด็จลงมาทวยปัญหาแก่พระเจ้าพรหมทัต จนพระเจ้าพรหมทัตต้องให้สุวรรณสิริสา มาช่วยแก้ปัญหาให้ ทำให้ไม่ถูกประหาร

กลวิธีการสร้างเรื่องให้ตัวละครได้รับความช่วยเหลือจากเทวดานี้ เป็นการคลี่คลายความโศกอันเป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้ผู้อ่านตระหนักในความงามที่ตัวละครทำจนได้รับความช่วยเหลือจากเทวดา เช่น รัตนปโยท ที่เสียสละชีวิตยอมควักหัวใจ

คนมอบแก่ยักษ์เพื่อแสดงความกตัญญูและรักษาชีวิตมารดาไว้ ผลตอบแทนของความดีที่รัตนปโชต ทำคือการได้ฟื้นกลับมามีชีวิต กลวิธีการคลี่คลายความ โศกเช่นนี้ได้ทำให้ผู้อ่านตระหนักในคุณค่า ของความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมที่พึงปฏิบัติ

๒.๑.๓.๒.๒) ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลธรรมดา

บุคคลธรรมดาที่ช่วยเหลือตัวละครเอกมักเป็นคนแก่ที่มีฐานะ ยากจน แต่มากไปด้วยน้ำใจ คุณช่วยเหลือตัวละครเอกอย่างรักและเอาใจใส่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุรนาชค* นางจิริปภาต้องพลัดพรากจากพระสุรนาชค เหตุการณ์เรื่อล่มในมหาสมุทร และไม้กระดานที่เกาะมาด้วยกันขาดเป็นสองท่อน นางจิริปภาถูก คลื่นลมพัด ไปถึงฝั่งก็ โศกเศร้าเดินทางไปจนพบทุกคตเศรษฐีซึ่งเคยเป็นผู้มั่งมี แต่ปัจจุบันเป็นคน ยากไร้เสียใจเที่ยวขอทานอยู่ นางจิริปภาไปขออาศัยอยู่ด้วย

เรื่อง *สุวรรณสังขชาค* เมื่อนางจันทาเทวีถูกขับออกจากเมือง นางได้รับความช่วยเหลือจากสองตายายให้อาศัยอยู่ด้วย

เรื่อง *เทวันธชาค* ตอนที่นางสุวรรณเกสรถูกยักษ์โอบยตีและ ถูกจับถ่วงน้ำ นางได้รับความช่วยเหลือจากสองตายายทำให้รอดชีวิตมาได้

เรื่อง *จันทคารชาค* นางเทวีสั่งกาประสบเหตุเรือแตก นางลอย ไปจนถึงป่าแห่งหนึ่ง ไปขออาศัยอยู่กับยายปริสุทธิ ยายปริสุทธิยินดีช่วยเหลือนาง

กลวิธีการสร้างตัวละครยากจนให้เป็นผู้มาช่วยเหลือ ตัวละครเอกที่กำลังตกทุกข์ได้ยากและ โศกเศร้าอย่างมากมายอยู่นั้น ได้ทำให้ความ โศกซึ่งสร้าง อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านคลี่คลายลงและทำให้มองเห็น ได้ว่าในยามที่ต้องตกทุกข์ได้ยากหรือยาม ที่โศกเศร้านั้น แม้ยากจนเพียงหนึ่งคนมาช่วยเหลือก็เป็นสิ่งที่ดีที่สุดแล้ว การสร้างให้ตัวละคร ยากจนเป็นผู้ช่วยเหลือจึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นผู้อ่านให้เข้าใจว่า ในท่ามกลาง ความโศกเศร้าทุกข์ตรม อาภัพ และ โศคร้ายนั้น สิ่งเหล่านี้มิได้คงอยู่กับเราตลอดไป ย่อมต้องมีวัน คลี่คลาย และในสังคมที่มีผู้คนหลากหลายนั้น คนก็ยังคงมีอยู่ไม่ว่าบุคคลนั้นจะยากคิมิจนเพียงใดก็ ย่อมคงความดีและยินดีช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากเสมอ

๒.๑.๓.๓ การคลี่คลายความโศกด้วยการปลอบโยนกันด้วยคำสอนทางพุทธศาสนา

๒.๑.๓.๓.๑) พระโพธิสัตว์กล่าวปลอบโยนตัวละครอื่น

เมื่อตัวละครต้องประสบทุกข์จนเกิดความ โศกเศร้าอย่างเข้มข้นแล้วนั้น หากตัวละครไม่สามารถหลุดพ้นจากความ โศกเศร้าได้ด้วยการเตือนตนเอง ผู้แต่งมักจะสร้างให้ตัว

ละครปลอม โยนกันเองด้วยการใช้แนวคิดเรื่องสังกรรมแห่งชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทุกข์ที่ตัวละครเผชิญ อยู่มาช่วยคลายทุกข์ เช่น ในเรื่อง *สุธนชาดก* ตอนที่พระโพธิสัตว์และนางจรีปภา ต้องพลัดพรากจากม้าคู่ชีพ ทั้งสองไม่สามารถเดินทางกลับบ้านเมืองได้ ต้องคั่นคั่นอยู่ในป่าที่แสนลำบาก นางจรีปภาเศร้าโศกมากจนพระโพธิสัตว์กล่าวปลอมโยนว่า

...พระนออย่าทรงพระกันแสงไปนั้กเลย พระวรพักตรจักเศร้าหมอง ความพลัดพรากจากกันนี้ย่อมมีทั่วไปแก่สัตว์โลก จะได้มีแต่เราทั้งสองเท่านั้นหา มิได้ ขึ้นชื่อว่าเกิดมาแล้ว ก็ย่อมถึงซึ่งสุขและทุกข์เป็นธรรมดา มิได้เลือกหน้าว่าผู้ใดเลย พระนอจงบรรเทาความโศกเสียให้เสื่อมคลายเถิด...

(สุธนชาดก: ๘๐)

ตัวอย่างเรื่อง *วนาวนชาดก* เมื่อวนาวนกุมารผ่านพ้นความยากลำบากต่าง ๆ ที่เกิดจากการถูกนำไปฝังดินตั้งแต่เกิดแล้ว ได้กลับมาพบบิดา มารดา และชาวเมือง ซึ่งพากันโศกเศร้าไปกับเรื่องราวที่วนาวนกุมารเล่าให้ฟัง วนาวนกุมารจึงใช้ช่วงเวลาที่ทุกคนอยู่ในความโศกนั้น สอนสังกรรมอันเป็นธรรมดาของ โลกและชีวิตเพื่อให้ทุกคนคลายโศกและเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิตมากขึ้น ความว่า

...ขึ้นชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏย่อมจะได้รับทุกข์บ้าง ได้ประสบสุขบ้างเป็นธรรมดา ผู้ที่ถูกสลอัฐมชาก็ได้รับความสุข ผู้ที่ถูกสลอัฐมชาก็ได้รับความทุกข์ ผู้ใดกระทำโทษให้แก่เขา เราย่อมติดตามผู้นั้นไป...

(วนาวนชาดก: ๖๐)

เรื่อง *รัตนปัทมาชาดก* พระมหาราชปลอมโยนพระราชเทวีสิริรัตนอาภา เมื่อลอยคอฝ่าคลื่นลมและพายุอยู่กลางทะเล เพื่อให้พระนางคลายโศกและอดทนต่อสู้กับหายนะภัยที่มาเยือนว่า

...แม้พระนางเธอผู้เจริญ อย่างกลัวเลยอย่าโศกเศร้าไปทำไม เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เพราะว่าสมบัติมีแล้วก็ย่อมวิบัติเป็นที่สุด มีความเจริญวัยในเบื้องต้นย่อมมีความแก่เป็นที่สุด ความไม่มีโรคมิในเบื้องต้นแล้วย่อมมีความเจ็บไข้

เป็นที่สุด ความเป็นอยู่มีแล้วย่อมมีความตายเป็นที่สุด...พระนางเธออย่าคร่ำ
ครวญไปนักเลย ความเป็นไปของโลกย่อมเป็นธรรมดาอย่างนี้ สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ พระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ทรงตรัสแสดงแล้วอย่างนี้...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๐๖-๑๐๗)

บางเรื่องมีการนำเสนอการคลี่คลายความ โศกด้วยการให้ตัวละคร
ปลอบโยนตนเองด้วยคำสอนทางพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น สุทธนชาดก เมื่อนางมโนหรรษาถูกพราน
บุญทริกจับไป นางโศกเศร้าถึงมารดาและปลอบโยนตนเองด้วยคำสอนเรื่องสังขารที่ว่าความ
พลัดพรากเป็นธรรมดาของชีวิต ความว่า

...พระมารดานี้เคยได้เป็นที่พึ่งของลูกแก้วแต่นี้ต่อไปแล้วนับวันจะไม่ได้
เห็นพระมารดา ถึงจะเที่ยวคั่นคั่นค้นหาที่หากที่ จะได้เห็น จะตายหรือจะเป็น
ไม่รู้ที่ อนึ่งคิดขึ้นมาถึงธรรมดาของสรรพโลกย่อมไม่เที่ยงถาวร ความพอ
พร้อมและความพลัดพรากทั้งสองนี้ ย่อมมีทั่วไปใน โลกสรรพสัตว์ทั้งหลาย
ที่เกิดมา มีความแปรไปเป็นธรรมดา ความเป็นหนุ่มสาวย่อมมีในโลก ความ
วิโยคก็ย่อมมีอยู่เป็นนิตย์ ธรรมดาถูกมารดาจะผูกความรักเท่าใด ในที่สุดมี
ความแปรผันจืดจางห่างลงทุกวันเป็นธรรมดา...

(สุทธนชาดก: ๒๗)

...ความที่เคยอยู่ร่วมกันมาก็ดี ความพลัดพรากจากกัน ไปก็ดี อันนี้ย่อมเป็น
ธรรมดาของสัตว์โลก (ที่เกิดมาในสังสารวัฏ)

(สุทธนชาดก: ๓๔)

คำปลอบโยนเพื่อให้คลายความ โศกด้วยการแสดงหลักสังขารของโลก
โดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจเข้าใจในสังขารของ
ชีวิตและโลกผ่านความ โศกและคำปลอบโยนให้คลายโศกของตัวละครในเรื่อง

๒.๑.๓.๓.๒) พระโพธิสัตว์กล่าวปลอบโยนตนเอง

ในขณะที่ตัวละครประสบทุกข์และเศร้า โศกอย่างแสนสาหัส นอกจาก
พระโพธิสัตว์จะปลอบโยนตัวละครอื่นด้วยคำสอนแล้ว พระองค์ก็ปลอบโยนตนเองด้วยคำสอนทาง

พุทธศาสนาเช่นกัน

ตั้งตัวอย่าง เรื่อง *สุกมิตตชาดก* เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์สุกมิตร์ข้ามน้ำ กลับมารับสองกุมารแล้วไม่พบ พระองค์โสภเสวราที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมาเพราะน้องชาย คิดขบถ เมื่อมาลำบากด้วยกันกับบุตรในป่าก็ต้องมาพลัดพรากจากบุตรอีก พระองค์ร้องไห้คร่ำครวญและเสวราโสภเสียใจมาก แต่หลังจากที่ผ่านการร้องไห้อย่างหนัก พระองค์ก็ปลอบโยนตนเอง ด้วยคำสอนทางพุทธศาสนา ดังความว่า

...ความอยู่ร่วมด้วยสัตว์และสังขารที่รักใคร่ก็ดี ความที่ปราศจากสัตว์ และสังขารที่รักใคร่ไปก็ดี อันนี้ย่อมเป็นธรรมดาของโลก เมื่อมารู้สึกตน ตามสภาวะธรรมดาแล้วก็น่าสลดใจยิ่งนัก พระสุกมิตร์ทรงสุภาวยิตต์ดังนี้แล้ว จึงดำรงพระสติข้ามน้ำจะกลับไปหาพระราชเทวีต่อไป...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๗)

เมื่อพระสุกมิตร์ข้ามน้ำกลับมาหานางเกสินิมเหสี ก็ไม่พบนางแล้ว พระองค์ตกใจและเสวราโสภเสียใจเฉกเช่นเดียวกับที่รู้ว่าสองกุมารหายไป แต่หลังจากที่ผ่านการ ร้องไห้อย่างหนัก พระองค์ก็ปลอบโยนตนเองด้วยคำสอนทางพุทธศาสนาเช่นกัน ความว่า

...พระเจ้าสุกมิตร์ทรงพระดำเนินไปพลาง ทางคิดถึงสองพระเจ้าลูกและราช เทวีเป็นกำลัง ทรงตั้งพระสติไว้ได้แล้วครั้นว่า ความอยู่ร่วมกับสังขารอัน ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่รักใคร่ไปก็เป็น ทุกข์ ควรเราจะตัด ปิยวิป โขกเสียให้ขาดเด็ด เปมโต กามโต ตณฺหาช รติยา โสโก ความโศกจะเกิดได้ ก็เพราะความรักและความใคร่ ความอยากได้ และความยินดีแล้ว ความโศกก็ไม่มี ภัยความหวาดหวั่นจะมีมาแต่ไหนเล่า เมื่อผู้มาแจ้งชัดดังนี้แล้ว ก็ไม่ควรทำความผูกพันรักใคร่ความอยากได้ความ ยินดีไว้เลย...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๘-๑๖๙)

คำปลอบโยนตนเองของพระโพธิสัตว์เพื่อให้คลายความโศกด้วยการแสดงหลักสัจ ธรรมของโลกโดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร เป็นการทำให้ผู้อ่านเข้าใจในสัจธรรม ของชีวิตและโลกผ่านความโศกและคำปลอบโยนให้คลายโศกของตัวละครในเรื่อง

๒.๑.๓.๔ การคลี่คลายความโศกด้วยการสำนึกผิดของตัวละครฝ่ายร้าย

ปัญญาสาชคกมีการนำเสนอตัวละครฝ่ายร้ายให้เป็นผู้สร้างความทุกข์โศกแก่ตัวละครเอกตั้งแต่ต้นเรื่องจนถึงจุดสุดยอดของเรื่อง แต่เมื่อพบและตระหนักในคุณงามความดีอย่างยิ่งยวดของพระโพธิสัตว์ ก็มักกลับตัวและสำนึกผิดในตอนท้ายเรื่อง ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งที่ทำให้ความโศกคลี่คลายลง และทำให้ผู้อ่านตระหนักว่า ไม่ว่าตัวละครฝ่ายร้ายจะร้ายกาจสักเพียงใด ก็ยังพ่ายแพ้ต่อความดีงามอันยิ่งยวดของพระโพธิสัตว์เสมอ การคลี่คลายความโศกเช่นนี้เป็นการทำให้ผู้อ่านตระหนักและเห็นคุณค่าแห่งความดีงามที่นำเสนอผ่านตัวละครพระโพธิสัตว์ในเรื่องต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *รัตนปโชตชาดก* มหาอภัยมรณังเห็นความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ที่ยอมตายแทนมารดา จึงมอบยาถอนพิษให้พระโพธิสัตว์ฟื้น และขอขมาต่อรัตนปโชต ความว่า

...ครั้งนั้น วลาหะกษัตริย์จึงกราบไหว้ขอขมาโทษพระบรมโพธิสัตว์...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๖)

เรื่อง *วนาวนชาดก* ท้าวโกมลราชทราบความจริงว่าเคยเข้าใจผิดว่ามเหสีคลอดบุตรเป็นท่อนไม้ จึงรู้สึกสำนึกผิดและกล่าวขอขมาโทษแก่วนาวนราชกุมาร

เรื่อง *วรวงสชาดก* เมื่อกษัตริย์วังสภาราชทราบความจริงว่า ราชบุตรทั้งสองถูกใส่ร้ายก็รู้สึกผิดและขอโทษบุตรทั้งสอง ส่วนบุตรทั้งสองนั้นไม่ได้โกรธพระบิดาของตนเลย

เรื่อง *สุวรรณสังขชาดก* กษัตริย์พรหมทัต สำนึกผิดว่าตนเคยหลงเชื่อมาเหสีฝ่ายซ้ายจนขับไล่นางจันทาทวีไปทำให้สุวรรณสังขราชลำบากในป่า พระองค์สำนึกผิดและขอโทษต่อพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

...บิดาหลงเชื่อคำคนอันธพาลทำโทษให้พ่อเป็นหนักหนา พระโอรสอด

โทษให้บิดาผู้หาวิจารณ์ปัญญามีได้ พระโพธิสัตว์อดโทษให้พระราชบิดา...

(สุวรรณสังขชาดก: ๑๕๔)

เรื่อง *วรรณชชาดก* กษัตริย์กาสีกราชสำนึกผิดที่เคยเข้าใจมเหสีสุภัททาเทวีผิดจนถึงขับไล่ออกจากวัง พระองค์เศร้าโศกในความผิดของพระองค์และขอโทษนางสุภัททาเทวี ดังความว่า

...ฝ่ายพระเจ้ากาติกราช ทอดพระเนตรเห็นนางสุภัททาเทวีแล้วไม่สามารถจะกลั้นความโศกไว้ได้ สวมกอดพระราชเทวีแล้วทรงพระกันแสงให้มีประการ ต่าง ๆ และขอขมาโทษพระราชเทวีว่า เธอจงอดโทษให้แก่ฉันเถิด สองกษัตริย์ต่างตรัสขอขมาโทษต่อกันและกันแล้ว ทรงพระปราโมทย์ สำนึกคึกกันต่อไป...

(วรรณชาดก: ๕๒๗)

นอกจากตัวละครที่เคยทำผิดคิดร้ายในตอนต้นจะสำนึกผิดได้เองในตอนท้ายเรื่องแล้ว ยังพบว่าเพื่อให้ตัวละครสำนึกผิดและกลับตัวกลับใจมาประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง พระโพธิสัตว์ได้ใช้ธรรมะในการสอนตัวละครเหล่านั้นให้กลับตัวกลับใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *ทุลกบัณญัติชาดก* พระนาคทีปเถระเจ้าแสดงธรรมสั่งสอนพระเจ้าจันทราภ ทำให้พระองค์ตระหนักในรสพระธรรม อภัยโทษให้ทุลกบัณญัติและให้ประชาชนในเมืองทำบุญ ทำทานต่าง ๆ มากมาย ดังความว่า

...เมื่อจบเทศนาลงครั้งนั้น พระเจ้าจันทราภมีพระราชหฤทัยปลื้มเปี่ยมใส มอบพระองค์เป็นศิษย์แก่พระรัตนตรัย แล้วรับสั่งให้ราชบุรุษดีกลองป่าวร้องให้ราษฎรทราบทั่วกันว่า ราษฎรทั้งหลายบรรดาอยู่ในแคว้นของเรา จงนับถือพระรัตนตรัยอย่าได้ประมาทเลย จำเดิมตั้งแต่นั้นมา มนุษย์ชาวเมืองจันทนครที่เป็นฝ่ายมิชฌาทิภูติ ก็กลับเป็นสัมมาทิภูติทั้งสิ้น พระเจ้าจันทราภจึงตรัสแก่พระนาคทีปเถระว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทำล่วงเกินด้วยกายวาจาใจ เป็นไปในอดีตและปัจจุบันนับว่าเป็นโทษใหญ่ เพราะเหตุที่คบหาปมิตรผิดไป ขอพระผู้เป็นเจ้าได้โปรดลดโทษแก่ข้าพเจ้า...

(ทุลกบัณญัติชาดก: ๑๕๒)

เรื่อง *สุวรรณภูมิชาดก* พระโอรสสุวรรณภูมิใช้หลักธรรมะสอนกษัตริย์สิงหลให้เห็นในหลักธรรมเพื่อจะได้ไม่ต้องทำสงครามต่อกัน เพื่อให้ธรรมะเอาชนะความขุ่นเคืองบาดหมาง และทำให้ศัตรูกลายเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ดังความว่า

...ที่เรากล่าวว่าจะจับดวงหทัยของพระองค์นั้น ประสงค์จะให้ความรักของ
พระองค์มีในเราและความรักของเราก็จะมีในพระองค์สืบกาลนาน การที่จะ
เป็นมิตรรักใคร่กันนั้น ก็ต้องอาศัยดวงหทัยเป็นประมาณเพราะเหตุไร
เพราะเหตุว่า ธรรมชาติบุคคลที่สงเคราะห์ผู้อื่น ต้องกำหนดจับดวงหทัยก่อน
จึงจะให้ผู้นั้นประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ได้ และจะพึงห้ามผู้นั้นให้
ห่างไกลจากธรรมอันลามกได้ ผู้ที่สงเคราะห์อนุเคราะห์นั้นชื่อว่า
กัลยาณมิตร กัลยาณมิตรเช่นนี้ประเสริฐ...

(สุวรรณภูมิชาดก: ๒๔๐)

จากตัวอย่างที่ยกมาดังกล่าวข้างต้น พบว่าการคลี่คลายความโศกด้วยการให้
ตัวละครฝ่ายร้ายสำนึกผิดในตอนจบเรื่อง และการใช้หลักธรรมะทำให้ตัวละครฝ่ายร้ายสำนึกผิด
เปลี่ยนจากการทำบาปมาเป็นการทำบุญ เป็นการทำให้ความโศกที่ตัวละครกำลังประสบอยู่อย่าง
หนักหนาสาหัสนั้นผ่อนคลายลง ทำให้การรับรู้ความทุกข์โศกนั้นจับใจผู้อ่าน และทำให้ผู้อ่านเกิด
อารมณ์สะเทือนใจจนตระหนักรู้ว่าไม่ว่ามนุษย์จะทุกข์โศกเพียงใด ความดีงามเท่านั้นที่ทำให้เรา
เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง

๒.๑.๓.๕ การคลี่คลายความโศกด้วยการจบอย่างมีความสุขและตัวละครได้
กลับมาพบกัน

การจบเรื่องของ *ปัญญาสชาดก* ทุกเรื่องจบลงอย่างมีความสุข ตัวละครทั้งหลายที่
เคยพลัดพรากจากกันไปได้กลับมาพบกัน ความโศกคลี่คลายไป ตัวละครฝ่ายร้ายถูกลงโทษ
ตัวละครฝ่ายดีได้รับผลตอบแทนที่ดี

ตัวอย่างเช่น เรื่อง *สุกมิตตชาดก* หลังจากที่ตัวละครทั้งสอง คือ พระสุกมิตร์ มเหสี
เกสินี บุตรทั้งสองคือ ไชยเสนและไชยทัต ต้องพลัดพรากจากกันไปประสบความทุกข์ยากต่างๆ
เป็นเวลานานหลายปี ภายหลังได้กลับมาพบกัน เล่าเรื่องแต่หนหลังจนทั้งสองจำกันและกันได้
ตัวละครมีทั้งความรู้สึกยินดีที่ได้มาพบกัน และเศร้าโศกต่อชะตากรรมที่แต่ประสบก่อนจะได้มาพบ
กัน ดังความว่า

...ข้าบาทบริจาริกา มาประสบพบพระราชสามี ความโศกโรครภัยและความที่
ข้าพระบาทรำไรถึงกัระงับดับสนิทจวบปลิดทิ้ง พระเจ้าข้า นางพระยา
สวมกอดพระเจ้าลูกทรงพิลาปรำไร...

(สุกมิตตชาดก: ๑๗๗)

ตัวอย่างเช่น เรื่อง *สมุททโมสชาดก* หลังจากนางวินทุมตีพลัดพรากจากพระสมุททโมส ต่างไปประสบความทุกข์ยากต่างๆ เป็นเวลานาน แล้วได้กลับมาพบกันอีกที่ศาลาทานที่นางวินทุมตีสร้างและเขียนภาพเรื่องราวของนางกับพระสมุททโมส เมื่อได้พบกันต่างก็รู้สึกยินดีและเสร์ราโศกต่อชะตากรรมที่ประสบก่อนจะได้มาพบกัน ดังความว่า

...แต่ก่อนเรานี้ให้รุ่มร้อนด้วยความโศกาอาดูร เพราะพลัดพรากจากพระภักศา บัดนี้เราได้เห็นพระภักศา ความโศกของเราก็ดับภัยของเราก็ดับ ความโศกแลภัยเช่นไรที่เกิดขึ้นแก่เรา ความโศกแลภัยเช่นนั้นก็ดับระงับไปหมดแล้ว..

(สมุททโมสชาดก: ๑๖)

แม้ในตอนจบเรื่องตัวละครทุกตัวที่พลัดพรากจากกันไปไกลจะได้กลับมาพบกัน ก็ยังคงปรากฏอาการร้องไห้ที่ได้พบกัน แต่น้ำตาที่ไหลออกมาในตอนจบเรื่องนี้มิใช่น้ำตาแห่งความเสร์ราโศกที่ได้พบกัน แต่เป็นน้ำตาแห่งความดีนดี และมีให้กับเรื่องราวทุกข์โศกที่ตัวละครเคยประสบมา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *เทวันธชาดก* เมื่อเทวันธกุมารได้พบกับบิดามารดาและน้องที่พลัดพรากจากกันไปนาน ทั้งหมดแสดงออกด้วยการร้องไห้ให้กับชะตากรรมที่ผ่านมาของเทวันธกุมาร ดังความว่า

...พระเทวันธกุมารเสด็จถึงพระราชฐานแล้ว เสด็จขึ้นยังปราสาทประทับ ณ ราชบัลลังก์ พระกนิษฐาและพระอภัยราชกุมารก็เสด็จประทับเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระโพธิสัตว์กับพระกนิษฐาพากันเสด็จไปยังปราสาท พระชนนีถวายบังคมฝ่าพระบาทพระชนนีแล้วกลิ้งเกลือกทรงพระกันแสง ให้ พระชนนีทรงประคองสองโอรสและธิดาทรงพิลาปร่ำไร กษัตริย์ทั้งสามอันความโศกท่วมทับแล้วก็ถึงซึ่งภาวะสลบลง อันเตปรุกานารีทั้งมวล ออกลิ้นความโศกไม่ได้พากันร้องไห้ ถึงซึ่งวิสัญญหาสัญญามีได้...

(เทวันธชาดก: ๓๔๗)

ต่อมาเทวันธกุมารได้พบนางสุวรรณเกสรที่พลัดพรากจากกันไปนาน ทั้งสองต่างดีนดีใจที่ได้พบกัน และร้องไห้ให้กับชะตากรรมที่ผ่านมาของทั้งสองคน ดังความว่า

...พระนางสุวรรณเกสราทวีเจ้าพระราชสามีได้ถนัดแล้ว จึงตรงเข้ากอดพระบาทเกลือกถึงจนถึงภาวะสลบลง พระองค์โพธิสัตว์ก็ทรงกอดรัดพระราชเทวีพิลาปรำให้ได้สลบลงกับพระชายา มหาชนทั้งหลายได้เห็นสองกษัตริย์สลบไป พวกกันกระหนกตกใจไม่ได้สติสมประดี...

(เทวัญชาดก: ๓๖๕)

เรื่อง ภัณฑาคารชาดก เมื่อกษัตริย์โอรพยราช ทราบว่ากุมาร ที่ตอบปัญหาเทวดาได้ เป็นบุตรของตนที่พลัดพรากจากกันไปนาน ก็ร้องให้ด้วยความตื่นตันใจ ดังความว่า

...ก็ทรงพระกันแสงรำให้น้ำพระเนตรไหลกระเซ็นต้องพระเศียรกับทั้งพระภุชญาและเครื่องประดับองค์พระราชกุมาร...

(ภัณฑาคารชาดก: ๓๕๘)

เรื่อง สุวรรณสังขชาดก นางจันทาทวีดีใจที่ได้พบพระสุวรรณสังขราช แล้วร้องให้ให้กับชะตากรรมที่ผ่านมาของทั้งสองพระองค์ ดังความว่า

...ก็ตรงเข้าสวมกอดพระโอรสได้ถามถึงความทุกข์ยากแล้วพิลาปรำไร เมื่อสองกษัตริย์บรรเทาความโศกเสียได้แล้ว...

(สุวรรณสังขชาดก: ๑๘๗)

และเมื่อสุวรรณสังขราชได้มาพบกับทุกคนในครอบครัวของตนก็ร้องให้โศกเศร้าอีกครั้ง ดังความว่า

...สี่กษัตริย์คือพระราชอาพรหมทัต พระสุวรรณสังขราช พระนางจันทาทวี และนางคันธาราชบุตรีมาพร้อมกันแล้วก็ทรงพระกันแสงให้...

(สุวรรณสังขชาดก: ๑๘๒)

เรื่อง วนาวนชาดก เมื่อวนาวนกุมารได้พบนางสุวรรณกิริที่พลัดพรากจากกันไปนาน ทั้งสองคิใจและตื่นตันใจที่ได้พบกัน ดังความว่า

...นางสุวรรณคีรีแลเห็นพระภัสศาก็วิ่งออกมาต้อนรับแล้วกอดพระบาท
ร้องไห้สลดลงกับที่พระโพธิสัตว์ได้เห็นนางสุวรรณคีรีสลดลง ก็ไม่
สามารถทรงพระกายอยู่ได้ ก็สวมกอดนางสุวรรณคีรีรรรยา ทรงโศการ่ำไร
ร่ำพันพิลาป ก็ถึงวิสัญญีภาพสลดลง ณ ที่นั้น...

(นวนวนชาดก: ๓๖-๓๗)

ต่อมานวนวนกุมารได้พบมารดา พระองค์ตั้งใจที่ได้พบมารดาจนร้องไห้ออกมา ดัง
ความว่า

...พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น ก็ไม่สามารถจะกลั้นความโศกไว้ได้ จึงวิ่งเข้า
ไปกอดทำมารดาแล้วร้องไห้ปริเทวนาการ...

(นวนวนชาดก: ๔๓)

ในตอนจบเรื่องนวนวนกุมารได้พบกับบิดาและได้เล่าความลำบากตั้งแต่เกิดให้บิดา
ฟัง พระองค์สงสารในการประสบเคราะห์กรรมของนวนวนกุมารตั้งแต่แรกเกิดจึงร้องไห้ออกมา
ดังความว่า

...ท้าวโกมลราชได้ทรงฟัง ก็ให้เกิดความสงสารสลดพระหฤทัยจนพระ
เนตรทั้งสองนองไปด้วยพระอัสสุชลธารา เข้าสวมกอดพระโพธิสัตว์ จุมพิต
แล้วทรงพระโศการ่ำร่ำพันโดยประการต่าง ๆ...

(นวนวนชาดก: ๖๐)

เรื่อง โสนันทชาดก ในตอนจบเรื่อง โสนันทกุมารตั้งใจที่ได้เจอนางปทุมวดี
หลังจากที่นางโดนไล่ออกจากวัง ทั้งสองเศร้าโศกกับชะตากรรมที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน
ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์เห็นดังนั้นก็วิ่งเข้ากอดนางปทุมวดี อันความโศกเข้าครอบงำ
ทรงถึงซึ่งวิสัญญีภาพ...

(โสนันทชาดก: ๑๑๕)

เรื่อง *สังขปัดตชาดก* ในตอนจบเรื่อง มารดาได้มาพบพระโพธิสัตว์ หลังจากพลัดพรากจากกัน มารดาดีใจและแสดงออกด้วยการร้องไห้ ดังความว่า

...พระราชมารดาบังคมพระราชแล้วทรงคลึงเกล้าจุมพิศเศียรเกล้าพระเจ้า
ลูก ทรงพระโศกา...มารดาก็ร้องไห้ถึงพ่อทุกเวลา...

(สังขปัดตชาดก: ๕๔๗)

การจบเรื่องด้วยการคลี่คลายความโศกด้วยการให้ตัวละครได้กลับมาพบกัน และนำเสนอภาพความสุขทับซ้อนกับภาพความโศกนี้เพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและตระหนักในสังขธรรมของชีวิตที่ว่าทุกข์และสุขนั้นเป็นของคู่กัน และเป็นสิ่งที่ชีวิตต้องประสบอยู่ตลอดทุกช่วงของชีวิต การที่แม้ตัวละครจะได้พบกันอย่างมีความสุขแล้วแต่ยังคงเศร้าโศกกับเรื่องราวทุกข์โศกที่ผ่านมาก็เพื่อให้มนุษย์พึงตระหนักว่าความทุกข์โศกนั้นเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ความทุกข์ที่เกิดขึ้นมีเพื่อให้เข้าใจชีวิตมากขึ้น และไม่หลงระเห็จไปกับความสุขที่มีมาเพียงชั่วครู่ชั่วยาม ซึ่งเป็นการทำให้ผู้อ่านรู้เท่าทันชีวิตจนไม่รู้สึกรู้หายหรือสุขกับสิ่งต่าง ๆ มากเกินไปเพราะทุกข์และสุขนั้นวนเวียนอยู่รอบตัวมนุษย์นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป การคลี่คลายความโศกเป็นกลวิธีที่ทำให้ความโศกอันปรากฏอยู่ใน *ปัญญาสาชดก* ได้ทำหน้าที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านอย่างเหมาะสม ทำให้เรื่องราวโศกเศร้าอยู่ในความทรงจำของผู้อ่านอย่างยากที่จะลืมเลือน การคลี่คลายความโศกที่พบได้แก่ การคลี่คลายความโศกด้วยคุณความดีของตัวละคร ด้วยการได้รับความช่วยเหลือ ด้วยการปลอบโยนกันด้วยคำสอนทางพุทธศาสนา ด้วยการสำนึกผิดของตัวละครฝ่ายร้าย และด้วยการจบลงอย่างมีความสุขและตัวละครได้กลับมาพบกัน กลวิธีการคลี่คลายความโศกที่พบมากที่สุดคือ การคลี่คลายความโศกด้วยคุณความดีของตัวละคร การจบลงอย่างมีความสุขและตัวละครได้กลับมาพบกัน ซึ่งเป็นการคลี่คลายความโศกที่ต่อเนื่องกัน การจบลงอย่างมีความสุขนั้นเป็นผลสุดท้ายของการที่พระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักนานาประการ ได้พากเพียรเอาชนะความยากลำบากและอุปสรรคต่างๆ ด้วยการมุ่งมั่นทำความดีอย่างยิ่งใหญ่ในทุกด้าน จนในที่สุดก็สามารถผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆ มาได้ ได้กลับมาพบบุคคลอันเป็นที่รัก การคลี่คลายความโศกด้วยคุณความดีของพระโพธิสัตว์นี้สัมพันธ์กับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา เรื่อง การมุ่งมั่นกระทำกรรมดีอย่างยิ่งใหญ่ ดังนั้นการคลี่คลายความโศกจึงเป็นกลวิธีสำคัญกลวิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนเกิดการตระหนักรู้ในการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา

๒.๒ กลวิธีการนำเสนอความโศกร่วมกับความรู้สึกอื่น

จากการศึกษา**ปัญญาสาตก**พบว่า นอกจากความโศกที่นำเสนออย่างเข้มข้นในแต่ละเรื่อง จนทำให้ความโศกนั้นเป็นลักษณะเด่นของเรื่องราวต่างๆ ใน**ปัญญาสาตก**แล้ว ยังพบอีกว่าความโศกนั้นได้นำเสนอร่วมกับความรู้สึกอื่น เพื่อก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจหรือเกิด “รส” แก่ผู้อ่าน ตาม**ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต** ดังที่**กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๕: ๒๔)** กล่าวถึง**ทฤษฎีรส**ไว้ว่า

...รสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นักรวมคดียึดตาม**ทฤษฎีรส**มีความเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น...

ตาม**ทฤษฎีรส**นั้น ในวรรณคดีเรื่องหนึ่งๆ อาจนำเสนอภาวะหลายภาวะที่นำไปสู่อารมณ์สะท้อนใจหรือรสในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ได้ หรือภาวะหลายภาวะนั้นนำไปสู่อารมณ์สะท้อนใจหรือรสหลายๆ รสก็ได้ เนื่องจากภาวะและรสต่างๆ นั้น มีการนำเสนอภาวะหนึ่งเพื่อเสริมอีกภาวะหนึ่ง และรสหนึ่ง ๆ ที่เกิดก็เกิดเพื่อเสริมอีกรสหนึ่งก็เป็นได้ ดังที่**กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๕: ๑๕๑)** กล่าวว่า

...แม้กวีสันสกฤตจะนำหลักของรสมาจากการละคร แต่ก็มีได้นำมาใช้อย่างสำคัญเท่าเทียมกันทุกรส กวีมุ่งแสดงรสเอกเพียง ๑ รส หรือ ๒ รส โดยอาจมีรสอื่นๆ หนุนเนื่องให้รสเอกเด่นชัดขึ้น เมื่อผู้อ่านเข้าใจรสที่ได้จากการอ่านวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ย่อมทำให้เข้าใจแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนั้นได้ อาจกล่าวได้ว่ารสเอกเป็นแก่นเรื่องหลัก ในขณะที่รสอื่นๆ เป็นแก่นเรื่องย่อย...

และ**กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๕: ๑๗๘)** ยังได้กล่าวถึง**กรูณารส** ซึ่งเป็นอารมณ์สะท้อนใจที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ที่เป็นรสที่หนุนรสอื่นไว้ว่า

...กรณารสที่มีจึงมิใช่เพื่อความสะเทือนอารมณ์เพียงอย่างเดียว แต่เพื่อหนูนรสอื่นๆ เช่น ศฤงคารรส วีรรส มากกว่า ในวรรณคดีเอกรามายณะ กรณารสเป็นรสสำคัญ แต่ก็เคียงคู่และเสริมวีรรสซึ่งเป็นรสเอกให้เด่นชัดขึ้น วรรณคดีที่มีกรณารสจึงมิใช่วรรณคดีสะเทือนอารมณ์อย่าง โศกนาฏกรรม ตามคติตะวันตก...

ดังนั้นกรณารส หรืออารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการรับรู้ความ โศกที่ปรากฏในด้วยทวรรณคดีจึงเป็นรสที่หนูนให้รสอื่นๆ เค้นขึ้น และนำไปสู่ความเข้าใจในแนวคิดสำคัญของเรื่องได้ดีมากขึ้น

การนำเสนอความรู้สึกหรืออารมณ์มากกว่าหนึ่งอารมณ์ร่วมกันในเรื่องนี้ จัดเป็นศิลปะของการนำเสนออารมณ์ของเรื่องซึ่งนำไปสู่อารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านได้ ดังที่ วิ.เก.ชารี (๑๙๕๓: ๖๓) กล่าวถึง ศิลปะของการปรากฏร่วมกันของอารมณ์ในบทกวีไว้ว่า

If, as we have seen, a poetic composition, of at least some length, develops through an interaction of two or more emotional strains, it follows that poetic construction must depend on artfully combining the emotions according to their natural affinities. For emotions can be friendly toward or opposed to each other.

กล่าวคือในบทกวีมักปรากฏอารมณ์ที่มากกว่าหนึ่งอารมณ์ซึ่งอาจเป็นสองอารมณ์หรือมากกว่าสองอารมณ์ก็ได้ การนำเสนออารมณ์ร่วมกันนี้ต้องใช้ศิลปะในการนำเสนอ ซึ่งอาจเป็นอารมณ์ที่สอดคล้องกันหรืออารมณ์ที่มีลักษณะตรงข้ามกันก็ได้ การปรากฏร่วมดังกล่าวต้องการผลของอารมณ์ที่แตกต่างกันไป และเพื่อให้เกิดผลของอารมณ์ที่มีพลังมากยิ่งขึ้น

วิ.เก.ชารี (๑๙๕๓: ๖๓) กล่าวถึง การปรากฏร่วมกันของอารมณ์ที่สอดคล้องกัน (concordant emotions) และอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน (discordant emotions) ดังแสดงรายละเอียดในตารางต่อไปนี้ โดยผู้วิจัยจะนำมากล่าวเฉพาะในส่วนที่อารมณ์โศกปรากฏร่วมกับอารมณ์อื่นๆ ทั้งในส่วนที่อารมณ์โศกเป็นอารมณ์หลัก และอารมณ์โศกเป็นอารมณ์เสริม ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑ แสดงการปรากฏร่วมกันของอารมณ์ที่สอดคล้องกันและอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน

Concordance and Discordant Emotions		
Basic Emotions	Concordant Emotions	Ddiscordant Emotions
Erotic love	Heroism, the comic, wonder, fury (demonical love, not normal)	Disgust, tragic grief, fear, Fury (in normal cases), quietude (subsidence)
Grief	Fear	Rage, the erotic, the comic, the heroic
The heroic	Wonder, rage, the erotic	Fear, disgust, grief, the erotic, quietude
Quietude	Wonder	Fury, disgust, grief, the erotic, the heroic

ตารางดังกล่าวข้างต้นได้แสดงอารมณ์ที่ปรากฏร่วมกับอารมณ์หลักซึ่งอารมณ์ที่ปรากฏร่วมนั้นมีทั้งอารมณ์ที่สอดคล้องกัน (concordant emotions) เช่น ความรักกับความกล้าหาญ ความเศร้าโศกกับความกลัว ความกล้าหาญกับความประหลาดใจ ความสงบกับความประหลาดใจ ฯลฯ และอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน (discordant emotions) เช่น ความรักกับความโกรธ ความเศร้าโศกกับความรุนแรงเร่าร้อน ความเศร้าโศกกับความสงบ ความสงบกับความกล้าหาญ ฯลฯ อารมณ์ที่ปรากฏร่วมกับอารมณ์หลักนี้ให้ผลทางอารมณ์ต่อผู้อ่านที่แตกต่างกันไป

ในด้านการปรากฏร่วมกันของอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกันนั้น V.K. Chari (๑๙๕๓: ๖๘) ได้กล่าวถึง การปรากฏร่วมกันของอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน ซึ่งมีผลเพื่อให้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดดเด่นขึ้นมา โดยผู้วิจัยจะนำมากล่าวเฉพาะในส่วนที่อารมณ์โศกปรากฏร่วมกับอารมณ์อื่น ๆ ได้แสดงรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๒ แสดงการปรากฏร่วมกันของอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน

Discordant emotions			
๑	Love + pathos	=	pathos
๒	The comic + pathos	=	pathos
๓	Wonder + pathos	=	pathos
๔	Quietude + any other emotion	=	would nullify that emotion

ตารางดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นการปรากฏร่วมกันของอารมณ์สองอารมณ์ที่มีผลเพื่อให้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดดเด่นขึ้นมา เช่น ความรักกับความเวทนาสงสาร ได้ผลของอารมณ์เป็นความเวทนาสงสาร^๔ ความพิศวงแปลกใจกับความเวทนาสงสาร ได้ผลของอารมณ์เป็นความเวทนาสงสาร^๕ ความสงบกับความรู้สึกรหรืออารมณ์ใดก็ตาม ได้ผลของอารมณ์เป็นการไร้ความรู้สึก^๖ ดังนั้นการปรากฏร่วมกันของอารมณ์จึงให้สติใคร่หนึ่งโดดเด่นขึ้น

จากการศึกษา*ปัญหาสาชคค*พบว่า มีการนำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับภาวะอื่นๆ ที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจที่แตกต่างกันไปตามรายละเอียดของแต่ละเรื่อง การปรากฏความโศกร่วมกับภาวะอื่นๆ ใน*ปัญหาสาชคค*นั้นมีทั้งการปรากฏความโศกร่วมกับอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน เช่น ความโศกกับความกลัว และอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกัน เช่น ความโศกกับความสงบ ความโศกกับความมุ่งมั่น ฯลฯ ในหัวข้อนี้จึงมุ่งศึกษาภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ที่เกิดร่วมกับภาวะอื่นๆ ใน*ตัวบทปัญหาสาชคค* ซึ่งนำไปสู่การเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ที่เรียกว่า “รส” ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ในที่นี้มุ่งศึกษาภาวะโศกหรือความโศกที่ปรากฏร่วมกับภาวะอื่นๆ ใน*ตัวบทปัญหาสาชคค* ซึ่งการศึกษาภาวะนั้น ยังมีคำที่เกี่ยวข้องตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอีก คือ วิภาวะ และอนุภาวะ วิภาวะ คือ เหตุที่ทำให้เกิดภาวะ ภาวะ คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร อนุภาวะ คือ ผลของการเกิดภาวะ เช่น ตัวละครถูกลอยแพเป็น วิภาวะ ตัวละครจึงเกิดความโศกเศร้าจนร้องไห้ออกมา เป็นภาวะ และต้องพลัดพรากจากมารดา เป็นอนุภาวะ เป็นต้น การนำเสนอความโศกจึงต้องสร้างวิภาวะ ภาวะ และอนุภาวะ อย่างต่อเนื่องกัน เพื่อให้ความโศกได้รับการนำเสนออย่างสมบูรณ์ ในที่นี้มุ่งศึกษา

^๔ Love+pathos = pathos

^๕ Wonder+pathos = pathos

^๖ Quietude + any other emotion = would nullify that emotion

ภาวะอารมณ์ของตัวละครที่ปรากฏในคัมภีร์*ปัญญาสาตก*เป็นสำคัญ เนื่องจากตัวละครเป็นสื่อสำคัญในการนำเสนออารมณ์จากผู้แต่งสู่ผู้อ่าน ดังที่ กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๕: ๑๑๖) กล่าวถึงกระบวนการศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีสันสกฤตไว้ว่า

...เมื่อพูดถึงอารมณ์ในวรรณคดี นักวรรณคดีสันสกฤตมิได้หมายถึงอารมณ์ของผู้แต่งและผู้อ่านเท่านั้น แต่ต้องดึงเอาอารมณ์ของตัวละครซึ่งเป็นผู้สื่ออารมณ์จากผู้แต่งไปยังผู้อ่านเข้ามาศึกษาด้วย กระบวนการศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นลักษณะนี้ ผู้แต่ง → ตัวละคร → ผู้อ่าน

จากการศึกษา*ปัญญาสาตก*พบว่ามีกรนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับภาวะอื่น ๆ จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความสงบ (สมะ)

๒.๒.๒ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ)

๒.๒.๓ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความรัก (รติ)

๒.๒.๔ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความกลัว (ภยะ)

๒.๒.๕ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความรัก (รติ) และ ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ)

แต่ละหัวข้อจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การนำเสนอภาวะ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความสงบ (สมะ)

ใน*ปัญญาสาตก*นำเสนอภาวะความทุกข์ โสก (โศกะ) ร่วมกับ ความสงบ (สมะ) ซึ่งการรับรู้ภาวะทุกข์ โสก ในคัมภีร์ ทำให้เกิดอารมณ์สขีขึ้นในใจผู้อ่าน ส่วนภาวะความสงบในคัมภีร์นั้นก่อให้เกิดสานครสขีขึ้นในใจของผู้อ่าน กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๕: ๑๒๘-๑๒๙) ได้อธิบายคำว่าสานครส ซึ่งเกิดจากภาวะความสงบ (สมะ) ไว้ว่า “สานครส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบ สานครสเป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา ประกอบด้วยความตั้งมั่นแห่งใจ...สานครสจึงเป็นความสุขและประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง” การนำเสนอภาวะหรือความรู้สึกที่ร่วมกันดังกล่าวได้ทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจจนเกิดเป็นความสงสาร (กรุณารส) และความสงบใจ (สานครส) ร่วมกัน และรสทั้งสองนี้ได้นำไปสู่การเกิดความตระหนักและเข้าใจในแนวคิดสำคัญของเรื่องที่มีสอนคติธรรมทางพุทธศาสนาที่แตกต่างกันไปตามรายละเอียดของแต่ละเรื่อง จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑.๑ ความโศกที่เกิดร่วมกับความสงบอันเนื่องมาจากการบริจาทานอันยิ่งใหญ่

๒.๒.๑.๒ ความโศกที่เกิดร่วมกับความสงบอันเนื่องมาจากความศรัทธาอันยิ่งใหญ่

ในพระพุทธศาสนา

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑.๑ ความโศกที่เกิดร่วมกับความสงบอันเนื่องมาจากการบริจาทานอันยิ่งใหญ่

จากการศึกษาพบว่าปัญญาสาขาคามีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการบริจาทานอย่างยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ และเป็นการบริจาทโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ และบริจาทได้ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินเงินทอง บ้านเมือง บุตร ภรรยา และร่างกายของตนเอง ในระหว่างการบริจาทานอย่างยิ่งใหญ่นี้ มีการนำเสนอความโศกของผู้คนที่อยู่แวดล้อมพระโพธิสัตว์ที่ทั้งตกใจ และอาลัยรัก ในพระองค์ เรื่องจะนำเสนอความโศกเศร้าของบุคคลเหล่านี้ไว้ในเริ่มแรก แต่สุดท้ายความโศกเศร้าดังกล่าวก็คลี่คลายไปสู่ความสงบสุขของจิตใจในการบริจาทานของพระองค์

ตัวอย่าง เรื่อง อรินทมชาคก พระเจ้าอรินทมราชกษัตริย์เมืองสุจิรวคินคร มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่านางสุวณณคัพภา พระเจ้าอรินทมราชปรารถนาจะบริจาทานอันยิ่งใหญ่ เมื่อท้าวสักกเทวราชทราบเหตุก็คิดจะช่วยทำบาปรมิทานของพระเจ้าอรินทมราชให้เต็มบริบูรณ์ จึงแปลงเป็นพราหมณ์ชราไปขอพระราชทานทรัพย์ และต่อมาก็ขอราชสมบัติ จนทั้งสองพระองค์ต้องเดินทางลำบากอยู่ในป่า ก่อนพระองค์เสด็จจากพระนครไป เหล่าเสนาอำมาตย์ และประชาชนต่างพากันมาส่งพระองค์ และโศกเศร้ามากมาย ดังความว่า

...เหล่าพระนางสนมและพระราชกุมาร และพ่อค้าและพราหมณ์ และชาวชนบท และชาวนิคม และนายหัตถาจารย์ นายอัสสาจารย์ นายสารถิ และพลเดินเท้าทั้งปวง ก็มาประชุมกันและยกแขนทั้งสองขึ้นปริเทวนาการคร่ำครวญ...

(อรินทมชาคก: ๖๖๔)

ท่ามกลางการนำเสนอภาวะความโศกที่ประชาชนทั้งหลายมีต่อพระองค์ พระเจ้าอรินทมราชมิได้แสดงความโศกเศร้าในการมุ่งมั่นบริจาทานของพระองค์ พระองค์ได้ใช้สถานการณ์ความโศกเศร้ำดังกล่าว ตรัสสอนประชาชนในด้านการรักษาสีล อันเป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังความว่า

...ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกร่ำไรเลย เพราะการบริจาทานเช่นนี้เป็นธรรมคาของเรา แล้วตรัสว่าบรรดาสังขารทั้งปวงเป็นสภาวะธรรมไม่เที่ยงแท้

ยังยืนคงทนถาวรเลย แม้แต่ท่านทั้งหลายยังมีความรักในเราแล้ว ท่าน
ทั้งหลายจงให้ท่านรักษาศีลจําเริญภาวณาเถิด...

(อรินทมาชคค: ๖๖๔)

ในระหว่างเดินทางอย่างยากลำบากด้วยกันในป่า ทั้งสองต้องประสบทั้งทุกข์กาย
และทุกข์ใจ จนแสดงความโศกเศร้าออกมา ดังความว่า

...จำเดิมแต่นั้นมากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็ทรงพระดำเนินเสด็จไป พระ
บาทของบรมกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็แตกไป พระราชเทวีทอดพระเนตร
เห็นบรมกษัตริย์อ่อนพระกำลังลงแล้ว ส่วนพระนางเจ้าก็ทรงพระครรภ์
หนัก พระพักตร์ก็มอง ไปด้วยอัศุขลดธรา...

(อรินทมาชคค: ๖๖๕)

ในระหว่างทางมีพราหมณ์มาขอทรัพย์อีก พระองค์ไม่มีทรัพย์แล้ว จึงต้องขาย
มเหสี เมื่อพระเจ้าอรินทมาช ได้ฟังว่า พระราชเทวียอมขายพระองค์เพื่อให้พระ โพรหัสต์ได้บริจาค
ทานพระองค์แสดงความยินดีพร้อมด้วยความโศกเศร้า ดังความว่า

...พระมหาสัตว์เจ้าได้ทรงสดับพระราชเสาวนีย์แล้วก็มีพระทัยยินดี แล้ว
กลับมีพระทัยกัมปนาทหวาดไหว มีน้ำพระเนตรหลั่งไหลลจุท่อน้ำมากไป
ด้วยพระกรุณาปรานี...

(อรินทมาชคค: ๖๖๖)

ตัวอย่างดังกล่าว วิภาวะคือการที่พระ โพรหัสต์มีความมุ่งมั่นและปรารถนาจะ
บริจาทานอย่างเนืองนิตย์ และได้บริจาททรัพย์และราชสมบัติไปจนหมดสิ้น จนในที่สุดก็ต้องขาย
มเหสีไปเป็นทาสีเพื่อนำทรัพย์มาบริจาทาน ภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อจะขายมเหสีคือ ภาวะทุกข์โศก
(โศกะ)ที่เกิดขึ้นกับทั้งสองพระองค์ ซึ่งเกิดร่วมกับภาวะปีติยินดี และสงบสุข (สมะ) ที่ได้บริจาค
ทานตามความปรารถนาของพระองค์ พระ โพรหัสต์เกิดความสงบ ยินดี ในการเสียดสละของมเหสี
แต่รู้สึกเศร้าโศกที่พระนางต้องทรงลำบากและเสียดสละไปกับพระองค์ด้วย แต่แม้จะ โศกเศร้า
เพียงใด ทั้งสองพระองค์ก็ยังเชื่อมั่นและมุ่งมั่นทำการบริจาทานมิได้หยุดหย่อน ไม่ว่าจะทุกข์กาย
และทุกข์ใจเพียงใด ความสงบสุขทางใจก็สำคัญเหนือภาวะทุกข์โศกที่ได้รับ อีกทั้งการใช้คำว่า

“พระทัยกัมปนาทห้วนไหว” ทำให้ผู้อ่านรับรู้ภาวะทุกข์โศกของจิตใจพระโพธิสัตว์ได้ชัดเจนขึ้น การใช้คำดังกล่าวมีการใช้ร่วมกับคำว่า “พระทัยยินดี” ซึ่งเป็นถ้อยคำที่สื่อภาวะสงบของพระโพธิสัตว์ที่ชัดเจนเช่นกัน การนำเสนอเหตุการณ์และการใช้ถ้อยคำดังกล่าวจึงเป็นการนำเสนอภาวะทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะสงบ (สมะ) ที่ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านจนเกิดรส ๒ รส คือ กรูณารส และศานตริส ขึ้นแก่ผู้อ่าน

เรื่อง *กนกวรรณราชชาดก* พระเจ้ากนกวรรณราชเป็นกษัตริย์ปกครองพระนครกนกวดี ต้องพบกับยุคที่ข้าวขาดแคลนมากแฉง ฝนแล้ง ขาดแคลนอาหารถึงสิบปี สร้างความทุกข์โศกให้แก่พระองค์มาก แต่แม้จะลำบากเพียงใดพระองค์ก็มุ่งมั่นในการบริจาทาน จนวันหนึ่งพระปัจเจกโพธิมาขอบิณฑบาตภัตตาหาร พระองค์จึงยอมเสียด้านอาหารในส่วนของพระองค์มาทำบิณฑบาตทานแก่พระปัจเจกโพธิ เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำเสนอภาวะทุกข์โศก (โศกะ) จากการที่บ้านเมืองประสบภัยพิบัติเรื่องอาหาร ร่วมกับ ภาวะสงบ (สมะ) ที่ได้บิณฑบาตทานด้วยอาหาร ดังความว่า

...พระเจ้ากนกวรรณราชได้ทรงสดับดังนั้น ก็มีพระหฤทัยอันหวั่นหวาด ประจวบคั่งว่าถูกยิงด้วยลูกศร อันซึมซาบไปด้วยยาพิษ มีพระกมลจิตประกอบไปด้วยความทุกข์ โดยทรงพระปริวิตกว่าน่าสังเวชนัก นับแต่นี้ไปอีกสิบปีจะมีอันตรายคือข้าวแพง เพราะฝนแล้งถึงสิบสองปี มหาชนเป็นอันมากจะพากันฉิบหายเสียแล้ว...เราจะถวายภัตตาหารนี้แก่พระผู้เป็นเจ้า... พระเจ้ากนกวรรณราชตรัสพระภาณดังนี้แล้ว ก็มีพระกมลอันห่อ้งแฉ้วเบิกบาน ทรงจับสุวรรณภาชนะอันเต็มด้วยพระกระยาหารแล้ว มีพระสรริกายเต็มไปด้วยปีติปราโมทย์ เสด็จไปสู่ที่ใกล้พระปัจเจกโพธิถวายนมัสการแทบบาทยุคคล แล้วตรัสอาราธนาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ บิณฑบาตทานของข้าพเจ้านี้ จะน้อยหรือมากก็ดี จะเศร้าหมองหรือประณีตบรรจงก็ดี ข้าพเจ้าถวายด้วยจิตศรัทธา โสมนัส ขอพระผู้เป็นเจ้าจงรับบิณฑบาตทานนี้เพื่อสงเคราะห์ให้เป็นประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าสืบกาลนาน...

(กนกวรรณราชชาดก: ๒๕๒, ๒๕๖)

ตัวอย่างดังกล่าว วิภาวะคือการที่บ้านเมืองประสบทุกภิกขภัยขาดแคลนอาหาร ภาวะที่เกิดขึ้นจากวิภาวะดังกล่าวคือ ภาวะทุกข์โศก (โศกะ) ได้แก่การที่ประชาชนในเมืองเดือดร้อนทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ พระเจ้ากนกวรรณราชนั้นเศร้าโศกและทุกข์กายทุกข์ใจด้วยเช่นกันเพราะ

พระองค์เสียดสละอาหารส่วนพระองค์แจกจ่ายแก่ประชาชนจนแทบไม่เหลืออาหารในพระราชวัง ส่วนภาวะสงบ (สมะ) ที่เกิดขึ้นร่วมกันในเหตุการณ์เดียวกัน มีวิภาวะมาจากการที่พระปัจเจกโพธิ์เดินทางมาขอบิณฑบาตภัตตาหารจากพระเจ้ากนกวรรณราช พระองค์จึงนำอาหารในส่วนของตนมาบิณฑบาตทาน ภาวะที่พระองค์ประสบจากวิภาวะดังกล่าวนี้คือ ภาวะสงบ (สมะ)

อนุภาวะที่เกิดตามมาก็คือบ้านเมืองพ้นจากภาวะขาดแคลนอาหาร กลับมาสมบูรณ์ดังเดิม จากตัวอย่างนี้ ภาวะทุกข์โศก (โสกะ) ได้เกิดขึ้นก่อนแล้วภาวะสงบ (สมะ) ก็เกิดขึ้นขึ้นมาท่ามกลางความทุกข์โศก และภาวะทั้งสองนั้นมีวิภาวะที่เกี่ยวข้องกัน คือการขาดแคลนอาหาร แต่บิณฑบาตทานด้วยอาหาร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความต้องการอาหารและหาอาหารมาให้แก่ตนเองเป็นเพียงประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น แต่การบิณฑบาตทานด้วยอาหารเป็นประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ต่อประชาชนในเมืองทุกคน อีกทั้งการใช้ถ้อยคำที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครเพื่อแสดงว่าตัวละครกำลังอยู่ในภาวะทุกข์โศกและภาวะสงบนั้นก็ก็เป็นถ้อยคำที่สื่อภาวะทุกข์โศกและภาวะสงบที่ชัดเจน เช่น คำว่า “พระกมลจิตประกอบไปด้วยความทุกข์ โดยทรงพระปริวิตกว่าน่าสังเวชนัก” ถ้อยคำเหล่านี้นำเสนอภาวะทุกข์โศกของพระเจ้ากนกวรรณราชได้ชัดเจนมาก ส่วนคำว่า “พระกมลอันผ่องแผ้วเบิกบาน, ปิติปราโมทย์” ก็เป็นถ้อยคำที่นำเสนอภาวะสงบได้ชัดเจนเช่นกัน ดังนั้นจากการสร้างเหตุการณ์และการใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่สื่อภาวะทุกข์โศกและภาวะสงบอย่างชัดเจนดังกล่าว จึงทำให้ภาวะทั้งสองที่นำเสนออย่างต่อเนื่องกันนั้น ได้ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านจนเกิดอารมณ์รส และสานตรสต่อเนื่องกัน โดยอารมณ์รสที่เกิดขึ้นก่อนได้หนุนเนื่องทำให้สานตรสเด่นชัดมากขึ้น

นอกจากการขายบุตรภรรยา และตนเองเป็นทาน การบริจาคอาหารเป็นทาน ยังพบการบริจาคส่วนต่างๆ ของร่างกายเป็นทาน ซึ่งการกระทำดังกล่าวได้ก่อให้เกิดทั้งภาวะทุกข์โศกและภาวะสงบร่วมกัน ดังตัวอย่าง เรื่อง *สิริจุฑามณีชาดก* พระเจ้าจุฑามณีราชต้องการบริจากร่างกายของตนซีกหนึ่งให้แก่ยักษ์ที่มาขอบริจากร่างกายจากพระองค์ มเหสี บุตร ข้าราชการบริวาร และประชาชนต่างเสร์้าโศกในการตัดสินใจของพระองค์ ส่วนพระเจ้าจุฑามณีราชนั้นในระหว่างการฝ่าเถียงพระองค์มีความเจ็บปวดทุกข์โศกทางกาย แต่ใจของพระองค์กลับสงบนิ่ง จึงเป็นการนำเสนอภาวะทุกข์โศกร่วมกับภาวะสงบ จนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อภาวะทั้งสองที่ปรากฏในเรื่องได้เป็นอย่างดี ดังความว่า

...พระนางปทุมวดีเทวี และพระจันทกุมารราชโอรส ทรงพระกำสรดโศกา
ตรงเข้ากอดพระบาทหาไว้ ทรงกันแสงรำไห้ด้วยประการต่าง ๆ เมื่อคมเถียง
หยั่งถึงพระนลาฏ พระโลหิตก็ไหลสาครออกมาหน้าสะคุ้งหวาดเสียวใจ...ครั้น

เมื่อคมเลื่อย ล่วงเลยพระนลาฏถึงพระโอบอุ้มแล้วพระมหาสัตว์ยังตรัสสอน
มหาชนว่า อย่าได้พากัน โศกเศร้ารำไรเลย เมื่อคมเลื่อยล่วงเลยถึงพระศอก
ทุกขเวทนามีกำลังกล้าเกิดขึ้นมาก แต่พระองค์หากอดคถันไว้ยังตรัส
สรรเสริญคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้...ที่วสัถกเทวราชทราบว่พระ
มหาสัตว์มีพระอชยาศัยอันผ่องแผ้วแล้วจึงสรรเสริญพระมหาสัตว์เจ้าว่า ข้า
แต่มหาราช พระองค์ทรงบำเพ็ญทานครั้งนี้ พร้อมด้วยเจตนาสามคือเมื่อเริ่ม
จะให้ และเมื่อให้อยู่ และให้แล้ว มีน้ำพระหฤทัยผ่องแผ้ว...

(สิริจุทามณิชาคค: ๑๔๗-๑๔๘)

ตัวอย่างเรื่อง *สิริจุทามณิชาคค* วิกาวะคือ ความปรารถนาในการบริจาคทานของ
พระเจ้าจุทามณิราช และการที่มหาชัยมาขอบริจาคร่างกายของพระองค์ วิกาวะดังกล่าวนำไปสู่
การตัดสินใจมอบร่างกายตนเป็นทานแก่มหาชัย ซึ่งทำให้เกิดภาวะทุกข์โศก (โศกะ) ด้านจิตใจแก่
บุคคลที่อยู่รอบข้างพระองค์ ส่วนพระองค์ก็เกิดภาวะทุกข์โศกต่อร่างกาย แต่ภาวะของจิตใจกลับอยู่
ในภาวะสงบ (สมะ) และปลื้มปีติยินดีที่ได้บริจาคร่างกายเป็นทาน อนุภาวะที่ตามมาหลังจากวิกาวะ
และภาวะทั้งสองคือ การที่พระองค์ได้ฟื้นกลับมา และบำเพ็ญทานอย่างต่อเนื่องจนแก่ก็ได้ออกบวช
ประชาชนอยู่อย่างมีความสุข ภาวะทุกข์โศกและภาวะสงบดังกล่าวได้สื่อออกมาด้วยการใช้คำที่ทำให้
ให้ภาวะทั้งสองปรากฏอย่างเด่นชัดในใจผู้อ่านดังนี้ มีการใช้คำเพื่อสื่อภาวะทุกข์โศกของตัวละคร
เช่น “พระกำสรดโศกา, ทรงกันแสงรำไร, โศกเศร้ารำไร, ทุกขเวทนามีกำลังกล้าเกิดขึ้นมาก” ฯลฯ
คำเหล่านี้แสดงให้เห็นภาวะทุกข์โศกของตัวละครที่ต้องสูญเสียพระเจ้าจุทามณิราชไปในการสละ
ร่างกายตนเป็นทานซึ่งแสดงภาวะทุกข์โศกออกมาด้วยอาการร้องไห้

ส่วนคำที่แสดงภาวะสงบซึ่งเกิดขึ้นร่วมกัน แต่เป็นภาวะที่เกิดกับพระเจ้าจุทามณิ
ราชเพียงพระองค์เดียว เช่น “พระอชยาศัยอันผ่องแผ้ว, น้ำพระหฤทัยผ่องแผ้ว” ฯลฯ ซึ่งเป็นถ้อยคำที่
บรรยายความรู้สึกของพระเจ้าจุทามณิราชในขณะและหลังการบริจาคร่างกายเป็นทาน ซึ่งเป็น
ความรู้สึกสงบ อีกทั้งคำว่า “ผ่องแผ้ว” ซึ่งนำมาใช้ขยายความสภาพจิตใจของพระเจ้าจุทามณิราช
เมื่อได้ทำทานนั้น สื่อความหมายถึงจิตใจที่เปล่งปลั่ง บริสุทธิ์ สะอาดหมดจด แจ่มใส การนำเสนอ
ภาวะทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะสงบ (สมะ) เช่นนี้ เป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจเพื่อให้
ผู้อ่านรับรู้และตระหนักในแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่ว่า การทำทานเป็นธรรมะสำคัญอันพึง
ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง แม้หนทางในระหว่างที่กำลังทำทานจะต้องพบกับความทุกข์ยากลำบากเพียงใด
แต่หากอดทนและมุ่งมั่นตั้งใจทำงานสำเร็จ ผลของการทำทานย่อมส่งผลที่ดีมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะ
ผลดีต่อผู้ทำทานเอง ที่จะมึจิตใจอยู่ในภาวะที่ปีติยินดีในสิ่งดี ๆ ที่ตนทำ มีจิตใจที่เปล่งปลั่ง บริสุทธิ์

สะอาดหมดจด และแจ่มใส รสที่ปรากฏในใจผู้อ่านจึงเป็นอารมณ์ที่มีต่อภาวะทุกข์โศกของตัวละครที่แวดล้อมพระโพธิสัตว์ และมีต่อความทุกข์กายที่พระองค์ได้รับ และรสอีกรสหนึ่งที่เกิดจากการรับรู้ภาวะสงบ คือ สानตรส คือความสงบใจ ซึ่งเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่านที่รับรู้ความสงบของตัวละครพระโพธิสัตว์ที่ได้ทำการบริจาคร่างกายเป็นทานจนรู้สึกจิตใจตนเองผ่องแผ้วจากการกระทำดังกล่าว

ดังนั้น การนำเสนอภาวะทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะสงบ (สมะ) ที่ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน จนเกิดรสที่เรียกว่า อารมณ์รส ร่วมกับ สานตรส อารมณ์รสที่เกิดจากภาวะทุกข์โศก จึงเป็นรสสำคัญอันหนุนเนื่องให้ผู้อ่านเข้าใจในสานตรสที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี เพราะอารมณ์รสที่เกิดขึ้นได้ทำให้สานตรสเข้มข้นมากขึ้น และทำให้ผู้อ่านตระหนักและเข้าใจในการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องของการบริจาทาน ซึ่งเป็นการกระทำที่ยิ่งใหญ่และส่งผลต่อผู้บริจาคมากที่สุดคือความสงบสุข ปิติยินดี และตระหนักว่าการให้ด้วยการบริจาทานนั้นไม่ว่าบุคคลนั้นๆ จะอยู่ในภาวะใดก็ย่อมสามารถทำทานได้อย่างเนืองนิตย์ และยังสะท้อนให้เห็นอีกว่าแม้ผู้บริจาทานจะอยู่ในสภาวะใด แม้จะรับทุกข์โศกจากการบริจาทานมากเพียงใด การทำทานยังคงเป็นการกระทำอันสูงสุดและควรกระทำ อีกทั้งผลแห่งการทำทานอาจไม่ได้เห็นผลในขณะที่ทำ แต่ย่อมส่งผลที่ดีตามมาในภายหลัง เช่น ในตอนจบของเรื่อง *อิทธิมาตค* ที่พระเจ้าอิทธิมาตราชกับมเหสี และราชบุตร ได้รับราชสมบัติคืน และต่อจากนั้นพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญกุศลตลอดพระชนมายุ เมื่อสวรรคตก็ได้ไปเกิดในเทวโลก หรือในตอนจบของเรื่อง *กนกวรรณราชชาดก* ที่ผลของการบริจาทานของพระองค์ทำให้บ้านเมืองรอดพ้นจากการขาดแคลนอาหารกลับมาอุดมสมบูรณ์เช่นเดิม เป็นต้น

๒.๒.๑.๒ ความโศกที่เกิดร่วมกับความสงบอันเนื่องมาจากความศรัทธาอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนา

ความศรัทธาอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาในที่นี้หมายถึง การที่บุคคลมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและต้องการปฏิบัติตนให้ได้ตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อีกทั้งประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ผลบุญแห่งการกระทำนำไปสู่หนทางแห่งความสุขสงบในภายภาคหน้า จากการศึกษา *ปัญญาสาชค* พบว่า ตัวละครพระโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้ยึดมั่นในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างยิ่งชัด และพยายามปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสั่งสอนอย่างเนืองนิตย์ ไม่ว่าจะเกิดในสถานภาพใดก็ตาม แต่มีอยู่เรื่องหนึ่งที่นำเสนอการกระทำของตัวละครที่ศรัทธาคือพระพุทธศาสนาได้แปลกกว่าเรื่องอื่น และนำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศกะ)

ร่วมกับภาวะสงบ (สมะ) จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจต่อภาวะทั้งสองที่น่าเสนอ ดังตัวอย่างต่อไปนี่

เรื่อง *วิริยะบัณฑิตชาดก* พระโพธิสัตว์มีนามว่าวิริยะบัณฑิต ปราธมนจะหาทองคำเปลวมาปิดพระพุทธรูปปฏิมากรให้เต็มองค์ แต่ด้วยเป็นคนยากจน จึงคิดขายตนเอง เพื่อนำทรัพย์มาซื้อทองคำเปลว เมื่อนางสุชาดากรรยารู้ความ นางก็โสกเศร้าในเบื้องต้น ดังความว่า

...นางสุชาดาได้ฟังดังนั้น ก็มีหทัยอันหวนไหว้น้ำตาไหลลงอาบหน้า...

(*วิริยะบัณฑิตชาดก: ๒๖๕*)

เมื่อนางคลายความเศร้าโศกแล้ว นางยินดีให้วิริยะบัณฑิตนำนางและบุตรไปขาย ซึ่งเป็นการเสียสละตนเองเพื่อร่วมทำการกุศลร่วมกับพระโพธิสัตว์ เมื่อขายบุตรและภรรยาแล้ว ทองที่ได้นั้นยังไม่พอปิดพระพุทธรูปปฏิมากร วิริยะบัณฑิตเนียนเนื้อตนเองทำเป็นทองคำเปลวปิดองค์พระพุทธรูปปฏิมากร พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำกุศลครั้งนี้อย่างยิ่งยวด แม้จะเป็นการกระทำที่ต้องเจ็บปวดและทุกข์ทรมานเพียงใดก็ตาม ในระหว่างกระทำพระองค์ก็เกิดความทุกข์ทรมานกายคือความเจ็บปวดจากคมมีด แต่เมื่อกระทำเสร็จแล้วพระองค์กลับมีใจที่ปีติ และสงบสุข ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์เห็นเนื้อของตนเป็นแผ่นทองคำเปลวดังนั้น ก็มีจิตประกอบด้วยปีติโสมนัส ด้วยคิดว่าความปราธมนในใจของเรา จักเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดในวันนี้ กิดดังนี้แล้ว ก็รับแผ่นทองคำเปลวมาปิดพระพุทธรูปปฏิมากร ครั้นปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรสำเร็จทั่วแล้ว ก็บังเกิดความโสมนัสยินดีปรีดา จึงหมอบพุ่มลงแทบบาทพระพุทธรูปปฏิมากรแล้ว ก็วิสาขจิตสถลอยู่ ณ ที่นั้น...

(*วิริยะบัณฑิตชาดก: ๒๗๐*)

ในเบื้องต้นเมื่อพระโพธิสัตว์คิดการทำการกุศลครั้งนี้(วิภาวะ) นั้น ภรรยาได้แสดงออกซึ่งความโศกด้วยการร้องไห้ออกมา (ภาวะโศกยะ) แต่ก็เกิดความเข้าใจในศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรูปปฏิมากรของสามีจึงยอมขายตนเองเพื่อร่วมทำการกุศลด้วย (อนุภาวะ) ซึ่งในขณะที่เกิดอนุภาว คือการยอมขายตนนั้น ภาวะโศกได้เปลี่ยนไปเป็นภาวะสงบ (สมะ) อีกทั้งเหตุการณ์ต่อมามีวิภาวะเดียวกันคือ พระโพธิสัตว์คิดการทำการกุศลครั้งยิ่งใหญ่ แต่ด้วยความยากจนจึงยอมเฉือน

เนื้อคนซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์ทางกาย (ภาวะทุกข์โศก) เมื่อเดือนเดือนนำมาปิดองค์พระพุทธรูปปฏิมากรแล้ว ก็เกิดความปีติยินดี (อนุภาวะคือความสงบ) ภาวะความทุกข์โศกที่พระองค์เผชิญก็นำไปสู่ความสงบสุขในที่สุด ภาวะสงบนั้นปรากฏร่วมกับภาวะทุกข์โศกซึ่งมีการใช้คำเพื่อแสดงภาวะทั้งสองให้เด่นชัดขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจสภาพร่างกายและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่มีภาวะทั้งสองเกิดขึ้นร่วมกันอย่างชัดเจนขึ้น มีการใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อถึงภาวะสงบด้วยการใช้คำว่า “ปีติโสมนัส, ความโสมนัสยินดีปรีดา” คำดังกล่าวนี้สื่อถึงจิตของพระโพธิสัตว์ที่สุขสงบ ปีติยินดีต่อการทำทานของพระองค์ ความรู้สึกดังกล่าวปรากฏร่วมกับสภาพร่างกายที่ทุกข์ยากเจ็บปวดของพระองค์ มีการใช้คำว่า “หมอบพับลงแทบบาทพระพุทธรูปปฏิมากรแล้วก็วิสาขณัฐสลบอยู่ ณ ที่นั้น” นั่นคือสภาพความทุกข์ยากที่พระองค์เผชิญต่อความเจ็บปวดทางร่างกาย แต่ไม่ว่าจะเจ็บปวดทุกข์กายเพียงใด พระองค์ก็ยังเลือกทำทานตามที่พระองค์ปรารถนาเช่นเดิม ดังนั้นความโศกที่เกิดร่วมกับความสงบนี้ เป็นการนำเสนอภาวะสองภาวะที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันแต่กลับนำมาเสนออย่างต่อเนื่องกันเพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจในเบื้องต้น คือ กรุณารส ที่นำไปสู่สานตริส ดังนั้นกรุณารสที่เกิดขึ้นจึงช่วยเสริมสานตริสให้เข้มข้นขึ้น และทำให้ผู้อ่านเกิดความตระหนักและเข้าใจในศรัทธาอันยิ่งใหญ่ที่ตัวละครมีต่อพระพุทธศาสนา และกระทำการเสียสละอย่างขยันขันแข็งเพื่อแสดงออกซึ่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๒ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความมุ่งมั่น (อุตสาหะ)

ปัญญาสาชคกนำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับภาวะความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ซึ่งภาวะความมุ่งมั่นที่ปรากฏในคัมภีร์ ทำให้ผู้อ่านเกิดรสขึ้นในใจคือ วีรรส กุสุมา รักษมณี (๒๕๔๕: ๑๒๗) ได้อธิบายคำว่า วีรรส ซึ่งเป็นรสหรือความสะเทือนอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ในความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ที่พบในคัมภีร์วรรณคดี ไว้ว่า

...วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดง ความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี ๓ อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริมคือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจองหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็ง ขะมักเขม้น พุดจาแจ่มจัน เป็นต้น...

ภาวะความ โศกที่เกิดในปัญญาสชาดกมีการเกิดร่วมกับภาวะความมุงมั่นอุตสาหะในปัญญาสชาดกนั้น จะเป็นภาวะความทุกข์โศกที่เกิดร่วมกับความมุงมั่นที่มีต่อการบริจาคตานนั้น มีการนำเสนอตัวละครคือพระโพธิสัตว์ที่มีความปรารถนามุงมั่นตั้งใจและกระทำการบริจาคตานอย่างยิ่งยวด ไม่ว่าจะตนเองจะอยู่ในภาวะใดก็จะมุงมั่นกระทำการดังกล่าวอย่างไม่ย่อท้อ ในขณะที่พระองค์กระทำการบริจาคตานทั้งทรัพย์สินและชีวิตของพระองค์ ก็พบว่าในเบื้องต้นของการกระทำดังกล่าวผู้ที่อยู่แวดล้อมพระองค์จะอยู่ในภาวะเศร้าโศกเสียใจกับการตัดสินใจของพระองค์ แต่ไม่ว่าทุกคนจะเศร้าโศกเพียงใด พระองค์ก็ยังคงมุงมั่นกระทำการดังกล่าวอย่างมั่นคงและแน่วแน่

ตัวอย่างเรื่อง มหาสุรเสนชาดก พระเจ้ามหาสุรเสนให้อำมาตย์ปลุกโรงงานเพื่อบำเพ็ญทานเป็นจำนวนพระราชทรัพย์หลายแสนทุก ๆ วัน วันหนึ่งมานพขอขมาขอบริจาคตีระยะ พระองค์จึงปรารถนาจะบริจาคตให้ เมื่อพระราชเทวีและประชาชนทราบเรื่องก็พากันเศร้าโศกกับการตัดสินใจของพระเจ้ามหาสุรเสน ดังความว่า

...พระราชเทวีทอดพระองค์ลงกันแสงแทบพระบาทขุคลของพระราช
ทรงรำพันแล้วรำพันเล่าว่า ข้าแต่พระองค์ โฉนพระองค์จึงทำเช่นนี้เล่า
หม่อมฉันจำพรากจากพระองค์แล้ว เป็นต้องเสวยโทมนัสแสนทวี...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๘)

ครั้งเมื่อพระองค์เสด็จออกไปนอกพระนคร เหล่าประชาชนก็ตามมา จนพระองค์ต้องห้ามไม่ให้ข้ามเส้นมา ทุกคนโศกเศร้ามากมายอีก ดังความว่า

...ทวยนาครก็ไม่สามารถที่จะข้ามเส้นขีคนั้นได้ ต่างพากันทำความเคารพ
เส้นขีต ร้องไห้สะอึกสะอื้นหวนไปหวนมา...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๘)

ไม่ว่าทุกคนจะเศร้าโศกมากเพียงใดก็ตาม พระองค์ก็ยังคงมุงมั่นและแน่วแน่ในการบริจาคตีระยะตนเองเป็นทานแก่มานพน้อยอยู่เช่นเดิม ในขณะที่กำลังจะตัดเศียรของพระองค์ พระองค์ได้แสดงภาวะความมุงมั่น (อุตสาหะ) ดังความว่า

...ขณะนั้นพระองค์ทรงหีบพระขรรค์มา เริ่มจะปลงพระเศียรของพระองค์
แล้วเบือนพระพักตร์ขึ้นสู่อากาศประกาศว่า ขอหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลายจงเงืง

ดูการบริจาทานของข้าพเจ้า...ข้าพเจ้าไม่ขอปรารถนาด้วยการบริจาทานนี้
ขอแต่จงเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ อันทำประโยชน์ให้แก่สรรพ
โลกได้ฉะนี้...พระมหาสัตว์ตรีสจะนี้แล้วหามีความหวาดเสียวไม่ เริ่มปลง
พระเศียรของพระองค์ ประหนึ่งนักรบผู้ชาญชัยเข้าสงครามฉะนั้น...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๘-๒๑๙)

ท่ามกลางความมุ่งมั่นของพระองค์ มีการนำเสนอความ โสภะเศร้าสลับกับความมุ่งมั่นไป
ตลอดทั้งเรื่อง แม้เมื่อพระองค์ปลงศีรษะของคนมอบแก่มานพน้อยแล้ว ทั้งพระราชเทวีและข้าราชการ
บริพารก็พากัน โสภะเศร้าอย่างมากมาย ดังความว่า

...อำมาตย์ฟูปลงรำให้แทบพระบาทยุคลของพระมหาสัตว์ เอาพระโลหิตมา
เปียกป้ายที่ศีรษะคน...ปวงนาครซึ่งมีอำมาตย์เป็นประมุขและพวกฝ่ายใน
ครั้นทราบเช่นนั้นต่างไม่สามารถที่จะดำรงคนอยู่ได้ พากันร้องไห้สะอึก
สะอื้นออกจากพระนครเข้าไปยังพระราชอุทยาน ต่างเอาศีรษะของคนเข้า
เกล้าพระโลหิตของพระมหาสัตว์ ประคองแขนทั้งสองเข้าคร่ำครวญจน
สลบไปตาม ๆ กัน พระนางวิขุลดาเทวีตรงเข้ากอดพระมหาสัตว์ เอากำผม
เข้าคอกพระโลหิต หวนไปหวนมาคล้ายคนบ้า...เอาพระหัตถ์ทั้งสองเข้า
ค่อนพระอุระ ไม่สามารถจะทรงพระองค์อยู่ได้ ดูพระฉวีหม่นหมองลง
เพราะพระหฤทัยเหี่ยวแห้ง ทรงรำพันต่าง ๆ นานา...ก็จักต้องเสวยทุกข์อย่าง
แสนสาหัส...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๙-๒๒๐)

ความทุกข์โศกดังกล่าวร้อนถึงท้าวสักกเทวราช ซึ่งเล็งเห็นว่าพระเจ้ามหาสุรเสนทรง
บำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ จึงชุบชีวิตพระเจ้ามหาสุรเสนคืนให้ และเมื่อมีชีวิตกลับคืนมาพระองค์ก็
ยังคงบริจาทานอยู่เช่นเดิม ทุกฝ่ายจึงเกิดความสงบ ปิติและอิมเอมใจในการบำเพ็ญทานของ
พระองค์เป็นอย่างมาก

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ภาวะของเหตุการณ์คือความปรารถนาในการบริจาทาน
อย่างยิ่งยวดของพระเจ้ามหาสุรเสน จนกระทั่งมีมานพน้อยศีรษะขาดมาขอบริจาคศีรษะ พระองค์ก็
บริจาคให้ ขณะบริจาคพระองค์เกิดภาวะมุ่งมั่น (อุตสาหะ) แต่บุคคลรอบข้างพระองค์อยู่ในภาวะ
ทุกข์โศก (โสภะ) ผลของภาวะดังกล่าวได้ทำให้เกิดอนุภาวะคือ การสิ้นชีพของพระเจ้ามหาสุรเสน
ในเบื้องต้น และด้วยภาวะมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ในการบริจาทานของพระองค์จึงทำให้เกิด

อนุภาวะการฟื้นคืนชีพในภายหลังอีกครั้งหนึ่ง ภาวะที่ปรากฏคือภาวะความทุกข์โศกของบุคคลรอบข้างพระองค์ ทั้งมหี ข้าราชการบริวาร และประชาชนทุกคน ซึ่งเสวราโศกต่อการตัดสินใจสละสิริยศเป็นทานของพระองค์ ในขณะที่ภาวะความทุกข์โศกของบุคคลรอบข้างพระองค์กำลังเกิดขึ้นนั้น ตัวพระโพธิสัตว์เองกลับมิใช่ผู้ที่อยู่ในภาวะทุกข์โศกพระองค์กลับเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจในการบริจาทานให้สำเร็จตามความมุ่งมั่นและตั้งใจของพระองค์ อีกทั้งภาวะทั้งสองได้นำเสนอด้วยการใช้ถ้อยคำที่สื่ออารมณ์ความรู้สึกโศกเสวราและความมุ่งมั่นตั้งใจออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด การใช้คำเพื่อนำเสนอภาวะทุกข์โศก เช่น คำว่า “เสวยโทมนัสแสนทวี, ร้องไห้สะอึกสะอื้นหวานไปหวานมา, พากันร้องไห้สะอึกสะอื้น” ฯลฯ ถ้อยคำดังกล่าวเหล่านี้แสดงให้เห็นอาการเสวราโศกเสียใจของคนจำนวนมาก และเป็นอาการร้องไห้ที่มีลักษณะมากและรุนแรง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าความทุกข์โศกภายในจิตใจก็มากเช่นกัน ส่วนตัวพระโพธิสัตว์นั้นมีการใช้คำที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการบริจาทานของพระองค์อย่างเด่นชัด คือ ข้อความว่า “หามีความหวาดเสียวไม่ เริ่มปลงพระเศียรของพระองค์ ประหนึ่งนักรบผู้ชาญชัยเข้าสงครามฉะนั้น” ข้อความนี้แสดงให้เห็นความรู้สึกภายในจิตใจของพระองค์ว่ามีได้ทุกข์โศกกับสิ่งที่ตนกำลังกระทำ แต่กลับเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นอุตสาหะในการทำทานอันเป็นการกระทำที่ดีที่ตนตั้งใจทำ และได้เปรียบเทียบความมุ่งมั่นในการบริจาศิริยศเป็นทานครั้งนี้ของพระองค์ว่าเหมือนกับนักรบที่มีความกล้าหาญในการออกรบ ยิ่งทำให้ความมุ่งมั่นของพระองค์เด่นชัดมากขึ้น ดังนั้นการใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงภาวะทุกข์โศกและภาวะมุ่งมั่น ทั้งสองภาวะดังกล่าวได้ทำให้เกิดรสหรืออารมณ์สะเทือนใจ ๒ รสพร้อมกัน คือ กรูณารส ซึ่งเป็นความสงสารที่มีต่อการสละชีวิตของพระองค์ และสงสารตัวละครรอบข้างพระองค์ที่ไม่สามารถทำใจต่อการจากไปของพระเจ้ามหาสุรเสน แต่ในท่ามกลางความสงสารดังกล่าว กลับมีรสอีก ๑ รส ที่เกิดขึ้นคือ วีรรส ที่มีต่อความกล้าหาญ และความมุ่งมั่นของตัวละครที่มีต่อการบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ ที่สละได้แม้ชีวิตร่างกายของตน กรูณารสที่เกิดขึ้นจึงเป็นรสที่หนุนให้วีรรสเข้มข้นขึ้น ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้น และทำให้เกิดการตระหนักรู้ในแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาในเรื่องการบริจาทานมากขึ้นด้วย

๒.๒.๓ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความรัก (รติ)

ปัญญาสชาดกได้นำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับภาวะรัก (รติ) ซึ่งภาวะรักในตัวบทนั้นทำให้ผู้อ่านเกิดรสขึ้นในใจคือ ศฤงคารรส กุสุมา รักขมณี (๒๕๔๕: ๑๒๔) อธิบายคำว่า ศฤงคารรส ซึ่งเป็นรสหรือความสะเทือนอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ในความรัก (รติ) ไว้ว่า

...ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก ๒ ประเภท คือ
 ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัม โภคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน
 (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัม โภคะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่
 กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือน หรือสถานที่ที่สวงาม การอยู่ใน
 ฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก เช่น ฤดูใบไม้ผลิ การแต่งตัวงดงาม การ
 ถูปล้ำด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่น
 สนุกสนาน การดูหรือการฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของ
 ภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกริยา แซ่มซ้อย ชม้ายซาตา
 ข้มแยมแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้น มีเหตุของภาวะ
 คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ท่าทางหมอล้าย
 คายอยาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น...

จากการศึกษาปัญญาสาชคคพบว่ามี การนำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศคะ) ร่วมกับ
 ความรัก (รติ) อยู่ทุกเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องที่น่าเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันจะนำเสนอ
 ความโศกร่วมกับความรักไว้อย่างโดดเด่น ความรักในที่นี้หมายรวมถึงความรักระหว่างคู่รัก
 ความรักระหว่างพ่อมารดากับบุตร ความรักระหว่างพี่น้อง ซึ่งเป็นภาวะรักแบบวิประลัมภะ ที่มีเหตุ
 แห่งภาวะมาจากการพลัดพราก โดยเฉพาะเรื่องที่น่าเสนอเหตุการณ์การพลัดพรากจากกัน ตัวละคร
 จะพร่ำพรรณนาถึงความรักและความผูกพันที่ทั้งสองมีต่อกันอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งได้กล่าวไว้ใน
 หัวข้อการพลัดพรากจากกันไปแล้วนั้น นอกจากความรักที่น่าเสนอคู่กับความโศกเมื่อตัวละครต้อง
 พลัดพรากจากคนรักแล้ว ยังพบการนำเสนอความรักที่ร่วมกับความทุกข์โศกในเรื่องของความ
 ลำบากทางกายที่ตัวละครต้องมีอันพลัดพรากจากบ้านเมืองไปอยู่ในป่า ตัวละครฝ่ายชายมักเริ่มต้น
 ด้วยการจะไปอยู่ป่าคนเดียว เพราะไม่ต้องการให้คนที่ตนรักลำบาก แต่ตัวละครฝ่ายหญิงยืนยันที่จะ
 ตามไปด้วย เพราะความมั่นคงในความรักที่มีต่อกัน ภาวะความทุกข์โศกทางกายจึงนำเสนอร่วมกับ
 ภาวะรักอยู่ตลอดแทบทุกเรื่อง

ตัวอย่างเรื่อง *สิริวิบุลยคติชาดก* ในคราวที่มีข้าศึกมาประชิดเมือง พระยศกิตติทรงตั้งมั่นอยู่
 ในธรรมไม่ว่างที่จะรีบออกจากเมืองไปบรรพชาเป็นฤๅษีอยู่ในป่า ในครั้งแรกจะไม่พาพระนางสิริ
 มณีไปด้วย แต่ด้วยความรักที่มีต่อสามีนางจึงขอตามไปด้วย แม้จะมีความทุกข์กายเพียงใด นางก็ขอ
 ตามไปด้วยเพราะรักมั่นในพระองค์ ดังความว่า

...เมื่อพระองค์เสด็จไปป่าแล้ว หม่อมฉันจะดำรงชีพอยู่ผู้เดียวอย่างไรได้
 นับวันแต่จะซุบผอมทรอมใจตาย อุปมัยคังนางนงจากพราหมณ์พลัดผิว...
 เมื่อพระองค์จะเสด็จจรลีไปสู่ป่า หม่อมฉันผู้บาทบริจาริกาจะไปตามเสด็จ
 กับพระองค์ด้วยเหมือนฉันทันั้น พระองค์จะเสด็จโดยทางใด หม่อมฉันก็จะ
 ตามเสด็จไปในทางนั้น เมื่อพระองค์ตกไร่ได้ทุกข์อยู่กลางไพร หม่อมฉันจะ
 มาอยู่แต่ในเมืองให้มีความสุขอย่างไรเล่า เมื่อพระองค์เจ้าเสด็จไปตำบลใด
 หม่อมฉันจักขอติดตามพระองค์ไป ณ เบื้องหลัง...

(สิริวิบูลกิตติชาดก: ๑๒๒)

เหตุหรือวิภาวะที่ทำให้ทั้งสองต้องประสบทุกข์อยู่ในป่าคือมีข้าศึกมาประชิดเมือง และด้วย
 ความตั้งมั่นในธรรมของพระองค์จึงไม่ต้องการรบทำให้ต้องไปอยู่ในป่า ภาวะที่ประสบเมื่ออยู่ป่า
 คือความทุกข์โศก (โศกะ) ทางกายอย่างหนักหนาสาหัส ในขณะที่ต้องประสบความทุกข์โศกอยู่นั้น
 เรื่องก็ได้นำเสนอภาวะรัก (รติ) ที่พระยศกิตติและพระนางสิริมคิมิต้องกันอย่างแนบแน่น แม้ลำบาก
 เพียงใดก็ไม่หวั่นขอเพียงได้อยู่ครองคู่กันเท่านั้น อนุภาวะของเหตุการณ์นี้คือทั้งสองได้ไปอยู่ดูแล
 กันในป่า อีกทั้งการนำเสนอภาวะทุกข์โศกและภาวะรักนั้นมีการใช้คำที่สื่ออารมณ์ความรู้สึกของตัว
 ละครที่ตกอยู่ในภาวะดังกล่าวได้อย่างชัดเจนทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในภาวะทุกข์โศกและภาวะ
 รักได้ดีขึ้น การใช้คำในการนำเสนอภาวะทุกข์โศกจากเหตุการณ์ที่ยกตัวอย่าง คือ คำว่า “ซุบผอม
 ทรอมใจตาย” ซึ่งเป็นการใช้คำบรรยายสภาพความทุกข์โศกของนางหากต้องพลัดพรากจากสามี
 สภาพร่างกายอันผ่ายผอมย่อมสะท้อนภาวะทุกข์โศกที่มีในจิตใจให้ชัดเจนขึ้น การใช้คำในการ
 นำเสนอภาวะรักนั้น เช่น คำว่า “ตามเสด็จกับพระองค์ด้วย, ตามเสด็จไปในทางนั้น, จักติดตาม
 พระองค์ไป” จากตัวอย่างแม้จะมีได้ใช้คำว่ารักโดยตรง แต่จากคำว่า “ตาม” ที่สื่อความหมายถึงการ
 อยู่ซิดติดกับคนรักในทุกหนแห่ง แม้ลำบากเพียงใดก็จะตามไปอยู่คอยดูแลกัน การใช้คำเหล่านี้ก็
 สามารถสื่อความรักได้ชัดเจน ดังนั้นการสร้างเหตุการณ์ที่ทั้งสองจะต้องไปลำบากอยู่ในป่าด้วยกัน
 จนประสบภาวะทุกข์โศกด้านความเป็นอยู่ แต่ก็ทำให้ทั้งสองรู้ว่าความรักที่ทั้งสองมีต่อกันนั้นช่าง
 แน่นแฟ้นแม้จะเป็นอยู่อย่างลำบากก็ยังดีกว่าต้องแยกจากกัน อีกทั้งการใช้คำแสดงภาวะทั้งสองได้
 อย่างเด่นชัด และภาวะทุกข์โศกในเหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ภาวะรักเด่นชัดขึ้นมา จนผู้อ่านเกิด
 อารมณ์สะเทือนใจในภาวะโศกและรักที่ตัวละครสื่ออารมณ์ความรู้สึกออกมา ผู้อ่านจึงเกิดรสขึ้น ๒
 รส คือ กรูณารส และศฤงคารรส ซึ่งกรูณารส เป็นรสหนุ่นให้ศฤงคารรสเด่นชัดมากขึ้น

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* พระเจ้าสุกมิตรมีอุปราชพระนามว่าสุกมิตร ต่อมาอุปราชคิดคบถูดต่อพระเจ้าสุกมิตร พระเจ้าสุกมิตรจึงหนีออกจากเมือง โดยในครั้งแรกจะไปเพียงลำพัง แต่นางเกลินีพระมเหสีไม่ยอม ขอตามไปด้วย ดังความว่า

...เกลินีจะขอตามเสด็จ ถึงเกลินีตามเสด็จไป แม้ว่าจะบรรลัยในกลางป่าตายเสียเช่นนั้น เกลินีเห็นว่าประเสริฐกว่ามีชีวิตอยู่...พระน้องจะไปอยู่สู่ทนกระไรได้ ในราวป่านั้นไซ้ร่มากรไปด้วยเหลือบยุ้งรินร้านมักจะราวี ภายน้องจะชুবชืดผิดสีผอมพิกล ความทุกข์เช่นนี้เกลินีจะทนได้ฤา...แต่หม่อมฉันไม่กลัวต่อความยาก...กระหม่อมฉันจะสู่ทนทุกข์ภัยในหิมพานต์นั้นดีกว่าทุกข์ที่พลัดพรากจากพระภัสศดาอยู่เป็นหม้ายนั้นทุกข์จริง...ส่วนพระนางเกลินีจอมนารี ได้ฟังพระราชสามียกเหตุมาตรัสห้ามจะมีให้ตามเสด็จไป จึงกราบทูลว่า พระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนี้ เกลินีไม่ชอบเลย พระคุณเจ้าเอ๋ย หัวใจข้าเกลินีนี้จะหม่นไหม้ จะขอตามเสด็จไป แม้ถึงจะบรรลัยในกลางป่า เห็นว่าดีกว่ามีชีวิตอยู่ พระองค์ได้ทรงเสวยทุกข์อย่างไร กระหม่อมฉันจะสู่ตามไปทนทุกข์ยากอย่างนั้นบ้าง...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๓, ๑๖๕-๑๖๖)

วิภาวะอันเป็นเหตุคือ การที่อุปราชคิดทรยศจะชิงบ้านเมือง พระเจ้าสุกมิตรจึงจะหนีไปอยู่ในป่า นางเกลินีจะตามไปอยู่ด้วย ภาวะที่เกิดขึ้นคือภาวะทุกข์ โศกที่พระเจ้าสุกมิตรกลัวว่า จะต้องพานางเกลินีไปอยู่อย่างยากลำบากในป่า ในขณะที่เดียวกันภาวะอีกภาวะหนึ่งก็ปรากฏขึ้นด้วยคือภาวะรักที่นางเกลินีมีต่อพระองค์จนยอมไปลำบากอยู่ด้วยกันซึ่งดีกว่าต้องพลัดพรากจากกัน อนุภาวะที่ตามมาคือ ทั้งสองเดินทางไปอยู่ด้วยกันในป่า การใช้คำในการนำเสนอภาวะทุกข์ โศกนั้นมีการใช้คำบรรยายสภาพความลำบากกายเมื่อต้องอยู่ในป่าไว้อย่างเด่นชัด เช่น คำว่า “เหลือบยุ้งรินร้านมักจะราวี, ภายน้องจะชুবชืดผิดสีผอมพิกล, เสวยทุกข์” คำเหล่านี้ได้นำเสนอสภาพความทุกข์ โศกทางกายที่จะได้รับเมื่อไปอยู่ในป่า ซึ่งเป็นคำที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความลำบากที่นางเกลินีจะต้องพบ แต่แม้จะลำบากอย่างไรนางก็ยืนยันในความรักที่นางมีต่อพระสุกมิตรและยินยอมไปยากลำบากอยู่ด้วยกันดีกว่าพลัดพรากจากกัน การใช้คำที่แสดงภาวะรักที่นางเกลินีมี เช่น คำว่า “ขอตามเสด็จ” ซึ่งใช้อยู่หลายครั้งเพื่อยืนยันความตั้งใจของนาง และคำว่า “พระองค์ได้ทรงเสวยทุกข์อย่างไร กระหม่อมฉันจะสู่ตามไปทนทุกข์ยากอย่างนั้นบ้าง” เป็นการยืนยันภาวะรักที่นางมีต่อสามี และเน้นย้ำว่าความรักของนางที่มีต่อสามีมีค่ามากกว่าความทุกข์ทรมานที่นางจะต้องไปพบ ภาวะความ

ทุกข์โศก (โศกะ) ที่ปรากฏร่วมกับภาวะรัก (รติ) นี้ได้สร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านให้เกิดรส ๒ รส ขึ้นพร้อมกัน คือ กรูณารส ซึ่งได้แก่ความสงสารในการที่ตัวละครทั้งสองต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองไปตกระกำลำบากอยู่ในป่า และเกิดศฤงคารรส ซึ่งได้แก่ความซาบซึ้งในความรักที่ตัวละครมีต่อกันอย่างลึกซึ้งและแนบแน่น เป็นรักที่พร้อมจะดูแลกันและกัน ให้อภัยกัน กระทบดีต่อกัน รักนั้นเป็นรักที่คงมั่นต่อกันตราบนานเท่านาน ความรักในทัศนะนี้จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งและเข้าใจในอารมณ์รักที่มนุษย์พึงแสดงออกต่อกันในด้านที่ดี การมีความรักเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชีวิต กรูณารสจึงเป็นรสเด่นที่หนุนให้ผู้อ่านเกิดศฤงคารรสได้ง่ายขึ้น และเข้าใจแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาได้ลึกซึ้งขึ้น

๒.๒.๔ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ)

ในปัญญาสาครได้นำเสนอภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) ซึ่งภาวะความกลัวในดวบนี้ทำให้เกิดภยานกรสขึ้นในใจผู้อ่าน กุสุมา รักษมณี (๒๕๔๕ : ๑๒๗) ได้อธิบายคำว่า ภยานกรส ซึ่งเป็นรสหรือความสะท้อนอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ในความกลัว (ภยะ) ที่พบในดวบทวรรณคดี ไว้ว่า

...ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉซา ความพรั่นพรั้ง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจ หรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยนเสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม...

การนำเสนอความทุกข์โศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๔.๑ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) ในความผิดบาป
ที่ตนได้ทำไว้

๒.๒.๔.๒ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) ในหายนะภัยที่ยังไม่เกิดขึ้น

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๔.๑ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) ในความคิดบป ที่ตนได้ทำไว้

จากการศึกษาปัญหาสาขาค พบว่า ภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ที่เกิดร่วมกับภาวะ
ความกลัว (ภยะ) ในความคิดบปที่ตนได้ทำไว้ นั้น มักเกิดกับตัวละครฝ่ายร้ายที่ทำผิดต่อ
ตัวละครเอกตอนต้นเรื่อง พอตอนท้ายเรื่อง เริ่มมีคนจับได้ว่าทำผิดไว้จึงเกิดความทุกข์โศกร่วมๆ
กับความกลัวถูกลงโทษจากการที่ตนเคยทำผิดมาก่อน

ตัวอย่าง เรื่อง *วนาวนชาดก* ในครั้งก่อนนางกัณ्हลิมาทวี เคยนำพระโพธิสัตว์ไป
ฝังดินตั้งแต่แรกเกิด แต่พระโพธิสัตว์รอดตาย ต่อมานางรู้ว่าพระโพธิสัตว์ยังมีชีวิตและกำลังกลับมา
ยังบ้านเมืองเดิม นางทั้งทุกข์โศกและทั้งหวาดกลัว ดังความว่า

...ในกาลนั้น นางกัณ्हลิมาทวี ได้ทราบข่าวครนางวลิกาเข้ามาในเมืองกับ
พระราชบิดา นางจึงปรึกษาพวกทาสีของตนว่าเราสำคัญว่าบุตรนางวลิกา
เทวีที่เราให้ไปฝังเสียในป่านั้นตายแล้ว บัดนี้กลับรอดชีวิตมาได้ เราจะ
กระทำอย่างไรดี ปรึกษากันดังนี้แล้วก็ให้เกิดความสะอึกกลัวความผิด
หวาดเสียวต่อความตายเป็นกำลังจะนอนนิ่งก็มิได้มีความสุข มีแต่ทุกข์
โทมนัสเป็นเบื้องหน้า จนพักตร์เผือกเลือดวิปริต มีรู้ที่จะคิดประการใด มี
กายอันหวั่นไหวสะทกสะท้านเปรียบปานคูดสัตว์ที่ถูกกรรมกรรมบีบคั้น...

(วนาวนชาดก: ๕๘)

วิภาวะที่ทำให้นางกัณ्हลิมาทวีอยู่ภาวะทุกข์โศกและหวาดกลัว คือ การทำผิดบป
ของนางที่คิดฆ่าวนาวนกุมารตั้งแต่แรกคลอด นางจึงอยู่ในภาวะทุกข์โศก (โศกะ) และความ
หวาดกลัว (ภยะ) ว่าความจริงที่นางทำผิดจะเปิดเผย อนุภาวะที่เกิดตามมาคือนางยอมรับความจริงว่า
ทำผิด และถูกสำเร็จโทษด้วยการประหารชีวิต สิ่งหนึ่งที่ทำให้ภาวะทุกข์โศกซึ่งปรากฏร่วมกับภาวะ
ความกลัวโดดเด่นขึ้นมาจนผู้อ่านรับรู้อารมณ์ความทุกข์โศกและหวาดกลัวได้ชัดเจนขึ้นคือ การใช้
คำที่แสดงภาวะทั้งสอง การใช้คำแสดงภาวะทุกข์โศก เช่น คำว่า “มีแต่ทุกข์โทมนัสเป็นเบื้องหน้า
จะนอนนิ่งก็มิได้มีความสุข” ซึ่งใช้คำสื่อความหมายโดยตรงว่านางกำลังทุกข์อย่างหนักและไม่
สามารถดำเนินชีวิตประจำวันคือการนอนและนั่งอย่างมีความสุขได้อีก ส่วนคำที่แสดงภาวะความ
กลัวนั้น นำเสนอร่วมกับภาวะทุกข์โศกโดยใช้คำร่วมกัน คือคำดังกล่าวแสดงทั้งภาวะทุกข์โศก และ

ภาวะหวาดกลัวไปพร้อม ๆ กัน เช่น คำว่า “สะอึกกลัวความผิด, หวาดเสียวต่อความตาย, มีกายอันหวั่นไหวสะทกสะท้าน” ถ้อยคำเหล่านี้นำเสนอภาวะความหวาดกลัวของตัวละครที่ทั้งกายและใจมีความผิดปกติไปจากธรรมดา คำว่า “สะอึกกลัว หวาดเสียว หวั่นไหว” สื่อความหมายถึงภาวะของจิตที่ไม่มั่นคง วิดกกังวลต่อสิ่งที่จะเกิดขึ้นจากความผิดที่ตนเคยทำไว้ คำดังกล่าวจึงทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความรู้สึกของตัวละครได้ชัดเจนมากขึ้น

ความโศกที่นำเสนอร่วมกับความหวาดกลัวนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดรส ๒ รส ขึ้นพร้อมกัน คือ กรุณารส และ ฌยานกรส แต่ในที่นี้เนื่องจากความทุกข์โศกเกิดกับตัวละครฝ่ายร้าย ความสงสารในการประสบทุกข์ของตัวละครจึงไม่เด่นชัดมากนัก แต่เกิดขึ้นเพื่อหนุน ฌยานกรส ให้เด่นชัดมากขึ้น คือเกิดอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่านรู้สึกเกรงกลัวต่อการทำผิดบาป ซึ่งหากทำแล้วบาปนั้นย่อมตามมาลงโทษตนได้ในที่สุด ความทุกข์ในที่นี้เกิดจากความหวาดกลัวในบาปที่ตนทำเกิดได้แม้แต่ตอนที่ยังไม่มีใครรู้ความจริง เพราะมีคนหนึ่งที่อยู่ว่ามีการทำผิดบาปเกิดขึ้นคือตัวของผู้ทำเอง

๒.๒.๔.๒ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความกลัว (ภยะ) ในหายนะภยที่ยังไม่เกิดขึ้น

จากการศึกษา *ปัญญาสาตก* พบว่า ภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) ที่เกิดร่วมกับภาวะความกลัว (ภยะ) ในหายนะภยที่ยังไม่เกิดขึ้นนั้น มักเกิดกับตัวละครที่เป็นกษัตริย์โคณผู้อื่น หลอลงจันต้องลงโทษบุตรหรือภรรยาของตน ทำให้ตนเองทั้งหวาดกลัวและโศกเศร้าไปด้วยพร้อม ๆ กัน

ตัวอย่าง เรื่อง *สิริสาตก* กษัตริย์วัสสวดี เชื่อคำทำนายของโหรว่าสิริสากุมารเป็นกาลกณี โทม่าจะฆ่าบิดามารดาตนเอง ด้วยความกลัวในหายนะภยที่จะมาถึงในกาลข้างหน้า จึงให้นำสิริสากุมารไปลอยน้ำกลางมหาสมุทรเพราะกลัวว่าต่อไปภายหน้าจะเจ็บ โทม่าฆ่าบิดามารดาและคนอื่น ๆ ทั้งที่พระองค์ก็โศกเศร้าในการตัดสินใจของตนเช่นกัน ดังความว่า

...สิริสากุมารพระโอรสของพระองค์เป็นคนกาลกณีที่เดียว ความวิบัติจักเกิดมีแต่พระองค์แน่...พระราชาทรงสดับแล้วมีพระหฤทัยพริ่นพริ้ง...พระราชาทรงสดับคำรำพันของพระกุมารเช่นนั้น เล่ห์ประหนึ่งว่าพระหฤทัยจะทำลาย มีพระเนตรทั้งสองพุ่มพองด้วยพระอัศสุชล ทรงสวมกอดพระเจ้าลูกแล้วปลอบประโลมว่า พ่อผู้เป็นบุตรสุดที่รัก ขอเจ้าจงอย่าทุกข์โศกไปเลย นื่องของเจ้าเป็นคนกาลกณี เมื่อเขาเจ็บโตขึ้น เขาจักฆ่า

พ่อและมารดาของเจ้าทั้งตัวเจ้าด้วย โดยเหตุนี้บิดาจึงให้กำจัดเสียจาก
พระนคร...

(สิริสาชาดก: ๕๔๑, ๕๔๒)

ภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) และความหวาดกลัว (ภยะ) ของกษัตริย์วัสสวดี
เกิดจากวิภาวะคือการหลงเชื่อในคำทำนายของโหร ทำให้เกิดภาวะความหวาดกลัวในภัยที่ยังมาไม่
ถึงตน และไม่รู้ด้วยว่าภัยนั้นจะมีขึ้นจริงหรือไม่ เมื่อเกิดภาวะหวาดกลัวแล้วจึงตัดสินใจแก้ปัญหา
ด้วยการนำบุตรของตนไปลอยแพ ตนเองก็เกิดความทุกข์โศกจากการที่ต้องทำร้ายบุตร ภาวะโศกะ
จึงเกิดร่วมกับภาวะภยะ แล้วผลที่ตามมาเป็นอนุภาวะ คือ สิริสากุมารถูกนำไปลอยแพ ทำให้สิริสา
กุมารต้องพลัดพรากจากบิดามารดา พี่น้อง และบ้านเมืองไปพร้อม ๆ กัน การใช้คำว่า “พระเหตุทัย
พรั่นพรึง” สื่อให้เห็นภาวะความหวาดหวั่นในจิตใจของกษัตริย์วัสสวดีที่มีต่อคำทำนาย คำดังกล่าว
นำเสนออารมณ์ความรู้สึกหวาดกลัวให้ชัดเจนขึ้น ภาวะความหวาดกลัวนี้นำมาซึ่งภาวะทุกข์โศกต่อ
บุคคลแวดล้อมสิริสากุมารที่รู้ว่าสิริสากุมารจะถูกลอยแพ แม้แต่กษัตริย์วัสสวดีก็ทุกข์โศกและ
แสดงภาวะทุกข์โศกของตนออกมามีคำว่า “พระเนตรทั้งสองพุ่มพองด้วยพระอัสนุชล” นั่นคือ
แสดงอาการร้องไห้และมีน้ำตาไหลมากมาย ซึ่งน้ำตาก็เป็นเครื่องแสดงความทุกข์โศกในจิตใจของ
ตัวละคร ภาวะความทุกข์โศก (โศกะ) และความหวาดกลัว (ภยะ) ที่ปรากฏร่วมกันนี้ได้สร้างอารมณ์
สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้เกิดรสขึ้น ๒ รส คือ กรุณารส และภยานกรส กรุณารสคือสงสารในความ
ขาดสติไม่พิจารณาสิ่งที่ได้ฟังให้รอบคอบก่อนตัดสินใจ จนนำไปสู่หายนะต่อชีวิตของผู้อื่น
ซึ่งกรุณารสที่เกิดขึ้นนี้เกิดร่วมกับภยานกรส ซึ่งเชื่อมโยงและหนุนเนื่องกันทำให้ผู้อ่านเกิดความ
ตระหนักและหวาดกลัวต่อความไม่หนักแน่นมั่นคงและขาดสติของผู้มีอำนาจว่า หากผู้มีอำนาจ
เหนือชีวิตผู้อื่นตัดสินใจกระทำสิ่งใดโดยไม่พิจารณาไตร่ตรองโดยใช้สติแล้วย่อมมีผลกระทบต่อผู้ที่
อยู่แวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๒.๒.๕ การนำเสนอความโศก (โศกะ) ร่วมกับความรัก (รติ) และความมุงมุ่น (อุตสาหะ)

นอกจากการนำเสนอภาวะความทุกข์โศกร่วมกับภาวะอื่นๆ ที่มีลักษณะการเกิดภาวะ ๒
ภาวะร่วมกันแล้ว ยังพบว่าใน *ปัญญาสชาดก* บางเรื่องก็นำเสนอภาวะความทุกข์โศกควบคู่กับภาวะ
อื่นๆ อีก ๒ ภาวะ ร่วมกันเป็น ๓ ภาวะ ซึ่งพบเป็นบางเรื่อง คือปรากฏภาวะความโศก (โศกะ)
ร่วมกับภาวะรัก (รติ) และ ภาวะมุงมุ่น (อุตสาหะ) ซึ่งส่วนใหญ่จะพบในเหตุการณ์การพลัดพราก
จากกันของคนรัก แล้วฝ่ายพระโพธิสัตว์เกิดความทุกข์โศกที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก จึงคิดออก

ติดตามหานาง ซึ่งการติดตามนางนั้นต้องประสพภาวะทุกข์โศกทั้งกายและใจ แต่พระองค์ก็ยังมีมุง
มาคปรารถนาและใช้ความมานะพยายามของตนตามหาจนพบนางได้ในที่สุด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุทธนชาดก* เมื่อพระสุทธนกลับจากการรบและรู้ว่านางมโนห์ราหายไปแล้ว พระองค์
เศร้าโศกเสียใจมาก เมื่อคลายความ โศกลง ได้บ้างก็มุงมันออกติดตามนาง แม้หนทางจะยาวไกลและ
ยากลำบากเป็นอย่างมากพระองค์ก็ติดตามจนได้พบนาง ดังความว่า

...ทรงพระกำสรดอาดูรวีลาปโดยประการต่าง ๆ ...หัวใจของเราจะแตก
ทำลายไปอุปมัยดุจถูกยิงด้วยลูกศรอันชาบด้วยยาพิษ แม่มโนห์ราหายไป
ไหน ไม่เห็นหน้าแม่มโนห์รา ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันจะขอทูลลาไป
เที่ยวตามหานางมโนห์รา ถ้าไม่ได้ก็จักไม่กลับมาจักขอตายอยู่ในป่าใหญ่
ถ้าหม่อมฉันได้ภรรยาแล้วจักกลับมาขังสำนักพระมารดา ถ้าตามไปไม่ได้
นางมโนห์รา หม่อมฉันจักตายอยู่ในป่านั้นเที่ยงแท้...พระบรมโพธิสัตว์เจ้า
ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปครั้งนั้น ได้ยินว่านับเวลาที่ล่วงไปได้เจ็ดปีเจ็ด
เดือนกับเจ็ดวัน พระองค์ทรงฝ่าอันตรายพันไปเป็นตอน ๆ จนลุล่วงเลยป่า
คงทึบไป...ในขณะนั้นเป็นเวลาอาทิตย์อัสดงค์ พระองค์ก็ได้ทราบ เพื่อจะ
เสด็จต่อไปเบื้องหน้าทรงพระโศการ่ำไห้...ได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างใหญ่
คราวนี้เราจะไปทางไหนได้แล้ว พระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็เกิดความสังเวชสลด
ใจอยู่ดังนี้...

(สุทธนชาดก: ๓๘-๓๙, ๔๒-๔๓)

วิภาวะคือเหตุที่เกิดขึ้นคือ นางมโนห์ราหายตัวไป จึงเกิดภาวะทุกข์โศกขึ้นแก่พระสุทธน
และในที่สุดพระองค์ออกติดตามหานางมโนห์รา ในระหว่างการติดตามนั้นภาวะที่เกิดขึ้นมีอีก ๒
ภาวะคือ ภาวะรัก ที่พระสุทธนมีต่อมโนห์รา และภาวะมุงมันที่จะออกตามหานาง เพราะการออกตาม
หานั้นมีความยากลำบาก ในระหว่างการตามหาภาวะทุกข์โศกก็ยังคงปรากฏอยู่ทั้งทุกข์โศกทางกาย
ที่ต้องเดินทางอย่างยากลำบาก และทุกข์โศกทางใจที่คิดถึงนางมโนห์ราและคิดถึงบิดามารดาที่
พระสุทธนจากมา ภาวะทั้ง ๓ นี้ ก่อให้เกิดอนุภาวะในตอนจบของเรื่อง คือพระสุทธนตามหานางมโนห์
ราจนเจอและได้พานางกลับมาหาบิดามารดาของตน ภาวะทั้ง ๓ นำเสนอร่วมกันด้วยการใช้คำที่ทำให้
ให้ภาวะแต่ละภาวะเด่นชัดมากขึ้นดังนี้ ภาวะทุกข์โศก มีการใช้คำ เช่น “ทรงพระกำสรดอาดูร, ทรง
พระโศการ่ำไห้, เกิดความสังเวชสลดใจ” ถ้อยคำดังกล่าวสื่อถึงสภาพจิตใจที่หดหู่ ไม่เบิกบานของ
พระสุทธนที่ต้องจากนางมโนห์รา และแสดงสภาพของจิตใจออกมาให้ผู้อ่านรู้ด้วยการแสดงอาการ

ร้องไห้ ซึ่งเป็นอาการแทนความรู้สึกทุกข์โศกที่อยู่ในจิตใจของตัวละคร ภาวะรักนั้น มิได้มีการใช้ว่ารักเพื่อสื่อความหมายโดยตรงของความรักที่พระสุธนมีต่อนางมโนห์รา แต่ใช้คำที่แสดงความมุ่งมั่นในการออกติดตามหานางให้พบ โดยใช้คำว่า “ตามหา” หลายครั้ง และใช้คำที่กล่าวถึง “ความตาย” หากไม่ได้พบนาง จึงเป็นการนำเสนอภาวะรักไว้อย่างเด่นชัด เพราะหากไม่รักคงไม่ออกติดตาม และหากไม่รักคงไม่ยอมตายเพราะหานางไม่พบ ส่วนภาวะมุ่งมั่นนั้น เห็น ได้จากการที่พระสุธนมุ่งมั่นจะออกตามหานางทั้งที่หนทางในการตามหานั้นยากลำบากและกินเวลานานมาก มีการใช้คำแสดงเวลาในการตามหาว่า “เจ็ดปีเจ็ดเดือนกับเจ็ดวัน” ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานในการออกตามหาคนรัก และเป็นเวลาที่ต้องอาศัยภาวะความมุ่งมั่นเป็นอย่างมาก อีกทั้งมีการใช้คำสื่อถึงความมุ่งมั่น โดยตรงว่า “พระอุตสาหะ” ซึ่งทำให้ผู้อ่านรับรู้ความมุ่งมั่นของพระองค์ทันที และยังมีคำว่า “ทรงฝ่าอันตราย” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความมุ่งมั่นที่พระองค์ทำนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้โดยง่าย และต้องใช้ความกล้าหาญในการกระทำตามความมุ่งมั่นด้วย ภาวะทั้ง ๓ ที่ได้รับการนำเสนอผ่านถ้อยคำที่แสดงภาวะต่างๆ อย่างชัดเจน และการนำเสนอเหตุการณ์การออกติดตามหาคนรักนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจเกิดรสขึ้นในใจร่วมกัน ๓ รส คือ รสที่ ๑ กรูณารส ซึ่งคือความสงสารที่มีต่อความทุกข์โศกและความทุกข์ยากในการเดินทางออกตามหาคนรัก รสที่ ๒ คือ สดุงการรส คือ ความซาบซึ้งและประทับใจในความรักที่พระสุธนมีต่อนางมโนห์ราอย่างหนักแน่นและลึกซึ้ง รสที่ ๓ คือ วีรรส คือ การชื่นชมในความมุ่งมั่นอุตสาหะของพระสุธนที่แม้หนทางจะยากลำบากเพียงใดก็มี ความมุ่งมั่น มานะพยายาม ออกตามหาคนรักจนพบกันได้ในที่สุด จากตัวอย่างนี้ กรูณารส และวีรรสจึงเป็นรสที่หนุนเนื่องให้สดุงการรสเด่นชัดมากขึ้น

เรื่อง *พากลชาดก* พากลกุมารถูกพระเจ้าพาราณสีหลอกให้กินไข่ ซึ่งเป็นสาเหตุให้พากลกุมารพลัดพรากจากนางสุขุมอัมณา นางสุขุมอัมณาให้แหวน ๓ วงแก่สุนัข พากลกุมารออกตามหานางสุขุมอัมณาด้วยความยากลำบาก ใช้เวลาข้ามแม่น้ำสามวันสามคืน ญาติของพากลกุมารแปลงกายเป็นแร้ง กา และแมลงวัน แล้วพาพากลกุมารเดินทางไป ๗ โยชน์ ในที่สุดพากลกุมารก็ผ่านพ้นความยากลำบากมาด้วยความมานะพยายามของพระองค์และด้วยความรักที่พระองค์มีต่อนางสุขุมอัมณา ทำให้พระองค์เดินทางมาถึงเมืองและได้พบนางสุขุมอัมณา

เรื่อง *พากลชาดก* วิภาวะคือเหตุที่เกิดขึ้นคือ พระเจ้าพาราณสีหลอกให้พากลกุมารกินไข่ จึงทำให้ต้องพลัดพรากจากนางสุขุมอัมณา ภาวะที่เกิดขึ้นกับพากลกุมารคือภาวะความทุกข์โศกที่พระองค์มีต่อนางสุขุมอัมณา หลังจากเศร้าโศกไปได้ระยะหนึ่ง จนเกิดภาวะความมุ่งมั่นที่จะออกติดตามหาคนรัก แม้ทางที่ต้องไปจะลำบากเพียงใดก็จะใช้ความมานะพยายามฝ่าไปให้ได้ ในขณะที่ออกเดินทางจึงนำเสนอภาวะความมุ่งมั่นร่วมกับความรักและความทุกข์โศกทางกายที่ได้รับจากการเดินทาง อีกทั้งพระองค์ยังสูญเสียสัตว์เลี้ยงในระหว่างเดินทางด้วยความยากลำบากนี้ ภาวะทั้ง ๓

ที่ได้รับการนำเสนอผ่านเหตุการณ์การออกติดตามหาคนรักของพากุลกุมารนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจเกิดขึ้นในใจร่วมกัน ๓ รส คือ รสที่ ๑ กรณารส คือความสงสารที่มีต่อความทุกข์โศกและความทุกข์ยากในการเดินทางออกตามหาคนรัก รสที่ ๒ คือ ศฤงคารรส คือความซาบซึ้งและประทับใจในความรักที่พากุลกุมารมีต่อนางสุขุมมาอัฒหาอย่างหนักแน่นและลึกซึ้ง รสที่ ๓ คือ วิรสรส คือ การชื่นชมในความมุ่งมั่นอุทิศสหายของพากุลกุมารที่แม้หนทางจะยากลำบากเพียงใดก็มีความมุ่งมั่น มานะพยายาม ออกตามหาคนรักจนพบกันได้ในที่สุด จากตัวอย่างนี้ กรณารส และวิรสรสจึงเป็นรสที่หนุนเนื่องให้ศฤงคารรสเด่นชัดมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป การนำเสนอภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับภาวะอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะสงบ (สมะ), ภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะมุ่งมั่น (อุตสาหะ), ภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะรัก (รติ), ภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะความกลัว (ภยะ), ภาวะ โศก (โศกะ) ร่วมกับ ภาวะรัก (รติ) และ ภาวะมุ่งมั่น (อุตสาหะ) การนำเสนอภาวะต่างๆ นั้นจะมีภาวะ โศกปรากฏร่วมด้วยเสมอ ภาวะ โศกเป็นภาวะสำคัญที่ทำให้ภาวะอื่นๆ เค้นชัดขึ้น ประกอบกับการใช้คำแสดงภาวะต่างๆ ได้อย่างชัดเจนทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน ผู้อ่านได้อ่านตัวบทแล้วสามารถรับรู้ภาวะและเหตุแห่งภาวะ (วิภาวะ) นั้น ทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองขึ้นในใจผู้อ่าน เรียกว่า รส ดังนั้นอารมณ์สะเทือนใจใน *ปัญญาสาตก* นี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านตระหนักรู้ในแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่อง

การปรากฏร่วมกันของความ โศกกับความรู้สึกลึกล้ำอื่นนั้นส่งผลให้ความ โศก โดดเด่นมากขึ้น และความโดดเด่นของความ โศกนี้เองได้ทำให้ความรู้สึกลึกล้ำอื่น ๆ ที่ปรากฏร่วมชัดเจนมากขึ้นด้วย หรือในทางกลับกันคืออารมณ์หรือความรู้สึกลึกล้ำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องการนำเสนอใน *ปัญญาสาตก* จำเป็นต้องมีความ โศกมาเป็นอารมณ์สำคัญในการหนุนเนื่องให้อารมณ์อื่นสื่อสารคติธรรมได้ชัดเจนมากขึ้น เช่น เรื่อง *มหาสุรเสนชาตก* ต้องการสื่อคติธรรมเรื่องการบำเพ็ญทาน และชี้ให้เห็นความสำคัญของการให้ทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น จึงนำเสนอให้พระเจ้ามหาสุรเสนบริจาตศีรยะของตนเป็นทานแก่มานพหวัชชา และนำเสนอความ โศกเศร้าของบุคคลแวดล้อมพระองค์ให้ โศกเศร้าต่อการตัดสินใจของพระองค์เป็นอย่างมาก ท่ามกลางความ โศกเศร้าที่โดดเด่นมากดังกล่าว ก็ปรากฏความรู้สึกลึกล้ำอื่นขึ้นมาคือความรู้สึกลึกล้ำมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานและความสงบนิ่งปีติอัมเมมใจที่ได้มาจากการบำเพ็ญทานตามความมุ่งมาดปรารถนาของพระองค์ หากไม่มีการนำเสนอความ โศกเศร้าอย่างหนักหนาสาหัสของบรรดาแม่สีและเหล่าข้าราชการ ก็จะไม่เห็นความมุ่งมั่นอันแรงกล้า และความสงบนิ่งปีติที่เกิดขึ้นกับพระ โพธิสัตว์ และความ โศกดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนเกิดการตระหนักรู้ในความสำคัญของการบำเพ็ญทาน และมองเห็นประโยชน์ของการ

ให้ทานที่นำมาทั้งประโยชน์ต่อผู้อื่นที่นำสิ่งที่ได้รับจากการบริจาคทานไปใช้ประโยชน์ส่วนผู้บริจาคทานก็ได้รับความปีติอิ่มเอมใจจากการให้ หรือ เรื่อง *รัตนปโชตชาดก* ที่ความโศกปรากฏร่วมกับความรักที่มีต่อมารดา รัตนปโชตยอมสละชีวิตเพื่อตายแทนมารดา ในท่ามกลางการคัดสินใจและยอมแลกชีวิตนั้น ทั้งมารดาและรัตนปโชตต่างเศร้าโศกมากมาย ที่เศร้าโศกมากที่สุดก็เนื่องจากความรักที่มารดากับมีต่อบุตรนั้นมีมาก ความโศกที่มากมายมหาศาลของสองแม่กับบุตรจึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและเข้าใจในความรักที่มารดาและบุตรมีต่อกัน อีกทั้งตระหนักรู้ในความสำคัญของคตินิยม เรื่อง ความกตัญญู ว่าเป็นคุณธรรมสำคัญที่บุตรพึงกระทำเพื่อตอบแทนบุญคุณของผู้ให้กำเนิด แม้จะเกิดความทุกข์โศกกับชีวิตมากเพียงใดก็ตาม คุณธรรมความกตัญญูก็เป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง หากไม่มีความโศกอันเข้มข้นที่สองแม่ลูกมีต่อกันก็ไม่สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนเกิดความซาบซึ้งและเข้าใจในความรักที่แม่ลูกมีต่อกันอย่างลึกซึ้งได้ อีกทั้งตระหนักในคตินิยมทางพุทธศาสนาเรื่องความกตัญญู อย่างลึกซึ้งมากขึ้นด้วย ดังนั้นการปรากฏร่วมกันของความโศกกับความรู้สึกลึกซึ้งนี้ นอกจากทำให้ความโศกได้รับการนำเสนออย่างโดดเด่นแล้ว ความโศกดังกล่าวยังหนุนเนื่องความรู้สึกลึกซึ้งให้เด่นชัดขึ้นในใจผู้อ่าน และร่วมกันนำพาผู้อ่านไปสู่ความเข้าใจในคตินิยมใน *ปัญญาสาชดก* ดังนั้นหาก *ปัญญาสาชดก* นำเสนอความรู้สึกลึกซึ้ง ๆ ตามลำพังโดยไม่มีความโศกปรากฏร่วมด้วย ความรู้สึกลึกซึ้งหรืออารมณ์อื่น ๆ นั้นก็จะไม่ได้รับการนำเสนอให้เด่นชัดจนเกิดความเข้าใจในคตินิยมทางพุทธศาสนา ความโศกที่ปรากฏร่วมกับความรู้สึกลึกซึ้งจึงเป็นอารมณ์สำคัญที่ทำให้การสื่อสารคตินิยมทางพุทธศาสนาประสบความสำเร็จมากขึ้น

อีกทั้งการปรากฏร่วมกันของภาวะหรืออารมณ์ต่างๆ ร่วมกันนี้นับเป็นศิลปะของการนำเสนออารมณ์ที่ปรากฏในเรื่อง ทำให้รสที่ผู้อ่านได้รับนั้นเป็นการปรุงรสใหม่ที่สร้างรสชาติใหม่ในทางอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านได้ประทับใจในอารมณ์ต่างๆ ในเรื่องได้เป็นอย่างดี ดังที่ V.K. Chari (๑๕๕๓ : ๖๘) ได้อธิบายการหลอมรวมอารมณ์ที่ปรากฏร่วมกันไว้ว่า

The mixture of diverse emotional tones does not produce a new compound, in which the ingredients preserve their distinctive flavor, or an altogether new synthesis different from its ingredients. It is always the stronger element that assert itself. Therefore, the concept of *rasa* requires that there be a single dominant emotion. It rules out the possibility of a “cocktail” of emotions in which the mixture produces a new compound relish.

กล่าวคือ การนำเสนอการผสมอารมณ์ที่หลากหลายนั้น ไม่ใช่การผลิตส่วนประกอบใหม่ ของอารมณ์ แต่เป็นการผสมผสานที่ทำให้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง โดดเด่นขึ้นมาท่ามกลางการ ผสมผสานอารมณ์ต่าง ๆ ดังนั้นการผสมผสานของอารมณ์ที่หลากหลายนั้นจะไม่ใช่การสร้าง อารมณ์ใหม่ที่เกิดจากการรวมกันของอารมณ์ที่ปรากฏร่วมกัน แต่จะมีผลต่ออารมณ์สะเทือนใจหนึ่ง เดียวที่โดดเด่นอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นความโศกใน *ปัญญาสชาดก* ที่ปรากฏร่วมกับอารมณ์หรือ ความรู้สึกอื่นจึงไม่ใช่การผสมผสานอารมณ์โศกเข้ากับอารมณ์อื่น ๆ จนกลายเป็นอารมณ์ใหม่ แต่เป็นการผสมผสานกันเพื่อให้ความ โศก โดดเด่นขึ้นและหนุนให้เกิดความเข้าใจในอารมณ์หรือ ความรู้สึกอื่นไปด้วย การปรากฏความโศกร่วมกับความรู้สึกอื่นนี้ได้ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจที่ โดดเด่นและสมบูรณ์จนผู้อ่านเกิดการตระหนักรู้และเข้าใจในคติธรรมต่างๆ ใน *ปัญญาสชาดก* อย่าง ลึกซึ้งมากขึ้น

๒.๓ กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอความโศก

การปรากฏอารมณ์สะเทือนใจในวรรณคดีเป็นประสบการณ์ทางสุนทรียะที่ไม่ว่าจะเป็น วรรณคดีประเภทใดก็สร้างอารมณ์สะเทือนใจด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์อันงดงามเช่นเดียวกัน กลวิธี ทางวรรณศิลป์ในที่นี้หมายถึง กลวิธีการใช้ภาษาที่ได้รับการแต่งขึ้นอย่างสละสลวยงดงาม สามารถ สร้างภาพ สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การใช้คำ การใช้ความ เปรียบ การบรรยายและพรรณนาความ การใช้สัญลักษณ์ เป็นต้น ดังที่ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๘: ๑-๒) กล่าวว่า

...วรรณคดีจะต้องมีความงดงามทางภาษาเป็นข้อสำคัญยิ่ง นั่นคือ ภาษาที่ใช้ ในวรรณคดีนั้นต้องเป็นภาษาที่สละสลวยงดงาม สามารถสร้างภาพ สร้าง อารมณ์สะเทือนใจก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้อ่านงานนั้น ๆ ซึ่ง หมายความว่า ผู้เขียนจะต้องมีศิลปะในการใช้ภาษาสามารถใช้ภาษาสร้าง ให้เกิดวรรณศิลป์ หรือความงามของภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้ วรรณศิลป์นี้เป็นเครื่องมือสื่อ 'สาร' อันเป็นหัวใจสำคัญของงานได้อย่าง ครบถ้วนสมบูรณ์...

ในวรรณคดีไทยทุกประเภทจึงมีกลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญร่วมกันในการ สร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่าน

จากการศึกษา*ปัญญาสาตก*ในด้านกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่นำเสนอความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน พบว่ามีการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่นอยู่ ๓ กลวิธี คือ การใช้คำแสดงความโศก การใช้ความเปรียบแสดงความโศก และการบรรยายและพรรณนาถึงความโศก ดังหัวข้อต่อไปนี้

๒.๓.๑ การใช้คำแสดงความโศก

๒.๓.๒ การใช้ความเปรียบแสดงความโศก

๒.๓.๓ การบรรยายและพรรณนาถึงความโศก

หัวข้อดังกล่าวมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ การใช้คำแสดงความโศก

องค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับวรรณคดีคือ การใช้ภาษาในการถ่ายทอดเรื่องราวออกมาให้เป็นที่ประทับใจแก่ผู้อ่าน วรรณคดีจึงประกอบสร้างขึ้นจากการใช้ภาษาที่ดี การคัดสรรคำที่ดีมาใช้ในการสื่อความหมายที่สอดคล้องกับแนวคิดสำคัญของเรื่อง การสรรคำและการเลือกใช้คำในการสื่อสารความคิดในวรรณคดีจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะผู้อ่านจะรับรู้ความหมายและแนวคิดสำคัญของเรื่องได้ก็ด้วยถ้อยคำที่ปรากฏในวรรณคดีนั้นๆ นั่นเอง ดังที่ สุจิตรา จงสถิตยพัฒนา (๒๕๔๘: ๑๔) กล่าวว่า

...ตามขนบวรรณศิลป์ไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาติและสันสกฤต การเลือกสรรคำของกวีมาใช้ในบทประพันธ์ นับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะรูปและเสียงของคำที่นำมาใช้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างความงามและอารมณ์สะเทือนใจแก่บทประพันธ์...

การศึกษา*ปัญญาสาตก*พบว่าการสรรคำและเลือกใช้คำเพื่อสื่อความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน ได้อย่างงดงาม ถ้อยคำที่ใช้สื่อความหมายถึงความรู้สึก โศกเศร้ามีทั้งการใช้คำเพื่อสื่อกิริยาอาการ โศกเศร้า การใช้คำแสดงอาการร้องไห้คร่ำครวญ การใช้คำที่เกี่ยวข้องกับน้ำตา ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงอาการ โศกเศร้า การใช้ถ้อยคำรำพันถึงความทุกข์โศกที่ประสบ การใช้คำดังกล่าวเหล่านี้ได้ประกอบสร้างร่วมกับกลวิธีอื่นๆ ที่ทำให้อ่านรับรู้และเข้าใจความ โศกเศร้าอันหนักหนาสาหัสที่ตัวละครประสบได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้เป็นอย่างดี การใช้ถ้อยคำแสดงความโศกเพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจใน*ปัญญาสาตก* มีหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑ การใช้คำแสดงอาการร้องไห้

๒.๓.๑.๒ การใช้คำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการต่างๆ ที่พบกับความ โศก

๒.๓.๑.๓ การใช้คำที่เกี่ยวข้องกับใจที่กำลัง โศกเศร้า

๒.๓.๑.๔ การใช้คำกล่าวถึงความโศกหรือความทุกข์โดยตรง
หัวข้อดังกล่าวมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑ การใช้คำแสดงอาการร้องไห้

การใช้คำเพื่อแสดงความ โศกเศร้าที่ปรากฏใน *ปัญญาสาตก* ที่พบมากที่สุดคือ
การใช้คำแสดงอาการร้องไห้ ซึ่งแบ่งได้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑.๑) อาการร้องไห้ที่มีน้ำตาไหลออกมาโดยตรง

๒.๓.๑.๑.๒) อาการร้องไห้ร่วมกับการแสดงอาการคร่ำครวญ

๒.๓.๑.๑.๓) อาการร้องไห้ที่ต้องกลืนน้ำตาไว้

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑.๑) อาการร้องไห้ที่มีน้ำตาไหลออกมาโดยตรง

คำว่า “น้ำตา” เป็นคำที่ใช้สื่อความหมายแทนความ โศก ตัวละครที่กำลัง
อยู่ในภาวะ โศกเศร้า หรือกำลังตระกะกำลังลำบาก ประสบภาวะทุกข์ยากไม่ว่าจะเป็นทางร่างกายหรือ
จิตใจ มักแสดงออกซึ่งความ โศกเศร้าด้วยการร้องไห้และมีน้ำตาไหลออกมา การใช้คำแทน
ความหมายว่า “น้ำตา” ใน *ปัญญาสาตก* มีการใช้อย่างหลากหลายถ้อยคำ แต่สื่อความหมายเดียวกัน
คือ “น้ำตา” เช่น น้ำพระอัสสุชลธารา น้ำพระเนตร อัสสุชลเนตร พระอัสสุชลนัยน์ น้ำตา ฯลฯ
ถ้อยคำเหล่านี้ล้วนหมายถึง “น้ำตา” ทั้งสิ้น เมื่อตัวละครประสบความทุกข์โศกก็มักมีอาการน้ำตา
ไหลออกมา เพื่อแสดงให้รู้ว่ากำลังทุกข์โศกอย่างหนักกับการพลัดพรากที่กำลังเกิดขึ้น การใช้คำ
แสดงอาการร้องไห้ที่มีน้ำตาไหลออกมาโดยตรงมีการใช้คำดังตัวอย่างต่อไปนี้ “มีเนตรทั้งสองอัน
นองไปด้วยน้ำตา, ต่างคนก็ร้องไห้มีอภัยน้ำตา, มีน้ำตาลั่งไหลลงอาบหน้า, มีน้ำพระเนตรนอง
นัยนา, น้ำพระเนตรไหลโทรมพระพักตรา, พระเนตรนองไปด้วยอัสสุชล, มีน้ำพระอัสสุชลธารา
เต็มคอกพระเนตร, มีพระอัสสุชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์, มีพระอัสสุชลเนตรอันไหลอาบพระพักตร์,
มีพระอัสสุชลนองคอกพระเนตร, น้ำพระอัสสุชลก็หั่งไหลคอกคอกพระเนตร, มีพระอัสสุชล
นัยน์ไหลโทรมพระพักตรา, นัยน์ตาพุ่มไปด้วยอัสสุชาร, มีพระอัสสุชลอันไหลอาบพระพักตร์,
เดินเช็ดพระอัสสุชลเนตร, มีพระอัสสุชลเนตรไหลอาบพระพักตรา, มีพระเนตรทั้งสองอันเต็มไป
ด้วยอัสสุชลธารา, มีอัสสุชลนัยน์ไหลลงพราก ๆ มิได้ขาดสาย, พระเนตรทั้งสองเต็มไปด้วยอัสสุชล,

ร้องไห้มิได้วายอัสสุชลธารา, มีพระนัยน์เนตรทั้ง ๒ นองไปด้วยพระอัสสุชลธารา, มีพระเนตรทั้งสองพุ่มพองด้วยพระอัสสุชล”

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการใช้ถ้อยคำที่สื่อความหมายถึง “น้ำตา” ที่เป็นสื่อแสดงความรู้สึกของตัวละคร น้ำตาเป็นสื่อแสดงอารมณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีสิ่งที่มีผลกระทบต่อใจมากไม่ว่าจะเป็นความปลื้มปีติโสมนัส หรือความทุกข์เศร้าโศก หากเกิดความรู้สึกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งดังกล่าวที่มากพอข่มทำให้เกิดน้ำตา มีน้ำตาไหล อย่างไรก็ตามแม้ว่าน้ำตาจะสามารถแสดงอารมณ์ได้ทั้งสุขและโศก แต่เมื่อก้าวถึงน้ำตา เรามักนึกถึงความเศร้าโศกเสียใจขึ้นก่อน และยกให้น้ำตาเป็นสัญลักษณ์ของความเศร้าโศก ความทุกข์ระทม ใน *ปัญญาสาคร* ก็ใช้คำที่มีความหมายถึงน้ำตาเป็นสัญลักษณ์ของความโศกเช่นเดียวกัน

ใน *ปัญญาสาคร* มีการกล่าวถึงน้ำตาเมื่อตัวละครเกิดความทุกข์เศร้าใจเพื่อแสดงความรู้สึกของตัวละครให้ผู้อ่านทราบ โดยความเศร้าโศกนั้นจะเกิดจากการพลัดพรากบุคคลอันเป็นที่รัก อาจเป็นบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้อง หรือการพลัดพรากจากเมืองถิ่นที่อยู่อาศัย หรือการสูญเสียของอันเป็นที่รัก ทั้งอาวุธประจำกายและสัตว์พาหนะ เป็นต้น เมื่อผู้อ่านอ่านก็จะเกิดอารมณ์คล้ายคลึงตามและมีอารมณ์ร่วมกับตัวละครได้ไม่ยากเพราะถ้อยคำที่กวีใช้เป็นถ้อยคำที่ง่ายและมีความหมายชัดเจน เช่น น้ำตา อัสสุชล อัสสุชลเนตร อัสสุชลธารา นอกจากนี้เมื่อก้าวถึงน้ำตาก็มีการบรรยายหรือขยายความการไหลของน้ำตาให้เห็นชัดเจนเพิ่มขึ้นด้วยการขยายความว่ามีน้ำตามากเพียงใด เช่น มีน้ำตาไหลลงพรากๆ มีพระเนตรทั้งสองเต็มไปด้วยอัสสุชลธารา น้ำพระเนตรไหลโถมพัดตรา เป็นต้น การขยายความให้เห็นว่ามีน้ำตาไหลออกมามากมายนั้นเพื่อสื่อให้เห็นว่าความรู้สึกที่ตัวละครกำลังรู้สึกนั้นมีมากมายเช่นกัน เมื่อผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกโศกเศร้าอันมากมายได้อย่างชัดเจนซึ่งเกิดจากการเลือกใช้คำที่มีความหมายง่ายและมีการเพิ่มน้ำหนักให้น้ำตาด้วยการขยายให้เห็นลักษณะของน้ำตาที่มีอยู่มากมายแล้ว อารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านจึงเกิดขึ้นได้โดยง่าย

๒.๓.๑.๑.๒) อาการร้องไห้ร่วมกับการแสดงอาการคร่ำครวญ

นอกเหนือจากการใช้คำที่แสดงอาการร้องไห้ทั้งมีน้ำตาและไม่มีน้ำตาแล้ว ใน *ปัญญาสาคร* ยังพบการใช้คำเพื่อนำเสนอความโศกด้วยการใช้คำแสดงอาการร้องไห้ร่วมกับการแสดงอาการคร่ำครวญ ซึ่งเป็นการอธิบายความโศกให้ชัดเจนขึ้น คือ มีทั้งอาการร้องไห้และมีการคร่ำครวญด้วย ซึ่งเป็นกิริยาที่แสดงออกถึงความทุกข์เศร้าใจของตัวละคร แสดงถึงความทุกข์ที่มีมากขึ้นเพราะมีท่าทางที่เกิดจากความทุกข์ถึง ๒ ลักษณะ อีกทั้งการใช้คำเพื่อแสดงอาการร้องไห้และการคร่ำครวญนี้เป็นคำเชื่อมนำไปสู่การบรรยายบทคร่ำครวญที่กล่าวถึงเหตุแห่งการ

พลัดพราก การกล่าวถึงความรักและความผูกพันที่ตัวละครมีต่อกัน การกล่าวเปรียบเทียบความโศกกับสิ่งต่างๆ ซึ่งบทคร่ำครวญต่างๆ นั้นได้ทำให้ความโศกในเรื่องนั้นๆ เค้นชัดมากขึ้นจนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ การใช้คำแสดงอาการร้องไห้ร่วมกับการแสดงอาการคร่ำครวญมีการใช้คำดังตัวอย่างต่อไปนี้ “ร้องไห้พิไรรำพันว่า ทรงพระโศการำพัน ทรงพระกรรแสง โศกีรำพันพิลาป ทรงพระกรรแสงให้รำพิไร รำร้องไห้บ่นเพื่อรำพัน ร้องไห้พิไรรำพันร้องไห้ ร้องไห้คร่ำครวญ ทรงพระกรรแสงครวญคร่ำ พระทรงกำสรดครวญคร่ำ ร้องไห้ปริเทวนาการรำไร ร้องไห้ฟายน้ำตา ปริเทวนาการรำพันว่า ทรงพระกรรแสงปริเทวนาการด้วยถ้อยคำมีประการต่างๆ ร้องไห้ปริเทวนาการ รำไร ปริเทวนาการรำไร ปริเทวนาการรำพัน ร้องไห้ปริเทวนาการรำไร ทรงโศกาพิลาปรำพัน ทรงกรรแสงรำให้รำพัน ทรงพระโศการำพันพิลาป ทรงพระกรรแสงโศกาคร่ำรำพันพิลาป ทรงปริเทวนาพิลาปยกใหญ่”

“คร่ำครวญ” เป็นกิริยาอาการหนึ่งที่จะเกิดขึ้นเมื่อมีความรู้สึกโศกเศร้าเป็นทุกข์ การคร่ำครวญจึงเป็นการบรรยายผลของความทุกข์ใจ ความอัดอั้นต่างๆ จากตัวอย่างข้างต้นจะพบว่ามีการใช้คำที่สื่อความหมายถึงการร้องไห้ เช่น กรรแสง รำให้ ร้องไห้ ฯลฯ มีคำที่แสดงอาการคร่ำครวญ เช่น คร่ำครวญ พิลาป รำไร รำพัน ฯลฯ คำเหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกันทำให้ผู้อ่านเห็นภาพทั้งอาการร้องไห้ และกล่าวคร่ำครวญถึงความทุกข์โศกที่ตนกำลังประสบอยู่นอกจากการใช้คำที่สื่อความหมายถึงอาการร้องไห้ และการคร่ำครวญมาประกอบกันแล้ว ยังพบการใช้คำคำหนึ่งสื่อความหมายถึงอาการร้องไห้และการคร่ำครวญได้อย่างชัดเจนคือคำว่า “ปริเทวนาการ” ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๖: ๑๒๖) กล่าวถึงความหมายของคำว่า “ปริเทวนาการ” ไว้ว่า “หมายถึง ความรำไรรำพัน ความคร่ำครวญ ความรำพันด้วยความเสียใจ” คำว่า “ปริเทวนาการ” นี้ สื่อความหมายทั้งอาการร้องไห้ และอาการคร่ำครวญกล่าวถึงความเศร้าโศกเสียใจของคน คำดังกล่าวปรากฏใน *ปัญญาสาตก* แทบทุกเรื่อง และปรากฏในแต่ละเรื่องหลายครั้ง ซึ่งเป็นการเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าของตัวละครว่า โศกเศร้ามากจนยากจนต้องบ่นเพื่อรำพันถึงความทุกข์โศกของตนออกมา

นอกจากนี้การคร่ำครวญใน *ปัญญาสาตก* มีการใช้เมื่อมีการกล่าวถึงบทคร่ำครวญที่แสดงความรู้สึกของตัวละครที่เกี่ยวข้องกับเหตุแห่งการ โศกเศร้า ผลของความ โศกเศร้า ซึ่งเป็นบทคร่ำครวญที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความ โศกเศร้าที่เกิดขึ้นของตัวละครได้อย่างชัดเจนและเกิดอารมณ์คล้อยตามได้โดยง่าย เช่น “ก็ทรงปริเทวนาการด้วยกำลังความรักว่า โอ้พระมารดาของเราไม่มีที่พึ่งหนอ อยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว ถ้าหากว่าพระมารดาของเราจะบังเกิดความลำบากยากเข็ญขึ้นในป่า เราจะกระทำไฉนจะได้ชีวิตอยู่ต่อไป” (มหาปทุมชาดก: ๕๒๕) “พระทรงกำสรดครวญคร่ำในพระทัยว่า โอ้ตัวเรามาเกิดความวิบัติ ต้องรับทุกข์เวทนาอันสาหัสเพียงชีพดักขัย

เพราะเรามีมานะอหังการ มิได้เชื่อถือคำปุโรหิตตาจารย์เขาทำนายไว้ จึงต้องมารับโทษภัยถึงเพียงนี้” (ลีโสรชาคก: ๘๒๖) บทบรรยายขยายความอาการคร่ำครวญจึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจการคร่ำครวญได้ชัดเจนขึ้น การใช้คำแสดงอาการร้องไห้และแสดงการคร่ำครวญของตัวละครจึงเป็นกลวิธีหนึ่งที่น่าเสนอความ โศกได้เข้มข้นขึ้นและทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความ โศกที่เกิดขึ้น

๒.๓.๑.๑.๓) อาการร้องไห้ที่ต้องกลั้นน้ำตาไว้

ในปัญญาสาขานั้น นอกจากมีการใช้คำเพื่อแสดงการร้องไห้โดยมีน้ำตาไหลออกมาเป็นเครื่องแสดงความ โศกแล้ว ยังพบคำที่แสดงให้เห็นอาการกลั้นน้ำตา คำว่า “กลั้นน้ำตา” ที่เลือกใช้ใช้นั้น แม้น้ำตาที่เป็นเครื่องแสดงความ โศกจะถูกกลั้นไว้ แต่ไม่สามารถกลั้นความ โศกของตัวละครมิให้ผู้อ่านเห็นได้ ยิ่งใช้คำว่า “กลั้น” มากเท่าใด กลับยิ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้นเท่านั้น เพราะตัวละครนั้นกำลังอยู่ในภาวะทุกข์โศกแต่ต้องอาศัยความอดทนอดกลั้นของตนเพื่อมิให้แสดงความ โศกด้วยการที่ปล่อยให้ น้ำตาไหลออกมา การกลั้นความ โศกไว้ด้วยการกลั้นน้ำตาจึงเป็นการใช้ถ้อยคำแสดงความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจได้มากยิ่งขึ้น การใช้คำแสดงอาการร้องไห้ที่ต้องกลั้นน้ำตาดังตัวอย่างต่อไปนี้ “กลั้นน้ำตาไว้มิได้ร้องไห้ปริเทวนาการ, ไม่อาจจะกลั้นน้ำตาได้, กลั้นน้ำพระเนตรไว้มิได้ทรงกรรแสงให้, กลั้นน้ำพระเนตรไว้มิได้, ไม่อาจทรงกลั้นน้ำพระเนตรได้, ไม่อาจกลั้นพระอัสสุชลได้, ไม่สามารถจะกลั้นอัสสุชลไว้ได้”

ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น มีการใช้คำแสดงอาการกลั้นน้ำตาไว้ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความทุกข์ที่ตัวละครได้รับหรือกำลังประสบอยู่นั้นมีมากมายแม้พยายามและต้องการจะกลั้นน้ำตาไว้แต่ก็ไม่สามารถทำได้ ในที่สุดก็ร้องไห้และมีน้ำตาออกมา

การใช้คำในลักษณะนี้ผู้อ่านสามารถเกิดอารมณ์ โศกร่วมกับตัวละครได้ เพราะส่วนหนึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกในใจผู้อ่านได้ว่าตัวละครพยายามที่จะระงับความเศร้าโศกเสียใจที่เกิดขึ้นนั้นแล้ว แต่ก็ไม่สามารถทำได้เพราะความ โศกที่เกิดขึ้นนั้นมีมากมายเหลือเกินจนไม่อาจระงับและสกัดกั้นความ โศกได้อีกต่อไป เช่น “กลั้นน้ำตาไว้มิได้ก็ร้องไห้ปริเทวนาการ มีอาจเพื่อจะกลั้นความ โศกศัลย์ไว้ได้ทรงกรรแสง ไม่อาจกลั้นพระอัสสุชลได้ก็ทรงพระกรรแสง” เป็นต้น แม้ตัวละครจะพยายามกลั้นความ โศกเพียงใด น้ำตาซึ่งเป็นเครื่องแสดงความ โศกก็ยังคงไหลลอคออกมาให้ปรากฏอยู่เสมอ การใช้คำที่แสดงให้เห็นอาการกลั้นน้ำตาจึงทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารและเห็นใจในความอดทนอดกลั้นยอมรับทุกข์โศกของตัวละคร จนทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความ โศกที่ตัวละครพยายามกลั้นไว้แต่ก็กลั้นไว้มิได้

๒.๓.๑.๒ การใช้คำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการต่างๆ เมื่อพบกับความโศก

ผลของความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นกับตัวละคร ไม่เพียงแต่ทำให้ตัวละครมีการแสดง ความโศกเศร้าออกมาด้วยการร้องไห้และการกล่าวคร่ำครวญเท่านั้น แต่ยังพบการนำเสนอความโศกด้วยการใช้คำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการที่ผิดไปจากปกติธรรมดา ซึ่งอาการเหล่านั้นเป็นอาการที่สะท้อนให้เห็นความโศกเศร้าที่อยู่ในจิตใจของสภาพร่างกายดังกล่าว กิริยาอาการที่ไม่ปกติ เช่น หน้าหมองคล้ำ หน้าตาซูบซีด ผอม นอนไม่หลับ ไม่กินอาหาร สลบ ป่วย ฯลฯ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตาราง ๓ แสดงคำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการต่าง ๆ ที่พบกับความโศก

ชื่อเรื่อง	คำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการต่าง ๆ ที่พบกับความโศก				
	หน้าหมอง	ร่างกาย ซูบผอม	ไม่กินอาหาร	ป่วย	สลบ
สมุททโฆส ชาดก			ไม่เป็นอันเสวย พระกระยาหาร		สิ้นสติสมปฤติ ล้มลงเหนื่อพื้น ปลดพี
สุธนชาดก	พระพักตร์สลด เศร้าหมอง			ประจวร พระโรคาพาธ	
สิริวิบุลกิตติ ชาดก		ทรงพระรันทด จนพระสรีระ ซูบผอม			พระองค์ก็สลบ ล้มลงกับปลดพี
สุกมิตตชาดก					ก็ถึงวิสัยวิญญูภาพ สลบลง ทรงพระ กรรแสงร้องไห้ แล้วสลบลง ร้องไห้ถึง วิสัยวิญญู
มหาปทุมชาดก					ด้วยความโศก ถึงบุตรก็สลบลง
ปาจิตตกุมาร					ร้องไห้ปริเทวนาการสลบอยู่ ณ ที่นั้น

ชื่อเรื่อง	คำบรรยายสภาพร่างกายและกิจกรรมต่าง ๆ ที่พบกับความโศก				
	หน้าหมอง	ร่างกาย ซูบผอม	ไม่กินอาหาร	ป่วย	สลบ
สังข์ปัตตชาดก					ร้องให้สลบไป ตามกัน กลิ้งเกลือกเสือก สลบทับทอดกัน
สีโสราชาดก	มีพระพักตร์อัน สลด				จนถึงวิสัยวิญญู ภาพสลบลง
วรวงสาชาดก		เหน็ดเหนื่อย พระกาย ผ่ายผอม			ถึงวิสัยวิญญูภาพ สลบอยู่ ถึงวิสัยวิญญูภาพ สลบไป
รถเสนชาดก	มีสีทันวรรณอัน เศร้าหมอง				
วนาวนชาดก					ร้องให้สลบลง กับที่ ก็ถึงวิสัยวิญญูภาพ สลบลง
โสณันทชาดก	หน้าของข้า พระองค์มีวรรณ เศร้าหมอง				ทรงถึงซึ่ง วิสัยวิญญูภาพ
เทวันธชาดก					ถึงซึ่งวิสัยวิญญู ภาพสลบลง ถึงซึ่งวิสัยวิญญูหา วิสัยวิญญูมิได้
วรมุขชาดก					ก็ถึงความสลบ ลงทันที
สิริสาชาดก	พระพักตร์เศร้า หมองคิดปรกติ				ถึงกับสิ้น สมปฤดี

การใช้ทั้งคำที่แสดงอาการร้องไห้คร่ำครวญร่วมกับการบรรยายสภาพร่างกายที่เปลี่ยนแปลงหรือเกิดการกระทำเมื่อได้รับความเศร้า เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์เศร้ามากยิ่งขึ้น เช่น เมื่อกล่าวถึงแต่การร้องไห้ย่อมไม่สามารถทำให้เข้าใจอารมณ์ของตัวละครได้ชัดเจนเมื่อกล่าว

ร่วมกับสภาพของร่างกาย ดังตัวอย่าง ร้องไห้ กับ ร้องไห้กลิ้งเกลือกเป็นระนาวไป หรือ ทรง โศกา กับ ทรงโศการ่ำไรร่ำพันพิลาป ก็ถึงวิสัญญิภาพสลดลง ณ ที่นั้น คำในส่วนของสองย่อมน ก่อให้เกิดความรู้สึกหรือแสดงให้เห็นว่าความทุกข์ที่เกิดกับตัวละครนั้นมีมากกว่า การใช้คำบรรยาย สภาพร่างกายและกิริยาอาการที่ผิดไปจากปกติธรรมดาเมื่ออยู่ในภาวะ โศกเศร้าในลักษณะนี้เป็นการ แสดงให้เห็นผลของความเศร้า ผลของความทุกข์ ความเสียใจที่เกิดขึ้น เป็นการใช้คำที่ทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมเกิดเป็นรูปธรรม เกิดนาฏการ เกิดการกระทำของตัวละครขึ้น สร้างความน่าสนใจ ให้กับภาวะ โศกเศร้าที่ตัวละครกำลังประสบ ทำให้ผู้อ่านมองเห็นเป็นภาพ และเข้าใจความรู้สึก โศกเศร้าของตัวละครได้อย่างชัดเจน เช่น “ไม่อาจกลั้นความ โศกไว้ได้ก็ถึงความสลดลงทันที” แสดงให้เห็นว่า โศกมากจนไม่อาจครองสติสัมปชัญญะเพื่อต่อสู้กับความ โศก ได้อีกต่อไป “หน้าของ ข้าพระองค์มีวรรณเศร้าหมอง” แสดงให้เห็นผลของความ โศกเศร้าที่แสดงออกมาทางสีหน้าที่หลบ ซ่อนไว้ไม่ได้เพราะเป็นสิ่งแรกที่คนมักมองเมื่อพบหน้ากัน หน้าทีเศร้าหมองจึงสะท้อนความ โศกที่ อยู่ภายในจิตใจของตัวละครได้เป็นอย่างดี ฯลฯ นอกจากนี้การใช้คำบรรยายสภาพร่างกายเพื่อแสดง ความทุกข์ โศก ยังแสดงให้เห็นว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครนั้นเป็นความทุกข์ที่มาก หนักหนา จนกระทั่งก่อให้เกิดลักษณะหรือพฤติกรรมที่ปกติไม่เกิดขึ้น และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้น ก็ไม่เกิดขึ้นกับบุคคลทั่วไปที่มีอารมณ์ปกติธรรมดา ความไม่ปกติธรรมดาที่ได้รับการนำเสนอผ่าน การใช้คำบรรยายสภาพร่างกายนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับความเศร้า โศกของ ตัวละครได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๑.๓ การใช้คำที่เกี่ยวข้องกับใจที่กำลังโศกเศร้า

สิ่งที่เป็นจุดกำเนิดของความ โศกเศร้าของมนุษย์คือ จิตใจ การกล่าวว่าจิตใจกำลังโศกเศร้า เศร้าหมอง ทุกข์ โศก เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมทั้งสิ้น แต่การนำสภาวะของจิตใจมาแจกแจงด้วยการใช้คำขยายและบรรยายสภาพของจิตใจที่กำลังเศร้า โศกด้วยลักษณะอาการต่าง ๆ ได้ทำ ให้ลักษณะนามธรรมของใจที่อยู่ในภาวะทุกข์ โศกแจ่มชัดเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยมีคำที่มีความหมายว่า “ใจ” ปรากฏอยู่ด้วยอย่างหลากหลาย เช่น ใจ จิต พระทัย พระหฤทัย ดวงหฤทัย พระกมล หทัย ฯลฯ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “มีหทัยอันหวั่นไหว น้ำตาไหลลงอาบหน้า มีหทัยอันหวั่นไหว น้ำตาอาบหน้า มีพระทัยอันอัศจรรย์ด้วยความ โศก มีความ โทมณัสในพระทัยมาก ทรงโทมนัสพระหฤทัย มีใจอันเตรียมตรมด้วยความทุกข์ มีพระหฤทัยประกอบด้วยความ โทมณัส มีพระหฤทัย โทมณัสยิ่งนัก มีพระทัยหวั่นไหว ทรงโศกาถ้อย ทรงเศร้าพระทัย ทรงเศร้าพระหฤทัย มีพระทัยเร่าร้อนด้วยเพลิง โศก มีพระหฤทัยเดือดดาลไปด้วย โทมณัส มีพระหฤทัยเศร้า โศกเร่าร้อน”

จากตัวอย่างข้างต้นปรากฏการใช้คำที่เกี่ยวข้องกับใจที่กำลังเศร้า โศกซึ่งเป็นการนำคตินเหตุแห่งความเศร้า โศกของตัวละครออกมาแสดงให้ผู้อ่านเห็นอย่างชัดเจนว่าความเศร้า โศกดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากจิตใจของผู้เศร้า โศกกำลังอยู่ในภาวะใด มีการใช้คำบรรยายอาการของใจที่กำลังทุกข์โศกว่ามีลักษณะของความร่ำร้อน เช่น “พระหฤทัยเศร้า โศกเร่าร้อน หฤทัยเร่าร้อน พระทัยเร่าร้อนด้วยเพลิง โศก ดวงหฤทัยของมารดาหนีหม่นไหม้อยู่ร่ำแร” ใจที่เร่าร้อนจึงเป็นอาการผิดปกติของจิตใจมนุษย์ธรรมดา อาการเร่าร้อนของจิตใจจึงสะท้อนภาพความไม่ปกติสุขของผู้ประสบทุกข์ โศก ซึ่งส่งผลต่อความไม่สงบสุขในชีวิตนับแต่ความ โศก ได้เกิดขึ้นในจิตใจ นอกจากนี้เสียงของคำที่เกี่ยวข้องกับใจที่กำลังทุกข์โศกนั้น เมื่อออกเสียงจะพบว่ามีการใช้คำให้เสียงหนักด้วยคำตาย เช่น โทมน์ส ทุกข์ระทม เดือด คำเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดความรู้สึก โศกเศร้าที่ถูกอัดแน่นอยู่ภายในใจเป็นความเศร้าที่หนักอึ้งเกินจะกล่าวหรือบรรยายออกมาให้ผู้อื่นทราบ ในขณะที่บางคำเป็นคำเป็น ซึ่งมีเสียงยาวและเบา เช่น เศร้า โศกา โศกาลัย ก็เกิดความรู้สึก โศกเศร้าอย่างยาวนานเป็นความรู้สึกที่อยู่ในใจตลอดเวลา การใช้คำที่กล่าวถึงจิตใจที่กำลังทุกข์โศกดังกล่าวจึงเป็นการนำความทุกข์ที่ปรากฏในจิตใจมาขยายให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึก โศกเศร้าให้ชัดเจนขึ้นจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความทุกข์โศกดังกล่าวได้ง่ายขึ้น

๒.๓.๑.๔ การใช้คำกล่าวถึงความโศกหรือความทุกข์โดยตรง

ใน*ปัญญาสาตก*ยังปรากฏการใช้คำที่กล่าวถึงความ โศกหรือความทุกข์โดยตรงอยู่อย่างมากมายหลายเรื่อง เพื่อบอกให้ผู้อ่านรู้ว่าตัวละครกำลัง โศกเศร้าทุกข์โศก เช่น โศก เศร้า โศกา โศกิ โศกาตุร กำสรด โทมน์ส ฯลฯ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “โศกเศร้า ก็เพียบพูนไปด้วยความโศก โศกเศร้า ร่ำไร มีแต่ความวิโยคโศกเศร้าเป็นเบื้องหน้า มีความเศร้าโศกระทมไปด้วยทุกข์โทมนัส ได้รับความเศร้าโศกเสียใจ เกิดโทมนัสมีความโศกเข้าครอบงำ ทรงพระโศกา ทรงพระโศกาอาตุร ทรงโศกายนใหญ่ ทรงพระโศกิ ทรงพระโศกาตุรมิได้วาย ก็ทรงพระโศกาอาตุร ทรงกำสรดโศก ทรงกำสรดโศกา ทรงพระกำสรดโศกิ ทรงพระกำสรดโศกาลัย”

การใช้คำที่สื่อความหมายโดยตรงถึงความโศก ใน*ปัญญาสาตก*นั้น ปรากฏอยู่แทบทุกเรื่อง เพื่อสื่อความหมายโดยตรงกับผู้อ่านว่าตัวละครกำลังอยู่ในภาวะทุกข์โศก แล้วจึงนำความทุกข์โศกที่สื่อความหมายโดยตรงด้วยคำดังที่ยกตัวอย่างไปนั้นมาขยายให้เห็นความโศกที่เข้มข้นด้วยกลวิธีต่างๆ อีกหลายประการ ในส่วนของการใช้คำที่มีความหมายโดยตรงถึงความ โศกนั้น พบว่ามีทั้งที่ใช้คำที่สื่อความหมายถึงความ โศกเพียงคำเดียว แต่เปลี่ยนคำให้มีความหลากหลาย เช่น ทรงโศกิ ทรงโศกา ทรงพระโศกาตุร ทรงพระโทมนัส ทรงพระกำสรด ฯลฯ และมีทั้งการนำคำที่สื่อความหมายโดยตรงเหล่านั้นมาซ้อนกันเพื่อเน้นย้ำความโศกที่เกิดขึ้นให้เข้มข้นขึ้น เช่น เกิดโทมนัส

มีความโศก ทรงพระกำสรดโศกาลัย มีความเศร้าโศกระทมไปด้วยทุกข์โทมนัส ทรงพระกำสรดโศกา เศร้าโศกา ฯลฯ เพื่อบอกกับผู้อ่านว่าตัวละครนั้น โศกแล้ว โศกอีก การใช้คำที่สื่อความหมายถึงความโศกโดยตรงก็นับเป็นกลวิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านรับรู้ความโศกได้ง่าย และเน้นย้ำความโศกให้เข้มข้นได้เช่นกัน ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความโศกที่ปรากฏในเรื่อง

กล่าวโดยสรุปในเรื่องการใช้คำนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจใน *ปัญญาสชาดก* พบว่ามีการใช้คำแสดงอาการร้องไห้ การใช้คำบรรยายสภาพร่างกายและกิริยาอาการต่างๆ ที่พบกับความโศก การใช้คำที่เกี่ยวข้องกับใจที่กำลัง โศกเศร้า และการใช้คำที่สื่อความหมายโดยตรงถึงความโศกหรือความทุกข์ การใช้คำดังกล่าวเหล่านี้มีลักษณะของการเลือกสรรถ้อยคำเพื่อทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความโศกได้อย่างชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งการสื่อความหมายผ่านคำเหล่านี้ก็มีการใช้คำอย่างหลากหลายเพื่อแสดงศิลปะการเลือกใช้ถ้อยคำที่ทำให้ทั้งเสียงและความหมายของถ้อยคำสื่อความรู้สึกโศกเศร้าจากตัวละครไปสู่ผู้อ่านจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้เป็นอย่างดี การใช้คำใน *ปัญญาสชาดก* จึงเป็นการเลือกสรรถ้อยคำอย่างมีศิลปะและแสดงให้เห็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอความโศกที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๓.๒ การใช้ความเปรียบแสดงความโศก

ความโศกเป็นความรู้สึกที่เป็นนามธรรม ซึ่งยากจะเข้าใจได้ว่าความโศกที่เกิดขึ้นกับตัวละครนั้นมีมากน้อยเพียงใด หากผู้แต่งกล่าวขึ้นอย่างลอยๆ ว่าตัวละครกำลังมีความทุกข์ ความโศกเศร้า ผู้รับสารคงจินตนาการไปไม่แจ่มชัดและไม่เกิดอารมณ์สะเทือนใจ หรือมีอารมณ์ความรู้สึกร่วมไปกับตัวละครตามที่ผู้แต่งต้องการ ผู้แต่งจึงนำความเปรียบมาใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เกิดเป็นภาพขึ้นในใจผู้อ่านให้ชัดเจนขึ้น ดวงมน จิตรจำนงค์ (๒๕๓๖: ๑๑๓-๑๑๔) อธิบายการใช้ความเปรียบในวรรณคดีไว้ว่า

...วรรณคดีเป็นองค์ประกอบแห่งความคิดและอารมณ์ที่ซับซ้อน การแสดงออกซึ่งสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจอย่างซาบซึ่งจับใจได้นั้นต้องอาศัยความเปรียบอยู่มาก...จุดประสงค์ของการใช้ความเปรียบคือ การให้พลังและความสดใหม่แก่การแสดงออก และเพื่อให้เกิดผลกระทบต่อการสร้างจินตภาพ...จินตภาพเป็นปฏิกิริยาขั้นหนึ่งของผู้อ่านซึ่งจะนำไปสู่ปฏิกิริยาขั้นต่อไปคือ ความคิด อารมณ์สะเทือนใจ และทัศนคติ...ความเปรียบจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับจินตภาพ...จินตภาพเป็นปฏิกิริยาขั้นหนึ่งของผู้อ่าน ซึ่งจะ

นำไปสู่ปฏิกิริยาขั้นต่อไปคือความคิดอารมณ์สะท้อนใจและทัศนคติ
จินตภาพเป็นสื่อชักนำความคิดและเร้าอารมณ์สะท้อนใจ กล่าวได้ว่าจินต
ภาพอาจปรากฏได้หลายรูปแบบ และแม้มีรูปร่างต่างกันก็อาจก่อให้เกิดอารมณ์
สะท้อนใจอย่างเดียวกันได้ ลักษณะสำคัญของจินตภาพก็คือ พลังที่ก่อ
อารมณ์สะท้อนใจ...

ดังนั้นการที่จะทำให้ผู้รับสารสัมผัสความโศกที่ปรากฏในเรื่อง ผู้แต่งจึงต้องมีกลวิธีในการ
นำเสนอความโศกด้วยการใช้ความเปรียบอย่างแยบยล จนก่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน ภาพดังกล่าว
เป็นตัวแทนอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในเรื่อง และสร้างการรับรู้และเข้าใจในอารมณ์ความรู้สึก
ของตัวละครได้อย่างแจ่มชัดลึกซึ้ง จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจในการรับรู้และเข้าใจอารมณ์
หรือภาวะที่ชัดเจนในเรื่องได้ การนำเสนอความเปรียบนั้น อาจเริ่มจากการเปรียบเทียบกับสิ่งใกล้ตัว
และอยู่ในการรับรู้ การสัมผัสของผู้รับสาร ใช้ธรรมชาติรอบตัว ชีวิตสัตว์ พฤติกรรมของบุคคล
มาใช้เป็นสิ่งที่เปรียบเทียบให้สิ่งที่เป็นามธรรมเกิดเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ผู้แต่งอาจใช้การบรรยาย
ถึงสิ่งตรงกันข้าม การนำความเชื่อเรื่องกรรมซึ่งแก้ไขไม่ได้ และเสียงธรรมชาติมาใช้ในการสร้าง
ความโศกให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับความโศกที่รับรู้ผ่าน
กลวิธีการใช้ความเปรียบ ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งที่สร้างอารมณ์
สะท้อนใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

การใช้ความเปรียบเพื่อนำเสนอความโศกใน*ปัญญาสชาดก* เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เด่น
ที่สุดใน*ปัญญาสชาดก* โดยเฉพาะการบรรยายความโศกที่ตัวละครประสบ ความเปรียบเป็นกลวิธี
สำคัญในการสร้างความงามเชิงวรรณศิลป์ให้เกิดแก่วรรณกรรม และเป็นกลวิธีสำคัญที่ช่วยเพิ่ม
ความเข้มข้นของอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดแก่ผู้อ่าน ดังที่ กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๔๐: ๑-๒)
กล่าวถึงการใช้ความเปรียบไว้ว่า

...การใช้ความเปรียบเป็นอีกวิธีหนึ่งที่นักเขียนนำมาใช้ในการสื่ออารมณ์
จากผู้เขียนไปสู่ผู้อ่าน และยังเป็นส่วนส่งเสริมความอลังการให้งาน
วรรณกรรมนั้นๆ มีความโดดเด่นแตกต่างจากงานเขียนทั่วไป ทั้งนี้เพราะ
การใช้ความเปรียบให้ความเข้มข้นทางอารมณ์มากยิ่งขึ้น โดยกล่าวแต่น้อย
คำ แต่ได้ความมาก สื่อความและสื่ออารมณ์ได้คมชัด กว้าง และลึก...

ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีสำคัญต่อการสร้างจินตนาการของผู้อ่าน ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและเข้าใจความโศกเศร้าที่ปรากฏในเรื่องได้อย่างแจ่มชัด ความเปรียบช่วยสร้างภาพขึ้นในใจผู้อ่านและเป็นกลวิธีหนึ่งในการเร้าอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดกับผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

ในการศึกษากลวิธีการนำเสนอความโศกด้วยการใช้ความเปรียบในที่นี้ ผู้วิจัยมิได้มุ่งศึกษาว่ามีการใช้ความเปรียบประเภทใด แต่มุ่งเน้นการศึกษาว่ามีการใช้ความเปรียบในการเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจเป็นอย่างไร การเปรียบเทียบความโศกในปัญหาสาขาคจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ การเปรียบเทียบความโศกกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์

๒.๓.๒.๒ การเปรียบเทียบความโศกกับการหมดสิ้นไปหรือการถูกทำลายของธรรมชาติ

๒.๓.๒.๓ การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียอวัยวะ

๒.๓.๒.๔ การเปรียบเทียบความโศกกับการสิ้นชีวิต

๒.๓.๒.๕ การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้าย

๒.๓.๒.๖ การเปรียบเทียบความโศกกับอาการไม่ปกติของมนุษย์

๒.๓.๒.๗ การเปรียบเทียบความโศกด้วยความทุกข์ในปัจจุบันกับความทุกข์ในอดีต

๒.๓.๒.๘ การเปรียบเทียบความโศกด้วยการใช้ความเปรียบซ้อนกันหลายครั้ง

หัวข้อดังกล่าวมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ การเปรียบเทียบความโศกกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์

ในปัญญสาขาคมีการนำเสนอการเปรียบเทียบความโศกจากการพลัดพรากจากกันของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นการพลัดพรากจากกันของคนรัก การพลัดพรากจากบิดามารดา การพลัดพรากจากเพื่อน การพลัดพรากจากผู้มีพระคุณ การพลัดพรากจากกันด้วยความตาย ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้นำความทุกข์โศกเสียใจอย่างมากมาสู่ผู้ที่พลัดพรากทุกฝ่าย การบรรยายความเศร้าโศกของตัวละครจะเปรียบเทียบความโศกกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์ต่างๆ ที่อยู่กันเป็นคู่ หรือที่อยู่กันในครอบครัว เช่น หงส์ นก คชสาร โคน เสือ เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง เทวันธชาดก เมื่อนางสุวรรณเกศรามาลามารดาเพื่อเดินทางไปบ้านเมืองของ เทวันธ โพรธิสัตว์ มารดาของนางเศร้าโศกมากที่ต้องพลัดพรากจากบุตรอันเป็นที่รัก ดังความว่า

...มารดาได้เห็นพระลูกยา ก็จะทรงโศกาไม่วายน้ำพระเนตร ตั้งแต่จะ
ทนทุกข์เทศไม่วายโศกด้วยวิปโยคจากสุวรรณเกศรา อุปมาเหมือนแม่นก

อันนายพรานเจ้ากรรมนำเอาบุตรไป เห็นแต่รังเปล่าก็ร้องให้เป็นเบื้องหน้า
มารดาได้เห็นพระลูกชายอครักษ์ก็จักชুবผอมตรอมใจตาย เหมือนแม่ยกอก
และแม่ยกจากพราก อันปราศจากลูกอ่อนอันพลันจะถึงม้วยมรณม์ไป
จะนั้น...

(เทวัญชาดก: ๓๕๕-๓๖๐)

การเปรียบเทียบการที่มารดาต้องจากบุตร ไปในครั้งนี้นี้กับเหตุการณ์เทียบเคียงที่
สอดคล้องกับเรื่อง คือเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันของมารดากับนางสุวรรณเกสรากับเหตุการณ์
การพลัดพรากจากกันระหว่างแม่ยกกับลูกนก แม่ยกพลัดพรากจากลูกนกในขณะที่แม่ยกบินไปหา
อาหาร บุตรของนาง โคนนายพรานจับไป เมื่อแม่ยกบินกลับมาที่พบแต่รังเปล่า ความรู้สึกทุกข์โศก
และตกใจของแม่ยกที่กลับมาไม่พบบุตร ก็เหมือนความรู้สึกทุกข์โศกของมารดานางสุวรรณเกสร
มาลาที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อนว่าบุตรจะจากไป ทำให้ยังทำใจต่อการจากไปไม่ได้ อีกทั้งมีการใช้คำว่า
“รังเปล่า” เพื่อเปรียบเทียบที่อยู่ที่นอนที่นางสุวรรณเกสรเคยอยู่ ว่าหากนางไปแล้ว มารดาก็จะพบ
แต่ที่อยู่ที่นอนที่ปราศจากตัวนางสุวรรณเกสร ซึ่งมารดาก็เศร้าโศกมาก การนำความโศกจากการ
พลัดพรากในครั้งนี้ไปเทียบกับแม่ยก เนื่องจากแม่ยกนั้นเมื่อออกไข่มา นางก็เฝ้ากกไข่จนลูกฟัก
เป็นตัว คอยหาอาหารมาให้ลูก และอยู่กันในวันๆ อย่างอบอุ่น และธรรมชาติของสัตว์แม่ลูก
อ่อนนั้นย่อมผูกพันและรักลูกของตัวมาก

การนำความโศกไปเปรียบเทียบกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์แม่ลูกอ่อน
ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพภริยาอาการ โศกเศร้า รับรู้และเข้าใจความโศกเศร้าผ่านภาพแม่ยกที่จากลูกของ
ตนได้ว่าเป็นความโศกเศร้าที่หนักหนามาก การเปรียบเทียบดังกล่าวได้กล่าวเปรียบการพลัดพราก
จากกันของแม่ยกกับลูกนกไว้ถึง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ คือการเปรียบกับการที่ลูกนกนายพรานจับไป และ
ครั้งที่ ๒ เป็นการเปรียบกับแม่ยกออกและแม่ยกจากพรากที่ต้องจากลูกอ่อน การเปรียบซ้อนเช่นนี้
ยิ่งเพิ่มความเข้มข้นของอารมณ์ โศกเศร้าของตัวละครที่ต้องพลัดพรากจากบุตร ให้เข้มข้นมากขึ้น
การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงสร้างความชัดเจนให้เกิดขึ้นในใจผู้อ่านจนสร้างอารมณ์สะเทือนใจ
เกิดความสงสารในตัวผู้เป็นมารดาที่ต้องพรากจากบุตรตน อีกทั้งการเลือกใช้นกที่นำมาเปรียบเทียบ
คือ “แม่ยกจากพราก” ซึ่งชื่อของนกที่นำมาเปรียบเทียบนี้สอดคล้องกับเหตุการณ์การพลัดพรากจาก
กันระหว่างมารดากับบุตร ชื่อนกจากพรากช่วยย้ำเนื้อความการพลัดพรากจากกันระหว่างมารดากับ
บุตรให้ชัดเจนขึ้นในใจผู้อ่าน ประกอบกับเสียงของคำว่า “จาก” และ “พราก” เป็นคำซ้อนที่ทำให้
เหตุการณ์การพลัดพรากชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงเป็นการเปรียบเทียบที่ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการ
สื่อความไพเราะของถ้อยคำ และการสื่อความหมายที่ชัดเจน ต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึก

โศกเศร้าจากการพลัดพรากได้ลึกซึ้งมากขึ้น การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ รู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมการพลัดพรากจากกันได้ดีมากขึ้น

เรื่อง *สุทธชาดก* เมื่อนางจันทาเทวีต้องพลัดพรากจากนางมโนหรัลลูกสะใภ้ นางเศร้าโศกเสียใจมาก และกล่าวเปรียบเทียบความรู้สึกเศร้าโศกของตนกับการพลัดพรากของแม่เนื้อกับลูก และกล่าวเลยไปถึงความรู้สึกของพระสุรชนที่คงจะต้องโศกเศร้ากับการพลัดพรากของแม่นกกับลูกด้วยเช่นกัน ดังความว่า

...พระนางจันทาเทวี ก็สวมกอดศรีสะใภ้พลางทางก็ทรงโศกเศร้าไว้ว่าชะรอยว่าเราได้พรากบุตรเนื้อและลูกนกไปจากอกมารดาแต่ปางก่อน ผลกรรมนั้นจึงติดตามทำให้มารดาอนาถพลัดพรากบุตรและผัวรัก แต่นี้ไปเราจักเซซังเที่ยวไปตามภูเขาและเนาไพรในกลางป่า อุปมาเหมือนมารดาเนื้ออันปราศจากลูกอ่อนเที่ยววิญจรไปตามหาบุตรฉะนั้น เหตุไรเล่า เทพยเจ้าซึ่งสิงสู่อยู่ตามไพรพฤกษ์และภูเขา ทั้งอากาศเทพยเจ้าทั้งหลาย ช่างมาปล่อยให้พลัดพรากไปจากบุตรจะนี้เล่า พระลูกเจ้าเมื่อมาถึงบุรีนี้มีได้เห็นศรีสะใภ้ ก็จักเปลี่ยวเปล่าพระหฤทัย อุปมัยเหมือนแม่นกจากพรากอันปราศจากบุตรเห็นแต่รังเปล่า ก็เศร้าสร้อยละห้อยใจจะนั้น...

(สุทธชาดก: ๓๔)

การเปรียบเทียบดังกล่าวข้างต้น ได้กล่าวเปรียบเทียบความโศกกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์ไว้ ๒ คู่ คู่แรกคือ แม่เนื้อที่ถูกลูกพรากจากไป จนต้องออกตามหาลูกอย่างไม่มีทิศทาง ซึ่งมีการใช้คำว่า “เซซังเที่ยวไป” ทำให้ความเปรียบนี้สร้างภาพแม่ที่เดินระหกระเหินตามหาลูกไปตามป่าเขาอันกว้างใหญ่อย่าง ไม่รู้ว่าลูกตนอยู่ที่ใด คู่ที่สอง คือ แม่นกกับลูกนก ที่แม่นกบินกลับมาแล้วพบแต่ “รังเปล่า” ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการพลัดพรากนั้นชัดเจนขึ้นว่ารังที่เคยมีลูกนกกนอนอยู่ทุกวัน บัดนี้ไม่มีแล้ว ภาพดังกล่าวช่วยหนุนความโศกเศร้าที่มีต่อการพลัดพรากให้ชัดเจนขึ้นจึงทำให้ผู้อ่านรับรู้ได้ว่าความรู้สึกโศกเศร้าที่กำลังเกิดขึ้นในเรื่องนั้นเกิดขึ้นอย่างมากมายนัก ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจกับเรื่องราวที่น่าเสนอ

การเปรียบเทียบความโศกที่เกิดจากการพลัดพรากจากกันนั้นมีการใช้ความเปรียบกับการพลัดพรากจากกันของแม่นกกับพ่อนก การพลัดพรากจากกันของแม่นกกับลูกนก พบอีกหลายเรื่อง ดังตัวอย่าง

เรื่อง สิริวิบุลภิตติชาดก เมื่อพระเจ้ายศกิตติจะลาพระนางสิริมศิราชเทวีไปบวชในป่าเพื่อจะได้ไม่ต้องสู้รบกับศัตรูให้ประชาชนเดือดร้อน พระนางสิริมศิราชเทวีเศร้าโศกเสียใจที่จะต้องจากกันในครั้งนี้ และไม่ยอมให้พระเจ้ายศกิตติไปคนเดียว นางขอตามไปด้วย โดยกล่าวเปรียบเทียบกับหากนางต้องพลัดพรากจากพระเจ้ายศกิตติก็เหมือนนางนกลัดพรากจากผัวดังความว่า

...ข้าแต่เทพพิตรเจ้า เมื่อพระองค์เสด็จไปป่าแล้ว หม่อมฉันจะดำรงชีพอยู่คนเดียวอย่างไรได้ นับวันแต่จะชুবหมอมตรอมใจตาย อุปมัยดังนางนกลัดพรากจากผัวฉะนั้น เมื่อพระองค์เสด็จไปถึงไหน หม่อมฉันก็จะตามเสด็จ ไปถึงนั่นกับพระองค์ด้วย...

(สิริวิบุลภิตติชาดก: ๑๒๒)

เมื่อนางตามมาอยู่ในป่าด้วยแล้ว นางก็คลอบุตรชื่อว่า สิริวิบุลภิตติ ต่อมาพระเจ้ายศกิตติถูกจับตัวไป นางจึงอยู่กับบุตรสองคน สิริวิบุลภิตติต้องการตามหาบิดา พระนางสิริมศิราชเทวีไม่อยากให้ไป เพราะไม่อยากพลัดพรากจากบุตร และรู้ว่าการไปนั้นมีอันตรายและเสี่ยงชีวิตที่จะถูกศัตรูฆ่าตายได้ นางจึงเศร้าโศกและกล่าวเปรียบเทียบกับความโศกเศร้าจากการพลัดพรากในครั้งนี้กับการพลัดพรากกันของแม่นกกับลูกนก ดังความว่า

...พ่อจงเอ็นดูอยู่เป็นเพื่อนมารดาในป่านี้เถิด พ่ออย่าไปจากมารดาเลย มารดาจะเสวยทุกข์ลำบากเหมือนลูกนกจากพราก อันปราศจากมารดาไป ฉะนั้น...

(สิริวิบุลภิตติชาดก: ๑๒๓)

การเปรียบเทียบข้างต้นมีการเปรียบเทียบการพลัดพรากจากกันของคนรักกับการพลัดพรากจากกันของนกที่อยู่เป็นคู่ คือ นกตัวผู้กับนกตัวเมีย ที่เมื่อมีคู่ก็จะอยู่กับคู่ของตน ไม่ค่อยห่างไปไหน ในที่นี้มีการใช้ความเปรียบดังกล่าวเพื่อให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความโศกเศร้าว่าหากพระเจ้ายศกิตติต้องจากพระนางสิริมศิราชเทวีไปแล้วนางก็จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่มีคู่ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นภาพความเดียวดายของนกหรือคนที่ไม่มีคู่ ส่วนตอนที่สิริวิบุลภิตติจะจากไป พระนางสิริมศิราชเทวีไม่ได้เปรียบเทียบตนเองเป็นแม่นก แต่เปรียบเทียบตนเองเป็นลูกนก เพราะตนเองนั้นจะต้องถูกทิ้งไว้ในป่าตามลำพังซึ่งนางจะไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้

สิริวิบุลยคติ นั้นเป็นที่พึงของนาง นางจึงเป็นลูกนกที่หากไม่มีสิริวิบุลยคติแล้วก็เหมือน ไม่มีมารดา คอยปกป้องดูแล การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความโศกเศร้าปรากฏอยู่กับผู้หญิง อ่อนแอที่ต้องการที่พึ่งพิงและไม่ต้องการถูกทิ้งให้อยู่ตามลำพัง อีกทั้งการนำชนิดของนกที่ยกมา เปรียบทั้ง ๒ ตัวอย่าง ได้ใช้นกที่ชื่อ “นกจากพราว” ซึ่งเป็นคำซ้อนที่มีเสียงสัมผัสสระคือ “จาก” กับ “พราว” ซึ่งทำให้ถ้อยคำที่น่าเสนอเป็นถ้อยคำที่ไพเราะ และการซ่อนความหมายของคำว่า “จาก” และ “พราว” ได้เน้นย้ำความหมายของเหตุการณ์การพลัดพรากของตัวละครมารดา กับบุตรให้ ชัดเจนแจ่มชัดมากขึ้น ถ้อยคำดังกล่าวกระตุ้นเร้าให้ความ โศกที่เกิดกับตัวละครเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้ รับรู้และเข้าใจในความ โศกดังกล่าวอย่างลึกซึ้งมากขึ้น การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงสร้างอารมณ์ สะเทือนใจให้กับผู้อ่านได้ดี ทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารและเห็นใจในการพลัดพรากและการต้องเผชิญ ความทุกข์ตามลำพังของตัวละคร

เรื่อง *รัตนปัทมา* หลังจากพระราชเทวีพลัดหลงจากพระเจ้ามหาราชพระราช สามีแล้ว ประสูติพระโอรสพระนามว่ารัตนปัทมากลางป่า วันหนึ่งพระราชเทวีออกไปหาผลไม้ และถูกพญายักษ์จับตัวไว้ พระรัตนปัทมาอยู่คนเดียวไม่เห็นมารดากลับมา ก็ออกตามหาในระหว่าง ตามหาที่มีความเศร้าโศกที่ต้องพลัดพรากจากมารดา โดยไม่รู้วามารดานั้นอยู่ไหนใด ดังความว่า

...ครานั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้านางคอยท่าพระมารดาอยู่ในบรรณศาลา แต่ เวลาเช้าจนถึงเวลาเย็นไม่เห็นพระมารดากลับมาจึงรำพันว่า เวลานี้ก็จวนจะ ค่ำอยู่แล้ว ไฉนพระมารดาเจ้าของเราจึงล่าช้ากว่าทุกวันผิดสังเกต คงจะมี เหตุอะไรเป็นแน่ คิดแล้วก็รีบออกจากบรรณศาลาเดินเรียกหาพระชนนีไป ตามแถวแนวไศล เทียววกเวียนวนไปในพนมวันและบรรพต ทรงกำสรด โศกาถึงพระชนนีนำเวทนา อุปมาเหมือนบุตรสุวรรณหงส์อันหลงมารดา เหลือบแลไม่เห็นแล้วก็ใจหาย เดินร้องให้ไปจนบรรลุถึงคันทไทรที่ยักษ์จับ พระมารดาไว้...

(รัตนปัทมา: ๑๑๑)

ตัวอย่างข้างต้นมีการใช้ความเปรียบเพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความเศร้าโศกของ รัตนปัทมา ได้ชัดเจนขึ้น โดยนำอาการ โศกเศร้าที่เขวออกตามหามารดา โดยไม่รู้วามารดานั้นอยู่แห่ง หนไหน กับอาการหลงกับมารดาของบุตรสุวรรณหงส์ ซึ่งมีลักษณะอาการเช่นเดียวกับรัตนปัทมาที่ ตามหามารดา เหลียวไปข้างไหนก็ไม่เห็นเช่นกัน ความเปรียบนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความโศกเศร้า

ของตัวละครและเข้าใจอารมณ์อันวิหเวงของตัวละครที่ต้องอยู่คนเดียวเหี่ยวเฉาไปทางไหนก็ไม่พบมารดาของตน การใช้ความเปรียบดังกล่าวได้สร้างอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดขึ้นผู้อ่านได้โดยง่าย

เหตุการณ์ต่อมา เมื่อรัตนปรีชิตออกติดตามหาจนพบว่ามารดาถูกยักษ์จับไป พระรัตนปรีชิตเข้าไปอ่อนวอนขอชีวิตมารดาโดยจะยอมให้ยักษ์กินเนื้อและหัวใจ พญายักษ์ยินดีจึงปล่อยพระราชเทวีแล้วกินหัวใจรัตนปรีชิตแทน เมื่อรัตนปรีชิตสิ้นชีพแล้วมารดาจึงเศร้าโศกเสียใจมาก และเปรียบเทียบความทุกข์โศกในครั้งนี้นับของคุณเหมือนแม่เนื้อปลัดหลังจากลูกอ่อน ดังความว่า

...เมื่อลูกรักของมารดาตายไปแล้ว มารดาก็จักตายตามเข้าไป มารดาจะมีชีวิตอยู่ผู้เดียวทำไม ดูกรบุตรสุดที่รักของมารดา บัดนี้มารดาอนาถาไม่มีที่พึ่งเหมือนหนึ่งมารดาเนื้ออันปลัดลูกอ่อน มารดาก็จักเที่ยวจร ไปในกลางป่า ก็จักถึงแก่มรณาอยู่ในไพรสมณต์...

(รัตนปรีชิตชาดก: ๑๑๓)

การเปรียบเทียบดังกล่าวข้างต้น เป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องจากการใช้ความเปรียบว่า รัตนปรีชิตหามารดาไม่พบเหมือนบุตรสุวรรณหงส์หลงมารดา ต่อเนื่องมาสู่เหตุการณ์ที่มารดาเศร้าโศกต่อการจากไปของรัตนปรีชิต มีการเปรียบเทียบกิริยาอาการและความรู้สึกเศร้าโศกเหมือนกับแม่เนื้อที่ปลัดหลังจากลูกอ่อน ซึ่งเป็นการนำธรรมชาติของสัตว์ที่เป็นที่รู้จักกันดีว่า สัตว์ที่พึ่งมีลูกอ่อนนั้นจะหวงลูก รักลูก ผูกพันกับลูก และไม่เคยห่างบุตรไปไหนไกล มีการนำธรรมชาติดังกล่าวมาใช้ในการเปรียบเทียบกิริยาอาการและความรู้สึกเศร้าโศกของพระราชเทวีที่ต้องสูญเสียบุตรไป ความเปรียบดังกล่าวทำให้ภาพความโศกนี้แจ่มชัดขึ้นในใจผู้อ่าน จนเกิดอารมณ์สะท้อนใจ

หากพิจารณาถึงสัตว์ที่ผู้แต่งเลือกนำมาเปรียบ จะเห็นว่าเป็นสัตว์ที่ต้องอยู่กันเป็นคู่ อยู่รวมกันเป็นฝูง รวมไปถึงลักษณะการเลี้ยงลูกของสัตว์ทั้ง ๕ ประเภท แม้กับลูกจะมีความผูกพันใกล้ชิดกัน แม่จะเลี้ยงลูกจนโตจนสามารถช่วยเหลือตนเองได้แล้วลูกจึงจะแยกไปมีครอบครัวของตน เมื่อเราเห็นแม่ช้างเรามักจะเห็นลูกช้างด้วย หรือเมื่อเราเห็นแม่โค แม่เนื้อเราก็มักจะเห็นลูกโค ลูกเนื้อเดินอยู่ไม่ห่าง หรือแม่นกและหงส์ก็จะคอยดูแลหาอาหารมาป้อนให้นุรน้อยของตนจนกว่าลูกจะบินและออกหากินเองได้

การจากกันย่อมนำความทุกข์โศกมาให้ แต่ถ้าผู้แต่งกล่าวเพียงว่าตัวละครเกิดความเศร้าเพราะต้องจากกันผู้อ่านคงไม่ซาบซึ้งนัก เมื่อผู้แต่งนำความโศกที่เกิดจากการพลัดพรากกันของตัวละครมาเปรียบเทียบกับกรพลัดกันของสัตว์ย่อมทำให้เห็นภาพชัดเจนว่าก่อให้เกิดความทุกข์โศกเพียงใด เพราะเมื่อผู้อ่านนึกไปถึงสัตว์ก็จะเห็นภาพที่แม่สัตว์ออกตามหาบุตร หรือลูกร้อง

หามาแม่ ช้างเดินเที่ยวเวียนวนส่งเสียงร้อง นก หงส์บินพร้อมส่งเสียงตามหา ชีวิตของสัตว์ต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ทั่วไปในธรรมชาติรอบตัวผู้อ่าน ผู้แต่งจึงนำมาใช้ในการอธิบายความ โศกเศร้าให้ผู้อ่านได้สัมผัสอย่างชัดเจน การสัมผัสกับความโศกได้อย่างชัดเจนผ่านกลวิธีการใช้ ความเปรียบนั้นจึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๒.๒. การเปรียบเทียบความโศกกับการหมดสิ้นไปหรือการถูกทำลายของ ธรรมชาติ

ธรรมชาติจัดเป็นสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ที่มีขึ้นเองโดยมนุษย์มิได้เป็นผู้สร้าง ธรรมชาติเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลแก่การดำรงอยู่ของมนุษย์ หากธรรมชาติบางอย่างสูญสิ้นไป ย่อมส่งผลร้ายต่อมวลมนุษยชาติเป็นอย่างมาก จากการศึกษา *ปัญญาชาดก* พบว่ามีการนำเสนอความ โศกด้วยกลวิธีการเปรียบเทียบความเศร้า โศกหรือทุกข์โศกที่ตัวละครประสบกับการหมดสิ้นไป หรือการถูกทำลายไปของธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีผลต่อชีวิตทุก สรรพชีวิตเป็นอย่างมาก การเปรียบเทียบความรู้สึก โศกเศร้ากับการหมดสิ้นไปหรือการถูกทำลาย ของธรรมชาติเป็นการสร้างภาพที่ยิ่งใหญ่ของความ โศกเศร้าที่มากมายเหลือคณานับ จนภาพ ดังกล่าวปลุกเร้าและกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความ โศกที่ตัวละครประสบได้เป็น อย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *รัตนปัทมาชาดก* ตอนที่มารดาของรัตนปัทมาออกไปหาอาหารในป่า แล้วถูก ยักษ์จับไป นางระลึกถึงรัตนปัทมาว่าจะอยู่อย่างไรหากไม่มีมารดา ดังความว่า

...บัดนี้บุตรเราอยู่ในอาศรมแต่ผู้เดียวหาใครเป็นที่พึ่งมิได้ ไม่ได้บริโภค ผลไม้แล้ว ก็จะออกจากอาศรมเที่ยวค้นหาเราต่อไปในป่าใหญ่ เราไม่ได้เห็น บุตรของเราแล้ว คงต้องสิ้นชีพประลัยเป็นเหยียงแท้ ลูกรักของมารดาจะ ร้องไห้เที่ยวไปจนคึกคื้นเที่ยงคืน จนสุดเสียงแล้วก็สุดสัง เหมือนดั่งน้ำใน นทีอันแห้งไปฉะนั้น...

(รัตนปัทมาชาดก: ๑๑๐-๑๑๑)

การเปรียบเทียบการส่งเสียงร้องจนเสียงนั้นไม่มีจะร้องอีกแล้วกับการแห้งเหือดไป ของน้ำทำให้ผู้อ่านเห็นภาพเด็กที่ออกเดินตามหามารดา แล้วร้องเรียกมารดาอยู่ในป่าอย่างสุดเสียง แต่ก็ไม่มีเสียงใดตอบกลับมา การส่งเสียงออกไปจนไม่มีเสียงอีกแล้วนั้น แสดงให้เห็นว่าการพลัด พรากจากมารดาในครั้งนี้เป็นความทุกข์โศกมากมายจนต้องตะ โคนหากันจนไม่มีเสียงจะตะ โคน

อาการดังกล่าวจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าความทุกข์โศกจากการพลัดพรากจากมารดาในครั้งนี้มากมายเกินกว่าที่เด็กคนหนึ่งจะรับได้ จึงพยายามออกตามหาด้วยการส่งเสียงร้องจนเสียงหมดไป เหมือนน้ำในแม่น้ำที่แห้งไป การเปรียบเทียบเช่นนี้เป็นการเปรียบเทียบ โดยการกล่าวเกินจริง เปรียบเทียบกับการหมดไปของธรรมชาติ การเปรียบเทียบกับธรรมชาติเช่นนี้ทำผู้อ่านนึกเห็นภาพ ความโศกที่ยิ่งใหญ่เหมือนความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่นำมาเปรียบ ซึ่งในความเป็นจริงน้ำย่อมไม่หมดไปจากแม่น้ำได้โดยง่าย แต่การร้องตะโกนหามารดาจนเสียงหมด ก็เหมือนน้ำที่หมดไปจากแม่น้ำ ดังนั้นความทุกข์โศกและความพยายามในการตามหามารดาจึงมากมายจนสร้างอารมณ์ สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจความโศกเศร้าและความพยายามของตัวละครได้เป็นอย่างดี

ต่อมาพระโพธิสัตว์ออกตามหามารดาจนพบ พระโพธิสัตว์ขอแลกชีวิตตนกับมารดา ขอให้ยักษ์กินหัวใจตนแทนมารดา ยักษ์ตกลงตามที่ขอ เมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีพและมารดาฟื้นมาพบการตายของพระโพธิสัตว์ มารดาจึงเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...ส่วนพระราชเทวีทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์สลบไปตกพระทัยลุก
ขึ้นประคองพระหัตถ์พระมหาสัตว์เข้าไว้กับพระอุระ ทรงพระโศการ่ำไห้
ปึมประหนึ่งดวงพระหทัยจะแตกออกเป็นสองภาค...บุตรเรามาแล้วกลับดับ
ไปเสียจริงแล้ว เหมือนพระอาทิตย์และพระจันทร์อันสิ้นแสงตกเหนือปถวิ
ลูกรักของมารดาลุกขึ้นเถิดจะมานอนนิ่งอยู่ไย ดวงหทัยของมารดาเนิ่นหม่น
ไหม้อยู่ร่ำ...
(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๓)

การเปรียบเทียบความโศกเศร้าของมารดาเมื่อต้องเสียบุตรไป เหมือนกับการดับไปของพระอาทิตย์และพระจันทร์ เป็นการสร้างภาพของแสงสว่างที่เคยปรากฏอยู่ขณะมีบุตร เมื่อบุตรจากไปแสงสว่างรอบตัวที่เคยมีก็พลันดับไปด้วย ทำให้ภาพแสงสว่างที่เคยปรากฏอยู่นั้นมืดดับขึ้นในใจผู้อ่านด้วย อีกทั้งการนำธรรมชาติอันได้แก่ พระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นมาเปรียบเทียบแทนบุตร ยังทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความสำคัญของบุตรที่มีต่อมารดาเป็นอย่างมาก เพราะพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นธรรมชาติที่มีเพียงหนึ่งเดียวในโลก หากต้องดับมืดไป ก็ไม่มีดวงที่สองมาทดแทนได้ บุตรก็มีความสำคัญเช่นเดียวกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่หากพลัดพรากไปจากชีวิตมารดาแล้วก็ไม่สามารถหาสิ่งใดมาทดแทนได้ การเลือกใช้ธรรมชาติที่มีเพียงหนึ่งเดียวมา

เปรียบเทียบให้เห็นความรู้สึก โศกเศร้าเช่นนี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างความเข้มข้น ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกเศร้ามืดดำได้เป็นอย่างดี

การเปรียบเทียบความโศกกับการหมดสิ้นไปหรือการถูกทำลายของธรรมชาติที่พบมากใน *ปัญญาสชาดก* คือ การเปรียบเทียบความโศกของบรรดาเหล่าข้าราชการบริพาร นางสนมกำนัลในประชาชนจำนวนมาก ที่มีอาการเศร้าโศกแบบเดียวกันจากเหตุเดียวกันคือการพลัดพรากหายไปของพระโพธิสัตว์ อาการเศร้าโศกมืดดำได้ทำให้ชัดเจนขึ้น โดยการเปรียบเทียบกับการหักโค่นล้มไปของป่าไม้ที่มีมากมายในป่า โดยเฉพาะไม้รังและสาละวัน จะถูกนำมาใช้เปรียบเทียบเมื่อความโศกอันมากมายที่เกิดขึ้นกับตัวละครจำนวนมากๆ เช่น หมู่ญาติมิตร ข้าราชการบริพาร บริวารต่างๆ ประชาชนทั้งเมือง เป็นต้น การเปรียบเทียบดังกล่าวพบในหลายเรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สังขปัดตชาดก* เมื่อเหล่าข้าราชการทราบข่าวว่าเรือที่พระสังขปัดตกุมารโดยสารไปล่มลงกลางมหาสมุทรก็พากันเศร้าโศกเสียใจ ดังความว่า

...คราวครั้งนั้นพวกอำมาตย์ฝ่ายหน้าและข้าราชการฝ่ายใน พากันตบอก แล้วร้องไห้สลบไปตามกัน คุณสาละวันอันต้องลมยุคลื่นซัดหักขาดไป ฉะนั้น...มหาชนทั้งปวงบรรดาอยู่ในเรือนหลวงแห่งพระเจ้ายสราช คือ บุตรหลวงเมียหลวง และตำรวจราชกุมาร พ่อค้าและพราหมณ์ทุกถ้วนหน้า บรรดาที่รู้ข่าวพระมหาสัตว์แล้ว ก็พากันร้องไห้เสียงแข่งแซ่ไปทั้งวัง กลิ้งเกลือกเสือกสลบทับทอคกันไป อุปมัยเหมือนสาละวันอันหักทับทอค ด้วยกำลังยุคลื่นซัดฉะนั้น...

(สังขปัดตชาดก: ๕๓๐-๕๓๑)

เรื่อง *วรวงสชาดก* ในตอนที่สองพี่น้องคือพระเจ้าวงศ์สุริยามาสและพระเจ้าวรวงศ์ ได้กลับมาพบกันหลังจากพลัดพรากจากกันไปนาน ต่างสวมกอดกันร้องไห้จนสลบไป เหล่าข้าราชการบริพารก็เศร้าโศกในการพลัดพรากนั้นด้วย ดังความว่า

...บรรดาพวกพลนิกายทั้งหลาย ได้เห็นกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงวิสัยัญญิภาพล้มลงดังนั้น อันความเศร้าโศกที่อาศัยการอุทกภาพหากบิบบคั้นก็พากันล้มลงประคูดังป่าไม้รังถูกลมพายุใหญ่พัดประหารฉะนั้น...

(วรวงสชาดก: ๖๓๘)

เรื่อง *รถเสนชาดก* เมื่อรถเสนมาลามาธาคาและป่าทั้ง ๑๑ คน เพื่อไปหาชาติที่ชรูป
นคร ทั้งมารดาและบรรดาญาติโศกเศร้ามากมาย ดังความว่า

...มารดากับญาติทั้งหลายได้ฟังดังนั้น ก็พากันร้องไห้บนรำพันไปเป็น
โกลาหล จนเหน็ดเหนื่อยแล้วล้มลง คุกป่าไม่รังถูกกำลังลมมาย่ำยี่ขณะนั้น...

(รถเสนชาดก: ๖๘๕)

เรื่อง *วนาวนชาดก* เมื่อวนาวนกุมารได้กลับมาพบท้าวโกมลราชแล้วเล่าความแต่
หนหลังที่ถูกกลั่นแกล้งรังแกจนต้องพลัดพรากจากบิดามารดา พลัดพรากจากบ้านเมืองไปใช้ชีวิต
อย่างยากลำบากในป่า ท้าวโกมลราชฟังเรื่องราวแล้วเศร้าโศกเสียใจมาก เหล่านางสนมร้องไห้ตาม
ดังความว่า

...ในลำดับนั้น ชาวนางในทั้งหลายมีพระสนมเป็นต้น ได้เห็นพระราชาทรง
กำสรด ไม่สามารถที่จะกลั่นความ โศกได้ ต่างคนก็พากันร้องไห้ปริเทวนา
การเสียงสนั่น อาการนั้นประจักษ์ว่าไม่รังอันต้องลมพายู่อ้าย เสียงร้องไห้
ปริเทวนาการอิ่งมีไปทั้งพระราชานิเวศน์ ต่างคนก็ต่างพากันสงสารสังเวช
พระโพธิสัตว์ทุกถ้วนหน้า...

(วนาวนชาดก: ๖๐)

เรื่อง *สุวรรณสังขชาดก* เมื่อนางจันทาเทวีถูกขับไล่ออกจากวัง นางเดินไป
ร้องไห้ไป เหล่าข้าราชการบริวารต่างๆ ก็ร้องไห้ไปกับพระนางด้วย ดังความว่า

...พวกนักสนมและพนักงานทั้งหลาย สดับฟังสำเนียงพระนางจันทาเทวีปริ
เทวนาการดำเนินจากอิฐฐาคารกาลครั้งนั้น พากันร้องไห้ล้มถึงเกลือกอยู่
ไปมาเหมือนไม่รังอันถูกลมขุคันรवाद พัดฝันให้ล้มระเนนไปจะนั้น...

(สุวรรณสังขชาดก: ๑๕๘-๑๕๙)

ใน *ปัญญาสาชชาดก* ปราภฏการ ใช้การเปรียบเทียบความ โศกกับการถูกทำลายไปของ
ป่าไม้จำนวนมากอีกหลายเรื่อง เช่น *สุวรรณวงศชาดก* *โสนันทชาดก* *สิทธสาชชาดก* เป็นต้น

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นทั้งหมด มีการเปรียบเทียบกิริยาอาการ โสกเศร้าของคนจำนวนมากกับการล้มตามๆ กันไปของต้นไม้มากมายในป่า ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงปริมาณของความเศร้าที่มีมาก เพราะหากความเศร้าเกิดขึ้นเฉพาะบุคคลก็จะมี การเปรียบเทียบกับสัตว์ หรือการสูญเสียอวัยวะ ทั้งนี้ที่มีการนำป่าไม้มาเป็นตัวเปรียบเทียบ เนื่องจากเมื่อผู้อ่านนึกคิดเกี่ยวกับป่าไม้ย่อมมองเห็นภาพต้นไม้หลาย ๆ ต้นที่ขึ้นอยู่เต็ม แล้วต้นไม้ทั้งหมดนั้นถูกลมพัดล้มลงพร้อมๆ กัน ความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นกับคนจำนวนมากซึ่งบรรยายรายละเอียดแต่ละคนได้ไม่หมด และทุกคนก็มีความเศร้าที่เกิดจากเหตุเดียวกัน ก็เหมือนกับต้นไม้ในป่าที่มีเป็นจำนวนมาก ผู้อ่านมีประสบการณ์เคยพบเห็นและนึกคิดได้ จึงทำให้การบรรยายความเศร้า โสกที่เกิดขึ้นกับตัวละครเป็นรูปธรรมชัดเจน รูปธรรมดังกล่าวทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้นด้วย

๒.๓.๒.๓ การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียอวัยวะ

มนุษย์มีร่างกายที่ประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ ที่รวมกันขึ้น อยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือและทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่สอดคล้องสัมพันธ์กัน การที่มนุษย์ที่มีอวัยวะครบพร้อมสมบูรณ์ต้องสูญเสียอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งไป ย่อมก่อให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ ดังนั้นการพลัดพรากจากคนที่รักอยู่ร่วมกันมาและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต จึงเทียบได้กับการสูญเสียอวัยวะไป

อวัยวะที่มีการนำมาเปรียบเทียบให้เห็นความโศกคือ มือ เท้า และหัวใจ ซึ่งเมื่อก้าวถึงอวัยวะทั้ง ๓ นี้ก็จะเห็นว่ามีความสำคัญในลักษณะที่มีมือเท้าเป็นตัวแทนของการต้องกระทำต่างๆ ดังที่จะมีการเปรียบเทียบคนที่อยู่ใกล้ชิดคอยให้ความช่วยเหลือดูแลสิ่งต่างๆ แทนตัวเองว่าเป็นมือเป็นเท้า ในขณะที่หัวใจก็เป็นความเปรียบที่หมายถึงคนที่รัก ดังนั้นความโศกที่เกิดขึ้นจึงมีการเปรียบเทียบกับการสูญเสียอวัยวะทั้ง ๓ ตัวอย่าง ซึ่งเป็นอวัยวะสำคัญที่หากสูญเสียไปนับเป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่สำหรับชีวิต การเปรียบเทียบความ โศกกับการสูญเสียอวัยวะจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความ โศกเศร้าของตัวละคร ดังมีรายละเอียดจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๓.๑) การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียหัวใจ

๒.๓.๒.๓.๒) การเปรียบเทียบความ โศกกับการสูญเสียมือและเท้า แต่ละหัวข้อมียละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๓.๑) การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียหัวใจ

การเปรียบเทียบความ โศกกับการสูญเสียหัวใจในที่นี้ หมายถึง การที่เมื่อตัวละครรู้สึก โศกเศร้ามาก แล้วมีการนำความ โศกดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับการสูญเสียไปของ

หัวใจ ซึ่งมีทั้ง หัวใจดับไป หัวใจสลายไป หัวใจแตกออกไป ซึ่งหมายรวมถึง การสูญเสียชีวิต ความเปรียบในลักษณะนี้พบเป็นจำนวนมากในหลายเรื่อง ดังรายละเอียดจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๑) เปรียบเทียบกับการแตกหรือหายไปของใจ

๒) เปรียบเทียบกับการขาดใจ

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) เปรียบเทียบกับการแตกหรือหายไปของใจ

การนำเสนอความ โศกด้วยการเปรียบเทียบกับการแตกหรือหายไปของใจ เป็นการเปรียบเทียบที่ปรากฏอยู่อย่างมากมายแทบทุกเรื่องที่มีการบรรยายหรือพรรณนาความ โศกเศร้าจัดกลุ่มความเปรียบที่เกี่ยวข้องกับการแตกหรือหายไปของใจได้ดังต่อไปนี้

๑.๑) ใจที่แตกทำลายไป แตกออกไป หรือแตกตาย

๑.๒) ใจที่แตกออกเป็น ๘ ภาค

๑.๓) ใจที่แตกออกเป็น ๒ ภาค

แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๑) ใจที่แตกทำลายไป แตกออกไป หรือแตกตาย

เรื่อง *สุทธชาดก* เมื่อพระสุทธลามารดาออกตามหานางมโนห์รา มารดาเศร้าโศกเสียใจไม่ยอมให้พระสุทธเดินทางไป ด้วยหนทางไกลและมีอันตรายนานัปการ แต่พระสุทธยืนยันที่จะไป มารดาจึงเศร้าโศกมากมาย และเปรียบเทียบความเศร้าโศกจากการจากไปครั้งนี้กับใจที่แตกทำลายไป ดังความว่า

...พระนางจันทาเทวีราชมารดา เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรม โภธิสัตว์เสด็จไปดั่งนั้น พระหฤทัยก็ป่วนปั่นปมประหนึ่งจะแตกทำลายไป
ทันที...

(สุทธชาดก: ๓๕)

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* เรื่องนี้เป็นการพลัดพรากจากกันทั้งครอบครัว คือ บิดา มารดา และบุตร พลัดพรากจากกันระหว่างข้ามน้ำ จึงมีการเปรียบเทียบความ โศกที่เกิดขึ้นกับการแตกไปของใจหลายครั้ง ครั้งที่ ๑ ตอนที่บิดาคือ พระเจ้าสุกมิตร์ต้องข้ามไปส่งนาง เกลสินีก่อน พระไชยทัตเว้าวอนให้รีบกลับมารับ ดังความว่า

...เมื่อพระบิดามารดามาถึงไว้ในราตรีแล้วไป ใครจะเป็นที่พึ่งเล่า พระเจ้าข้า เพราะเหตุฉะนั้น พระบิดามารดาอย่าได้ช้า จงรีบกลับมารับข้าพระพุทธเจ้า ที่น่องทั้งสองไป สองกษัตริย์สดับฟังไชยเสนพิโรธำพันดังนั้น มีพระหฤทัย ไหวหวั่นประหนึ่งว่าจะแตกออกไป...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๖)

เรื่อง *วนาวนชาดก* นางสุวรรณคีรีสามารถเดินทางไปยังมมารดาของวนาวนกุมาร มารดาของนางสุวรรณคีรีเศร้าโศกที่ต้องจากบุตร และเปรียบเทียบความรู้สึกโศกเศร้าที่ได้รับจากการพลัดพรากในครั้งนี้กับการแตกทำลายไปของใจ ดังความว่า

...ในขณะนั้น นางเทพคีรีผู้เป็นมารดา ได้ฟังธิดาทูลลาว่าจะไป นางก็มี หฤทัยคุณแตกทำลาย เพราะความโศกอันเกิดแต่ความวิโยคที่จะพลัดพราก จากกัน...

(วนาวนชาดก: ๓๑)

เรื่อง *โสณันทชาดก* หลังจากบิดาและมารดาของโสณันททราบ ข่าวการหายตัวไปในป่าของโสณันทแล้ว ทั้งสองพระองค์เศร้าโศกเสียใจมาก มีการเปรียบเทียบ ความโศกของบิดามารดาที่ได้รับนั้นหนักหนาและเจ็บปวดเหมือนกับการแตกทำลายไปของใจ ดังความว่า

...พระกปิลราชกุมารก็ทรงม้าเข้าไปยังพระนคร กราบทูลแต่พระชนกชนนี ว่า ขอเดชะ โสณันทไล่ตามกวางทองหายสูญโดยอันล่วงไปแห่ง ๗-๘ วัน หม่อมฉันพร้อมด้วยอำมาตย์และโยธาหาญเที่ยวค้นหา ก็มีได้เห็น พระชนกชนนีได้ทรงทราบดังนั้นก็หวั่นไหวประหนึ่งว่าพระทัยจะแตก ทำลาย ทรงโศกาลัยรำพัน...

(โสณันทชาดก: ๑๐๕)

เรื่อง *เทวันธชาดก* ในตอนที่สองกุมารกุมารีขึ้นม้าหนีจากราชวัง เพราะต้องการหนีจากยักษ์ที่ปลอมตัวเป็นบิดา เมื่อมารดาทราบเรื่องก็เศร้าโศกมาก มีการเปรียบเทียบความเศร้าโศกและความเจ็บปวดที่มารดาได้รับจากการสูญเสียบุตรทั้งสองกับการแตกทำลายไปของใจ ดังความว่า

...คูรถูกรักของมารดา เจ้าพากัน ไปเสียข้างไหน ช่างมาทำมารดาให้อนาถ
หาที่พึ่งมิได้มารดาได้เห็นถูกรักทั้งสองราหัวใจของมารดาก็จ๊กแตกทำลาย
ไป...

(เทววันรชาดก: ๓๓๐)

นอกจากตัวอย่างที่ยกมาแล้ว ในปัญญาสาขาคยังพบการ
เปรียบเทียบความโศกกับการแตกทำลายไปของใจอีกหลายเรื่อง เช่น สุทธนุชาดก สุกมิตชาดก
สุวรรณสิทธสาชาดก สุวรรณกัจฉปชาดก สุบินชาดก วรรณุชาดก สิริสาชาดก จันทคารชาดก เป็นต้น

ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ปรากฏการนำเสนอการเปรียบเทียบ
ความโศกกับการแตกทำลายไปของใจ ในตอนที่ตัวละครประสบกับภาวะทุกข์โศกจากการ
พลัดพราก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการพลัดพรากจากพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง
เมื่อเหตุการณ์การพลัดพรากเกิดขึ้นกับตัวละคร ตัวละครทั้งพระโพธิสัตว์เองและตัวละครแวดล้อม
มักจะแสดงภาวะทุกข์โศกทั้งทางกายและทางใจของคนออกมา และต้องการให้ผู้อื่นรับรู้ถึงความ
ทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากในครั้งนี้มีมากมายนัก ก็จะนำเสนอความทุกข์ทางใจที่ตนได้รับโดย
นำไปเปรียบว่าความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากในครั้งนี้เจ็บปวดและเศร้าโศกราวกับใจที่แตก
ทำลายไป เพื่อให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในความทุกข์อันใหญ่หลวงนี้ให้ชัดเจนและลึกซึ้งมากขึ้น
อีกทั้งการเปรียบเทียบความโศกกับอวัยวะที่สำคัญ คือ หัวใจ นั้น เป็นการเน้นย้ำให้รู้ว่าผู้ที่จะจากตน
ไปนั้นมีความสำคัญและผูกพันกันมากยิ่งนัก เมื่อต้องพลัดพรากจากกัน ไปก็เหมือนกับอวัยวะที่
สำคัญที่สุดของร่างกายนั้นแตกทำลายไปหรือหายไป ซึ่งส่งผลต่อชีวิตที่ทำให้ไม่อาจดำเนินชีวิต
ต่อไปได้อีก ประกอบกับใช้คำว่า “แตกทำลาย” กับอวัยวะคือหัวใจ ในการเปรียบเทียบดังกล่าว มัก
ใช้ในกรณีที่ตัวละครนั้น ไม่ได้ทราบเหตุการณ์การพลัดพรากดังกล่าวมาก่อน ไม่ได้เตรียมใจ
ล่วงหน้าต่อการต้องพลัดพรากจากกันไปจะด้วยเหตุใดก็ตาม จึงมีการใช้ความเปรียบความเศร้าโศก
ในครั้งนี้กับการแตกทำลายไปของหัวใจ คือการที่ในตอนแรกใจยังคงเป็นสถานะที่อยู่ตามปกติกับ
ร่างกาย แต่เมื่อได้รับทราบการลาจากของบุคคลอันเป็นที่รัก ใจที่เคยอยู่นิ่งอย่างสงบก็ถูกทาบให้
แตกทำลายไปในทันทีทันใด การใช้ความเปรียบนี้จึงเพิ่มความเข้มข้นทางอารมณ์ให้ผู้อ่านรับรู้
ความเจ็บปวดและโศกเศร้าที่เกิดจากการแตกทำลายไปของใจให้ชัดเจนและลึกซึ้งมากขึ้น ผู้อ่าน
รับรู้ความเจ็บปวดทุกข์โศกจากการที่หัวใจของตัวละครถูกทาบทำลายให้แตก ไปจนไม่เหลือสภาพ
ความเป็นหัวใจที่จะทำหน้าที่สำคัญอันหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ ภาพการทาบทำลายไปของ
หัวใจสร้างความชัดเจนของความรู้สึกทุกข์โศกจากการพลัดพรากให้เด่นชัดขึ้นในใจของผู้อ่าน การ
ใช้การเปรียบเทียบความโศกกับใจที่ถูกทาบจนแตกทำลายไปนี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการ

แสดงความรักที่ตัวละครประสบได้อย่างเร้าอารมณ์ และมุ่งให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

๑.๒) ใจที่แตกออกเป็น ๗ ภาค

นอกจากการเปรียบเทียบความโศกกับการแตกทำลายไปของใจแล้ว ยังพบการเปรียบเทียบความโศกกับการที่ใจนั้นแตกออกเป็น ๗ ภาค พบในเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันของตัวละครหลายเรื่อง และพบความเปรียบนี้กับความรู้สึกของตัวละครที่แหว่ถ่อม ซึ่งมีความรักและความผูกพันกับพระโพธิสัตว์ เนื่องจากพระองค์ไปใจก็รู้สึกเศร้าโศกและเจ็บปวดครวญกับแตกออกเป็น ๗ ภาค หรือ ๗ เสียง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* เมื่อพระเจ้าสุกมิตร์ ได้พบกับบุตรทั้งสองที่ตนเองเกือบจะสั่งประหาร ก็เศร้าโศกที่เกือบฆ่าบุตรตนเอง ดังความว่า

...พระราชามหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นพระหฤทัยหวาดหวั่นประหนึ่งว่าจะแตกออกไปเจ็ดภาค ริมเสด็จลงจากราชนเทียร ยกพระพาหาทั้งสอง ประคองกอดพระราชกุมาร ปรีเทวนาการด้วยสำเนียงอันดังสลบพับลงกับพระที่นั่ง...

(สุกมิตตชาดก: ๑๗๕)

เรื่อง *ทูลกบัณขิตชาดก* เมื่อมารดาทูลกบัณขิตทราบว่าบุตรชายจะตายแทนสามเณร นางเศร้าโศกเสียใจ ดังความว่า

...ฝ่ายมารดาของทูลกบัณขิตได้ยืนขำวเล้าลือคังนั้น ตัวสิ้นขวัญหายเอามือทั้งสองคืออกสยายผมกลิ้งเกลือกร้องไห้รำไร วังตามไปถึงป่าช้าฝึคิบ เห็นลูกรักอันไม่มีความผิดต้องถูกจำจองห้าประการ หัวใจปานประหนึ่งว่าจะแตกออกเจ็ดภาค น้ำตาไหลลงพรากๆ...

(ทูลกบัณขิตชาดก: ๑๘๘)

เรื่อง *มหาปทุมชาดก* พระเจ้าอังคเสนราชจะหนีจากการสู้รบไปอยู่ในป่า จึงมาสั่งลานางสุเมฆลาราชเทวี นางเศร้าโศกเสียใจมากที่พระเจ้าอังคเสนราชคิดจะจากนางไป ดังความว่า

...นางสุเมขลาราชเทวีได้สดับพระกระเสรับสั่งดังนั้น มีดวงหทัยประหนึ่ง
ว่าจะแตกออกไปเป็นเจ็ดภาค ไม่สามารถจะดำรงพระกายอยู่ได้...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๓)

เรื่อง *วรวงสชาดก* เมื่อพระวรวงศ์กุมาร ถูกจองจำและทำร้าย
นางคารวิฑุกษ์โสภเสร่าเสียใจมาก ดังความว่า

...พวกราชบุรุษมาถึงสำเภาแล้วก็เข้าคร่ำพระโพธิสัตว์โทยตีพาไป พระมหา
สัตว์เจ้าก็ทรงพระ โศกากันแสงให้มีน้ำพระเนตรไหล โขมพระพักตร์
ดำเนินตามพวกราชบุรุษไป นางคารวิเห็นดังนั้นก็โสภเสร่าเพียงดังว่ามีดวง
หทัยแตกออกไปได้เจ็ดซีก ก็ถึงวิสัยวิญญูสลบล้มลง...

(วรวงสชาดก: ๖๒๗)

เรื่อง *พากลชาดก* พากลกุมารเสร่าโสภเสร่าที่นางสุขุม่าอันหา
ต้องพลัดพรากจากไป ดังความว่า

...ฝ่ายพากลกุมาร โพธิสัตว์นั้น บริโภคโภชนาหารมีรสอันเลิศต่าง ๆ แล้ว
ครั้นเวลาเย็นก็กลับมายังที่นาของตน เมื่อไม่เห็นนางสุขุม่าอันหาอันเป็น
ภรรยา ก็ประจูดังว่ามีหทัยอันแตกได้ ๗ ภาค...เมื่อระลึกถึงนางขึ้นมา
ก็ร้องไห้ร่ำพันพิลาบ มีหน้าอันอาบไปด้วยน้ำตา...

(พากลชาดก: ๘๔)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นเป็นการเปรียบเทียบความ โศกที่ได้รับจาก
การพลัดพรากเช่นเดียวกับการเปรียบเทียบกับใจที่แตกทำลายไป การเปรียบเทียบกับใจที่แตก
ออกเป็น ๗ ภาค ยังมุ่งสร้างภาพการสูญสิ้นหรือหมดไปของใจเช่นเดียวกับการเปรียบเทียบกับการ
แตกทำลายไปของใจ แต่ต่างกันที่การเปรียบเทียบกับใจที่แตกออกเป็น ๗ ภาคนั้น สร้างภาพของใจ
ที่กลายสภาพจากใจอันมีเพียงหนึ่งเดียวซึ่งเป็นอวัยวะที่สำคัญของร่างกาย และใจนั้นก็มีความรัก
ความผูกพันต่อพระโพธิสัตว์เพียงคนเดียว เมื่อต้องพลัดพรากจากพระโพธิสัตว์อันเป็นที่รักเพียง
หนึ่งเดียวก็ทำให้ใจที่เคยดำรงอยู่กับคนคนหนึ่งอย่างมั่นคงแห่งการดำรงชีวิตนั้น ไม่อาจมีสภาพเดิม
ที่คงความเป็นเอกภาพของร่างกายมนุษย์ได้อีกต่อไป ความ โศกเสร่าจากการพลัดพรากนั้นจึงเปรียบ

ได้กับใจที่กลายสภาพความเป็นหนึ่ง ต้องแตกกระจกระบายออกไปเป็น ๗ ภาคหรือ ๗ เสียง อันมีผลต่อการดำรงชีวิตของร่างกายที่มีเพียงหนึ่ง ว่าอาจจะดำรงชีวิตอยู่อย่างมั่นคงเช่นเดิมไม่ได้ เนื่องจากใจแตกออกไปยังทิศทางต่างๆ มากมายถึง ๗ แห่ง ด้วยกัน การสร้างภาพการกระจายไปของใจถึง ๗ แห่งนั้น เป็นการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ด้วยการกล่าวเกินจริง เพื่อใช้ภาพที่เหนือจริงมาสร้างให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจความรู้สึกโสภะเศร้าที่มากมายของตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับภาพที่สร้างความรู้สึกดังกล่าว ภาพใจที่แตกออกเป็น ๗ เสียงนั้น เป็นจริงไม่ได้ในด้านการปรากฏจริง แต่เป็นจริงได้ในความรู้สึก การเปรียบเทียบกับการกล่าวเกินจริงดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความโศกที่ตัวละครประสบได้ลึกซึ้งมากขึ้น

๑.๓) ใจที่แตกออกเป็น ๒ ภาค

นอกจากการเปรียบเทียบความโศกกับใจที่แตกออกเป็น ๗ ภาคแล้ว ยังพบการเปรียบเทียบความโศกกับใจที่แตกออกเป็น ๒ ภาค แต่ปรากฏน้อยกว่าใจที่แตกออกเป็น ๗ ภาค มีลักษณะการใช้เช่นเดียวกับใจที่แตกออกเป็น ๗ ภาค คือพบในการเปรียบเทียบความรู้สึกโสภะเศร้าของตัวละครที่แวดล้อมพระโพธิสัตว์และเศร้าโศกต่อการไม่ได้พบพระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *รัตนปโชตชาดก* เมื่อรัตนปโชตยอมตายแทนมารดา เมื่อมารดาฟื้นขึ้นมาพบว่ารัตนปโชตสิ้นชีวิตแล้ว มารดาเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...ส่วนพระราชเทวีทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์สลบไปตกพระทัยลุกขึ้นประคองพระหัตถ์พระมหาสัตว์เข้าไว้กับพระอุระ ทรงพระโศการ่ำไห้ ปี่ประหนึ่งดวงพระหฤทัยจะแตกออกเป็นสองภาค...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๓)

เรื่อง *สุวรรณสังขชาดก* ตอนที่พระเจ้าพรหมทัตให้มหาเสนาบดีมารับพระสุวรรณสังขและนางจันทาทะวีกลับ แล้วพระเจ้ากรุงพาราณสีจะไม่ให้ไป มหาเสนาบดีจึงกล่าวเปรียบเทียบกับหากพระเจ้าพรหมทัตไม่ได้พบบุตรตรงโศกเศร้าจนใจนั้นแตกออกเป็น ๒ ภาค ดังความว่า

...ถ้าว่าพระราชบิดามีได้เห็นพระโอรส ก็จักทรงพระกำสรดโศกาเลีย พระหฤทัยจักแตกออกเป็นสองภาคทิวงดไป...

(สุวรรณสังขชาดก: ๑๕๐)

การเปรียบเทียบความ โศกกับใจที่แตกออกเป็น ๒ ภาค เป็นการเปรียบเทียบที่สร้างภาพการหมดสิ้นไปหรือการแตกทำลายไปของใจ ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกที่สูญเสียพระโพธิสัตว์ไป ดังเช่นที่มารดาของรัตนปัทมาผู้เสียใจต่อการจากไปของรัตนปัทมาที่ขอมคายแทนนาง การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงเป็นการสร้างภาพเกินจริงที่มุ่งสื่ออารมณ์เศร้าโศกอันมากมายของตัวละครให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในความรู้สึกดังกล่าว จนเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับเรื่องราวที่รับรู้

๒) เปรียบเทียบกับอาการ “ขาดใจ”

จากการศึกษาการเปรียบเทียบความ โศกเศร้ากับการสูญเสียหรือหมดไปของ “ใจ” ยังพบการเปรียบเทียบกับอาการ “ขาดใจ” เพื่อสื่อความรู้สึกเศร้าโศกที่มีมากมายจากการสูญเสียพระโพธิสัตว์บุคคลอันเป็นที่รัก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สิริจุทามณีชาดก* เมื่อพระสิริจุทามณีต้องการบริจาชีวิตของตนเป็นทาน ในระหว่างการเลื่อยผ่าร่างกายของพระองค์ เหล่าอาณาประชาราษฎร์ และเหล่าอำมาตย์ต่างเศร้าโศกเสียใจต่อการที่ต้องสูญเสียพระองค์ ทุกคนแสดงอาการเศร้าโศกเสียใจกริ้วกราวกับใจจะขาด ดังความว่า

...ครานั้น หมู่เทพนิกรก็เอิกเกริกเป็น โกลาหล มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น
พากันมาประชุมอยู่เกลื่อนกล่น เขามือทูปอกสยายผมร้องเสียงกรีดกราด
ประหนึ่งว่าจะขาดใจ มหาโยคีก็ฝ่าพระเศียรพระมหาสัตว์ด้วยคมเลื่อย คุนำ
เวทนา...

(สิริจุทามณีชาดก: ๑๔๗)

การเปรียบเทียบความ โศกกับการขาดใจ เป็นการสร้างภาพให้ผู้อ่านเห็นอาการของคนที่เศร้าโศกจากการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก อาการดังกล่าวสร้างความรู้สึกเศร้าและร้าวรานใจมากเหมือนกับใจของผู้ที่เศร้าโศกนั้นขาดหายไป หากเชื่อมโยงไปถึงอาการหายใจของมนุษย์ อาการขาดใจหรือใจจะขาดยังหมายถึง การที่ขาดอากาศหายใจ เมื่อไม่มีอากาศให้หายใจ ใจก็ไม่สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงต่อไปได้ ชีวิตก็จักสูญสิ้นไปเช่นกัน ภาพดังกล่าวที่เกิดจากการเปรียบเทียบความเศร้าโศกกับการขาดไปของใจ จึงทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในความ โศกเศร้าอันมากมายในครั้งนี้ได้อย่างชัดเจนจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจในการสูญเสียดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๒.๓.๒)การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียมือและเท้า
แม่ “ใจ” จะเป็นอวัยวะที่สำคัญของร่างกายอันทำให้ร่างกายมี
ชีวิตอยู่ได้ แต่ร่างกายยังคงมีอวัยวะอื่นที่สำคัญอีก ได้แก่ มือและเท้า ซึ่งทำให้การดำรงอยู่ของชีวิตมี
ความหมาย เคลื่อนไหวได้ กระทำสิ่งต่างๆ อย่างสะดวกสบาย อวัยวะดังกล่าวจึงสำคัญสำหรับชีวิต
มนุษย์เช่นกัน จากการศึกษา*ปัญญาสาตก* พบการเปรียบเทียบความ โศกกับการสูญเสียมือและเท้า
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สิริสาชาตก* ในตอนท้ายเรื่องสิริสากุมารลามารดาไปเกิด
วิมานชั้นดุสิต พระมารดาเศร้าโศกเสียใจมาก และกล่าวเปรียบเทียบการพลัดพรากจากบุตรกับการ
สูญเสียมือและเท้า ดังความว่า

...คนทั้งหมดมีพระมารดาเป็นต้น ครั้นไม่เห็นพระกุมารต่างก็ร่ำร้องรำพัน
กลิ้งเกลือกคล้ายกับมือเท้าทั้งสองขาดกระเด็นไป...

(สิริสาชาตก: ๕๗๔)

ตัวอย่างข้างต้นเปรียบเทียบความเศร้าโศกที่มารดาต้องจากบุตร
กับการที่มือและเท้าทั้งสองขาดกระเด็นไป เนื่องจากการลาของสิริสากุมารในครั้งนี้ พอกล่าวลา
มารดาเสร็จก็หายวับไปกับตา นางจึงยังไม่ได้ทำใจมาก่อนว่าจะต้องจากกัน เมื่อนำมาเปรียบเทียบ
กับการสูญเสียอวัยวะในลักษณะของการที่มือเท้าขาดกระเด็น ก็เป็นการสูญเสียในทันทีทันใด จน
ความโศกเข้าสู่ใจมจิตใจทันที ภาพความเปรียบเทียบมือเท้าขาดกระเด็นจึงสร้างภาพที่แจ่มชัดในใจผู้อ่าน
จนเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกอันเนื่องจากการพลัดพรากจากบุตรอย่างกะทันหันของ
มารดา

การเปรียบเทียบความโศกกับการสูญเสียอวัยวะ ได้แก่ หัวใจ มือ
และเท้า นั้น เป็นการเปรียบเทียบที่มีลักษณะสร้างภาพเกินจริงให้เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน การกล่าวเกิน
จริงเป็นความเปรียบแบบหนึ่ง ดังที่ ควงมน จิตรจ้านง (๒๕๓๖ : ๑๒๗) ได้กล่าวถึงความเปรียบเทียบ
จริงไว้ว่า

...ความเปรียบเทียบจริง (Hyperbole) บางครั้งความรู้สึกนึกคิดซึ่งเป็น
นามธรรมเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องแสดงออกด้วยถ้อยคำที่มีความหมายเกินจริง
จึงจะมีน้ำหนักเทียบเท่ากับที่ปรากฏจริง ๆ ในจินตภาพได้ ความเปรียบซึ่ง

แสดงความเกินจริงอย่างตั้งใจ เพื่อสื่อความหมายเกินกว่าความหมายโดย
พยัญชนะ เรียกว่าความเปรียบเกินจริง...

ดังนั้นการกล่าวเกินจริงดังกล่าวจึงทำให้ความรู้สึกโศกเศร้าที่
ต้องการเปรียบเทียบมีน้ำหนักมากขึ้น การมากขึ้นนี้เองที่เร้าอารมณ์และสร้างความรู้สึกสะเทือนใจ
ให้เกิดแก่ผู้อ่านได้มากขึ้นตามไปด้วย การนำเสนอความโศกด้วยการเปรียบเทียบแบบกล่าวเกินจริง
นี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สามารถนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้
เป็นอย่างดี

๒.๓.๒.๔ การเปรียบเทียบความโศกกับการสิ้นชีวิต

จากการศึกษาปัญหาสาขาคพบการสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่าน
โดยใช้การเปรียบเทียบความโศกที่ตัวละครประสบกับการสิ้นชีวิตหรือการตายของตัวละครที่
ประสบทุกข์ในขณะนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สมุททโฆสชาดก* เมื่อนางวินทุมดี พลัดพรากจากพระสมุททโฆส
นางเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...เวลาเช้าพระเทวีขึ้นฝั่งได้แลไม่เห็นพระภักศาคีทรงพระโศกาดูพูนทวย
มีน้ำพระเนตรนองนัยนาเพียงว่าจะวายพระชนม์ สิ้นสติสมปฤติล้มลงเหนือ
พื้นปัดพี...”

(สมุททโฆสชาดก: ๑๔)

เรื่อง *สุธนูชาดก* ตอนที่ม้ามณีกักขี้สวราชพาพระสุธนูราชกุมารเหาะขึ้น
ฟ้าหายไป พระนางเกศนिरาชเทวี มารดาของพระสุธนูเศร้าโศกมากจนแทบจะสิ้นชีวิตต่อการจากไป
ของพระสุธนู ดังความว่า

...ถ้ามารดาได้เห็นพระปิโยรสในวันนี้ ดวงหทัยของพระมารดา ก็จะแตก
ทำลายออก ๗ ภาค แล้วจะเลขทิวงคตอยู่ ณ ประคู่พระราชนิเวศน์นี้...

(สุธนูชาดก: ๕๕)

เมื่อพระสุธนูมองลงมาเห็นอาการ โศกเศร้าของมารดา ก็นึกถึงความโศกเศร้านั้น แล้วนำอาการ โศกเศร้ำดังกล่าวไปเปรียบกับการสิ้นชีวิตของมารดา ดังความว่า

...ก็แลเห็นพระราชมารดาของคนขึ้นทรงพระกันแสง โศกาคร่ำรำพันพิลาป อยู่แทบประคูดุพระราชนิเวศน์ มีพระอิสสุชลเนตรไหลอาบพระพักตรา ก็มีความสงสารพระมารดาขี้หนัก...พระชนนีบังเกิดเกล้าของเรา จึงได้ทรงปริเทวนาการแทบจะวางวายพระชนมชีพ...

(สุธนุชาดก: ๕๕-๖๐)

เรื่อง *สุธนุชาดก* ยังปรากฏการเปรียบเทียบความ โศกกับการสิ้นชีวิตอีกหลายตอน เช่น ตอนที่นางจีรภัทราพลัดพรากจากพระสุธนู ทั้งสอง โศกเศร้ำถึงกันมาก และได้มีการกล่าวเปรียบเทียบความ โศกของทั้งสองกับการสิ้นชีวิตถึงสามครั้ง ดังความว่า

...ต่างองค์ก็พลัดกันไปคนละทิศละทางมิได้แลเห็นซึ่งกันและกัน กษัตริย์ทั้งสองต่างได้รับทุกข์เวทนาเพราะความเย็นและความหนาว รวากับว่าพระชนมชีพจะวางวาย ทั้งประกอบด้วยความหิวกระหายสุดกำลัง เพราะมิได้เสวยพระกระยาหารเลย ต่างพระองค์ก็ทรงกันแสงถึงกัน พระโพธิสัตว์นั้นทรงพระกันแสงถึงพระมเหสี พระจีรภัทราเทวีก็ทรงพระกันแสงถึงพระภัสดา...เมื่อระลึกขึ้นมาถึงพระสามี ก็ทรงพระกันแสงโศการำพันพิลาป ร่ำเรียกพระภัสดาด้วยคาถา...ความว่า ทำใจข้าพเจ้าจึงจะได้พบเห็นพระสุธนูสามีผู้เป็นที่พึง เมื่อข้าพเจ้ามาพลัดพรากจากกันครั้งนี้ ที่ไหนจะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ ถ้าข้าพเจ้ามิได้พบเห็นพระพักตร์พระภัสดานั้นแล้ว ก็เห็นว่าจักสิ้นชีพตักษัยโดยแท้...ถ้ามิได้พบพระสามีแล้วก็จะสิ้นชีพตักษัยเป็นมั่นคง จะมีชีพดำรงอยู่ต่อไปอย่างไรได้ เมื่อทรงพระกันแสงรำพันดังนี้แล้ว ก็ทรงพระปริวิตกต่อไปว่า...

(สุธนุชาดก: ๘๒, ๘๔)

เรื่อง *สิทธิสารชาดก* เมื่อพระราชธิดาหาหน้ทิ้งบุญสารกุมารไว้ในป่าคนเดียวตามคำสั่งของบิดานั้น บุญสาร โศกเศร้ำเสียใจถึงราชธิดาคนรักของตน ดังความว่า

...ฝ่ายบุญสารต้นขึ้นมิได้เห็นภรรยา นั่งระทมทุกข์ถึงราชาธิดา...เที่ยวค้น
ค้นค้นหาราชาธิดาไปตามภูเขาลำเนาไพร เมื่อไม่เห็นแล้วก็กลับมาตั้งอยู่ที่
ร่มไทรนั้นอีก โศกสะอื้นถึงราชาธิดาประหนึ่งว่าชีวาจะอาสัญ...

(สิทธิสารชาดก: ๔๗๑)

เรื่อง *รัตนปโชตชาดก* มเหสีสิริรัตนอาภา พลัดพรากจากกษัตริย์มหาราช
นางเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...เมื่อมาลอยกว้างอยู่กลางห้วงน้ำใหญ่ อันไม่มีที่พึ่งพิงอาศัย
โผนกระหม่อมฉันจะมีชีวิตอยู่ต่อไปเล่า...หม่อมฉันจะไม่ได้เห็นพระองค์
กองอนาถาหาชีวิตไม่แล้ว...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๐๖)

ในเรื่อง *รัตนปโชตชาดก* ยังพบการเปรียบเทียบความเศร้าโศกที่ต้องพลัด
พรากจากบุตรของมารดารัตนปโชต นางเปรียบว่าหากไม่ได้ไปพบบุตรชีวิตนางก็อยู่ไม่ได้อีกต่อไป
ดังความว่า

พระราชเทวีทอดพระเนตรเห็นรูปยักษ์ก็ตกพระทัยกลัวตัวสั่นคิดถึงมรณภัย
...เราไม่เห็นบุตรของเราแล้ว คงต้องสิ้นชีพประลัยเป็นเพียงแท้...

(รัตนปโชตชาดก: ๑๑๐)

เรื่อง *วนาวนชาดก* เมื่อนางกัณโถมาราชเทวีรู้ข่าวการตายในสนามรบ
ของบุตรตนแล้ว ก็เศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...พระนางกัณโถมาราชเทวีได้สดับดังนั้น คุณมีพระทัยแตกทำลาย ระทมไป
ด้วยความ โศกแทบพระชนม์ชีพจะวางวายลงทันที...

(วนาวนชาดก: ๕๔)

ตัวอย่างที่ยกมาดังกล่าวข้างต้น มีการบรรยายและพรรณนาความเศร้า
โศกของตัวละครที่ต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันไป แต่เมื่อความ

พลัดพรากได้เกิดขึ้นแล้ว ความรู้สึกอันเกิดจากการพลัดพรากก็คือความ โศกเศร้าอย่างแสนสาหัสจากการพลัดพรากในครั้งนี้ และได้มีการเพิ่มความเข้มข้นของความรู้สึก โศกเศร้าที่ตัวละครกำลังประสบให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจในความรู้สึกดังกล่าวอย่างชัดเจนและลึกซึ้งมากขึ้นด้วยการใช้ความเปรียบ โดยการเปรียบเทียบความรู้สึก โศกเศร้าที่เกิดจากการพลัดพรากในครั้งนี้กับการสิ้นชีวิตของผู้ที่รู้สึก โศกเศร้า การนำการสิ้นชีวิตมาใช้เป็นสิ่งที่เปรียบก็เพื่อให้ผู้อ่านรับรู้ว่าคุณค่าความรู้สึกสูญเสีย และ โศกเศร้าในครั้งนี้มีมากมายมหาศาลนัก ชีวิตอันเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงอยู่ต่อไปของมนุษย์ ไม่อาจดำเนินต่อไปได้เนื่องมาจากการพลัดพรากในครั้งนี้ การเปรียบเทียบความ โศกกับการสิ้นชีวิตของผู้ที่กำลังรู้สึก โศกเศร้าจึงเป็นการเพิ่มความเข้มข้นทางอารมณ์ให้ผู้อ่านเข้าใจความทุกข์โศกที่เกิดขึ้นกับตัวละครให้ลึกซึ้งขึ้น อีกทั้งคำที่เลือกมาใช้ในการเปรียบเทียบครั้งนี้ เช่น คำว่า “ทิวศควางวายพระชนมชีพ พระชนมชีพจะวางวาย สิ้นชีพตักษัย คงอนาถาหาชีวิตไม่แล้ว ต้องสิ้นชีพประลัย” ฯลฯ คำต่าง ๆ เหล่านี้สื่อความหมายถึง การสิ้นชีวิต หรือ ตาย ทั้งสิ้น ส่วนคำที่แวดล้อมคำที่มีความหมายว่า สิ้นชีวิต หรือ ตาย นั้น ก็มีการใช้คำว่า “วางวาย วายวาง อนาถา” เสียงพยัญชนะ “ว” และเสียงสระ “อา” ในคำเหล่านี้ช่วยสร้างความรู้สึกอย่างว่างเปล่าเปลี่ยวเดียวดายให้กับตัวละครที่กำลังประสบความรู้สึก โศกเศร้าอยู่ การนำเสนอการเปรียบเทียบความ โศกกับการสิ้นชีวิตหรือตายนี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในแบบของการกล่าวเกินจริงและการสรรคำมาใช้ในการเปรียบเทียบเพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกที่มีทำให้เข้าใจและมองเห็นความ โศกเศร้าที่ตัวละครประสบได้ชัดเจนมากขึ้น ดังที่ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๘: ๑๔) กล่าวว่า

...คำแต่ละคำที่กวีเลือกใช้ควรเป็นคำที่มีความหมาย มีความสมบูรณ์ในแง่ของการสื่อสาร ทั้งในแง่ของการสื่อความหมายในระดับต่าง ๆ การสื่อภาพและการสื่ออารมณ์ที่กวีประสงค์...ตามขนบวรรณศิลป์ไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีสันสกฤต การเลือกสรรคำของกวีมาใช้ในบทประพันธ์นับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะรูปและเสียงของคำที่นำมาใช้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างความงามและอารมณ์สะท้อนใจแก่บทประพันธ์...

ดังนั้นการเลือกใช้คำในการนำเสนอความ โศก โดยเปรียบเทียบกับ การสิ้นชีวิตใน *ปัญญาสชาดก* จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านได้

๒.๓.๒.๕ การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้าย

เมื่อมนุษย์ถูกผู้อื่นหรือสิ่งอื่นทำร้ายย่อมนำความทุกข์โศกมาให้ทั้งต่อตัวผู้ที่ถูกทำร้ายเองหรือบุคคลรอบข้าง ใน*ปัญญาสาตก*จึงมีการนำเสนอความโศกโดยนำมาเปรียบเทียบกับ การถูกทำร้าย เช่น ถูกฟ้าผ่า ถูกศรของนายพราน หัวใจถูกบีบ ถูกไฟเผา ฯลฯ ซึ่งเป็นความโศกที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน เพราะโดยปกติการถูกผู้อื่นหรือสิ่งอื่นทำร้ายย่อมเป็นสิ่งที่ไม่คาดคิดและไม่คาดว่าจะเป็นเช่นนั้น ดังนั้นผู้แต่งจึงนำลักษณะร่วมกันของการเกิดเหตุที่ไม่คาดคิดมาก่อนมาเป็นสิ่งเปรียบเทียบให้ผู้อ่านได้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าและเจ็บปวดอย่างชัดเจนมากขึ้น จำแนกได้ต่อไปนี้

๒.๓.๒.๕.๑) การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้ายจากอาวุธของมีคม
๒.๓.๒.๕.๒) การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้ายจากไฟ
แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๕.๑) การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้ายจากอาวุธของมีคม
ใน*ปัญญาสาตก*ปรากฏการเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้ายจากอาวุธของมีคม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุทธชาตก* เมื่อมารดาของมโนห์ราทราบว่านางมโนห์ราถูกพรานจับตัวไป นางเศร้าโศกเสียใจ และรู้สึกราวกับว่าถูกพรานคนนั้นแทงด้วยหอก ดังความว่า

...เทวีผู้มารดาได้ฟังดังนั้น ยกหัตถ์ทั้งสองก่อนพระทรวงพลางทางทรงโศก
...โอโธมโนห์ราถูกรักของมารดา มารดาไม่เห็นหน้าเจ้าเฝ้าแต่รำลึกถึง
ป้อมประหนึ่งว่าจะขาดใจ อุปมัยดังพรานไพรแทงด้วยหอกฉะนั้น มารดา
ไม่ได้เห็นมโนห์รา ตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ ถึงมีชีวิตอยู่ต่อไปแต่ได้พรางจาก
ถูกรักนี้ไม่มีประโยชน์อันใด มารดาจักต้องตายเสียเป็นมันคง ณ ครั้งนี้...

(สุทธชาตก: ๒๖)

เรื่อง *สิริวิบุลกิตติชาตก* เมื่อนางสิริมตีฟังกษัตริย์ศกิตติจะไป
บวชในป่าก็เศร้าโศกเสียใจ

...มีพระหฤทัยประหนึ่งว่าต้องสาขอสุนิบาต และลูกศรร้อยเล่มเสียบไว้...

(สิริวิบุลกิตติชาตก: ๑๒๑)

เรื่อง เทวันธชาดก เทวันธกุมารเสรำโสกลเสียใจที่รู้ว่านางสุวรรณ
เกสรหายตัวไป ผู้ที่พระองค์อยู่ด้วยคือยักษ์ที่ปลอมตัวมา ดังความว่า

...ข้า ๆ ก่อน เรายังไม่สบายใจ รับสั่งแล้วจึงเสด็จเข้าห้องในทรงเสรำพระทัย
บ่นเพื่อถึงพระนางสุวรรณเกสรแล้วตรัสนิพนธ์คำถา...ความว่า หัวใจของ
ที่จักแตกแยกออกไป อุปไมยเหมือนถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบด้วยยาพิษ
ฉะนั้น...

(เทวันธชาดก: ๓๖๐-๓๖๑)

เรื่อง สุธนุชาดก พระสุธนพลัดพรากจากมารดาจนมาพบนาง
จิริปภา วันหนึ่งพระองค์นึกถึงมารดาก็เสรำโสกลเสียใจ ดังความว่า

...อยู่มารাত্রีวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์บรรทมอยู่บนพระแท่นที่ไสยาสน์กับ
พระนางจิริปภาเทวี ครั้นเวลาปัจจุสมัยใกล้รุ่ง ทรงระลึกถึงราชมารดาเกษนี
ก็มีพระอัสสุชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์ ลูกศรคือความ โสภก่เสียบสลักพระ
ทรวง ทรงพระกรรแสงรำพันพิลาป...

(สุธนุชาดก: ๗๑)

ตัวอย่างทั้งสองเรื่องที่ยกมาข้างต้นมีการเปรียบเทียบความ โสภก่
ต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักกับการถูกทำร้ายจากอาวุธของมีคม ซึ่งสร้างความเจ็บปวดครว
ร้าวแก่ผู้ถูกทำร้าย การนำเสนอความเปรียบดังกล่าวได้สร้างภาพการถูกทำร้ายจากของมีคมที่เป็น
อาวุธร้ายแรง และทำให้บาดเจ็บอย่างสาหัสได้ คือ การถูกแทงด้วยหอก การถูกยิงด้วยลูกศรอาบยา
พิษ ซึ่งอาวุธทั้งสองไม่อาจทำให้ผู้ถูกทำร้ายรอดชีวิตไปได้ อีกทั้งการเปรียบเทียบกับการถูกทำร้ายนี้
แสดงให้เห็นภาพของการพลัดพรากที่ชัดเจนขึ้นว่าเป็นเหตุการณ์ที่ผู้พลัดพรากทั้งสองฝ่ายไม่ได้
คาดคิดมาก่อนและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพลัดพรากก็มีบุคคลที่สามผู้ไม่ประสงค์ดีมาเกี่ยวข้องซึ่ง
ขาดต่อการคาดการณ์สิ่งที่บุคคลที่สามจะกระทำ เช่น เรื่อง สุธนุชาดก บุคคลที่สามที่มาทำให้เกิด
การพลัดพรากคือ พรานที่จับตัวนางมโนหรีาไป เรื่อง เทวันธชาดก บุคคลที่สามคือ นางยักษ์ ที่จับ
ตัวนางสุวรรณเกสรไป และปลอมตัวเป็นนางแทน ฯลฯ การถูกทำร้ายจากอาวุธของบุคคลที่สามจึง
สร้างความเจ็บปวดแก่ผู้พลัดพรากเป็นอย่างมาก การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงช่วยสร้างความเข้มข้น

ทางอารมณ์ โศกเศร้าอันเกิดจากการสูญเสียให้ผู้อ่านประจักษ์ชัดทั้งการเห็นภาพและรับรู้และเข้าใจ
อารมณ์ตัวละครได้ดีซึ่งมากขึ้น จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจใน
ความโศกเศร้าดังกล่าว จนรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมที่ตัวละครประสบว่าความพลัด
พรากครั้งนี้สร้างความเจ็บปวดแก่จิตใจและสร้างความโศกเศร้าอย่างมากมาย

๒.๓.๒.๕.๒) การเปรียบเทียบความโศกกับการถูกทำร้ายจากไฟ

นอกจากการถูกทำร้ายด้วยอาวุธของมีคมแล้วใน *ปัญญาสชาดก* ยัง
ปรากฏการเปรียบเทียบความโศกกับไฟที่เผาทำลายใจและชีวิต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สังขปิตตชาดก* บิดาของพระสังขปิตตกุมารทราบว่าเรื่องที่
พระสังขปิตตกุมารโดยสารไปล่องกลางมหาสมุทร พระองค์กล่าวถึงความเศร้า โศกเสียใจที่พระองค์
ได้รับ ดังความว่า

...เมื่อบุตรของเรามีได้เห็นกันนาน ไฟคือความโศกถึงบุตรเผาเรายังนั้ก...

(สังขปิตตชาดก: ๕๓๒)

เรื่อง *วรวงสชาดก* เมื่อพระวรวงศ์ต้องพลัดพรากจากนางคารวี
พระองค์โศกเศร้ามากเปรียบเทียบความโศกคือไฟที่เผาผลาญใจพระองค์ ดังความว่า

...พระมหาสัตว์เจ้า ปรีเทวนาคารอยู่ไม่สามารถจะดำรงพระกายอยู่ได้ก็
ถึงวิสัญญิภาพล้มเหนือหาดทราย ไม่ซำก็กลับได้สติมา เข้าพระทัยว่าพระ
ราชเทวีสิ้นพระชนม์ชีพแล้ว ถูกไฟกล่าวคือความโศกเผาผลาญพระหทัย ก็
เกิดความเร่าร้อนพระมิ่งสะในหทัย...

(วรวงสชาดก: ๖๓๗)

เรื่อง *วรวงสชาดก* ยังปรากฏการเปรียบเทียบความโศกกับไฟ อีก
หลายตอนเช่น ตอนที่นางคารวีได้พบพระวรวงศ์ นางเล่าความแต่หนหลังที่ต้องพลัดพรากจากกัน
ให้พระองค์ฟังด้วยความโศกเศร้า ดังความว่า

...ภายหลังข้าพระบาทประสูติพระราชบุตรแล้ว ภรรยา นายพรานนั้นลักเอา
บุตรของข้าพระบาทไปทิ้งเสีย ข้าพระบาทไม่ทราบว่าจะไปพื้ที่ไหน ก็

หมกไหม้อยู่ด้วยไฟ คือความโศกอันวิโยคพลัดพรากจากฝ่าพระบาทแล้ว
มิหนำซ้ำถูกความโศกถึงบุตรบีบคั้นเข้าอีกได้เสวยความทุกข์เป็นอันมาก...

(วรรณสาตก: ๖๔๖)

การเปรียบเทียบความโศก กับ ไฟ ที่เผาผลาญจิตใจและชีวิตนี้
ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เรียกว่า อุปลักษณ์ คือการเปรียบเทียบความโศกว่ามีสถานะเป็นไฟ ไฟเป็นสิ่งที่
มีคุณลักษณะของความร้อน และมีอำนาจในการเผาทำลายทุกสิ่งทุกอย่างได้ในพริบตา ผู้ที่ถูกไฟ
เผาข่มเจ็บปวดแสนสาหัสและรุนแรงกว่าอาวุธอื่น ๆ หลายเท่านัก การเปรียบเทียบความโศกด้วยวิธีการ
อุปลักษณ์ ว่าความโศก คือ ไฟ จึงเป็นการทำให้ผู้อ่านเห็นอำนาจและความรุนแรงของความ
โศกเศร้าในครั้งนี้ว่าได้เผาผลาญและทำร้ายจิตใจของผู้โศกเศร้าจากการพลัดพรากมากมายมหาศาล
เพียงใด ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๕: ๔๗) ได้กล่าวถึง ความหมายของอุปลักษณ์ว่าหมายถึง

...การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน มัก
ใช้คำว่า “คือ” และ “เป็น” เช่น ครุคือเรือจ้าง ทหารเป็นรั้วของชาติ หรือ
บางครั้งไม่มีคำเชื่อม โยง เช่น ฝนดาวตก เปรียบดาวตกที่ตกพร่างพรายเป็น
สายฝน... ในวรรณคดีไทย ปรากฏใช้อุปลักษณ์เป็นจำนวนมาก เพื่อขยาย
จินตภาพให้แจ่มชัด หรือเปรียบเทียบความคิดบางประการให้ลึกซึ้งขึ้น...

การใช้คุณสมบัติความร้อนแรงของไฟมาเปรียบกับความโศกจึง
ทำให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกโศกเศร้าของตัวละครได้อย่างแจ่มชัดมากขึ้น อีกทั้งการเปรียบเทียบความโศก
กับไฟ ยังปรากฏการใช้คำที่แสดงคุณสมบัติของไฟที่ทำให้การรับรู้คุณภาพของไฟมากขึ้น เช่น คำ
ว่า เผาผลาญ เราร้อน หมกไหม้ ฯลฯ ถ้อยคำในความเปรียบดังกล่าว ทำให้ความรู้สึกที่มีต่อ
คุณสมบัติของไฟชัดเจนมากขึ้นว่าความโศกคือไฟดังกล่าวมีอำนาจที่รุนแรงและทำร้ายผู้อยู่ใน
ความโศกเศร้าได้มากมายนัก การเปรียบเทียบความโศกด้วยวิธีอุปลักษณ์ดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทาง
วรรณศิลป์ที่สร้างภาพความรู้สึกโศกเศร้าให้แจ่มชัดขึ้นในใจผู้อ่านจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์
สะเทือนใจไปกับความโศกเศร้ามดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๒.๖ การเปรียบเทียบความโศกกับอาการไม่ปกติของมนุษย์

เมื่อบุคคลต้องประสบเหตุที่ทำให้เกิดการสูญเสีย เช่น พลัดพรากจากคนที่รัก ญาติ
มิตรเสียชีวิต สูญเสียสิ่งที่รักหรืออวัยวะในร่างกาย เป็นต้น ข่มก่อก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของ

พฤติกรรมที่ผิดไปจากเดิม ลักษณะนี้ถือเป็นสามัญปกติของมนุษย์ที่เกิดขึ้นได้ การแสดงความโศก ซึ่งเป็นนามธรรมนั้น ผู้แต่งมีการกล่าวถึงกิริยาอาการต่างๆ ของบุคคลทั่วไปที่ผู้แต่งพบเห็นและผู้อ่านรับรู้มาเป็นพฤติกรรมของตัวละคร เมื่อตัวละครเกิดความรู้สึกโศกเศร้าเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจน

การเปรียบเทียบความโศกกับลักษณะกิริยาอาการที่มากกว่าที่คนทั่วไปจะกระทำ ซึ่งปรากฏใน *ปัญญาสชาดก* ได้แก่ กิริยาอาการเหมือนคนบ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุธนชาดก* เมื่อมารดาของนางมโนห์รารู้เรื่องที่น่างถูกพราหมณ์จับตัวไป นางออกไปตามหาบุตรไม่พบ นางจึงเศร้าโศกเสียใจ ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนคนบ้า ดังความว่า

...โอ้อวกรรมของเราจึงพลัดพรากไปจากกัน ทำไฉนจะได้เห็นหน้ามโนห์รา
นางรำไรไปมาคุดังจะเป็นบ้า...

(สุธนชาดก: ๒๘)

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* หลังจากที่พระเจ้าสุกมิตตร้องพลัดพรากจากพระราชเทวีและบุตรทั้งสองพระองค์เศร้าโศกเสียใจจนแทบจะเป็นบ้า ดังความว่า

...พระเจ้าสุกมิตตรทรงพิลาปร่ำไรดังนี้ ก็ถึงวิสัยญญาพลบลลง เมื่อทรงพระ
สติคืนมาก็มีอาการประหนึ่งว่าจะเป็นบ้า...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๘)

เรื่อง *มหาสุรเสนชาดก* หลังจากพระเจ้ามหาสุรเสนะสละชีวิตเพื่อบริจาคทานแล้ว นางวิชุลตาเทวีมเหสีของพระองค์เศร้าโศกเสียใจมีอาการคุดังคนบ้า ดังความว่า

...พระนางวิชุลตาเทวีตรงเข้ากอดพระมหาสัตว์ เอากำผมเข้าคอกพระโลหิต
หวนไปหวนมาคล้ายคนบ้า...

(มหาสุรเสนชาดก: ๒๑๕)

เรื่อง *มหาปทุมชาดก* ในตอนต้นเรื่องที่พระเจ้าอังคเสนราชหนีราชภัยมาอยู่ในป่า กับพระราชเทวี ต่อมาพระองค์สิ้นพระชนม์ พระราชเทวีเศร้าโศกเสียใจมีอาการคุดังคนบ้า ดังความว่า

...พระราชเทวีเจ้าทรงพระกันแสงพิไรร่ำ ประคุดังคนบ้าด้วยประการ
ดังนี้แล้ว...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๘)

ในเรื่อง *มหาปทุมชาดก* ยังปรากฏการเปรียบเทียบความโศกกับกิริยาอาการคุดังคนบ้า
อีกหลายตอน เช่น ตอนที่มหาปทุมกุมารมาพบว่ามารดาเสียชีวิตแล้ว พระองค์โศกเศร้ามาก
ดังความว่า

...ข้าพระบาทเว้นจากพระมารดาเสียแล้ว ก็ไม่มีที่พึ่งจะมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไร
ได้ พระมหาสัตว์เจ้าทรงปริเทวนาการอยู่ประคุดังคนบ้า...

(มหาปทุมชาดก: ๓๗๒)

ต่อมามหาปทุมกุมารแลกชีวิตกับมารดา เมื่อมารดาฟื้นมาพบว่ามหาปทุมกุมาร
สิ้นชีวิตแล้ว นางโศกเศร้ามากมีอาการคุดังคนบ้า ดังความว่า

...ส่วนพระราชเทวีได้เห็นพระราชบุตรเป็นที่รักสิ้นพระชนม์ลงแล้ว ไม่
สามารถจะดำรงพระองค์อยู่ได้ ก็ทรงปริเทวนาการใหญ่หลวง ประคุดัง
หญิงที่เป็นบ้า ก็ล้มลงในสถานทีนั้น...

(มหาปทุมชาดก: ๓๗๔)

เรื่อง *ปาจิตตกุมารชาดก* เมื่อปาจิตตกุมารพลัดพรากจากนางอรพิมพ์ในระหว่างที่
สามเณรพาข้ามน้ำมานั้น พระองค์โศกเศร้าเสียใจมีอาการเหมือนคนบ้า ดังความว่า

...แต่พระโพธิสัตว์ปริเทวนาการคร่ำครวญอยู่ดังนี้ มีอาการประคุดัง
ว่าเป็นบ้า...

(ปาจิตตกุมารชาดก: ๕๐๑)

เรื่อง *อรินทมาชาดก* ตอนที่นางสุวรรณฉัตรภาคลอบบุตรแล้วบุตรเสียชีวิต จึง โคนขับ
ไล่ออกจากบ้านเที่ยวเร่รอนไปหาที่อยู่เป็นเวลากลางคืน ดังความว่า

...พระราชเทวีเจ้าตอบว่านายเจ้าขาประคูนันไม่มีแล้ว จึงกอดพระราชบุตรไว้แทบพระอุระทำอาการเหมือนคนบ้า คุณพระชานูประเทศลงเหนือแผ่นดินสุธาแล้ว แหงนพระศอกขึ้นปริเทวนาการ รำพันถึงเรื่องซึ่งควรจะกรุณาคน...

(อรินทมาชค: ๖๖๕)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นได้มีการเปรียบเทียบอาการเศร้าโศกอย่างมากมายของตัวละครที่ต้องประสบกับการพลัดพรากกับอาการที่ไม่ปกติของมนุษย์ คือ อาการของคนบ้า การเปรียบเทียบดังกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้ที่กำลังเผชิญกับความทุกข์โศกอยู่นั้น มีความทุกข์โศกมากมายนานาสาตต่อชีวิตของเขา โศกเศร้ามากจนไม่สามารถควบคุมกิริยาอาการและสติสัมปชัญญะของตนให้เป็นคนปกติธรรมดาได้ เศร้าโศกมากจนกิริยาอาการคลุ้มคลั่งดุจดังคนบ้า การเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นการเพิ่มความเข้มข้นให้กับอาการเศร้าโศกที่ตัวละครประสบ ให้ผู้อ่านเห็นว่าความโศกที่เกิดขึ้นนั้นไม่ใช่สิ่งที่เป็นธรรมดาสำหรับชีวิต แต่เป็นทุกข์ที่ใหญ่หลวงและไม่ธรรมดาสำหรับชีวิต จนผู้ประสบทุกข์โศกนั้นต้องมีอาการผิดปกติไปจากมนุษย์ธรรมดา ต้องมีอาการ ไม่ปกติ หรืออาการของคนบ้า การสร้างภาพกิริยาอาการของความทุกข์โศกโดยเปรียบกับอาการของคนบ้าจึงเป็นการสร้างภาพความไม่ปกติธรรมดาของความทุกข์โศกให้ปรากฏขึ้นในใจผู้อ่าน จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับภาพที่ปรากฏจนรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมที่ตัวละครประสบ การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๒.๓) การเปรียบเทียบความโศกด้วยความทุกข์ในปัจจุบันกับความทุกข์ในอดีต อาจกล่าวได้ว่าความทุกข์โศกที่เกิดขึ้นกับชีวิตมนุษย์นั้นมีหลายชั้นหลายระดับ อาจจะเป็นในระดับที่เล็กน้อย เช่น ของใช้ส่วนตัวหายหรือถูกขโมย หรือต้องจากถิ่นที่อยู่อาศัยหรือในระดับที่มากขึ้น คือ บุคคลที่รักจากไปหรือเสียชีวิต โดยการสูญเสียบุคคลใกล้ชิดตัวก็มีระดับที่แตกต่างกันด้วย ตั้งแต่การสูญเสียเพื่อน ข้าทาสบริวาร ญาติพี่น้อง พ่อมารดา สามี ภรรยา และบุตร ดังนั้นวิธีการหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นความทุกข์โศกว่ามีมากเพียงใด การเปรียบเทียบกับการสูญเสียอื่นๆ หรือความทุกข์อื่นๆ ที่ตัวละครเคยประสบมาก็จะทำให้ผู้อ่านทราบว่าความทุกข์โศกที่ตัวละครได้รับขณะนี้มากกว่าความทุกข์โศกครั้งใดๆ เพื่อเพิ่มความเข้มข้นของความโศกที่ตัวละครประสบให้ผู้อ่านเห็นชัดเจนมากขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *มหาปทุมชาดก* หลังจากพระเจ้าอังคเสนราชตายจากพระนางสุเมขลาราชเทวีกลางป่า นางคลอดบุตรกลางป่า นางจึงกล่าวเปรียบเทียบกับทุกข์โศกครั้งที่ ๑ ที่นางประสบคือการ

ที่พระเจ้าอังคเสนาธราชตายจากนางไป นางก็ว่าทุกข์มากแล้ว ครึ่งนี้ต้องมาคลอดบุตรในป่าจึงเป็นทุกข์ครั้งที่ ๒ ที่ทุกข์มากขึ้นไปอีก ดังความว่า

...คูรบุนทรน้อย ถ้าเจ้าเกิดในอังควดินคร หมู่พระประยูรญาติทั้งหลายก็จะประชุมกันอภิเษกเจ้าเป็นบรมกษัตริย์ ความทุกข์ข้อนี้เป็นความทุกข์ครั้งที่สอง เป็นคังลูกสรเสียบหทัยมารดา มารดาไม่เห็นพระภัสสราได้เห็นแต่บุตรคนเดียว พระราชเทวีเจ้ารำพันคร่ำครวญดังนี้แล้ว ก็สร่งน้ำให้พระปิยบุตร...

(มหาปทุมชาดก: ๓๖๕)

เรื่อง *สีโสธราชดก* พระเจ้าสีโสธราชถูกแม่หม่อมค่าทอเรื่องความอภัพค้อยต่ำของตน พระองค์ทุกข์โศกมากจนคิดจะจากนางสุทัตตเทวีและบุตรน้อยไป และนำทุกข์ที่ตนได้รับมาตั้งแต่ต้องออกจากวังมาเปรียบว่าทุกข์ครั้งนี้หนักกว่าครั้งก่อนๆ ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์สีโสธราช ได้ฟังคำคำบริภาษเปรียบเปรยแห่งหญิงมารดาหมเหล่านั้น ก็มีความสลดพระทัย มีพระเนตรทั้งสองอันเต็มไปด้วยอัสสุชลธารา...แล้วทรงพระดำริว่า ความทุกข์อันใดที่เราได้ประสบแล้วในก่อน ความทุกข์อันนั้น มิได้เสมอด้วยทุกข์คือคำบริภาษของทาสีพวกนี้เลย ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสบอกเหตุนั้นแก่นางสุทัตตเทวี แล้วตรัสว่า คูรบุนทรน้อย ที่เป็นผู้ถึงซึ่งความทุกข์ยากเป็นกำพร้าได้มาอาศัยพระน้องก็ได้สุขสำราญ แต่ความทุกข์ในครั้งนี้เป็นทุกข์อันยิ่งกว่าความทุกข์ที่พี่ได้ทนทานมาแต่ก่อน...

(สีโสธราชดก: ๖๐๐)

เรื่อง *วรวงสชาดก* เมื่อนางคารวีต้องพลัดพรากจากพระวรวงศ์ซึ่งเป็นการพลัดพรากครั้งที่ ๑ ที่สร้างความทุกข์โศกให้แก่ นางกลับต้องมาทุกข์โศกหนักขึ้นเมื่อต้องพลัดพรากจากบุตรอีกเป็นความทุกข์โศกในครั้งที่ ๒ ซึ่งนางมองว่าทุกข์หนักกว่าครั้งแรก ดังความว่า

...ครั้นกลับได้ลมระบายหายใจคล่องแล้วนางก็ปริเทวนาการรำพันไปว่า พ่อลูกรักคังดวงนัยน์เนตรและดวงหทัยของมารดา มารดาพลัดพรากจากพระ

มารดาพระบิดาและพลัดพรากจากพระนครมาได้ความลำบากเป็นอันมาก
เหลือที่จะทนทานด้วยวิโยคทุกข์ ทุกข์สิ่งนั้นยังไม่เสมอเหมือนที่มารดา
พลัดพรากจากเจ้า ทุกข์สิ่งนี้เป็นทุกข์อย่างเหลือเกินแท้หาประมาณมิได้ ไม่
ต้องสงสัย...

(วรรณคดี: ๖๔๔)

เรื่อง *สุบินชาดก* นางปทุมาวดีโสภะสร้าคร่ำครวญถึงการพลัดพรากจากทั้งมารดา
ซึ่งเป็นทุกข์ครั้งแรก มาในครั้งนี้เป็นทุกข์โสภะสร้าครั้งที่ ๒ ที่ต้องพลัดพรากจากสามี นางจึงเปรียบทุกข์
ครั้งที่ ๒ นี้ ว่าทุกข์โสภะสร้าหนักกว่าครั้งแรก ดังความว่า

...นางปทุมาวดีระลึกถึงสามีพลางทางก็ปริเทวนา เมื่อระลึกถึงพระราช
มารดาที่ยังเสร้างฤทัยได้ตรัสพระคาถานี้...ความว่า พระมารดาเจ้าข้า ปานนี้
พระชนนีจักเป็นโอรสไม่รู้ที่ ทำโอรสจะได้เห็นหน้าพระมารดาบ้าง เมื่อแรก
บุตรได้พลัดพระมารดาชื่อว่าเป็นทุกข์ครั้งหนึ่งแล้ว ครั้นนี้บุตรแก้ว
กลับมพลัดภักศดาเป็นสองซ้ำ หัวอกบุตรจะระกำตรอมใจตาย ณ บัดนี้นาง
ปทุมาวดีทรงโสภะสร้าไรอยู่ในสุวรรณปราสาท...

(สุบินชาดก: ๔๐๗)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นตัวอย่างการใช้การเปรียบเทียบความทุกข์
โสภะสร้าที่ตัวละครเผชิญอยู่ในปัจจุบันกับความทุกข์โสภะสร้าที่เคยได้รับมาในอดีต โดยให้น้ำหนักว่าความ
ทุกข์โสภะสร้าปัจจุบันนี้เป็นความทุกข์โสภะสร้าที่หนักหนาและทุกข์โสภะสร้ามากกว่าที่เคยพบมาในอดีต การ
เปรียบเทียบดังกล่าวเป็นการสร้างความเข้มข้นให้กับความรู้สึกโสภะสร้าที่ตัวละครกำลังเผชิญใน
ปัจจุบัน เมื่อนำไปเปรียบกับความทุกข์โสภะสร้าในอดีตแล้วยังทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่าการที่ตัวละครเผชิญ
ความทุกข์โสภะสร้าในครั้งนี้ไม่ใช่เคราะห์กรรมครั้งแรกที่ตัวละครได้รับแต่เป็นครั้งที่ ๒ แล้ว ซึ่งหนัก
หนากว่าครั้งแรก การเพิ่มน้ำหนักความทุกข์โสภะสร้าด้วยการเปรียบเทียบความทุกข์โสภะสร้าในอดีตกับ
ปัจจุบันจึงเป็นกลวิธีเพิ่มน้ำหนักให้กับความรู้สึกโสภะสร้าของตัวละครในเรื่อง เป็นกลวิธีที่ทำให้
ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความทุกข์โสภะสร้าที่ตัวละครได้รับมาอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิตที่
การเปรียบเทียบดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ปลูกเร้าอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่านรู้สึก
สงสารและเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครที่ต้องประสบทุกข์โสภะสร้าแล้วซ้ำเล่าอยู่อย่างต่อเนื่อง
ไม่จบสิ้น

๒.๓.๒.๘ การเปรียบเทียบความโศกด้วยการใช้ความเปรียบซ้อนกันหลายครั้ง

การเปรียบเทียบความโศกด้วยการใช้ความเปรียบซ้อนกันหลายครั้ง เป็นการเปรียบเทียบความรู้สึก โศกเศร้าของตัวละครในขณะใดขณะหนึ่ง หรือในเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง โดยเปรียบเทียบกับรูปธรรมต่างๆ ต่อเนื่องกันมากกว่า ๑ ครั้ง อาจเป็น ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง โดยเปรียบกับรูปธรรมที่ต่างกันไป การใช้ความเปรียบซ้อนกันดังกล่าวทำให้ความโศกที่ต้องการเปรียบนั้นสมบูรณ์ชัดเจนมากขึ้น สร้างภาพแห่งความโศกเศร้าที่ซ้อนเข้าไปในจิตใจผู้อ่านมากขึ้น จนเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกเศร้าที่ตัวละครประสบได้ดีมากขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *วนาวนชาดก* นางกัจจาเทวีมารดาเลี้ยงของวนาวนกุมารเล่าให้วนาวนกุมารฟังว่าตอนที่ไม่ว่าวนาวนกุมารหายไปทางไหน นางเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...เมื่อมารดาได้ฟังเจ้าว่าหายไป ก็เข้าใจว่าเจ้าคงตกเหว มีเหตุภัยประหนึ่งว่า
แตกทำลายไป ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ ร้องไห้จนไม่เป็นสมปกติและมีจิตอัน
ฟุ้งซ่านปานประหนึ่งว่าจะเป็นบ้า ปรรตนาจะตายตามเจ้าไป ไม่มี
ปรรตนาที่จะอยู่เป็นคน...

(วนาวนชาดก: ๓๕-๔๐)

บทพรรณนาความเศร้าโศกดังตัวอย่างข้างต้น ได้กล่าวเปรียบเทียบไว้ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ กล่าวเปรียบเทียบความรู้สึกเศร้าโศกจากการที่ต้องพลัดพรากจากบุตรกับการแตกทำลายไปของใจ การเปรียบเทียบความโศกกับอวัยวะที่สำคัญคือ ใจ นั้น เพื่อต้องการสื่อความหมายว่าบุคคลผู้ที่ต้องพลัดพรากไปในครั้งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของผู้ที่โศกเศร้า การเปรียบเทียบในครั้งที่ ๒ ได้กล่าวเปรียบเทียบอาการเศร้าโศกของมารดาเหมือนกับอาการของคนบ้า เหตุที่ใช้การเปรียบเทียบกับอาการของคนบ้าหรือคนไม่ปกติ เนื่องจากเหตุการณ์การพลัดพรากนี้เป็นเหตุการณ์ไม่ปกติของชีวิตที่นางกัจจาเทวีเคยดำเนินมา เมื่อการพลัดพรากมาเกิดขึ้นกับชีวิตนาง นางจึงไม่สามารถครองสติดำเนินชีวิตอย่างมีสติได้เหมือนดังแต่ก่อน การควบคุมสติจึงไม่สามารถทำกริยาอาการให้เป็นปกติได้นั้น แสดงให้เห็นว่าความโศกครั้งนี้เป็นสิ่งไม่ปกติธรรมดาที่เข้ามาในชีวิตนาง กลวิธีการนำเสนอเหตุการณ์หรืออาการที่ไม่ปกติธรรมดาเป็นกลวิธีหนึ่งในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี การนำเสนอความเปรียบเทียบซ้อนกัน ๒ ชั้นดังกล่าว ด้วยการกล่าวเกินจริงโดยเปรียบเทียบกับอาการแตกทำลายของใจ และด้วยการเปรียบเทียบกับกริยาอาการ

ที่ไม่ปกติ ได้ทำให้ภาพความโศกเศร้านั้นชัดเจนในความรู้สึกของผู้อ่าน และภาพดังกล่าวที่ทับซ้อนกันขึ้นมาได้ส่งผลต่อการเกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้ง่ายขึ้น

เรื่อง *สิริสาชาดก* เมื่อมารดาของสิริสากุมารทราบเรื่องที่พระเจ้าวัสสวดีจะจับได้สิริสากุมารออกไปจากเมือง เพราะเชื่อคำโกหกของเสนาบดี นางเศร้าโศกมากและกล่าวเปรียบเทียบความเศร้าโศกอันเกิดจากการพลัดพรากในครั้งนี้ซ้อนกัน ๒ ชั้น ดังความว่า

...เมื่อพระนางเจ้าทรงสดับเรื่องนี้แล้วให้มีพระหฤทัยเศร้าโศกเร่าร้อน ปีมะ
ประหนึ่งว่าจะมีดวงหทัยทำลายออก ๗ ภาค มีพระหฤทัยไหวหวาดปานดัง
บุคลลดกจากยอดเขาอันสูงชัน ไม่สามารถถลันพระโศกไว้ได้ก็ทรงพระ
กันแสงพลางทางกอดพระลูกเจ้าเข้าไว้กับพระทรวง...

(สิริสาชาดก: ๕๔๓)

ตัวอย่างดังกล่าวเปรียบเทียบความโศกเศร้าของมารดาที่ต้องพลัดพรากจากบุตรซ้อนไว้ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ กล่าวเปรียบเทียบความโศกกับใจที่แตกทำลายออกเป็น ๗ ภาค เป็นการเปรียบเทียบด้วยการกล่าวเกินจริงเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพความรู้สึกโศกเศร้าอันมากมายของตัวละครผู้เป็นมารดาซึ่งจะต้องพลัดพรากจากบุตรซึ่งยังเป็นทารกไม่หย่านม ครั้งที่ ๒ กล่าวเปรียบเทียบใจที่หวาดกลัวต่อการพลัดพรากนี้กับกิริยาอาการตกจากยอดเขา ซึ่งทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความรู้สึกเศร้าในครั้งนี้ว่าเป็นความโศกเศร้าที่รุนแรงต่อจิตใจของผู้เป็นมารดามาก ดังนั้นการนำความเปรียบเทียบมาซ้อนกัน ๒ ชั้นนี้ เป็นการเพิ่มความเข้มข้นของความรู้สึกโศกเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากครั้งนี้ให้มากขึ้น จนความรู้สึกนี้แจ่มชัดขึ้นในใจผู้อ่าน จนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับสิ่งที่ตัวละครกำลังประสบ

นอกจากการนำเสนอความเปรียบไว้ ๒ ชั้น ดังกล่าวข้างต้นแล้วใน *ปัญญาสาชก* ยังพบการนำเสนอความเปรียบไว้ถึง ๓ ชั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุทธชาดก* เมื่อพระสุธนกลับจากการรบแล้วไม่พบมโนหราพระองค์เศร้าโศกเสียใจมาก มีการกล่าวเปรียบเทียบความโศกกับสิ่งต่าง ๆ ไว้ถึง ๓ ชั้น ดังความว่า

...เมื่อพระสุธนกุมารได้สดับเหตุดังนั้น มีพระหฤทัยเสียวสั่นราวกับว่าจะ
แตกออกทันที เสด็จไปทอดพระเนตรนิเวศฐานอันเจียบสัจคุดงป่าช้า
พระองค์ไม่สามารถดำรงพระกายาไว้ได้ ถึงสภาวะสลดลงโดยทันใด อุปมัย
เหมือนมีบุคลลมาตัดพระบาทให้ขาดไปทั้งสองข้างฉะนั้น...

(สุทธชาดก: ๓๘)

ตัวอย่างข้างต้นได้มีการนำเสนอความเปรียบเทียบกัน ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ กล่าวเปรียบเทียบความรู้สึก โศกเศร้าของพระสุธนที่ทราบข่าวการจากไปของนางมโนห์รากับการแตกทำลายไปของใจซึ่งเป็นอวัยวะที่สำคัญ แสดงให้เห็นว่านางมโนห์รามีความสำคัญต่อพระสุธนมาก การที่นางจากไปทำให้ใจของพระองค์แตกทำลายไปได้ การเปรียบเทียบครั้งที่ ๒ เปรียบสถานที่ที่นางมโนห์ราเคยอยู่กับความเงียบของป่าช้า ซึ่งสร้างความรู้สึกลัวว่าเหว วังเวง และเดี๋ยวคายของพระสุธนที่หานางมโนห์ราในที่ที่นางเคยอยู่ไม่พบ การเปรียบเทียบนี้ได้สร้างความรู้สึกลัวโศกจากการพลัดพรากนี้ให้แจ่มชัดขึ้นในใจของผู้อ่าน ความเปรียบเทียบทั้งสองครั้งช่วยกันสร้างความเข้มข้นทางอารมณ์มากแล้วนั้นยังมีความเปรียบเทียบครั้งที่ ๓ ในเหตุการณ์เดียวกันอีก โดยเปรียบเทียบโศกเศร้าครั้งนี้กับการสูญเสียอวัยวะ คือ เท้าทั้งสองข้าง ซึ่งยังเป็นการเน้นย้ำว่านางมโนห์ราสำคัญต่อชีวิตพระสุธนมาก นอกจากใจที่แตกทำลายไปแล้ว ยังเหมือนกับขาขาดสองข้าง ชีวิตของพระสุธนก็ถึงดำเนินต่อไปไม่ได้เมื่อไม่มีนางมโนห์รา การใช้ความเปรียบเทียบถึง ๓ ชั้นดังกล่าว จึงทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อความ โศกเศร้าของตัวละครได้เป็นอย่างดี

เรื่อง *สังข์ปัตตชาดก* เมื่อพระสังข์ปัตตกุมารประสบเหตุเรือล่มกลางมหาสมุทร ต่อมาพระองค์รอดชีวิตมาได้ก็นึกถึงความ โศกเศร้าของบิดามารดาที่มีต่อการพลัดพรากจากบุตร ดังความว่า

...พระมารดาและพระบิดาของเรา ถ้าได้ทรงฟังข่าวว่าบุตรต้องล่มจมในมหาสมุทรแล้ว ก็จงทรงพระ โศกาอาดูรจนเที่ยงคืนหรือตลอดรุ่งสิ้นเวลาชียดยาวนาน พระหฤทัยก็จะเหือดแห้งเหมือนนทีธารเมื่อฤดูคิมหันต์ เป็นกำพร้า นำสงสารด้วยความ โศกสัลย์ถึงบุตร คุณแม่ โคนมและพระยาชสาธาที่บุตรหาย นำสงสารพระมารดาบิดาทั้งสองจะมีพระหฤทัยดุจดั่งบีบให้เหลวละลายเดือดร้อน ด้วยความ โศกถึงลูกรัก...

(สังข์ปัตตชาดก: ๕๓๘)

ตัวอย่างจากเรื่อง *สังข์ปัตตชาดก* มีการกล่าวเปรียบเทียบซ้อนกันถึง ๓ ชั้น ครั้งที่ ๑ กล่าวเปรียบเทียบใจที่มีแต่ความ โศกเศร้าเหือดแห้งกับการเหือดแห้ง ไปของแม่น้ำในฤดูร้อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบิดามารดานั้นเศร้าโศกถึงบุตรอย่างต่อเนื่องยาวนานจนน้ำที่หล่อเลี้ยงจิตใจนั้นเหือดแห้งไป ความเปรียบในครั้งที่ ๒ นั้น เปรียบเทียบความ โศกจากการพลัดพรากจากกันในครั้งนี้กับการพลัดพรากจากกันของสัตว์คือ แม่วัวกับแม่ช้างที่พลัดพรากจากลูก การเปรียบเทียบกับการพรากจากกันของสัตว์มารดากับบุตรนั้น ทำให้เห็นภาพความร้อนรนกระวนกระวายของผู้เป็นแม่ที่ลูก

หายไปได้ชัดเจน เพราะสัตว์แม่ลูกอ่อนนั้นสัญชาตญาณและอาการหวงบุตรจะแสดงออกอย่างชัดเจนกว่ามนุษย์ ความเปรียบชั้นที่ ๓ นั้น เปรียบใจที่โสกเศร้าของบิดามารดากับการที่ใจถูกบีบให้เหลวละลาย ซึ่งเป็นการกล่าวเกินจริงที่แสดงให้เห็นว่าความ โสกครั้งนี้มีอานุภาพร้ายแรงต่อจิตใจของผู้โสกเศร้า ความเปรียบในชั้นที่ ๓ นี้ มีการใช้คำที่ทำให้ภาพความเปรียบชัดเจนมากขึ้น คือคำว่า เหลวละลาย เค็ดร้อน แสดงให้เห็นภาพว่าใจของผู้โสกเศร้านั้นถูกความ โสกทำให้ใจกลายเป็นของเหลวไปจนไม่อาจกลับมารวมเป็นใจที่แข็งแกร่งอันประกอบร่างกายให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงได้อีกต่อไป การนำเสนอความเปรียบซ้อนกันถึง ๓ ชั้นนี้จึงช่วยกระตุ้นอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้ง่ายมากขึ้น

เรื่อง สุวรรณวงศ์ชาดก นางปुरुณีถูกบิดาซึ่งเมาสุราขับไล่ออกจากเมือง เมื่อมารดาทราบเรื่องและมาตามหานางไม่พบ มารดาเศร้า โสกเสียใจ และได้กล่าวเปรียบเทียบความ โสกเศร้าของตนในครั้งนี้อย่างถึง ๔ ชั้น ดังความว่า

...ฝ่ายพระชนนีเสด็จกับอันเตบุรีกานารี ทรง โสกเสด็จขึ้นบนปราสาทราชธิดา ทอดพระเนตรนานาสนะแล้วครวญวิลาปคาถา...ความว่า มารดาอยู่ข้างหลังเห็นแต่ราชวังวิเวกสงัด มารดาไม่เห็นหน่อกษัตริย์ราชธิดา มารดาก็ตั้งจะ โสกาไม่วายน้ำพระเนตร ตั้งแต่ทนต์ทุกซ์เทวศไม่วายโสกด้วยบุตรวิโยคหากันทศ อุปมาเหมือนแม่นกอันนายพรานเจ้ากรรมนำเอาบุตรไป เห็นแต่รังเปล่าเข้าที่ไร ก็มีแต่จะร้องไห้นั้นเป็นหัวหน้า ก็มีอุปมาเหมือนอกมารดา โอ้ตั้งแต่นี้แลมารดาจะไม่วายทุกซ์เลยสักเวลาไหนชีวิตของมารดาจะรอดอย่าสงสัย เมื่อมารดามาเห็นแต่ราชฐานเปล่ามิได้เห็นราชธิดาเข้า ก็จะชบเซาระทมทุกซ์ทรมาณอยู่นาน เปรียบปานดังแม่นกจากพราศ อันติดหล่มปราศจากวาริ มีแต่ว่าจะสิ้นสูญชีวิตไป อนึ่งอุปมัยเหมือนเบ้าของช่างทองเขาหลอมสุวรรณ ย่อมรู้มร้อนละลายกว้างเป็นควันเปลวอัคคี ก็อุปมาเหมือนอกมารดา นับวันแต่จะหมองไหม้ไป ด้วยความ โสก กว่าที่จะสิ้นชีพทำลายไป...

(สุวรรณวงศ์ชาดก: ๔๓๓-๔๓๔)

เรื่อง สุวรรณวงศ์ชาดก ได้นำเสนอความเปรียบไว้ถึง ๔ ชั้น ครั้งที่ ๑ เปรียบความ โสกของมารดาที่ต้องพลัดพรากจากบุตรกับการพลัดพรากจากกันของแม่นกกับลูกนกที่เกิดจากการที่นายพรานมาลักลูกนกไปจนเหลือแต่รังเปล่า ซึ่งสร้างภาพความเศร้า โสกจากการพลัดพรากที่ผู้เป็น

มารดาไม่สามารถช่วยเหลือบุตรของคนในหายนภัยที่เกิดขึ้นได้ เหมือนในเรื่องที่นางปฐมนิอุทกบิคา ขับไล่ขณะเมาสุรา มารดาก็ช่วยไม่ทันเช่นกัน ทราบเรื่องอีกทีก็เห็นแต่ที่อยู่อันว่างเปล่าของนางแล้ว ความเปรียบครั้งที่ ๒ เปรียบความทุกข์โศกของมารดาเหมือนกับแม่เฒ่าจากพรากที่ติดหล่มทำให้มีน ไปตามหาลูกไม่ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามารดาของนางปฐมนิ นั้นได้แคว้นเวียนหาบุตรอยู่ใน พระราชวังแต่ก็ไม่พบและไม่สามารถออกไปตามในที่อื่นได้ นางจึงทุกข์ระทมใจต่อการจากไปของ นางปฐมนิมาก ความเปรียบครั้งที่ ๓ เปรียบใจอันร้อนรนทุกข์โศกของนางกับเป้าของช่างทองที่ใช้ หลอมทอง ซึ่งต้องมีความร้อนมากกว่าปกติจึงจะหลอมทองได้ ใจของมารดาในตอนนั้นก็ร้อนรนถึง นางปฐมนิเช่นเดียวกัน ความเปรียบครั้งที่ ๔ ได้เพิ่มความเข้มข้นให้แก่ความรู้สึก โศกเศร้าจากการ พลัดพรากในครั้งนี้ให้มากขึ้นด้วยการเปรียบเทียบที่ต่อเนื่องจากการเปรียบครั้งที่ ๓ คือ เปรียบความ โศกเหมือนกับไฟหรือความร้อนที่สามารถทำให้ใจของมารดาหมองไหม้ไปได้ อีกทั้งการ เปรียบเทียบในครั้งที่ ๓ และ ๔ นี้ มีการใช้คำที่เกี่ยวข้องกับความร้อนซึ่งทำให้ผู้อ่านเห็นอานุภาพ ของความร้อนได้ชัดเจนขึ้นจนเข้าใจความร้อนรนในหัวใจของผู้เป็นมารดามากขึ้น โดยใช้คำว่า รุ่ม ร้อน ละลาย เปลวอัคคี หมองไหม้ ซึ่งเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของความร้อนที่มีอานุภาพ ใน การทำลายสิ่งที่อยู่ใกล้ได้มีประสิทธิภาพมาก จากตัวอย่างที่มีการใช้ความเปรียบซ้อนกันถึง ๔ ชั้น นั้น เป็นการเพิ่มภาพความเศร้า โศกของตัวละครให้ชัดเจน จนผู้อ่านรับรู้ เข้าใจ และตระหนักรู้ใน ความรู้สึก โศกเศร้าดังกล่าวอย่างชัดเจนและลึกซึ้งจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ได้เป็นอย่างดี การใช้ ความเปรียบซ้อนกันเพื่อแสดงความ โศกดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างอารมณ์สะเทือน ใจแก่ผู้อ่าน ได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป การใช้ความเปรียบเพื่อแสดงความ โศกใน *ปัญญาสชาดก* ทำให้ความ โศกซึ่ง เป็นนามธรรมปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้น โดยความ โศกที่ปรากฏมักเป็นความ โศกที่เกิดจากการพลัด พราก การเปรียบเทียบความ โศกกับการพลัดพรากจากกันของสัตว์เป็นการเปรียบเทียบที่สอดคล้อง กับเหตุการณ์การพลัดพรากที่ตัวละครประสบ ได้ชัดเจนมากที่สุด การเปรียบเทียบความ โศกกับการ หมดสิ้น ไปหรือการถูกทำลายของธรรมชาติทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความ โศกเศร้าของเหล่าข้าราชการ บริหาร นางสนม ประชาชนจำนวนมากทำให้ความ โศกที่ปรากฏไม่ใช่ความ โศกเฉพาะบุคคลแต่ เป็นความ โศกในระดับสังคม ความ โศกจึงได้รับการขยายให้มากขึ้น การเปรียบเทียบความ โศกกับ การสูญเสียอวัยวะ, การสิ้นชีวิต และการถูกทำร้ายทำให้ผู้อ่านรับรู้ความเจ็บปวดทรวงใจของตัวละคร ที่อยู่ในภาวะ โศก การเปรียบเทียบความ โศกกับอากาศ ไม่ปกติของมนุษย์ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความ โศกที่เกิดขึ้นนั้นไม่ใช่เรื่องปกติธรรมดาเป็นเรื่องแปลกแตกต่างกว่าภาวะปกติ การเปรียบเทียบ ความทุกข์ในปัจจุบันกับความทุกข์ในอดีตทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความทุกข์ โศกที่ตัวละครกำลังประสบ

นั้นมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นการเพิ่มน้ำหนักให้ความ โศกนั้นเข้มข้นมากขึ้นจนสามารถสร้างอารมณ์ สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้ กลวิธีการใช้ความเปรียบที่โดดเด่นและเป็นลักษณะเฉพาะของความเปรียบ ใน *ปัญญาสาตก* คือการใช้ความเปรียบซ้อนกันซึ่งทำให้ความ โศกที่ต้องการเปรียบนั้นมีความ สมบูรณ์ชัดเจนมากขึ้น สร้างภาพแห่งความ โศกเศร้าที่ซอมนเข้าไปในจิตใจผู้อ่านมากขึ้น จนเร้า อารมณ์ผู้อ่านให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความ โศกเศร้าที่ตัวละครประสบ ได้ดีมาก

๒.๓.๓ การบรรยายและพรรณนาความโศก

กลวิธีทางวรรณศิลป์อีกประการหนึ่งที่ *ปัญญาสาตก* ใช้ในการนำเสนอความ โศกที่สร้าง อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้รับรู้และเข้าใจในความ โศกที่ตัวละครประสบอยู่อย่างชัดเจนและ ลึกซึ้งมากขึ้นด้วยการใช้กลวิธีการบรรยายและพรรณนาความ โศกด้วยการบรรยายอาการเศร้าโศก ของผู้โศกเศร้าที่มากกว่าปกติธรรมดา การบรรยายและพรรณนาถึงความ โศกในปัจจุบันกับภาพ ความสุขในอดีต การบรรยายและพรรณนาถึงบุคคลที่รักที่ละส่วน การบรรยายและพรรณนาความ โศกของคนจำนวนมาก ๆ การบรรยายและพรรณนาความ โศกด้วยการกล่าวโทษกรรม การบรรยาย และพรรณนาถึงความ โศกเหล่านี้เป็นการสร้างภาพที่เกี่ยวข้องกับความ โศกเศร้าของตัวละครที่ทำให้ ผู้อ่านรับรู้ความเศร้าโศกจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความเศร้า โศกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จำแนก ได้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๓.๑ การบรรยายและพรรณนากริยาอาการเศร้าโศกที่มากกว่าปกติ

๒.๓.๓.๒ การบรรยายและพรรณนาถึงความ โศกในปัจจุบันกับความสุขในอดีต

๒.๓.๓.๓ การบรรยายและพรรณนาบุคคลที่รักที่ละส่วน

๒.๓.๓.๔ การบรรยายและพรรณนาความ โศกของคนจำนวนมาก

๒.๓.๓.๕ การบรรยายและพรรณนาความ โศกด้วยการกล่าวโทษกรรม

๒.๓.๓.๖ การบรรยายและพรรณนาความ โศกด้วยการเล่าเรื่องราวความ โศกซ้ำอีกครั้ง แต่ละหัวข้อมิมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๓.๑ การบรรยายและพรรณนากริยาอาการเศร้าโศกที่มากกว่าปกติ

ใน *ปัญญาสาตก* เมื่อตัวละครรู้สึกเศร้า โศกจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนประสบ จะมี การบรรยายและพรรณนากริยาอาการของตัวละครที่แสดงภาวะความทุกข์ โศกของตนออกมาด้วย อาการที่ไม่ปกติธรรมดา เช่น เดินส่ายผม ร่ำก่ำปิ่นใส่หน้าอกตนเอง เป็นลมสลบไป ฯลฯ การบรรยายและพรรณนากริยาอาการแสดงความเศร้า โศกนี้ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจได้ว่าความ

เสร์ราโศกนั้นมือน้อย่างมากมายจนไม่สามารถดำรงชีวิตและทำกิจอาสาการอย่างปกติธรรมดาได้
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สิริวิบุลกิตติชาดก* เมื่อพระเจ้ายศกิตติราชถูกเหล่าเสนาจับตัวไป นางสิริมดี
ราชเทวีเสร์ราโศกเสียใจมาก มีกรกล่าวบรรยายและพรรณนาอาการของนางในขณะที่เสร์ราโศกเสียใจ
ว่ามีกรยกแขนซ้ายขวาขึ้นตีหน้าอกตนเอง และสยายผมออกมา ดังความว่า

...พระนางตาปสินีสิริมดี ได้สดับฟังพระคำรัสราชสามีคั้งนั้น ประหนึ่งพระ
หฤทัยจะแตกทำลายไปเจ็ดภาค น้ำพระเนตรไหลลงทรงพระโศกา ยกพระ
หัตถ์ซ้ายขวาเข้าห่มพระอุระประเทศ สยายพระเศศที่มุ่นชฎา...

(สิริวิบุลกิตติชาดก: ๑๒๔)

เรื่อง *สิริจุฑามณีชาดก* เมื่อพระเจ้าสิริจุฑามณีบริจารกวางกายเป็นทานแก่มหายักษ์
เหล่าพสกนิกรต่างเสร์ราโศกเสียใจทำกิจอาสาการทูปอก กรีดร้อง และสยายผม ดังความว่า

...คราวนั้น หมู่เทพนิกรก็เอิกเกริกเป็น โกลาหล มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น
พากันมาประชุมอยู่เกลื่อนกล่น เอามือทูปอกสยายผมร้องเสียงหวีดกรีด
กราด ประหนึ่งว่าจะขาดใจ มหายักษ์ก็ฝ่าพระเศียรพระมหาสัตว์ด้วยคม
เลื่อย คุ่น่าเวทนา...

(สิริจุฑามณีชาดก: ๑๔๗)

เรื่อง *ทุลลภันตติชาดก* เมื่อมารดาทุลลภันตติทราบบว่าบุตรชายจะตายแทน
สามเณร นางจึงเสร์ราโศกเสียใจแสดงกิจอาสาการตีหน้าอกคน สยายผม เกลือกกลิ้งไปมา ดังความว่า

...ฝ่ายมารดาของทุลลภันตติได้ยื่นข่าวเล่าลือคั้งนั้น ตัวสิ้นขวัญหายเอามือ
ทั้งสองตีอกสยายผมกลิ้งเกลือกร้องไห้รำไร...

(ทุลลภันตติชาดก: ๑๘๘)

เรื่อง *สุธนูชาดก* เมื่อนางจิริปภาพลัดพราจจากพระสุธนู นางลำบากทุกข์ยากอยู่ใน
ป่าและ โศกเสร์ราจนเป็นลมสลบไป ดังความว่า

...ฝ่ายพระเทวีจรีปภาเคยได้เสวยแต่ความสุข ครั้นมาต้องทุกข์ถูกลมแดด
แผดเผา ก็มีพระพักตร์อันเศร้าสลดสิ้นพระกำลัง ก็ถึงวิสัยญญาพลบชบอยู่
บนหลังอาชาไนย...

(สุรนาชาค: ๗๕)

เรื่อง *วรวงษาค* เมื่อพระเจ้าวรวงศ์และพระเจ้าวงศ์สุริยามาศได้กลับมาพบกัน
หลังจากพลัดพรากจากกันไปนาน ทั้งสองพระองค์จึงโศกเศร้าต่อเรื่องราวความทุกข์โศกในหนก่อน
จนทั้งสองคนสลบไป ดังความว่า

...กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงพระสะอึกสะอื้นให้ อันความวิโยคโศกเศร้า
ถูกต้องแล้วเสมือนดังบุคคลมีสรีรกายที่เขายกขึ้นวางไว้เหนือเชิงตะกอน
ฉะนั้น ไม่สามารถจะดำรงพระกายอยู่ได้ก็ถึงวิสัยญญาพลบลง...

(วรวงษาค: ๖๓๘)

ตัวอย่างที่ยกมาดังกล่าวข้างต้นเป็นการบรรยายและพรรณนาความ โศกเศร้าของตัวละครด้วยการให้ตัวละครแสดงกิริยาอาการที่ไม่ปกติธรรมดา เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพความผิดปกติของผู้ที่รู้สึก โศกเศร้าเพื่อแสดงให้เห็นว่าความ โศกเศร้าในครั้งนี้เป็นความ โศกเศร้าที่มากกว่าปกติธรรมดาเกินกว่าที่ชีวิตปกติของคนคนหนึ่งจะรับได้ไหว จนไม่อาจแสดงกิริยาท่าทางให้เป็นคนปกติธรรมดาได้อีกต่อไป การแสดงอาการที่มากกว่าปกติหรืออาการที่ผิดแปลกไปจากคนปกตินี้จึงเป็นการสร้างภาพและความรู้สึก โศกเศร้าของผู้ที่กำลังเศร้าโศกให้แจ่มชัดขึ้น และทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่าความ โศกเศร้าที่เกิดครั้งนี้นั้นรุนแรงและมากกว่าปกติธรรมดา การสร้างความไม่ปกติธรรมดาหรืออาการผิดแปลกนี้เองจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างหนึ่งในการนำเสนอความ โศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ดังที่ เสฐียร โกเศศ (๒๕๔๖: ๕๔) กล่าวว่า

...อารมณ์สะเทือนใจที่เกิดขึ้นเมื่อรู้สึกแปลก เช่น เมื่ออ่านเรื่อง พระอภัยมณี เป็นครั้งแรก อาจตื่นเต้นใจแล้วทำให้ชอบให้พอใจ...เพราะฉะนั้นความรู้สึกแปลกจึงเป็นเรื่องบ่อเกิดอารมณ์สะเทือนใจ...อารมณ์สะเทือนใจซึ่งเกิดขึ้น จะมีลักษณะแรงหรือเบาเพียงใดก็แล้วแต่เรื่อง อยู่ที่เราแปลกใจมากหรือน้อย...

๒.๓.๓.๒ การบรรยายและพรรณนาถึงความโศกในปัจจุบันกับภาพความสุขในอดีต

การแสดงอารมณ์ความรู้สึก โดยการบรรยายและพรรณนาความโศกในปัจจุบัน เทียบกับภาพความสุขในอดีต เป็นการพรรณนาถึงความรู้สึกและเรื่องราวทางบวกที่ตัวละครเคยได้รับมาในอดีต ซึ่งขัดแย้งกับความรู้สึกทางลบและเรื่องราวความทุกข์ยากที่ตัวละครประสบในปัจจุบัน ภาพความสุขและความโศกเศร้าดังกล่าวได้รับการนำเสนอพร้อมๆ กัน ในขณะที่ตัวละครกำลังประสบความทุกข์ในปัจจุบัน กลวิธีดังกล่าวใช้เพื่อก่ออารมณ์สะเทือนใจที่เข้มข้นแก่ผู้อ่าน ใน *ปัญญาสชาดก* ปราศฎการ ใช้กลวิธีนำเสนอภาพความสุขและความเศร้าโศกคู่กันเช่นนี้มากมายหลายเรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* เมื่อพระเจ้าสุกมิตร์ต้องหนีราชภัยมาอยู่ในป่ากัมมเหสีและบุตรทั้งสอง ทำให้ได้รับความยากลำบากยิ่งนัก พระองค์พรรณนาถึงที่อยู่อาศัยที่สุขสบายซึ่งเคยได้รับเมื่ออยู่ในวังสลับทกับที่อยู่อันยากลำบากที่ต้องอยู่ในปัจจุบัน ดังความว่า

...พระมหाराชบพิตรสุกมิตร์ ได้ทรงฟังก็สลดพระทัย ทรงพระอาลัยด้วยพระลูกรัก อุ้มสองกุมารขึ้นสูตักแล้วพิโรธว่า สาลินโมทน ภูตวา โอ้พระลูกรักของบิดาเอ๋ย เจ้าติเคยเสวยโภชนาสาติมีรสมันสารพันสูปอันโอชา คราวนี้สองกุมารจะไปเสวยแต่มูลผลาอันเผื่อนฝาคำเวทนา พระลูกข้าเลยทรงภูษาภิกษุพัศตรและโขมพัศตร ที่นี้แหละจะต้องทรงเปลือกไม้และคากรองระคายกาย ถัด กานหาคี เจ้าจะทรงกระไรได้ดูอนาถา แต่ฉลองพระบาทก็จะไม่มีทรง บาทเจ้าก็จะพุงพองเป็นหนองเน่า ตั้งแต่เจ้าจะเอาร่มรุกข์เป็นเรือนอยู่จะเอาแฝกคาหญ้าใบไม้มาปูรององค์ จะอาบจะสระก็สมเพชจามรีโมรหตุเถหิ เมื่อเจ้าอยู่ยังนิเวศน์สถาน มีนางพนักงานคอยโบกวิทุกเวลา จัเสหิ มหเสหิ ผุฏฐา ที่นี้จะมีแต่เหลือบุงร่นรินจะมาราวิกาย เจ้าก็จะเศร้าสึดพิกล ที่ไหนพระลูกจะทนไปกระไรได้ เห็นเป็นสุควิสัยพระบิดาในครั้งนี่...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๕)

เรื่อง *ปาจิตตกุมารชาดก* นางอรพิมพักกล่าวเปรียบเทียบภาพงานศพของปาจิตตกุมารที่คงเป็นงานศพที่สวยงามหากสิ้นชีวิตในวัง กับภาพงานศพที่มีลักษณะอนาถาหากสิ้นชีวิตในป่า ดังความว่า

...ข้าแต่พระสามี พระองค์จึงลุกขึ้นเถิด โฉนจึงมานอนอยู่ ณ กองทราย
 ดังนี้ ถ้าพระองค์ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ก็จักพาเสนาอำมาตย์ราชบริพาร
 มาพาข้าพเจ้าไป ถ้าพระองค์สิ้นชีพิตักษัยอยู่ในปราสาท พระศพก็จะ
 ไสจรสรงด้วยสุคนธ์ชาติอันหอมตรลบไปด้วยกลิ่นสุมาลี จะมีสรรพ
 คุรียางค์คนตรีประโคมอยู่กึกก้อง บัดนี้พระองค์มานอนสิ้นชีพอยู่แต่ผู้
 เดียวปล่อยให้กษัตริย์ทั้งหลาย มาสูบกินน้ำเลือดและน้ำหนองของ
 พระองค์หาควรไม่ นางอรพิมพ์เทวีร่ำรำพันอยู่ดังนี้...

(ปาจิตตกุมารชาดก: ๔๕๕)

เรื่อง *สีโสธราชดก* พระเจ้าสีโสธรราชบ่นเพื่อรำพันถึงความสุขในเรื่องที่นอนและ
 อาหารการกินที่ตนเคยได้รับเมื่ออยู่ในวังกับการนั่งกินอาหารอยู่ผู้เดียวบนพื้นดินกลางป่าที่เป็นอยู่
 ในปัจจุบัน ดังความว่า

...โอ้ตัวเราเคยอยู่ในบุรีประกอบด้วยความสุขสำราญ เมื่อยามเสวยก็
 เสวยพระกระยาหารในสุวรรณภรณ์ ยามเมื่อไสยาสน์ก็บรรทมเหนือพระ
 แท่นในห้องบรรทม อันปูลาดด้วยสุขุมพัตรเป็นปัจจุธรรม มีสัมผัสอันนิ่ม
 อ่อนนำมาซึ่งความสุขสำราญ เมื่อยามนั่งก็นั่ง ณ สถานที่บัลลังก์อัน
 ประเสริฐ แวดล้อมไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชบริพาร มาบัดนี้เรามีได้มีอาหาร
 อันใดอันหนึ่งบริโภคเลย ต้องเสวยทุกขเทวนาหิวกระหาย เมื่อยามนอนก็
 ต้องนอนเหนือใบไม้ลาดบนปฐพีคัล เมื่อยามนั่งก็ต้องนั่งได้มณฑลต้น
 นิโครธ เอกากายมีแต่อาชามาเป็นสหายอยู่ตัวเดียวเท่านั้น กับมีแสงจันทร์
 โสภาสว่างต่างประทีปชวลา และมีเสียงสกุณาปีกษาต่างคนตรี โอ้ความ
 ทุกข์ในครั้งนี้เป็นอย่างไร...

(สีโสธราชดก: ๕๗๗)

ในเรื่อง *สีโสธราชดก* ยังปรากฏการบรรยายและพรรณนาความสุขสลับกับความ
 โสภอีกหลายตอน เช่น ตอนที่พระนางสุทิวตีมารดาของสุทัตตเทวีบรรยายและพรรณนาถึง
 ความสุขสบายในเรื่องอาหารการกินและการเดินทางที่บุตรเคยได้รับเมื่อตอนที่อยู่ในวังกับความ
 ทุกข์โศกเมื่อต้องหาอาหารกินเองในป่าและต้องเดินทางเองด้วยเท้า ดังความว่า

...พระลูกเอี้ย เจ้าเคยไสยาสน์บนสุวรรณบรรจถรณ์ เจ้าจะต้องไปนอน
เหนือภาคพื้นคูน่าอนาด เจ้าเคยบริโศก โภชนาหารอันมีรส ในสุวรรณ
ภาชน์ทุกเวลา เจ้าจะไปบริโศกเผือกมันผลพฤกษาอย่างไรได้ เจ้าเคยอยู่ใน
ปราสาทมีทาสีแวดล้อมเป็นบริวาร เจ้าจะต้องไปอยู่ในเคสสถานแต่ผู้เดียว
ใครเล่าเขาจะตามไปเป็นเพื่อน ใครเล่าเขาจักเชิญเตือนให้บริโศก
โภชนาหาร พระลูกเอี้ย เจ้าเคยทำเวรมาแต่ปางก่อน เจ้าจึงจะปลัดพราก
จากมารดาไปเป็นกำพร้าเอกากาย เจ้าจะไปไหนก็เคยไปด้วยวอทอง แต่
นี่ไปเจ้าจะต้องดำเนินไปด้วยเท้า พระลูกเอี้ย เมื่อเจ้ามาปลัดพรากจากมารดา
ไป มารดาจะมีชีวิตอยู่ไปไยให้ได้ทุกขเวทนา ตายเสียประเสริฐกว่าอยู่
ในบุรี...

(สีโลรชาคก: ๕๕๓)

เรื่อง *วรวงสชาคก* เมื่อพระวรวงศ์กับนางคารวีหลงทางอยู่ในป่า พระวรวงศ์สงสาร
นางคารวีมาก ได้กล่าวบรรยายความสุขสบายเมื่อครั้งที่นางอยู่ในวังกับความทุกข์โศกที่ได้รับอยู่
กลางป่าในปัจจุบัน ดังความว่า

...คูกรเจ้าผู้มีพัศตร์อันเจริญ แต่ก่อนเจ้าได้เคยเสวยความสุข เมื่อเจ้าอยู่
ในปราสาทเจ้าเคยเป็นสุขสำราญ บัดนี้มาถึงที่กันดารต้องเดินด้วยเท้า ได้
เสวยความ โศกเศร้าความเดือดร้อนและเจ้าก็มีครรภ์แก่จะเที่ยวไปอย่างไร
ได้ ในป่าก็มีแต่สัตว์อันดุร้าย คอยแต่จะเบียดเบียนกันทั้งนั้น เราทั้งหลายก็
เป็นคนขลาด จะไปในทางที่ลำบากอย่างไรได้...

(วรวงสชาคก: ๖๓๕)

เรื่อง *อรินทมชาคก* เมื่อนางสุวรรณคัพภากลอดพระโพธิสัตว์ในขณะที่นางถูกขาย
เป็นทาสี นางจึงบรรยายและพรรณนาความโศกด้วยการกล่าวถึงความสุขสบายหากบุตรของนางเกิด
ในขณะที่นางเป็นนมเหยื่อของพระเจ้าอริทมาราชสลับกับสภาพจริงที่บุตรต้องเกิดในขณะที่นางเป็น
ทาสี ดังความว่า

...คูกรพ่อ เจ้าเป็นผู้มีบุญน้อย แต่ก่อนมารดาอยู่ยังอยู่ในรัชสมบัติเจ้าไม่มาเกิด
เสีย บัดนี้มารดาเป็นทาสีจะทำอะไรได้พ่อบุตรน้อย ถ้าพระบิดาของเจ้าซึ่ง

เป็นสามีของมารดาซึ่งเป็นพระเจ้าอรินทมาราชอยู่ มารดาจะพาเจ้าไปบน เรือนยอดพระสิวิกาที่แล้วไปด้วยรถชนะเป็นที่ปลื้มใจนั้น เจ้าก็จักได้รื่นเริง บันเทิงใจ บัดนี้มารดามาพลัดพรากจากพระราชเจ้าเสียแล้ว แต่ชั้นประตูก็ เข้าไม่ได้...”

(อรินทมาชาคก: ๖๗๐)

เรื่อง *สุวรรณสังฆชาดก* มีการบรรยายและพรรณนาสภาพร่างกายของนางจันทา เทวีที่เคยอยู่ในวัง กับสภาพร่างกายเมื่ออยู่ในป่า ดังความว่า

...นำสมเพชเวทนาพระนางจันทาเทวี เมื่อครั้งยังอยู่ในราชนิเวศน์อัน สะพรุ้งพร้อมด้วยอิฏฐาการ พระนางเธอเคยทรงสุวรรณปาทูกาและสิวิกา กาญจน์ หนึ่งเล่าพระนางเธอเคยประพรมสรีรกายด้วยน้ำหอมและจุนจันทน์ และเสยสาบสระเศศด้วยน้ำมันหอมประดับกายงามสง่า ตั้งแต่นางถูกขับไล่ ออกมาหาไม้เครื่องหอมประปรังไม่ มีกายอันเหม็นสาบเหงื่อไหลอาบทั่ว สรีราพพ ขะมุกขะมอมไปด้วยละอองผงธุลี ดำเนินพลางปริเทวนาการไป จนได้พบตายายสองคนเข้า...

(สุวรรณสังฆชาดก: ๑๕๘)

เรื่อง *สิริสาชาดก* พระเจ้าวัสสวดีเชื้อพราหมณ์ใจบาป จึงให้นำสิริสากุมารลงเรือ ออกไปทิ้งในมหาสมุทร มารดา พี่ชาย นางสนมของสิริสากุมารเศร้า โศกเสียใจมาก มารดานั้นเป็น ห่วงสิริสากุมารมากเพราะยังไม่อ่อนคนจึงจะไปด้วย บรรดาข้าทาสบริวารจึงยิ่งทุกข์โศกมากขึ้น และ กล่าวถึงสภาพที่พระมเหสีเคยอยู่อย่างสุขสบายในวังสลับกับความทุกข์ยากที่จะต้องพบ ดังความว่า

...เมื่อพระมารดาอยู่หัวเจ้าประทับอยู่ในพระราชวังเสวยแต่พระ กระจายหารล้วนมีรสอันเอมโอช จะไปเสวยผลไม้ต่างพระสุทธาโภชนได้ อย่างไร จะทรงละภาชนะทองและเงินใช้ใบไม้รองเสวยได้อย่างไร เคย บรรทมในปราสาทอันแสนประเสริฐหาช่องลมมิได้ บัดนี้จะบรรทมใน เรือนอันไม่มีเครื่องกันลมและแดดอย่างไรหนอ เมื่อก่อนเคยบรรทมบน บัลลังก์อันปูลาดด้วยผ้าขนอันอ่อนละมุน บัดนี้จะบรรทมบนแผ่นดินกระดาน ในเรือคูอนาด เคยทรงลูบไล้ด้วยกฤษณาจุนจันทน์ สระสรงล้วนน้ำหอมอัน

วิเศษ บัดนี้จะทรงพระเสโทต่างคันโททกดูยากใจ ยามจะบรรทมมีพนักงาน
คอยโบกด้วยพัดหางมยุรา จะไปบรรทมเป็นภักษาเหลือบยงคุณแสนเชิญ...

(สิรสาชาดก: ๕๕๑)

เรื่อง *สุวรรณวงศชาดก* ตอนที่พระสุวรรณวงศ์กับนางสุวรรณนาคีเทวีหลงทางรอน
แรมกันอยู่ในป่า นางนึกถึงความสุขสบายที่นางเคยได้รับ ดังความว่า

...พระคุณเจ้าเอ๊ย แต่ก่อนสิเราเคยนั่งนอนในปราสาทแสนสุขสำราญ โฉน
เล่าเรามาต้องเที่ยวทุเรศแรมทางกันดาร อันกอร์ปด้วยภัยพาลอันร้ายกาจ
อนึ่ง ฝ่าพระบาทและหัตถาก็อ่อนดั่งเนื้อนุ่ม ที่ใดเป็นหลุมลุ่มดอนเราจักเดิน
ไปได้หรืออะไร อนึ่ง ในป่าพนมวันสารพันภูคัยภัยปีศาจ เข้าสิงเสพอาศัย
อยู่คู่น่าเสียวสยอง เออเราทั้งสองแต่ก่อนได้ทำกรรมสิ่งไรไว้ หรือได้ปลั่ง
พลาตบริภาษค่าว่าท่านผู้ทรงศีลมันด้วยผลกรรมอันนั้น จึงซัดให้ได้มา
เสววมหันตทุกข์ถึงเพียงนี้...

(สุวรรณวงศชาดก: ๔๔๑)

ตัวอย่างที่ยกมาดังกล่าวข้างต้น มีการบรรยายและพรรณนาภาพความสุขสบายที่
ตัวละครเคยได้รับ ในอดีตซึ่งส่วนใหญ่คือความสุขสบายจากการใช้ชีวิตอยู่ในวัง ไม่ว่าจะเป็น
ความสุขสบายในเรื่องที่อยู่ ที่นอน อาหารการกิน การแต่งกาย การเดินทาง การมีข้ารับใช้หรือมีผู้
แวดล้อมจำนวนมาก ซึ่งเป็นความสุขสบายที่ต่างจากสภาพในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจาก
ในอดีต เช่น ต้องนอนอยู่ในป่า ไม่มีที่นอนมีแต่พื้นดิน พื้นกระดาน ใบไม้รองนอน เครื่องแต่งกาย
เลอะไปด้วยฝุ่น การกินอาหารต้องกินแต่ผลไม้ ต้องอยู่เพียงลำพังไม่มีใครอยู่เคียงข้าง ต้องเดินทาง
เองด้วยเท้า ฯลฯ สภาพปัจจุบันดังกล่าวสร้างความทุกข์โศกทั้งทางกายและทางจิตใจให้แก่ผู้ที่
ประสบเหตุ การนำความสุขในอดีตและความทุกข์ในปัจจุบันมาคู่กันเช่นนี้เป็นการใช้กลวิธีการ
สร้างความขัดแย้งให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกที่เป็นสุขและเป็นทุกข์ร่วมกัน แต่ในปัจจุบันตัวละครกำลัง
รู้สึกทุกข์โศกอย่างมากมา การบรรยายความสุขในอดีตร่วมด้วยจึงเป็นการเน้นย้ำความโศกที่
ตัวละครประสบอยู่หรือรู้สึกอยู่นั้นให้โดดเด่นขึ้นและให้รู้สึกอาลัยอาวรณ์ในความสุขที่เคยได้รับ
การสร้างความขัดแย้งจึงเป็นกลวิธีที่กระตุ้นเร้าอารมณ์ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ดังที่ ธเนศ เวศร์ภักดา
(๒๕๔๕: ๔๗) กล่าวถึง การสร้างภาพพจน์แบบปฏิพากษ์ว่า “คือการใช้คำหรือเนื้อความที่มี

ความหมายขัดแย้งกันมารวมไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน เพื่อให้เกิดผลพิเศษทางวรรณศิลป์” อีกทั้ง
ควมมน จิตรจําาง (๒๕๑๖ : ๔๘) กล่าวถึง ผลของการใช้ความขัดแย้งไว้เช่นเดียวกันว่า

...ภาษาที่จะสื่อจินตนาการ ได้ซับซ้อนคือภาษาที่เรียกว่าพาราดอกซ์ (ความ
ขัดแย้ง) ซึ่งหมายถึงถ้อยคำหรือข้อความที่มีความหมายขัดแย้งอยู่ในตัวเอง
ในขณะที่อาจจะฟังดูเหลวไหลกลับสื่อความจริงได้ลึกซึ้ง...พาราดอกซ์ เป็น
ภาษาที่มีพลัง คือใช้คําน้อยแต่ชวนคิด และให้ความรู้สึกเข้มข้นมากกว่าที่จะพูด
อุปมาอุปไมยออกไปตรงๆ ...

ดังนั้นการสร้างความขัดแย้งดังกล่าวจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างความโศก
แก่ตัวละครจนมีผลต่อการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในเรื่องราวและความรู้สึกของตัวละครได้อย่าง
เข้มข้น

๒.๓.๓.๓ การบรรยายและพรรณนาถึงบุคคลที่รักที่ละส่วน

จากการศึกษา*ปัญญาสชาดก* พบว่ามีการนำเสนอความโศกเศร้าที่ต้องจากบุคคลที่
รักด้วยกลวิธีการให้ตัวละครที่มีความทุกข์โศกบรรยายลักษณะที่ละส่วนของบุคคลที่ตนต้องจาก
หรือสูญเสีย ซึ่งทำให้ผู้อ่านโศกเศร้าตามได้เช่นกัน เพราะเมื่อตัวละครสามารถจดจำทุกส่วนของ
คนที่ตนรักได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนย่อมแสดงถึงความรัก ความเอาใจใส่ ความผูกพันใกล้ชิดที่มีต่อ
ดังนั้นเมื่อมีเหตุให้ต้องพรากจากกันจึงสร้างความเศร้าให้ตัวละครไม่น้อย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สีโสราชดก* ตอนที่นางสุทัตตเทวีถูกบิดาขับไล่ออกจากเมือง พระนางสุทธิ
วดีมารดาเศร้าโศกมาก นางได้กล่าวถึงความโศกของนางด้วยการกล่าวบรรยายและพรรณนาถึงนาง
สุทัตตเทวีที่ละส่วน ดังความว่า

...มารดาถนอมเลี้ยงเจ้ามาจนเจริญวัยถึงเพียงนี้ มารดามีความอาลัยเจ้ายิ่งนัก
รูปทรงผิวพรรณของเจ้าก็งามเป็นที่รักของมหาชน พระพักตร์ของเจ้างาม
ดุจจันทร์ผกอนเต็มดวง พระปรางทั้งสองของเจ้าก็ผุดผ่องเปล่งปลั่ง
ประดุจดังว่าผลแห่งมะปราง ถันของเจ้าทั้งสองข้าง ก็มีสีฐานประดุจดังว่า
ผอบฉะนั้น พระกรทั้งสองของเจ้า ก็งามอ่อนดุจดังว่าวงไอยรา นิ้วมือทั้ง
สิบของเจ้าเล่า ก็กลมเรียวเสมอเป็นอันดี พระวรกายของเจ้าก็ผ่องศรี มี

ทรวงหงส์ฐานอันสมศักดิ์ คือไม่พืไม่ผอมนั้ก และไม่ขาวไม่ดำ
จนเกินไป เจ้างามพร้อมทุกสิ่งสรรพ...

(สีโลธราชคค: ๕๕๓)

การบรรยายและพรรณนาลักษณะส่วนต่าง ๆ ของบุคคลที่ตนรัก
ในขณะที่จะต้องพลัดพรากจากกันนี้ เป็นกลวิธีที่ทำให้ความโศกที่ตัวละครประสบจากการ
พลัดพรากนั้นแจ่มชัดขึ้น ด้วยการแสดงให้เห็นความรักที่ทั้งคู่มีต่อกันด้วยการจดจำรายละเอียด
ต่างๆ ของผู้ที่ตนรักได้เป็นอย่างดี เมื่อผู้อ่านประจักษ์ว่าตัวละครนั้นรักมาก จึงประจักษ์เพิ่มขึ้นไป
อีกว่าขามจากพรากก็ย่อมต้องโศกมากเช่นกัน กลวิธีดังกล่าวจึงสร้างความสะเทือนอารมณ์ให้เกิดแก่
ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๓.๔ การบรรยายและพรรณนาความโศกของคนจำนวนมาก

การที่ตัวละครเอกประสบความทุกข์โศกเป็นการนำเสนอความโศกซึ่งสร้าง
อารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ในปัญหาสาชคคยังคงเพิ่มความเข้มข้นของความโศก
อันเนื่องมาจากตัวละครเอกเพียงหนึ่งหรือสองตัวด้วยการนำพาให้เหล่าข้าราชการ นางสนม
กำนัลใน ประชาชนจำนวนมากพากันโศกเศร้าตามตัวละครเอกไปด้วย เมื่อความโศกจากตัวละคร
เอกหนึ่งหรือสองตัวถ่ายทอดสู่ตัวละครประกอบอีกเป็นจำนวนมาก จนความโศกเศร้าในระดับ
ปัจเจกบุคคล กลายเป็นความโศกในระดับสังคม จึงเป็นการเพิ่มความเข้มข้นของความโศกให้ทุกคน
ที่มีส่วนร่วมรับรู้เรื่องราวความโศกของตัวละครเอกต้องพลอยโศกเศร้าไปด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

เรื่อง สุธนูชาคค ประชาชนโศกที่พระสุธนูจะพานางจิริปภากลับบ้านเมือง
ดังความว่า

...ฝ่ายมหาชนทั้งหลายมีอำมาตย์และพราหมณ์เป็นต้น ได้ฟังคำสอง
กษัตริย์ศรีธำลา ต่างก็พากันประนมกรถวายอัญชลี แล้วร้องให้ฟายน้ำตา
ปริเทวนาการรำพันว่า แต่นี้ไป เราทั้งหลายจักมิได้เห็นสองกษัตริย์...

(สุธนูชาคค: ๗๔)

เรื่อง สุภมิตตชาคค ประชาชนโศกไปกับพระเจ้าสุภมิตตที่ต้องพรากจากบุตร
ดังความว่า

....ราชบุรุษฝ่ายหน้ามีอำนาจเป็นต้น และราชกัลยาณนางฝ่ายในมีเทวี
เป็นประธาน กับทั้งเสนาข้าราชการทั้งหมด ออกกลั่นความ โศกมิได้พากัน
ร้องไห้ระงมไปทั่วทั้งพารา...เหล่าอำมาตย์ฝ่ายหน้า และนางกัลยาฝ่ายใน พากัน
ร้องไห้ถึงวิสัญญีกับด้วยราชเทวีในกาลครั้งนั้น...

(สุภมิตตชาดก: ๑๗๕, ๑๗๗)

เรื่อง *วนาวนชาดก* ตอนที่วนาวนกุมารถูกผลัดตกเหวแล้ว พรหมณ์ปุโรหิตมาบอก
ว่าวนาวนกุมารหายตัวไป ทุกคนเศร้าโศกเสียใจมาก ดังความว่า

...พวกเสนาอำมาตย์ราชบริพารและนางบริจาริกาทั้งหลาย ได้ฟังพรหมณ์
ปุโรหิตบอกดังนั้นต่างคนก็พากันตกใจร้องไห้ปริเทวนาการ...ชานางใน
ทั้งหลายมีพระสนมเป็นต้น ได้เห็นพระราชาทรงกำสรด ไม่สามารถที่จะ
กลั่นความโศกได้ ต่างคนก็พากันร้องไห้ปริเทวนาการเสียงสนั่น อากาณนั้น
ประคองคังว่าไม่รังอันต้องลมพายุ้ยี่ เสียงร้องไห้ปริเทวนาการอึงมีไปทั้ง
พระราชนิเวศน์ ต่างคนก็พากันสงสารสังเวชพระโพธิสัตว์ทุกถ้วนหน้า...

(วนาวนชาดก: ๒๒,๖๐)

เรื่อง *โสณันทชาดก* บิคามารดาของพระโสณันทเสรำโศกที่พระโสณันทหายตัวไป
เหล่าประชาชนก็พลอยโศกเศร้าไปด้วย ดังความว่า

...เมื่อสองกษัตริย์ทรงกันแสงรำพันกระสับกระส่ายอยู่อย่างนี้ จะประทับนั่ง
หรือยืนก็ไม่เป็นปรกติ ทรงยกแขนทั้ง ๒ ขึ้นซ้อนทรวงรำพันรำไรอยู่
เหล่าประหาราษฎร์และนางนาฏกัญญาพวกพ่อค้าและกุมาริกา ทั้งเสนา
โยธามาศย์และพรหมณ์ปุโรหิตต่างก็พากันประคองพาหาขึ้นรำทรวง
กลิ้งเกลือกไปมานอนสยบอยู่ในที่นั้น ๆ ประหนึ่งว่าสาละวันไม่รังต้อง
ลมพัดล้มระเนระนาดอยู่ในป่าใหญ่ฉะนั้น...

(โสณันทชาดก: ๑๐๖)

เรื่อง *เทวันรชาดก* เมื่อทุกคนรู้ว่าพระสุวรรณเกศราหายไปที่เศร้าโศกเสียใจไปทั้ง
พระราชวัง ดังความว่า

...เมื่อพระราชมารดาทรงโสกาพิลาปราพัน โดยนัยคานี้ ฝ่ายนางพระสนม
ฝ่ายในต่างคนต่างกลัวความ โสกมิได้ ยกมือขึ้นช้อนทรงรำร้อง ให้เสียง
ระงมไปทั่วราชฐาน...

(เทวัญชาดก: ๓๖๐)

อีกตอนหนึ่งคือตอนที่พระราชากลับมาเล่าว่าหาสองกุมาร ไม่พบ มหาชนจึงพากัน
เสร์้าโสกเสียใจ ดังความว่า

...มหาชนมีอำมาตย์และเสนาบดีเป็นต้น ทราบว่าพระราชากลับมาถึงแล้ว
พากันเข้าเฝ้าทูลถาม ทราบความว่าพระราชาทตามหาสองราชกุมารกุมารีหา
พบไม่ พากันระลึกรังรำพึงแล้วก็ปริเทวนาการนำสงสารหนักหนา...

(เทวัญชาดก: ๓๓๐-๓๓๑)

เรื่อง *สิริสาชาดก* นางสนมกำนัลรู้ว่าพระเจ้าวัสสวดีจะนำสิริสากุมาร ไปลอยแพ
กลางมหาสมุทร นางสนมกำนัล อำมาตย์ ประชาชนทุกคนพากันเสร์้าโสกมาก ดังความว่า

...สนมกำนัลในทั้งหมดเมื่อได้เห็นพระราชาทรงพระกันแสงเช่นนั้น ต่างก็
ไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้ พร้อมกันร้องไห้กลิ้งเกลือกเป็นระนาวไป คล้าย
กับปาริงอันลมพัดชะหึ่งพัดย้ายิฉะนั้น...บรรดาเหล่าราชบริพารทั่วทั้ง
พระบรมมหาราชวัง คือพระพี่เลี้ยงนางนมสาวใช้บ่าวไพร่ทั้งชายหญิง มิได้
มีผู้ใดสามารถกลัวความ โสกไว้ได้ พากันปริเทวนาการสะบักสะปတ်บ่นพร่ำ
เพื่อไปต่าง ๆ สุดที่จะพรรณนา...เหล่าชาววังและทวยนาคร อำมาตย์พล
โยธาเป็นต้น ต่างก็เอามือกุมกร้อร้องไห้ตามส่งเสด็จ...ชาวพระนครพากัน
ตามส่งเสด็จจนกระทั่งฝั่งมหาสมุทร สุดสามารถที่จะตามเสด็จได้แล้วก็
พร้อมกันร่ำให้อยู่ที่ฝั่งมหาสมุทรนั่นเอง หมูนกได้ยินเสียงชาวพระนคร
ร้องไห้ ต่างก็โผบินขึ้นสู่อากาศด้วยความตกใจ มหาชนแลเห็นหมูนก
นั้น...มหาชนร้องสั่งหมูนกอย่างขกมาแสดงนี้แล้ว ก็พากันร้องไห้ร่ำไร
มีความเสียใจถึงกับเป็นลมล้มลงทั้งยืน มิได้มีผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะสามารถดักน้ำ
มารดกันเพื่อให้ฟื้นสติ...

(สิริสาชาดก: ๕๔๕, ๕๔๘, ๕๕๐, ๕๕๑, ๕๕๒)

ตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการบรรยายและพรรณนาความ โศกของกลุ่มคนจำนวนมากที่มีต่อการจากไปของพระโพธิสัตว์ ความทุกข์โศกของพระองค์และครอบครัวได้ขยายวงออกไปจากความทุกข์โศกในระดับปัจเจกบุคคลไปสู่ระดับสังคม ความทุกข์โศกดังกล่าวจึงยิ่งใหญ่มากขึ้น การขยายวงของความโศกไปสู่ระดับสังคมนี้นี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการบรรยายและพรรณนาความ โศกจนผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกในระดับสังคมได้มากขึ้น

๒.๓.๓.๕ การบรรยายและพรรณนาความโศกด้วยการกล่าวโทษกรรม

ในคติความเชื่อของคนไทยมีความเชื่อเรื่องกรรมเป็นความเชื่อที่สำคัญ โดยเฉพาะเมื่อไม่สามารถอธิบายหรือตอบได้ว่าสิ่งที่ตนได้รับเป็นผลจากสิ่งใด คำตอบที่คนในสังคมให้และได้รับจึงเป็นเรื่องของกรรม การนำความเชื่อเรื่องกรรมมาอธิบายความทุกข์โศกที่ตัวละครได้รับเป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ที่ต้องทนรับโดยไม่มีสิ่งแก้ไขได้จึงสร้างความโศกเศร้าได้มากเช่นกันเพราะจะมีความรู้สึกที่ว่าตัวละครต้องทนอยู่ในสภาพที่ไม่ต้องการ ทั้งยังหาทางออกและแก้ไขไม่ได้อีกด้วย ซึ่งเป็นความทุกข์ที่มากกว่าความทุกข์ที่ได้รับจากเหตุอื่น ๆ เพราะยังพอมีหนทางแก้ไข แต่เมื่อคำตอบเป็นเรื่องกรรมจึงหมดหนทางแก้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สิริวิบูลกิตติชาดก* นางสิริมดีเชื่อว่าที่ตนต้องพลัดพรากจากกษัตริย์ศกิตติเพราะกรรมที่ทำมาแต่ก่อน ดังความว่า

...ชะรอยแต่ปางก่อนเราคงทำกรรมไว้ เราจึงได้มาเสวยทุกข์ยากลำบากอยู่
ในกลางป่า...ชะรอยว่ากรรมเราทำไว้แต่ปางก่อน จึงมาพลัดพรากจากที่เคย
นั่งนอนและผัวรักเห็นประจักษ์โดยสภาวะดังนี้...

(สิริวิบูลกิตติชาดก: ๑๒๖)

เรื่อง *สุกมิตตชาดก* นางเกศินีต้องพลัดพรากจากพระสุกมิตรและบุตรทั้งสองนางเชื่อว่าเป็นกรรมที่นางเคยทำไว้ ดังความว่า

...พระราชเทวีมีพระหฤทัยอย่างประหนึ่งว่าจะแตกตาย คิดถึงพระเจ้าลูก
และพระราชสามี ทรงโศกพิลาปรำพันถึง...แต่ก่อนเราได้พรากบุตรเนื้อและ
นจากอกมารดาไปด้วยผลกรรมที่เราทำไว้ จึงซัดให้เราต้องพลัดพรากจาก
ลูกรักและผัวขวัญ ด้วยประการฉะนี้...

(สุกมิตตชาดก: ๑๖๗-๑๖๘)

เรื่อง ปาจิตตกุมารชาดก นางอรพิมพ์พลัดพรากจากปาจิตตกุมาร นางเชื่อว่าเป็นกรรมที่นางเคยทำไว้ ดังความว่า

...ฝ่ายนางอรพิมพ์กุมารีนัน ระลึกถึงพระโพธิสัตว์สามี ร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ไปมา...ความที่พลัดพรากจากกัน เราได้กระทำไว้แก่นรชนและเนื่อนกแต่ปางก่อน ด้วยอำนาจวิบากกรรมนั้น มาบัดนี้ เราจึงต้องพลัดพรากจากสามีของเรา...

(ปาจิตตกุมารชาดก: ๔๘๖)

เรื่อง สังขปัตตชาดก พระสังขปัตตกุมารกล่าวถึงความทุกข์โศกที่ตนได้รับอยู่ในตอนนี้เป็นเพราะผลกรรมที่ตนเคยทำมาในอดีต ดังความว่า

...รัตนวดีตรัสถามว่า ความพลัดพรากนี้ใครทำให้แก่ท่านเล่า พระมหาสัตว์เจ้าตรัสว่า ความพลัดพรากจากเผ่าพันธุ์อันเป็นที่รัก หม่อมฉันได้ทำแก่ผู้อื่นไว้ในกาลก่อนหม่อมฉันนั้นจึงได้ความวิโยค พืชที่บุคคลหว่านไว้อย่างไรย่อมจะให้ผลอย่างนั้น...

(สังขปัตตชาดก: ๕๔๕)

เรื่อง สิวาสชาดก พระเจ้าสิวัสระราชต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมารอนแรมถูกทำร้ายรังแกอยู่ในป่า พระองค์กล่าววาทะที่ต้องทุกข์โศกเช่นนี้ก็เพราะกรรมที่พระองค์ทำไว้เอง ดังความว่า

...โอ้เวรของเรา เรากระทำความอะไรไว้ในชาติก่อน จึงมาเป็นคนกำพร้าอนาถถึงเพียงนี้โทษความคิดสิ่งใดมิได้มี โทษความคิดสิ่งนั้นก็มาขึ้นมาเป็นขึ้น คิดขึ้นมาก็নাอนาถ ไม่ควรให้เขาถูถูกหมิ่นประมาท เขาก็มาถูถูกหมิ่นประมาทได้ ที่ที่ไม่ควรจะนอนก็ต้องนอน สิ่งที่ไม่ควรจะบริโภคก็ต้องบริโภค แต่ก่อนมิได้เคยเที่ยวมาเลขก็ต้องเที่ยวมา บัดนี้มีรู้ที่ว่าจะไปในแห่งหนตำบลใด ใครเล่าเขาจักมีความกรุณา ใครเขาจักมาเป็นญาติเป็นมิตรสหายของเราใครเขาจักรู้ว่าเรานี้เป็นพระราชา ใครเขาจักมาเกรงกลัวเราซึ่งเป็นคนผู้เดียว เราไปในที่ใดก็เกิดภัยในที่นั้น เกิดภัยในที่ไหนต้องเสวย

ทุกขเวทนาในที่นั้น...ความทุกข์อันนี้ ใครมิได้กระทำให้ตัวเรา เราทำไต่ ตัวของเราเอง คนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน ใครจะเป็นที่พึ่งแก่ใครได้ บุญและบาปที่ผู้ใด ได้กระทำไว้ ผู้นั้นก็ต้องได้รับผลของบุญและบาปที่ทำไว้ นั้น สัตว์โลกอย่าพึ่งสำคัญคู่มั่นว่า กรรมที่เราทำนั้นเล็กน้อย จะไม่อาจ ตามมาให้ผลแก่เรา อย่าพึ่งสำคัญคู่มั่นคั้งนี้ กรรมที่ทำไว้ นั้นแม้ถึงจะ เล็กน้อยก็ดี ย่อมให้ผลอันไพบุลย์มิได้มีกำหนด จงตัวเราอันได้เสวยทุกข์ โสกกำสรดอยู่คั้งนี้ ก็เพราะอำนาจกรรมมาตามทัน...

(สีโสธราชคค: ๕๘๗-๕๘๘)

เรื่อง *โสณันทชาดก* นางปทุมมาวดีถูกใส่ร้าย จนต้องพลัดพรากจากโสณันทกุมาร โสณันทกุมารเชื่อว่าเป็นเพราะกรรมที่ทั้งสองเคยทำมา คั้งความว่า

...ส่วนพระโสณันทกุมารมีพระทัยหวั่นไหวทรง โสกาถัย ประหนึ่งว่า พระทัยจะแตกทำลาย เข้ากอดชายาทรงปริเทวนาการว่า ชาดิก่อนเราทั้ง ๒ เคยทำการพรากผู้อื่น มาชาดิกี้เราจึงต้องจากกันคั้งรัก...

(โสณันทชาดค: ๑๑๓)

การบรรยายและพรรณนานาคความทุกข์ โสกที่ตนประสบด้วยการกล่าวโทษกรรมที่ ทำไว้เมื่อชาดิก่อน เป็นการแสดงให้เห็นว่าทุกข์ โสกที่กัลังเกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ตัวละครจะต้องรับ ไว้ และต้องอยู่กับความทุกข์ โสกนั้นให้ได้ เป็นความทุกข์ โสกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เนื่องจากเป็นผล กรรมที่ตนกระทำเอง การกล่าวโทษกรรมเช่นนี้จึงเป็นกลวิธีการนำเสนอความ โสกที่ทำให้ผู้อ่าน ยอมรับในผลของชะตากรรมที่ต้องทุกข์ยากของตัวละคร ไปด้วย จึงเป็นกลวิธีหนึ่งทีสร้างอารมณ์ สะเทือนใจให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครมากยิ่งขึ้น

๒.๓.๓.๖ การบรรยายและพรรณนานาคความ โสกด้วยการเล่าเรื่องราวความ โสกซ้ำอีก ครั้งหนึ่ง

จากการศึกษาการนำเสนอความ โสกใน *ปัญญาสชาดก* พบว่า กลุ่มเรื่องที ๑ ทีมีการ นำเสนอความ โสกอย่างเข้มข้นตลอดคั้งเรื่องนั้น ความ โสกจะปรากฏคั้งแต่คั้งเรื่องจนจบเรื่อง คั้งแต่ ตัวละครพลัดพรากจากกัน รอนแรมอยู่ในป่า จนได้กลับมาพบกัน เมื่อตัวละครได้กลับมาพบกัน ก็เล่าเรื่องความทุกข์ โสกที่ตนประสบมาให้ผู้อื่นฟัง ผู้ทีได้ฟังเรื่องราวทุกข์ โสกของพระ โพธิสัตว์

ก็จะรู้สึกเศร้า โศกไปกับเรื่องราวที่ได้ฟัง จนอดหลั่งน้ำตาให้กับชะตากรรมที่พระโพธิสัตว์ประสบไม่ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *วนวณชาดก* ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อนางวลิกาเทวีได้พบกับวนวณกุมารบุตรที่ถูกรากจากไปตั้งแต่แรกเกิด ทั้งวนวณกุมารและนางวลิกาเทวีต่างเล่าเรื่องความทุกข์โศกที่ตนประสบให้กันและกันฟัง แล้วแสดงอาการโศกเศร้าจากการฟังเรื่องราวดังกล่าว ดังความว่า

...พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น ก็ไม่สามารถจะกลั้นความโศกไว้ได้ จึงวิ่งเข้าไปกอดเท้ามารดาแล้วร้องไห้ปริเทวนาการ นางวลิกาเห็นดังนั้นก็มีความสงสารยิ่งนัก...ข้าแต่พระมารดาเจ้า ข้าพเจ้าจะเล่าให้ฟัง ขอพระมารดาเจ้าจงฟังคำของข้าพเจ้า แล้วพระโพธิสัตว์ก็ทรงเล่าความตามคำที่เทพดาได้บอกเล่านั้น ให้ฟังตั้งแต่ต้นจนถึงปริโยสานที่สุด นางวลิกาเทวีได้ฟังดังนั้นก็รู้สึกว่าเป็นบุตรของตน นางจึงสวมกอดพระโพธิสัตว์แล้วจูบเกล้า ร้องไห้รำพันต่างๆ แล้วเล่าความว่า คุณรพือเป็นผู้เป็นปิยบุตร เมื่อเจ้าอยู่ในท้องมารดาเจ้าเคลื่อนจะออก มารดาก็ได้รู้สึกว่าจะคลอด เมื่อขณะเจ้าคลอดออกมาแล้ว มารดาก็ได้ยินเสียงเจ้าร้องไห้ เมื่อมารดาารู้ชคอยู่อย่างนี้แล้ว ครั้นได้ฟังเขาบอกว่าบุตรเป็นทอนไม้ มารดาก็สลบไปไม่สมปกติ...

(วนวณชาดก: ๔๓)

นอกจากการเล่าเรื่องความทุกข์โศกซ้ำหลายครั้งแล้ว ยังพบการถ่ายทอดเรื่องราวความทุกข์โศกของพระโพธิสัตว์ไว้ที่ศาลาทาน ศาลาทานที่สร้างขึ้นจึงเป็นตัวแทนในการบันทึกเรื่องราวชีวิตการอยู่ร่วมกันตั้งแต่ต้นของตัวละครจนประสบเหตุแห่งการพลัดพรากจากกัน ศาลาทานนี้เป็นสื่อในการถ่ายทอดเรื่องราวความเศร้าโศกและเป็นสื่อให้ตัวละครได้กลับมาพบกันอีกครั้งหนึ่ง โดยตัวละครที่มีได้เป็นผู้สร้างศาลาทานจะเป็นผู้มาพบเรื่องราวที่บ้านที่ทักไว้ จะมีอาการโศกเศร้าไปกับเรื่องราวที่รับรู้จนนำไปพบคู่ของตนที่เป็นผู้สร้างศาลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง *สมุททโมสชาดก* นางวินทุมวดีพลัดพรากจากพระสมุททโมส นางให้สร้างศาลาทานเล่าเรื่องราวขนไม้ขาด ๒ ทอน เมื่อพระสมุททโมสเดินทางมาพบศาลาทานและได้ดูภาพในศาลาทานพระองค์ก็ร้องไห้ ดังความว่า

...พิจารณาดูรูปภาพในศาลานั้น เห็นเป็นเรื่องเหมือนประวัติและความพลัดพรากของพระองค์ ก็ทรงพระโศกา...

(สมุททโมสชาดก: ๑๖)

เรื่อง *สุธนูชาดก* นางจีรภัทลพัชราจากพระสุธนู ได้ให้สร้างศาลาทานแล้วเขียนรูปเรื่องราวของนางกับพระสุธนู เมื่อพระสุธนูมาเห็นเรื่องราวที่ศาลาทานก็ร้องไห้ออกมาดังความว่า

...ทอดพระเนตรรูปโดยลำดับ ๆ มา...พระโพธิสัตว์ก็มีพระพักตร์สลดเศร้าหมอง...มีพระทัยอันตื่นตันกลิ่นความโสภโงมิได้ น้ำพระอัสสุชลก็หลั่งไหลคลอคลอพระเนตรครันเห็นรูปที่อยู่ในสำเภาด้วยกันทั้งสอง...และรูปคนทั้งสองอันพลัดพรากกันต่างคนต่างไปในชลธาร ที่นั่นพระโพธิสัตว์ก็ทรงพระกันแสงปริเทวนาการรำไห้ ด้วยพระสำเนียงอันดัง...

(สุธนูชาดก: ๘๖)

เรื่อง *ปาจิตตกุมารชาดก* นางอรพิมพิ์พลัดพรากจากปาจิตตกุมาร เมื่อนางได้มาอยู่ในเมือง นางจึงสร้างศาลาทานแสดงเรื่องราวของนางกับปาจิตตกุมาร เมื่อปาจิตตกุมารมาขึ้นดูรูปที่ศาลาทานก็โสภเศร้า ดังความว่า

...จึงเข้าไปในศาลานั้น แล้วเที่ยวเดินดูรูปภาพเป็นลำดับ ได้เห็นรูปเรื่องตั้งแต่ออกจากเมืองพาราณสีจนไปถึงฝั่งที่พบสามเณรพายเรือมาขอโดยสารข้ามคงคาเป็นอวสาน ก็มีหทัยอันตื่นตัน จึงบ่นร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ ณ ที่นั้น...

(ปาจิตตกุมารชาดก: ๕๐๕)

เรื่อง *วรวงสชาดก* เมื่อวงศ์สุริยมาศพลัดพรากจากวรวงศ์กุมารแล้วมาปกครองเมืองอัยมาศนคร ก็ให้สร้างโรงทานแล้วให้วาดรูปเรื่องราวของพระองค์กับ วรวงศ์กุมารที่ต้องพลัดพรากจากกัน ต่อมาวรวงศ์กุมารซัดเซพเนจรมาจนถึง โรงทานเมื่อเห็นรูปที่วาด ทั้งสองจึงได้พบกันที่โรงทานแห่งนี้ ดังความว่า

...ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าได้เห็นโรงทานแล้วจึงทรงจินตนาการว่า เราจะบริโภคอาหารในโรงทานแล้วก็จะเข้าไปยังโรงทานเที่ยวแลดูรูปที่เขาเขียนไว้ ได้เห็นรูปภาพเชษฐากับดวงแก้วมณีในห้องแรก ได้เห็นรูปภาพพี่น้องพลัดพรากจากมารดาในห้องที่สอง ได้เห็นรูปภาพพี่น้องบรรทมหลับอยู่

บนศาลาในห้องที่สาม ไม่สามารถจะดำรงพระกายอยู่ได้ถึงวิสัญญีภาพ
ล้มลง...พระเจ้าวงศ์สุริยามาศทรงทราบเหตุนั้นแล้ว ก็ขึ้นคอคชาธารเสด็จ
ไปโดยด่วน เข้าไปยังโรงทาน ได้เห็นพระกนิษฐาแล้วก็เข้าสวมกอดจุมพิต
พระเศียรทรงพระกันแสง...

(วรรณคดี: ๖๓๗-๖๓๘)

เรื่อง *เทวันธชาดก* เทวันธกุมารให้อำมาตย์สร้างศาลาทานเพื่อเป็นสถานที่แสดง
ธรรมแล้วให้ประกาศหาผู้รู้ธรรมมาแสดง นางสุวรรณเกสราก็มาแสดงธรรม ทำให้เทวันธกุมาร
และนางสุวรรณเกสราก็ได้กลับมาพบกันที่ศาลาทานที่สร้างขึ้น เมื่อได้พบกันทั้งสองก็แสดงอาการ
โศกเศร้าออกมา ดังความว่า

...พระนางสุวรรณเกสราทะวีเจ้าพระราชสามีได้ฉันทแล้ว จึงตรงเข้ากอด
พระบาทเกลือกถึงจนถึงภาวะสลบลง พระองค์โพธิสัตว์ก็ทรงกอดรัด
พระราชเทวีพิลาปรำให้สลบลงกับพระชายา...

(เทวันธชาดก: ๓๖๕)

การบรรยายและพรรณนาความโศกด้วยการเล่าเรื่องราวความทุกข์โศกที่ประสบซ้ำ
อีกครั้งหนึ่งในตอนท้ายเรื่อง หรือการเล่าเรื่องราวความทุกข์โศกด้วยภาพไว้ที่ศาลาทาน เป็นการใช้
ความโศกเพื่อสอนใจตนเองให้เข้าใจในทุกข์ ให้มุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อให้รอดพ้นจากความทุกข์

กล่าวโดยสรุป การบรรยายและพรรณนาความโศกเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์กลวิธี
หนึ่งที่ทำให้ความโศกได้รับการนำเสนออย่าง โดดเด่นและเข้มข้นจนสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่
ผู้อ่าน การบรรยายและพรรณนาทิวทัศน์อาการเศร้าโศกที่มากกว่าปกติทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความโศกที่
ตัวละครกำลังประสบอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ปกติธรรมดาและเป็นความโศกที่มีผลต่อดำเนินชีวิตที่ปกติ
ของตัวละครให้กลายเป็นความไม่ปกติ ความไม่ปกตินี้สามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้
การบรรยายและพรรณนาถึงความโศกในปัจจุบันกับความสุขในอดีตเป็นการนำภาพความสุขกับ
ความโศกซึ่งเป็นภาพที่ขัดแย้งกันแต่นำมาเข้าคู่กันเพื่อเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้รับรู้ถึงความโศกที่กำลัง
ประสบอยู่นั้นหนักหนาขึงนัก การบรรยายและพรรณนาบุคคลที่รักที่ละส่วนแสดงให้เห็นถึงความ
รักความผูกพันของบุคคลที่รักว่ามีมาก การที่รักมากเมื่อยามโศกจึงโศกมากเช่นกัน การบรรยายและ
พรรณนาความโศกของคนจำนวนมากเป็นการขยายวงความโศกจากระดับบุคคลออกไปสู่ระดับ

สังคม ความโศกจึงโดดเด่นและเข้มข้นมากขึ้น การบรรยายและพรรณนาความโศกด้วยการกล่าวโทษกรรมเป็นการทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่าคุณโศกที่ตัวละครกำลังประสบอยู่นั้นเป็นความโศกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เป็นความโศกที่ตัวละครจะต้องยอมรับชะตากรรมอันเกิดจากผลกรรมของตน การบรรยายและพรรณนาความโศกด้วยการเล่าเรื่องราวความโศกซ้ำอีกครั้งเป็นการเน้นย้ำและเพิ่มน้ำหนักให้กับความโศกที่ปรากฏให้มากขึ้น การบรรยายและพรรณนาความโศกเหล่านี้ได้ทำให้ความโศกได้รับการนำเสนออย่างโดดเด่นและเข้มข้นจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

จากการวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอความโศกซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจใน*ปัญญาสชาดก* นี้พบว่ามียุทธวิธีที่สำคัญ ๓ ยุทธวิธี คือ ๑) กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำเสนอความโศก ได้แก่ การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก การนำเสนอตัวละครให้มีลักษณะที่เอื้อต่อการสร้างความโศก และการคลี่คลายความโศก กลวิธีการสร้างเรื่องเหล่านี้ทำให้ความโศกใน*ปัญญาสชาดก* มีความโดดเด่น และเป็นการสร้างเรื่องที่มีความโศกเป็นอารมณ์สำคัญของเรื่อง ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปกับความโศกที่ปรากฏในเรื่องได้มากขึ้น ๒) การนำเสนอความโศกร่วมกับความรู้สึกอื่น ได้แก่ ความโศกร่วมกับความสงบ ความโศกร่วมกับความมุ่งมั่น ความโศกร่วมกับความรัก ความโศกร่วมกับความกลัว ความโศกร่วมกับความรักและความมุ่งมั่น การปรากฏร่วมกันดังกล่าวทำให้ความโศกโดดเด่นมากขึ้นและช่วยหนุนให้ความรู้สึกอื่นชัดเจนมากขึ้นด้วย และ ๓) กลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้แก่ การใช้คำ การใช้ความเปรียบ และการบรรยายและพรรณนาความโศก กลวิธีทางวรรณศิลป์นี้เป็นกลวิธีการใช้ภาษาที่สร้างสุนทรียภาพให้กับความโศกใน*ปัญญาสชาดก* กลวิธีเหล่านี้เป็นปัจจัยที่นำเสนอความโศกใน*ปัญญาสชาดก* ซึ่งสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านให้เกิดการตระหนักรู้และเข้าใจในคติธรรมทางพุทธศาสนาใน*ปัญญาสชาดก*